

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ВВІЧЛИВІСТЬ

HUMANITAS

Випуск 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чернета Світлана Юрїївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки (*головний редактор*);

Борисюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Дьякон Антонїна, Dr.oec., професор, проректор з розвитку та інновацій, керівник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA (Рига, Латвія);

Коленда Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Колосок Андрій Мирославович, кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Лякішева Анна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, доктор педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Сушик Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
Протокол № 6 від 27.04.2023 р.

Науковий журнал «Ввічливість. Humanitas»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24809-14749Р від 27.04.2021 року)

«Ввічливість. Humanitas» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б
(спеціальності 231 – Соціальна робота, 232 – Соціальне забезпечення)
відповідно до Наказу МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток 4).

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364-2:37-042.3:005.33

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.1>

Ольга БАЙДАРОВА

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033, baidarova@knu.ua

ORCID: 0000-0002-2332-1769

Scopus Author ID: 57222724101

Валентина ШКУРО

кандидат психологічних наук, асистент кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, Україна, 01033, valentynashkuro@knu.ua

ORCID: 0000-0001-5893-1260

Researcher ID: <https://www.researchgate.net/profile/Valentyna-Shkuro>

Бібліографічний опис статті: Байдарова, О., Шкуро, В. (2023). Фактори ефективності навчальних програм з підвищення рівня цифрової безпеки учнів. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 3–12, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.1>

ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ З ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЦИФРОВОЇ БЕЗПЕКИ УЧНІВ

Актуальність навчання школярів з питань безпеки в інтернеті є безперечною, з огляду на дані, що свідчать про збільшення часу перебування дітей у світовій мережі та поширення фактів зустрічі їх з онлайн-ризиками, в тому числі ризиками сексуального насильства. Водночас, брак досліджень ефективності профілактичних програм, які переважно мають вигляд навчальних занять, негативно позначається на можливостях удосконалення і масштабування таких програм.

Стаття висвітлює результати першого етапу дослідження ефективності освітньої кампанії #stop_sexтинг з безпеки дітей в цифровому середовищі, спрямованого на визначення факторів, що здійснюють вплив на ефективність навчальної програми та повинні бути враховані в процесі її оцінки. В ході кабінетного дослідження був здійснений аналіз наявної наукової літератури з питань профілактики цифрових ризиків для дітей та оцінки ефективності навчальних програм для дітей, а також контент-аналіз 1200 анкет зворотного зв'язку вчителів щодо їхнього досвіду проведення навчальних занять для дітей в рамках кампанії.

Визначено, що оцінка ефективності навчальних втручань, які здійснюються в рамках шкільних освітньо-профілактичних програм, повинна враховувати особливості педагогічної діяльності, її складну структуру та спрямованість на створення умов для формування і розвитку компетентності учня. Учасники освітнього процесу – учень та вчитель – утворюють в процесі навчання особливу систему об'єктивних та суб'єктивних умов і факторів, що впливають на навчання, як то: формування відповідно до поставлених педагогічних завдань змісту навчання (відбір, конструювання й застосування його елементів); добір і застосування форм, методів і прийомів навчання, використання матеріально-технічних засобів та просторових ресурсів; професійні знання й уміння вчителя, його особистісні характеристики, їх реалізація у навчальному процесі та спроможність педагога здійснювати вплив на навчання учнів у конкретних контекстуальних умовах; знання й уміння учня, його індивідуально-вікові характеристики.

В результаті дослідження було виділено ключові фактори, що можуть впливати на якість профілактичних навчальних програм: 1) зміст навчальної програми; 2) поточний рівень компетентності учня з теми; 3) рівень експертності вчителя у темі; 4) умови проведення навчання. Подальше дослідження передбачає детальне, якісне вивчення проявів та дії цих факторів, а також оцінку впливу уроків, проведених в рамках освітньої кампанії #stop_sexтинг, на знання та навички дітей.

Запропоновані результати дослідження можуть бути використані як на етапі розробки навчальних профілактичних програм для учнів, так і як інструменти для оцінки ефективності наявних освітніх програм.

Ключові слова: діти, ефективність навчання, цифрова безпека, інтернет, сексуальне насильство над дітьми в інтернеті, захист дітей, профілактика.

Olha BAIDAROVA

PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, 01033, baidarova@knu.ua

Valentyna SHKURO

PhD in Psychology, Assistant at the Department of Social Rehabilitation and Social Pedagogy, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 60 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, 01033, valentynashkuro@knu.ua

To cite this article: Baidarova, O., & Shkuro, V. (2023). Faktory efektyvnosti navchalnykh prohran z pidvyshchennia rivnia tsyfrovoi bezpeky uchniv [Factors of the effectiveness of educational programs for improving the level of digital security of pupils]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 3–12, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.1>

FACTORS OF THE EFFECTIVENESS OF EDUCATIONAL PROGRAMS FOR IMPROVING THE LEVEL OF DIGITAL SECURITY OF PUPILS

The relevance of educating of pupils on internet safety is indisputable, given the data that indicate an increase in the time spent by children on the internet and the spread of the facts of their encounter with online risks, including the risks of sexual violence. At the same time, the lack of research on the effectiveness of preventive programs, which mostly take the form of education sessions, negatively affects the possibilities of improving and scaling such programs.

The article present the results of the first stage of the research of the effectiveness of the educational campaign #stop_sexting on the safety of children in the digital environment, aimed at determining the factors that influence the effectiveness of the educational program and should be taken into account in the process of its evaluation. In the course of the research, an analysis of the existing scientific literature on the prevention of digital risks for children and the evaluation of the effectiveness of educational programs for children was carried out, as well as a content analysis of 1,200 feedback questionnaires from teachers regarding their experience of conducting educational classes for children within the framework of the campaign.

It was determined that the evaluation of the effectiveness of educational interventions carried out within the framework of school educational and preventive programs should take into account the peculiarities of pedagogical activity, its complex structure and focus on creating conditions for the formation and development of pupils' competence. The participants of the learning process – the pupil and the teacher – organize a specific system of objective and subjective conditions and factors during the education process, which make influence to the education, such as: formation of the learning content in accordance with the pedagogical tasks set (selection, design and application of its elements); selection and application of forms, methods and techniques of learning, use of material and technical means and environmental resources; the teacher's professional knowledge and skills, his personal characteristics, their implementation in the education process and the teacher's ability to influence to the pupils learning in specific contextual conditions; pupil's knowledge and skills, his individual and age characteristics.

The article presents the results of the first stage of the research of the effectiveness of the educational campaign #stop_sexting on the safety of children in the digital environment, aimed at determining the factors that influence the effectiveness of the educational program and should be taken into account in the process of its evaluation. In the research results, key factors that can affect the quality of preventive education programs were identified: 1) the content of the educational program; 2) the student's current level of knowledge in the topic; 3) the level of expertise of the teacher in the topic; 4) conditions of holding the education. Further research involves a detailed, qualitative study of the manifestations and actions of these factors, as well as an assessment of the impact of the lessons conducted as part of the #stop_sexting educational campaign on children's knowledge and skills

The proposed research results can be used at the stage of developing preventive educational programs for pupils and as a tool for evaluating the effectiveness of existing educational programs.

Key words: children, learning effectiveness, digital security, internet, online child sexual abuse, child protection, prevention.

Актуальність проблеми. Інтернет став невід'ємною частиною життя сучасних дітей, створюючи як можливості для навчання, розвитку, так і ризику. Рада Європи в Посібнику з прав людини для інтернет-користувачів наголошує, що діти та молодь мають право на особливий захист і допомогу під час роботи в інтернеті. Вони мають право на освіту, щоб захистити себе від інтернет-загроз, і повинні бути під особливим захистом від шкоди для їхнього фізичного, психічного й морального благополуччя, зокрема від сексуальної експлуатації та наруги в інтернеті й інших форм кіберзлочинності (Черних, 2020).

Хоча досвід України у впровадженні профілактичних програм з підвищення цифрової компетентності дітей та зниження рівня ризику зазнати сексуального насильства й експлуатації є поки незначним, а самі програми, переважно, залишаються ініціативою громадського сектору, поступово здобуваючи підтримку держави, цей досвід є цінним і потребує вивчення для удосконалення даних програм, розробки кращих рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки в Україні інтерес до вивчення цифрових ризиків для дітей зріс, що значною мірою було пов'язано з пандемією COVID-19, введенням карантинних обмежень й вимушеним використанням інтернету як основного каналу доступу до зовнішнього світу й способу комунікації. Ці дослідження підтверджують стійке зростання часу використання дітьми інтернету з допомогою різних електронних пристроїв (комп'ютера, планшета, смартфона) від двох до семи годин на день (із віком зростає час перебування в інтернет-просторі) (Балакірева та ін., 2019; Proinsight Lab, 2020), сукупно із послабленням контролю з боку дорослих (Полек, Саніна & Соболев, 2022), поширенням цифрових ризиків, що мають сексуальне забарвлення, як то спроби віртуального знайомства і залицяння через інтернет, обмін дітьми власними зображеннями сексуального характеру, примус до сексуальних контактів онлайн та ін. (Черних, 2015; Черних, 2020; Найдьонова, 2021; Байдарова & Дробот, 2022).

Україна, яка учасниця Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція) (Верховна Рада України,

2012), зобов'язана впроваджувати заходи протидії сексуальному насильству стосовно дітей в межах підходу чотирьох «Р» (Prevention, Protection, Prosecution and Promotion): запобігання, захист, кримінальні переслідування та зміцнення національної і міжнародної співпраці. У 2021 році Верховна Рада України ухвалила законопроект №3055 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротської Конвенції)» (Верховна Рада України, 2021), що впроваджує особливий механізм запобігання насильства над дітьми для працівників, які з ними контактують, та конкретизує заходи щодо захисту дітей, які постраждали від сексуального насильства або стали його свідками. Закон доповнив Кримінальний кодекс України новими статтями: «Домагання дитини для сексуальних цілей»; «Свідоме одержання доступу, придбання, володіння, виготовлення або розповсюдження дитячої порнографії»; «Свідоме одержання доступу до дитячої порнографії, володіння нею, її придбання, ввезення, виготовлення, збут або розповсюдження».

Поки що в нашій країні відсутній централізований збір статистичних даних про порушення прав дитини в цифровому онлайн-середовищі. Одним із джерел таких даних є Національна дитяча гаряча лінія ГО «Ла Страда-Україна», на яку підлітки звертаються у тому числі і у випадках сексуального насильства в інтернеті (Команда правозахисного департаменту ГО «Докудейз», 2020). У вересні 2020 року було створено першу в країні консультаційну «гарячу лінію» з питань безпеки дітей в інтернеті – 1545*3 (Урядовий контактний центр, 2023). Упродовж 2021 року на цю лінію надійшло 5,4 тис. звернень як дорослих, так і дітей. Дослідження, проведене у тому ж році у рамках проєкту «CYBER SAFETY for teens» («Кібербезпека для підлітків») за фінансування посольства Королівства Нідерландів в Україні МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я» з метою з'ясування стратегій реагування дівчат 13–17 років на випадки сексуального насильства в інтернеті, засвідчило, що підлітки не мають повної інформації, як на це реагувати та до кого звертатися у випадку онлайн-насильства або загрози його

виникнення (International Child Development Initiatives, 2021).

Зусилля щодо запобігання проблемному користуванню інтернетом (Problematic Internet use) повинні бути ретельно спланованими та теоретично обґрунтованими. З метою усунення імовірних факторів ризику необхідно використовувати тільки доказові методи та стратегії. Важливо залучати відповідні зацікавлені сторони до реалізації профілактичної діяльності (Romero Saletti, Van den Broucke & Chau, 2021). Практичні дії у сфері запобігання та ліквідації сексуального насильства над дітьми в інтернеті, окрім вдосконалення нормативно-правової бази, надання консультацій, допомоги у кризових ситуаціях, передбачають впровадження профілактичних освітньо-інформаційних програм для дітей. Навчання та формування життєвих навичок (Education and life skills) є однією з семи стратегій протидії сексуальному насильству та сексуальній експлуатації над дітьми в інтернеті як різновиду насильства (Посібник INSPIRE, 2019). Потреба в навчанні та формуванні життєвих навичок у дітей зумовлена тим, що формування у дітей необхідних компетентностей у користуванні інтернет-ресурсами, навчання способам реагування на можливі ризики допоможе дітям уникати небезпечних ситуацій в інтернеті, а якщо і стався випадок онлайн-насильства – діяти з мінімальними наслідками для себе і свого стану.

Серед ініціатив, що впроваджувалися в Україні в останні роки з метою профілактики сексуального насильства над дітьми в інтернеті в дитячому/підлітковому середовищі, можна виокремити інтерактивний курс «Он-ляндія» (Он-ляндія: безпечна вебкраїна, 2023), проєкти «Кібербезпека для підлітків» (Посібник для фасилітаторів, 2021) та #stop_sexтинг (Освітній проєкт #stop_sexтинг, 2023), чат-бот «Кібер-пес» (Чатбот «Кіберпес», 2023). Кожна з цих ініціатив передбачає освітню складову, що допомагає дітям освоїти основи безпечної роботи в інтернеті та ефективно діяти у випадку онлайн-ризиків. Однак, попри визнання безперечної значущості цих ініціатив, в Україні бракує досліджень, які б дозволяли оцінити їх якість та ефективність.

Так, одна з наймасштабніших освітньо-інформаційних кампаній з безпеки дітей в циф-

ровому середовищі #stop_sexтинг, що була розгорнута завдяки співпраці МОН, Міністерства цифрової трансформації, Міністерства соціальної політики, Міністерства внутрішніх справ та Уповноваженого Президента України з прав дитини, включає низку інструментів профілактики і протидії сексуальному насильству над дітьми в інтернеті. Зокрема, тут представлено широкий спектр просвітницьких матеріалів і для батьків, і педагогів, і для дітей (уроки «Моя суперсила – безпека в інтернеті», «#не_ведусь: ми герої безпеки в інтернеті», «Інтимні селфі в інтернеті», квест «#не_ведусь», відеоролик «Online сексуальне насильство над дітьми (кібергрумінг)» та багато ін.), а також інтерактивний сайт з функцією чат-бота, можливістю анонімних повідомлень про матеріали, що зображують сексуальне насильство над дітьми, та психологічної підтримки.

Маючи на меті з'ясувати ефективність цієї кампанії, у 2021–2022 рр. ми провели дослідження, яке передбачало використання низки методів із залученням основних зацікавлених сторін – вчителів та дітей. Перший етап дослідження мав характер кабінетного і передбачав аналіз уроків у межах освітньої кампанії #stop_sexтинг з безпеки дітей в цифровому середовищі та анкет зворотного зв'язку вчителів, котрі проводили дані уроки. **Метою** цієї публікації є визначення факторів, що здійснюють вплив на ефективність навчальної програми та повинні бути враховані в процесі її оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питанню розвитку цифрових компетенцій в учнів та обґрунтуванню ролі у цьому процесі закладів освіти приділяється сьогодні значна увага. Цифровізація життя ставить перед закладами освіти завдання, спрямовані на збереження фізичного, психічного, соціального й духовного здоров'я дітей та молоді, виховання культури поведінки дітей та молоді в цифровому просторі (Кремень та ін., 2022). Оцінка ефективності таких навчальних втручань, що здійснюються в рамках шкільних освітньо-профілактичних програм, повинна враховувати особливості педагогічної діяльності.

Ключову роль в процесі навчання дітей в школі відіграє педагог, що в межах цілеспрямованої діяльності відповідає за створення педагогічних умов формування компетентності

учня – сукупності об'єктивних можливостей для реалізації освітніх завдань. Ці педагогічні умови включають відбір, конструювання й застосування елементів змісту, методів і прийомів, а також організаційних форм навчання, матеріально-просторового середовища, спрямованих на вирішення поставлених педагогічних завдань (Гончаренко, 1993; Бражнич, 2001). На думку М. Леврінц, ефективність професійної діяльності вчителя є триєдиним комплексним утворенням, що поєднує особистісну, діяльнісну і результативну площини, які зумовлюються контекстуальними показниками (Леврінц, 2019).

Тобто, можемо говорити, що на ефективність освітньої програми впливають чинники, що відображають професійні знання й уміння вчителя, особистісні характеристики, їх реалізація у навчальному процесі та спроможність педагога здійснювати вплив на навчання учнів у конкретних контекстуальних умовах. Враховуючи специфіку профілактичних освітніх програм, важливо усвідомлювати, що часто мова йде про вузькі, специфічні теми. Важливим фактором виступає готовність вчителя висвітлювати учням задану тематику та його особиста обізнаність в ній, або ж створення можливості для підвищення рівня професійної компетентності вчителя перед проведенням освітніх заходів для учнів.

Учень, як суб'єкт навчального процесу, відіграє ключову роль в його ефективності. Рівень його поточної обізнаності щодо тематики навчання, його мотивація до здобуття знань чи навичок безпосередньо впливає на ефективність навчання. Від рівня включення та готовності учня засвоїти навчальний матеріал залежить можливість застосування знань учнем в подальшому, а відповідно – формування норм безпечної поведінки.

В межах освітньої кампанії #stop_sexтинг з безпеки дітей в цифровому середовищі було розроблено методичні матеріали до шести уроків, призначених для використання під час занять з дітьми різних вікових груп. Вчителям пропонувалось після проведення заняття заповнити анкету зворотного зв'язку щодо якості методичних матеріалів та власного досвіду їх використання. Загальна кількість анкет зворотного зв'язку, заповнених вчителями, котрі проводили уроки за методичними матеріалами #stop_sexтинг, починаючи з 2018 року, становила близько 20 тис. З них були відібрані ті, що містили у відповідях на відкриті запитання не просто одне-два слова на кшталт «чудово», «все добре», «дякую» і т.п., а змістовні висловлювання. Застосування фільтрів до кількості слів дозволило відібрати анкети зі змістовним зворотнім зв'язком – їх кількість склала 9 731. В рамках дослідження було проаналізовано кожну 4–5 анкету по кожному з уроків, що дало можливість узагальнити інформацію та відгуки вчителів. Загалом було проаналізовано – 1200 анкет зворотного зв'язку вчителів (Табл. 1).

Крім основних моніторингових даних (тип закладу освіти; назва та місце його розташування; посада працівника закладу освіти і того, який предмет чи гурток веде працівник; назва, час і формат проведення уроку; клас та кількість дітей, присутніх на уроках), анкета містила два відкритих запитання: «Поділіться, будь ласка, коментарями та враженнями учнів від уроку» і «Поділіться, будь ласка, Вашими особистими коментарями та враженнями від уроку». Виходячи з розуміння, що компетентність школярів з безпеки дітей в цифровому середовищі формується під впливом низки зовнішніх і внутрішніх факторів, у якості базових категорій для аналізу контенту відповідей на ці запитання ми обрали

Таблиця 1

**Кількість проаналізованих анкет зворотного зв'язку вчителя
відповідно до теми уроку та класу**

№	Тип анкети зворотного зв'язку вчителя	Клас	Кількість
1	На урок «Моя суперсила – безпека в Інтернеті»	1–2	200
2	На урок «#Не_ведусь: ми – герої безпеки в Інтернеті»	3–4	200
3	На урок «Інтимне селфі в інтернеті – жарт чи небезпечний ризик?»	7–11	200
4	На урок «Я знаю, як спілкуватись в Інтернеті #НЕ_ВЕДУСЬ»	5–6	200
5	На урок «Тест Білборда та кохання в Інтернеті»	7–8	200
6	На урок «Тест Білборда та кохання в Інтернеті»	9–11	200
Всього			1200

такі: 1) зміст навчання; 2) організація навчання; 3) готовність застосувати зміст навчання після проведення уроку.

Дані, отримані з допомогою форми зворотного зв'язку, дозволяють стверджувати, що більшість вчителів відзначають наступні характеристики уроку, як важливі складові досягнення його ефективності: «актуальність тематики проведення уроків», «доступність інформації», «нестандартність інформації», «наявність практичного алгоритму дій», «посилання на додаткові ресурси для вчителів та учнів, які стосуються як підготовки до уроку, так і після його проведення», «структурованість матеріалу уроку та методичний супровід до нього», «врахування вікових особливостей учнів», «сприяння емоційному включенню учнів в навчальний процес», «практикоорієнтованість», «апелювання до практичного досвіду», «інформативність», «сучасність» тощо.

Зворотній зв'язок щодо процесу організації навчання дає можливість виділити наступні вагомні чинники його ефективності: «гнучкість та можливість адаптації інформації в процесі використання», «відповідність навчальної програми тривалості уроку», «легкість підготовки до уроку з боку вчителя», «організація командної роботи учнів», «можливість використання як в онлайн форматі, так і наживо» тощо.

Важливим показником ефективності профілактичних навчальних програм є готовність здобувачів застосовувати отримані знання на практиці. Виявлення та ідентифікація цього можливі з допомогою рефлексивних запитань та обговорень з учнями. Зокрема відгуки чи спостереження вчителів щодо «готовності учнів переглянути налаштування приватності у власних акаунтах в соціальних мережах», «обізнаність про суб'єктів допомоги та дій у випадку загрози чи ситуації інтернет насилля» тощо.

Теоретичний аналіз літератури та узагальнення результатів контент-аналізу анкет зворотного зв'язку дозволили нам виділити чотири ключові фактори, що здійснюють вплив на ефективність освітніх профілактичних програм (рис. 1).

До фактору «Зміст навчальної програми» відносимо якість самої профілактичної освітньої програми, тих методичних та дидактичних матеріалів до проведення уроку, які лягають в основу розробки уроку; актуальність та практико-орієнтованість запропонованої теми; врахування особистісно-вікових особливостей учнів різного віку, в тому числі дітей з особливими освітніми потребами. Особливої уваги заслуговує врахування впливу визначеної тематики на сприймання її учнями та їх уразливості, що визначає те, з якого віку доцільно проводити подібне навчання.

Другий фактор «Поточний рівень компетентності учня з теми» об'єднує обізнаність у темі,

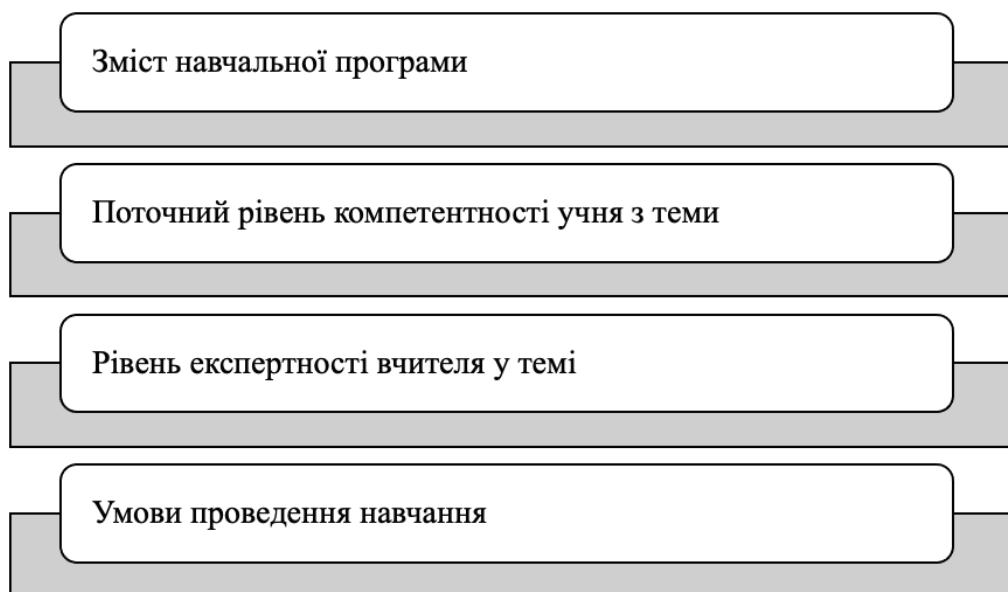

Рис. 1. Фактори, що впливають на ефективність освітніх профілактичних програм

наявність конкретних знань, навичок у визначеній тематиці та установки щодо поведінки у певній ситуації. В процесі навчання важливо враховувати: наявний попередній досвід учня чи його відсутність, джерела знань про інтернет та безпечну поведінку у ньому, шляхи їх отримання; готовність та бажання учня отримати нові знання і навички; обізнаність про ймовірні ризики або загрози; установки дитини щодо ситуацій ризику та певних моделей поведінки, на які хочуть здійснити вплив через профілактичні програми.

У третій фактор «Рівень експертності вчителя у темі» входить те, що характеризує самого вчителя і його готовність до реалізації профілактичних програм. Адже саме він/вона, спираючись на свої педагогічні здібності, проводить уроки та постійно перебуває поруч з дітьми, може надати підтримку і допомогу тим дітям, які її потребують. Для досягнення цілей навчання важливою є наявність достатньої експертності вчителя у заданій темі. В процесі впровадження профілактичних освітніх програм корисним може бути створення додаткових методичних рекомендацій для вчителя чи фахівця, що реалізовуватиме навчальну програму. Посилання на додаткові ресурси створюють можливість для фахівця здобути необхідний рівень знань для проведення тематичних уроків в рамках програми та попередити можливі труднощі під час самого навчання дітей.

Четвертий фактор «Умови проведення навчання» відображає об'єктивні можливості, що здійснюють вплив на організацію навчання або розкривають сам процес: можливість проведення заняття в чітко визначеному форматі (онлайн чи наживо) чи можливість гнучкості; наявність необхідної матеріально-технічної бази; час та місце проведення уроку; попередня поінформованість учнів про урок; залучення інших фахівців, батьків до навчання.

Якщо навчальна програма має на меті досягнення певних змін в установках дітей, важливо створювати певні роз'яснювальні матеріали

для батьків чи осіб, що їх замінюють. Оскільки саме вони є дорослими, які постійно перебувають з дитиною та можуть стати першим джерелом підтримки. У випадку ж, коли батьки самі не будуть обізнані з можливими стратегіями дій, дитина ризикує опинитися в ризикованій чи небезпечній ситуації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами теоретичного аналізу літератури та контент-аналізу анкет зворотного зв'язку вчителів було виведено фактори, що сприяють ефективності навчальних програм з підвищення рівня цифрової безпеки для дітей. Чотири фактори об'єднали групи чинників, що здійснюють безпосередній вплив на ефективність навчальних програм: «зміст навчальної програми», «поточний рівень компетентності учня з теми», «рівень експертності вчителя у темі», «умови проведення навчання».

Результати дослідження на означеному етапі дозволили сформулювати низку конкретних гіпотез щодо факторів ефективності навчання, здійснюваного в межах освітньої кампанії #stop_sexтинг з безпеки дітей в цифровому середовищі. Перевірка цих гіпотез вимагала наступного кроку – конструювання та проведення якісного етапу дослідження, що передбачає опитування учасників кампанії. Цілями такого опитування має бути більш чітко окреслення факторів ефективності уроків, визначення експертної оцінки запропонованих навчально-методичних матеріалів з точки зору їх відповідності визначеній меті, виявлення особливостей організації та проведення навчальних занять відповідно до запропонованих методичних рекомендацій, з'ясування впливу навчальних занять на установки та поведінку дітей в інтернеті. Подальшого дослідження потребують питання розробки й реалізації подібних навчальних профілактичних програм для дітей з особливими освітніми потребами, а також залучення батьків або осіб, що їх замінюють розробки, до реалізації та оцінки профілактичних програм для учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байдарова О. О., Дробот А. І. Сексуальне насильство над дітьми в інтернеті як цифровий виклик сучасності. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. (2). С. 3-13. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.1>
2. Безпека дітей у цифровому світі / Урядовий контактний центр. Урядова «гаряча лінія» 1545, 2023. URL: <https://ukc.gov.ua/bezpeka-ditej-u-tsyfrovomu-sviti/> (дата звернення: 23.03.2023).
3. Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Кривий Ріг, 2001. 238 с.

4. Гончаренко С. У. Методологічні характеристики педагогічних досліджень. *Вісник АПН України*. 1993. №3, 11-23.
5. Диса О. В. Педагогічна система як основа розвитку особистісної зрілості студентів. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2019. №1(17). С. 13-19. DOI: 10.32342/2522-4115-2019-1-17-2
6. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі / В. Г. Кремень та ін. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. №4(2). С. 1-30. DOI: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4206>
7. Леврінц М. Умови ефективності професійної діяльності вчителів у США. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. Вип. 3. С. 110-119. DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2019.190339>
8. Найдюнова Л. А. Цифрові ризики в умовах дистанційної освіти в часи пандемії: Наукова доповідь на методологічному семінарі НАПН України «Актуальні проблеми психологічної протидії негативним інформаційним впливам на особистість в умовах сучасних викликів», 8 квітня 2021 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2021. №3(1). DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-13-3>
9. Он-ляндія: безпечна вебкраїна. URL: <https://disted.edu.vn.ua/media/bp/html/etusivu.htm> (дата звернення: 24.03.2023).
10. Освітій проєкт #stop_sexтинг: сайт. URL: <https://stop-sexting.in.ua> (дата звернення: 24.03.2023).
11. Полек Т., Саніна Т., Соболев Ю. Вплив пандемії COVID-19 на щоденні практики дитинства. Київ, 2022. 79 с.
12. Попередження та протидія кібербулінгу в дитячому середовищі України : Аналітичний огляд / Команда правозахисного департаменту ГО «Докудейз», 2020. 98 с.
13. Посібник INSPIRE: дії для впровадження семи стратегій задля припинення насильства стосовно дітей / Одеський Благодійний Фонд «Шлях до дому», 2019. 291 с.
14. Посібник для фасилітаторів з питань навчання протидії онлайн-насильству сексуального змісту щодо дівчат-підлітків. Рекомендації щодо організації змісту, й проведення тренінгу / International Child Development Initiatives; перекл. і адапт. МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я». Київ, 2021. 35 с.
15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Ланцаротської Конвенції): закон України від 18.02.2021 № 1256-IX. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text> (дата звернення: 23.03.2023).
16. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства: Конвенція Ради Європи від 25 жовтня 2007 р.; ратифіковано з заявами Законом України №4988-VI від 20.06.2012 / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text/ (дата звернення: 13.04.2022).
17. Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні : Аналітичний звіт по результатам кількісного дослідження / Proinsight Lab, 2021. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zvit-Seksualne-nasylstvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf> (дата звернення: 19.04.2022).
18. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проєкту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ, 2019. 127 с.
19. Чатбот «Кіберпес». URL: https://t.me/kiberpes_bot (дата звернення: 24.03.2023).
20. Черних О. О. Аналіз класифікацій загроз в Інтернеті. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2015. №1 (290). С. 281-289.
21. Черних О. О. Онлайк : навчально-методичний посібник. Київ, 2020. 108 с.
22. Щодо необхідності проведення додаткових профілактичних заходів в середовищі дітей та підвищення обізнаності батьків: Лист МОН № 1/9-128 від 10.03.21 року / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-neobhidnosti-provedennya-dodatkovih-profilaktichnih-zahodiv-v-seredovishi-ditej-ta-pidvishennya-obiznanosti-batkiv/> (дата звернення: 23.04.2022).
23. Romero Saletti S. M., Van den Broucke S., Chau C. The effectiveness of prevention programs for problematic Internet use in adolescents and youths: A systematic review and meta-analysis. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*. 2021. Vol. 15(2). Article 10. DOI: <https://doi.org/10.5817/CP2021-2-10>

REFERENCES:

1. Baidarova, O. & Drobot, A. (2022). Online child sexual abuse as the digital challenge nowadays. *Humanitas*, (2), 3-13. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.1>

2. Uriadovi kontaktnyi tsentr. Uriadova «hariacha liniia» 1545 [Government contact center. Government hotline 1545]. Bezpeka ditei u tsyfrovomu sviti [Children's safety in the digital world]. Retrieved from <https://ukc.gov.ua/bezpeka-ditej-u-tsyfrovomu-sviti/> [in Ukrainian].
3. Brazhnych, O. H. (2001). Pedahohichni umovy dyferentsiiovanoho navchannia uchniv zahalnoosvitnoi shkoly [Pedagogical conditions of the differentiated education of secondary school's pupils]: dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. Kryvyi Rih, 238 [in Ukrainian].
4. Honcharenko, S. U. (1993). Metodolohichni kharakterystyky pedahohichnykh doslidzhen [Methodological characteristics of pedagogical research]. *Visnyk APN Ukrainy [Bulletin of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine]*, 3, 11-23 [in Ukrainian].
5. Dysa, O. (2019). Pedagogical system as a basis of development of students' personal maturity. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series «Pedagogy and Psychology»*, №1(17), 13-19 [in Ukrainian].
6. Kremen, V., Sysoieva, S., Bekh, I., Voznesenska, O., Havrysh, N., Honchar, L., et al. (2022). The concept of education of children and youth in the digital space. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(2), 1-30 [in Ukrainian].
7. Levrints, M. (2019). Teacher effectiveness factors in the USA. *Collection of Scientific Papers of Uman State Pedagogical University*, (3), 110-119. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.3.2019.190339> [in Ukrainian].
8. Naidonova, L. A. (2021). Tsyfrovi ryzyky v umovakh dystantsiinoi osvity v chasy pandemii: Naukova dopovid na metodolohichnomu seminari NAPN Ukrainy «Aktualni problemy psykholohichnoi protydyi nehatyvnyim informatsiynym vplyvam na osobystist v umovakh suchasnykh vyklykiv» [Digital risks in the conditions of distance education during the pandemic: Scientific report at the methodological seminar of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine «Actual problems of psychological counteraction to negative informational influences on the individual in modern challenges»], April 8, 2021. *Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*, 3(1). DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-13-3> [in Ukrainian].
9. On-liandiia: bezpechna vebkraina [On-land: the safe web country]. Retrieved from <https://disted.edu.vn.ua/media/bp/html/etusivu.htm> [in Ukrainian].
10. Osvitii proiekt #stop_sextynh: sait [Educational project stop_sexting: website]. Retrieved from <https://stop-sexting.in.ua> [in Ukrainian].
11. Polek, T., Sanina, T. & Sobol, Yu. (2022). Vplyv pandemii COVID-19 na shchodenni praktyky dytynstva [The impact of the COVID-19 pandemic on daily childhood practices]. Kyiv [in Ukrainian].
12. Komanda pravozakhysnoho departamentu HO «Dokudeiz» [The team of the human rights department of the NGO «Docudays»] (2020). Poperedzhennia ta protydyia kiberbulinhu v dytiachomu seredovyschi Ukrainy: Analychnyi ohliad [Prevention and prevention of cyberbullying in children's environment of Ukraine: Analytical review] [in Ukrainian].
13. Posibnyk INSPIRE: dii dlia vprovadzhenia semy stratehii zadlia pryypynennia nasylstva stosovno ditei [INSPIRE Handbook: action for implementing the seven strategies for ending violence against children] (2019). Way Home Odesa Charity Foundation [in Ukrainian].
14. International Child Development Initiatives (2021). Posibnyk dlia fasyliatoriv z pytan navchannia protydyi onlain-nasylstvu seksualnogo zmistu shchodo divchat-pidlitkiv. Rekomendatsii shchodo orhanizatsii zmistu, y provedennia treninhu [A Facilitator's Guide to Training Against Online Sexual Violence Against Adolescent Girls. Recommendations regarding the organization of content and training]; perekl. i adapt. MHO «Sotsialni initsiatyvy z okhorony pratsi ta zdorovia» [translation and adaptation International public organization «Social initiatives for occupational health and safety»]. Kyiv [in Ukrainian].
15. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo implementatsii Konventsii Rady Yevropy pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnogo nasylstva (Lantsarotskoi Konventsii) : Zakon Ukrainy №1256-IX vid 18.02.2021 [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the implementation of the Council of Europe Convention on the protection of children against sexual exploitation and sexual abuse (Lanzarote Convention) : Law of Ukraine №1256-IX of 18.02.2021] (2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1256-20#Text> [in Ukrainian].
16. Pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnogo nasylstva: Konventsii Rady Yevropy vid 25 zhovtnia 2007 r., ratyfikovano z zaiavamy Zakonom Ukrainy №4988-VI vid 20.06.2012 [On the protection of children against sexual exploitation and sexual abuse: Council of Europe Convention of 25 October 2007, ratified with statements by the Law of Ukraine №4988-VI of 20.06.2012] (2012). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text/ [in Ukrainian].
17. Proinsight Lab (2021). Seksualne nasylstvo nad ditmy ta seksualna ekspluatatsiia ditei v Interneti v Ukraini : Analychnyi zvit po rezultatam kilkisnoho doslidzhennia [Child sexual abuse and child sexual exploitation online in Ukraine: Analytical report on the results of a quantitative study]. Retrieved from <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zvit-Seksualne-nasylstvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf> [in Ukrainian].

18. Balakirieva, O. M. et al. (2019). Sotsialna obumovlenist ta pokaznyky zdorovia pidlitkiv ta molodi : za rezultatamy sotsiologichnoho doslidzhennia v mezhakh mizhnarodnoho proektu «Zdorovia ta povedinkovi oriientsatsii uchnivskoi molodi» [Social conditionality and health indicators of adolescents and young people: according to the results of a sociological study within the international project «Health and behavioral orientations of student youth»]: monograph ; UNICEF, NGO «Ukrainian institute for social research after Oleksandr Yaremenko». Kyiv [in Ukrainian].

19. Chatbot «Kiberpes» [Chatbot «Cyberdog»]. Retrieved from https://t.me/kiberpes_bot [in Ukrainian].

20. Chernykh, O. O. (2015). Analysis of the threats on the Internet classifications. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Luhansk*, №1(290), 281-289.

21. Chernykh, O. O. (2020). Onlaik: navchalno-metodychnyi posibnyk [Online: educational and methodological manual]. Kyiv.

22. Shchodo neobkhidnosti provedennia dodatkovykh profilaktychnykh zakhodiv v seredovyshechi ditei ta pidvyshchennia obiznanosti batkiv: Lyst MON № 1/9-128 vid 10.03.21 roku [Regarding the need to carry out additional preventive measures among children and raise awareness of parents: Letter of the Ministry of Education and Culture No. 1/9-128 dated 10.03.21]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-neobhidnosti-provedennya-dodatkovih-profilaktichnih-zahodiv-v-seredovishi-ditej-ta-pidvishennya-obiznanosti-batkiv/> [in Ukrainian].

23. Romero Saletti, S. M., Van den Broucke, S., & Chau, C. (2021). The effectiveness of prevention programs for problematic Internet use in adolescents and youths: A systematic review and meta-analysis. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 15(2), Article 10. DOI: <https://doi.org/10.5817/CP2021-2-10>

УДК 316.62:364.4(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.2>

Олена БАЛДИНЮК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0003-4276-7819

Світлана РОЄНКО

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0003-1250-6458

Бібліографічний опис статті: Балдинюк, О., Роєнко, С. (2023). Соціальна відповідальність фахівців соціальної сфери крізь призму деонтології. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 13–20, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.2>

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДЕОНТОЛОГІЇ

Стаття присвячена обґрунтуванню актуальності проблеми розвитку соціальної відповідальності у фахівців соціальної сфери. У процесі дослідження було використано метод аналізу психолого-педагогічних джерел із досліджуваної проблеми, методи порівняння та узагальнення.

Проаналізовано ряд документів («Етика соціальної роботи: принципи і стандарти», «Етика соціальної роботи, декларація принципів», «Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України»), в яких закріплені правові, моральні та етичні норми, що має дотримуватись фахівець соціальної сфери у своїй роботі.

Досліджено різні визначення поняття «деонтологія», «деонтологія соціальної роботи», «відповідальність» у нормативно-правових документах та працях дослідників проблеми; розкрито розуміння «соціальної відповідальності», що проявляється в готовності та здатності соціального працівника добровільно прагнути до реалізації суспільно значимих цілей в процесі своєї професійної діяльності.

Визначено основні ознаки розвитку соціальної відповідальності у соціальних працівників, а саме: особистісна мотивація прийняття покладених на фахівця обов'язків; розуміння їхнього змісту, морального аспекту необхідних дій; готовність до прийняття самостійних рішень та виконання дій відповідно до ситуації; передбачення наслідків та готовність відповідати за результат своєї діяльності.

Наголошується, що серед компетенцій, якими повинен володіти соціальний працівник, для оптимальних міжкультурних, соціальних, суспільно-політичних та міжособистісних комунікацій, на першому місці виступає компетенція відповідальності. Успіх соціальної роботи залежить від соціальної орієнтованості кадрів, високого почуття відповідальності у фахівців соціальної сфери, утвердження в житті принципу соціальної справедливості. Усі свої знання, уміння та навички соціальні працівники повинні спрямувати на надання допомоги людям, які перебувають у складній життєвій ситуації.

Ключові слова: соціальна відповідальність, соціальний працівник, етичний кодекс, деонтологія соціальної роботи.

Olena BALDYNIUK

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0003-4276-7819

Svitlana ROIENKO

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0003-1250-6458

To cite this article: Baldyniuk, O., Roienko, S. (2023). Sotsialna vidpovidalnist fakhivtsiv sotsialnoi sfery kriz pryzmu deontologii [Social responsibility of specialists in the social sphere through the prism of deontology]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 13–20, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.2>

SOCIAL RESPONSIBILITY OF SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE THROUGH THE PRISM OF DEONTOLOGY

The article is devoted to the substantiation of the relevance of the problem of the development of social responsibility among specialists in the social sphere. In the process of research, the method of analyzing psychological and pedagogical sources from the researched problem, methods of comparison and generalization were used. A number of documents were analyzed («Ethics of social work: principles and standards», «Ethics of social work, declaration of principles», «Ethical code of specialists in social work of Ukraine»), which enshrine legal, moral and ethical norms that a specialist in the social sphere must adhere to in his work. Various definitions of the concept of «deontology», «deontology of social work», «responsibility» in regulatory and legal documents and works of researchers of the problem were studied; the understanding of «social responsibility» is revealed, which is manifested in the readiness and ability of a social worker to voluntarily strive for the realization of socially significant goals in the course of his professional activity. The main signs of the development of social responsibility among social workers are identified, namely: personal motivation to accept the duties assigned to the specialist; understanding of their content, the moral aspect of necessary actions; readiness to make independent decisions and perform actions in accordance with the situation; foreseeing the consequences and willingness to be responsible for the result of one's activity. It is emphasized that among the competencies that a social worker should possess for optimal intercultural, social, socio-political and interpersonal communications, the competency of responsibility is in the first place. The success of social work depends on the social orientation of the personnel, a high sense of responsibility among the specialists of the social sphere, and the affirmation of the principle of social justice in life. Social workers should direct all their knowledge, skills and abilities to help people who are in a difficult life situation.

Key words: social responsibility, social worker, ethical code, deontology of social work.

Актуальність проблеми. Одним з основних соціальних інститутів, покликаних здійснювати діяльність стосовно тих громадян, які мають об'єктивні й суб'єктивні обмеження життєдіяльності, труднощі в реалізації своїх конституційних прав і перебувають у складній життєвій ситуації, є інститут соціальної роботи.

Розвиток фахівця соціальної сфери як особистості та професіонала відбувається упродовж усієї трудової діяльності. Усвідомлення соціальним працівником свого професійного обов'язку є відображенням його об'єктивних обов'язків в ідеях, переконаннях, почуттях, звичках, у внутрішніх мотивах професійної діяльності та втілення їх у практичній повсякденній діяльності. Рушійною силою розвитку відповідальності та як найвищого ступеня прояву соціальної відповідальності є протиріччя між вимогами суспільства до фахівця як професіонала, з високими стандартами відповідальності, та готовністю до сприйняття та реалізації цих вимог. Значимість процесу розвитку такої відповідальності ґрунтується на ідеях гуманізму, визнанні гідності кожної людини, її можливості по-різному сприймати соціальну реальність; праві на помилку та її виправлення, передбачає самостійність та включеність у дію.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття деонтологічної культури відображено у дослідженнях таких науковців як І. Бех, І. Писаренко, Т. Спіріна. Питання деонтології соціальної роботи висвітлені у працях І. Звереві, А. Капської, Л. Мардахасєва, Т. Семигіної.

Роль та особливості деонтологічної підготовки сучасного педагога в умовах закладу вищої освіти розкрито М. Васильєвою.

На відповідальності як особистісній цінності у структурі професійної ідентичності творчо обдарованого працівника наголошує В. Кириченко. І. Бех аналізує відповідальність у контексті виховання особистості. І. Сабатовська розглядає спроможність нести професійну відповідальність за результати своєї праці як важливу професійну якість фахівця. Рівні, форми та критерії соціальної відповідальності фахівця соціальної сфери обґрунтовано в дослідженні М. Піговського. Аналіз формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної роботи у процесі професійної підготовки у ЗВО здійснено В. Поліщук.

Важливими є дослідження Р. Зозуляк-Случик, В. Кулініченка, Т. Семигіної щодо ролі етичного кодексу в професійній діяльності соціальних працівників.

Незважаючи на значну кількість наукових праць у різних галузях знань щодо феномена

відповідальності, доволі актуальною серед дослідників залишається проблема вивчення соціальної відповідальності фахівців соціальної сфери як одного з принципів деонтології.

Мета статті – проаналізувати соціальну відповідальність фахівців соціальної сфери крізь призму деонтології.

Виклад основного матеріалу. На початку XIX ст. англійський філософ І. Бентам (1748-1832) увів поняття «деонтологія» для означення утилітаристської системи етики як учення про правильне, про належну поведінку, вчинки. Його етичні погляди були висловлені в праці «Деонтологія, або наука про мораль» (1834). Спочатку дане поняття мало досить вузький зміст і означало обов'язок вірянина перед Богом, релігією, релігійною общиною. Згодом почало вживатись для позначення теорії моральності загалом. За основу деонтології взято принцип корисності, за яким вчинок є таким, що заслуговує або не заслуговує схвалення, залежно від того скільки людей від того стали щасливими.

В педагогічній та правовій літературі під деонтологією (від *deontos* – «потрібне», «належне» та *logos* – «наука») розуміється розділ етики, що розглядає проблеми обов'язку й обов'язкового; наука про морально етичні норми та принципи поведінки фахівця по відношенню до об'єкта професійної діяльності; наука про обов'язок (Пиріг, 2007).

З позиції медицини деонтологія трактується як вчення про морально-етичні норми та принципи поведінки медичного працівника стосовно пацієнта. Основи етики та деонтології давно закладалися у законах та клятвах медицини. Так, ще в індійському зведенні законів Ману «Веди» зазначені правила поведінки лікаря. В античні часи вагомий вплив мала відома «Клятва» Гіппократа як кодекс моральних норм медичного працівника (Левенець, 2012, с. 87-90).

Деонтологію розглядають як систему знань про кодекс професійної поведінки фахівців певних профілів. Вона виконує функцію регулятора поведінки, виступає своєрідним дороговказом, дає вказівки, які необхідно враховувати, оскільки за їх недотримання передбачено покарання. Власне деонтологія покликана спрямовувати зусилля спеціаліста діяти на благо суспільства.

Т. Семигіна наголошує на тому, що деонтологія трактується як «професійна етика; система моральних норм, вироблених у межах професійного співтовариства; закріплюється у фахових документах; дотримання регулюється фаховими організаціями» (Семигіна, 2005).

Якщо говорити про деонтологію соціальної роботи, то вона представлена як «комплекс професійних, правових і морально-етичних правил, що складають поняття професійного обов'язку соціального працівника; це комплекс норм, настанов і розпоряджень про обов'язок і професійну повинність (зобов'язання), про всі типи відповідальності соціального працівника» (Словник термінів і понять сучасної освіти, 2020, с. 38).

Деонтологія соціальної роботи базується на таких принципах: «відповідальності за доручену справу як у правовому, так і в моральному відношенні; компетентності спеціаліста; раціонального підходу до розв'язання поставлених завдань; відповідності повноважень і відповідальності; правової регламентації діяльності; підзвітності; ініціативи й творчого підходу; організованості й дисципліни; контролю й перевірки виконання; критичного підходу до оцінки діяльності, можливостей своїх і клієнта; довіри і свободи дій; заохочення й покарання та ін.» (Марченко, 2005, с. 332–333).

Виконання професійних обов'язків у сфері соціальної роботи вимагає від фахівця необхідність дотримання визначених правових, моральних та етичних норм, що закріплено в ряді фахових документів. Так, в липні 1994 року Міжнародною федерацією соціальних працівників було прийнято «Етику соціальної роботи: принципи і стандарти» (*The Ethics of Social Work – Principles and Standards*, 1994), яка включала в себе «Міжнародну Декларацію етичних принципів соціальної роботи» та «Міжнародні етичні стандарти соціальних працівників».

Також до міжнародних документів щодо етики соціальної роботи можна віднести наступні: «Етика соціальної роботи, декларація принципів» (*Ethics in Social Work, Statement of Principles*, 2004); «Світові пріоритети соціального розвитку та соціальної роботи: зобов'язання щодо дій» (*The Global Agenda for Social Work and Social Development*, 2012), «Глобальне визначення соціальної роботи»

(Global Definition of Social Work, 2014), «Глобальна декларація етичних принципів соціальної роботи» Міжнародної федерації соціальних працівників (Global Social Work Statement of Ethical Principles, 2018) тощо.

Говорячи про Україну, то в 2003 році було розроблено «Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України», мета якого була «сприяти розв'язанню моральних проблем та активізувати прийняття найбільш адекватних професійних рішень в етичному аспекті» (Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, 2003, с. 16-22). Також в даному документі окреслено основні цінності соціальної роботи та встановлено набір специфічних етичних стандартів практичної діяльності працівника.

Як наголошує В. Кулініченко, «знання і дотримання всіх його положень на практиці є однією з важливіших вимог соціальної роботи» (Кулініченко, 2009).

Деонтологія соціальної роботи акцентує увагу на тому, що етика соціальної роботи, як і етика в цілому, з моралі добродесної поведінки перетворилася в мораль норми соціальної роботи, оскільки норма фіксує належне у визначених максимах, правилах. Проявляється у професійних обов'язках, відповідальності соціального працівника перед суспільством та державою, перед соціальною роботою як професією та соціальним інститутом, перед колегами та перед клієнтом соціальної служби. Таким чином, професійний обов'язок фахівця – це ті вимоги, які суспільство, професія, колектив, клієнти та він сам пред'являють до поведінки та дій, а також те, в чому він сам відчуває потребу та за що несе відповідальність.

Соціальні працівники у своїй роботі демонструють повагу та доброзичливе ставлення до всіх людей та поважають переконання своїх клієнтів, їх цінності, культуру, цілі, потреби, переваги, взаємини та зв'язки з іншими людьми; захищають і підтримують їхню гідність, враховують індивідуальність, інтереси та соціальні потреби на основі побудови толерантних відносин з ними; гарантують клієнтам безпосередню участь у процесі прийняття рішень на основі надання повної інформації щодо конкретного клієнта в конкретній ситуації; гарантують захист своїм клієнтам з метою їхньої безпеки, а також безпеки їхнього соціального оточення

(Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України, 2003, с. 16-22).

До основних ціннісних якостей фахівця соціальної сфери можна віднести соціальну відповідальність, почуття обов'язку перед собою та суспільством, тактовність, толерантність, комунікабельність, самокритичність, любов до людей тощо.

Вперше спроба осмислення питання «відповідальності» прослідковується ще в працях античних філософів Арістотеля, Платона, Солона, Цицерона тощо.

Одним із перших серед філософів, які використали терміни «відповідальний» та «відповідальність», був І. Кант.

У сучасних наукових джерелах етимологія поняття «відповідальність» відображена в довідкових джерелах. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови «відповідальність» розглядається у двох ракурсах: 1) як «покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова»; 2) як «серйозність, важливість справи, моменту тощо» (Великий тлумачний словник сучасної української мови, 2009, с. 177). В інших довідкових виданнях зустрічаються трактування даного поняття, як «категорії етики, права, що відображає соціальне й морально-правове ставлення особистості до суспільства (людства загалом)» (Словник термінів і понять сучасної освіти, 2020, с. 29); або як «якості особистості, яка характеризує її з точки зору виконання нею моральних вимог, що виражає ступінь участі особистості, соціальної групи у вдосконаленні оточуючої її дійсності» (Словник-довідник з професійної педагогіки, 2006, с. 42).

Говорячи про соціальну відповідальність, то це є «відповідальністю організації (особи) за вплив своїх рішень і дій на суспільство та довкілля через прозору та етичну поведінку, що: сприяє стійкому розвитку, здоров'ю та добробуту суспільства, враховує очікування заінтересованих сторін, відповідає існуючому законодавству та узгоджується з міжнародними нормами поведінки, узгоджується стратегією розвитку організації, інтегрована в діяльність всієї організації, реалізується на практиці взаємовідносин організації» (Міжнародний HR-стандарт SA 80001997 «Соціальна відповідальність», 1997).

Соціально відповідальною є та людина, «яка усвідомлює власну відповідальність перед сім'єю, колективом тощо, і, будучи у своїх установах відповідною до вимог моралі, з якими корелюють певні вимоги сім'ї, колективу і т. ін., реалізує це своє усвідомлення в практичній сфері» (Гришук, 2012, с. 31).

В «Енциклопедії для фахівців соціальної сфери» наголошується на тому, що соціальну відповідальність фахівців соціальної сфери потрібно розглядати «як інтегровану рису, що концентрує усвідомлений особистістю суспільно значущий обов'язок, повинність у здійсненні морального вчинку» (Зверева, 2012, с. 19).

Говорячи про соціальну відповідальність, то вона проявляється в готовності та здатності соціального працівника добровільно прагнути до реалізації суспільно значимих цілей в процесі своєї професійної діяльності.

Основними ознаками соціальної відповідальності є: «соціальне явище, наділене конкретно історичним змістом; свідоме виконання обов'язку особи перед суспільством; веління совісті суб'єкта; інтегративна властивість, що виникає внаслідок синтезу особистістю усіх її моральних рис;... який трактується як представник суспільства чи соціальної групи; налагоджує компроміс між суспільними інтересами, цілями та індивідуальними, професійними, етичними й ін. прагненнями; відповідає очікуванням людей стосовно соціальної позиції суб'єкта у формуванні соціально визначених атрибутів конкретних соціальних груп» тощо (Охріменко, 2015, с. 6).

Поділяємо позицію В. Поліщук, яка соціальну відповідальність соціального працівника трактує як «інтегроване новоутворення у структурі особистості фахівця, що характеризує його соціально-професійну й особистісну сутність і проявляється у спроможності робити усвідомлений і обґрунтований вибір професійних дій, вчинків і здатності й готовності нести відповідальність за їх результативність» (Поліщук, 2022, с. 283).

Так, соціальна відповідальність фахівця знаходить вияв у постійній відповідальності за свої дії і вчинки, пунктуальності, поєднанні слова зі справою, уміння визнавати свої помилки, завершення розпочатої справи, адекватне оцінювання результатів власної діяльності тощо (Хоружа, 2012, с. 26).

Соціальний працівник у рамках своєї професійної діяльності несе відповідальність та обов'язок за свою працю перед суспільством і державою, перед професією, колективом (колегами), клієнтом і його близькими, перед самим собою.

Соціальна відповідальність соціального працівника перед суспільством і державою полягає не тільки в тому, щоб за можливості досягти поліпшення умов життєдіяльності певної частини суспільства – клієнтів, але і зробити їх активними членами суспільства.

У зв'язку з цим, глибоке розуміння соціальним працівником наслідків його професійної діяльності є його професійним обов'язком і найважливішим деонтологічним принципом; цей принцип визначає основні відносини спеціаліста в галузі соціальної роботи з суспільством і державою.

Якщо говорити про відповідальність соціального працівника перед професією, то потрібно наголосити на тому, що соціальна робота – одна з професій, які покликані впливати на суспільну мораль через безпосередні контакти з населенням (своїми клієнтами та їхнім оточенням у процесі роботи) й опосередковано за допомогою пропаганди професійних цінностей і особистих прикладів спеціалістів. Соціальний працівник виступає провідником ідей гуманізму, утверджувачем їх у суспільстві як норми людської життєдіяльності й тим самим сприяє утвердженню в суспільстві цінностей соціальної роботи, її ідеалів і таким чином виконує свій обов'язок перед професією. Фахівець соціальної сфери зобов'язаний дбати про престиж своєї професії через здійснення реклами та надання соціальних послуг, турботу про моральність вчинків, дотримання цінностей, формувати позитивне уявлення в суспільстві про неї (Роєнко, 2018).

З позиції відповідальності фахівця перед колегами, то між соціальними працівниками існують специфічні взаємини, обумовлені особливостями соціальної роботи як професії й особистісними характеристиками спеціалістів.

По-перше, соціальна робота є справою не тільки одного конкретного соціального працівника, але й усього колективу закладу соціального захисту. Тому професійним обов'язком кожного соціального працівника

є підтримка стабільності й згуртованості колективу, в якому він працює, створення в ньому атмосфери колективізму та взаємної підтримки. По-друге, професійним обов'язком соціального працівника стосовно колег є підпорядкування своїх дій і поведінки загальним для всього колективу цілям, сприяння колегам у досягненні цих цілей. По-третє, важливими умовами діяльності спеціаліста є вияв поваги до досвіду колективу й повсякденна турбота про підтримку його авторитету. Кожен соціальний працівник відповідає за ефективність діяльності всього колективу. По-четверте, у стосунках з колегами основними моральними нормами соціальних працівників є відкритість, чесність, доброзичливість і взаємна підтримка й допомога, висока вимогливість до колег і ще більш висока – до самого себе. По-п'яте, професійним обов'язком у ставленні до колег є також надання їм усебічної допомоги, тому що взаємодопомога членів колективу, передача своєї майстерності іншим підвищує професійний рівень усього колективу й тим самим підвищує ефективність роботи.

Професійний обов'язок соціального працівника стосовно клієнта полягає в сприянні найбільш повної самореалізації особистості останнього, яка досягається різноманітними засобами, методами, обраними залежно від потреби клієнта. До основних вимог соціального працівника стосовно клієнта можна віднести такі: повага клієнта як особистості, підтримка й розвиток найбільш значимих

позитивних його рис, розумна вимогливість до нього, налагодження не тільки ділових, але й людських стосунків, забезпечення клієнта оптимістичним настроєм, підтримка його гідності й самоповаги, допомога в плані збільшення поваги з боку соціального оточення. В інтересах соціального працівника довести оточенню клієнта об'єктивну необхідність і корисність його участі у вирішенні проблем клієнта, перебороти протиріччя в поглядах і думках людей, а також їхньої відчуженості, збудити в них інтерес до спільних дій, тактовно роз'яснити їхню роль стосовно клієнта, узгодити інтереси з метою організації плідного співробітництва на благо клієнта й домогтися добровільної участі в спільній діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, можемо зазначити, що деонтологія показує, які вимоги пред'являє суспільство до соціального працівника як до фахівця, громадянина та людини. Таким чином, соціальна відповідальність фахівців соціальної сфери виступає інтегративним утворенням особистості, що виражається в теоретичній та практичній підготовленості соціальних працівників, відображає якісний рівень знань та умінь практичної діяльності на основі набутих мотиваційно-ціннісних орієнтацій та позитивного професійного досвіду.

Перспективними є дослідження особливостей формування соціальної відповідальності у майбутніх соціальних працівників під час навчання у закладі вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009. 1728 с.
2. Вступ до соціальної роботи / Ред. Семігіна Т. В., Мигович І. І. Київ: Академвидав, 2005.
3. Гришук В. К. Соціальна відповідальність : навчальний посібник. Львів: Львівський університет внутрішніх справ, 2012. 152 с.
4. Етика соціальної роботи : навч. посібник / уклад. С. О. Роєнко. 2-е вид., переробл. та доповн. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. 202 с.
5. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2003. №1. С. 16-22.
6. Зверева І. Д. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / [Алексєєнко Т. Ф. та ін.] ; за заг. ред. І. Д. Зверєвої; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Ін-т проблем виховання НАПН України [та ін.]. Київ; Сімферополь: Універсум, 2012. 535 с.
7. Зозуляк-Случик Р., Радкевич О. Деонтологія соціальної роботи як складова професійно-етичної компетенції майбутніх фахівців. *Вісник Черкаського університету: педагогічні науки*. 2017. № 3. С. 36-41.
8. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / упорядники : С. Я. Марченко, М. С. Кратінов, Л. Ц. Ваховський, О. П. Песоцька, В. О. Кратінова, О. Л. Караман. Луганськ : Алма-матер, 2005. 408 с.

9. Кулініченко В. Л. Етичний кодекс у просторі кодексової культури соціальної роботи / Кулініченко Валентин Леонідович, Боярський Андрій Миколайович. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*. 2009. № 4. С. 95–98.
10. Левенець С. С. Медична етика і деонтологія: реалії і перспективи в роботі лікаря. *Медична освіта*. № 4. 2012. С. 87-90.
11. Міжнародний HR-стандарт SA 80001997 «Соціальна відповідальність» / HR-Portal / Співтовариство HR-менеджерів URL: http://www.hrportal.ru/article/mezhdunarodnyi-hr-standart-sa-80001997_sotsialnaya-otvetstvennost%C2%BB.
12. Охріменко, О. О. Соціальна відповідальність: навчальний посібник. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2015. 180 с.
13. Пиріг Л. А., Скакун О. Ф. Деонтологія / Енциклопедія Сучасної України : енциклопедія / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2007. Т. 7. URL: <https://esu.com.ua/article-26029>
14. Поліщук В. А. Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної роботи: системний підхід. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 2(9). С. 281-288.
15. Семигіна Тетяна. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи. *Вісник АПСВТ*, 2019. №1. С. 70-85.
16. Словник термінів і понять сучасної освіти / уклад.: Л. М. Михайлова, О. В. Пагава, О. В. Проніна. За заг. ред. Л. М. Михайлової. Сєвєродонецьк, 2020. 194 с.
17. Словник-довідник з професійної педагогіки / За ред. А. В. Семенової. Одеса: Пальміра, 2006. 221 с.
18. Хоружа Л. Л. Етичний розвиток педагога : навч. посіб. / Л. Л. Хоружа. К. : Академвидав, 2012. 208 с.
19. Ethics in Social Work, Statement of Principles / IFSW, IASSW, 2004. URL: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/Ethics-in-Social-Work-Statement-IFSW-IASSW-2004.pdf>
20. Global Definition of Social Work / IFSW, IASSW, 2014. URL: <https://www.iassw-aiets.org/globaldefinition-of-social-work-review-of-the-global-definition/>
21. Global Social Work Statement of Ethical Principles /IFSW, 2018. URL: <https://www.ifsw.org/%20global-social-work-statement-of-ethical-principles>
22. The Ethics of Social Work –Principles and Standards / IFSW, 1994. URL: <http://raulpage.org/koolitus/ethics1994.html>
23. The Global Agenda for Social Work and Social Development [Електронний ресурс] / International Federation of Social Workers. URL: www.globalsocialagenda.org.

REFERENCES:

1. Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainскоi movy (2009). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] / uklad. V. T. Busel. K.: Irpin: VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].
2. Vstup do sotsialnoi roboty: navchalnyi posibnyk (2005). [Introduction to social work: education manual] / Red. Semyhina T. V., Myhovych I. I. Kyiv: Akademvydav, 2005. 149 s. [in Ukrainian].
3. Hryshchuk V. K. (2012). Sotsialna vidpovidalnist : navchalnyi posibnyk. [Social responsibility: education manual] Lviv: Lvivskiy universytet vnutrishnikh sprav. 152 s. [in Ukrainian].
4. Etyka sotsialnoi roboty : navch. posibnyk (2018). [Ethics of social work: education manual] / uklad. S. O. Roienko. Uman : «Vizavi». 202 s. [in Ukrainian].
5. Etychniy kodeks spetsialistiv iz sotsialnoi roboty Ukrainy (2003). *Sotsialna polityka i sotsialna robota*. [Code of ethics of specialists in social work of Ukraine. *Social policy and social work*], № 1. S. 16–22. [in Ukrainian].
6. Zvierieva I. D. (2012). Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Encyclopedia for specialists in the social sphere] / [Aliexsieienko T. F. ta in.] ; za zah. red. I. D. Zvierievoi; M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, In-t problem vykhovannia NAPN Ukrainy [ta in.]. Kyiv; Simferopol: Universum. 535 s. [in Ukrainian].
7. Zozuliak-Sluchyk R., Radkevych O. (2017). Deontolohiia sotsialnoi roboty yak skladova profesiino-etychnoi kompetentsii maibutnikh fakhivtsiv. *Visnyk Cherkaskoho universytetu: pedahohichni nauky* [Deontology of social work as a component of professional and ethical competence of future specialists. *Cherkasy University Bulletin: Pedagogical Sciences*], № 3. S. 36–41. [in Ukrainian].
8. Istorii, teoriia i praktyka sotsialnoi roboty v Ukraini : navchalnyi posibnyk (2005). [History, theory and practice of social work in Ukraine: education manual] / uporiadnyky : S. Marchenko, M. Kratinov, L. Vakhovskiy, O. Pesotska, V. Kratinova, O. Karaman. Luhansk : Alma-mater. 408 s. [in Ukrainian].
9. Kulinichenko V. L. (2009). Etychniy kodeks u prostori kodeksivoi kultury sotsialnoi roboty. *Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo: zbirnyk naukovykh prats*. [Code of ethics in the space of code culture of social work. *Bulletin of NTUU "KPI". *Politology. Sociology. Law: a collection of scientific works*], № 4. S. 95-98. [in Ukrainian].*

10. Levenets S. S. (2012). Medychna etyka i deontolohiia: realii i perspektyvy v roboti likaria. *Medychna osvita* [Medical ethics and deontology: realities and prospects in the work of a doctor. *Medical education*], № 4. S. 87-90. [in Ukrainian].
11. Mizhnarodnyi HR-standart SA 80001997 «Sotsialna vidpovidalnist» / HR-Portal / Spivtovarystvo HR-menedzheriv [International HR standard SA 80001997 «Social responsibility» / HR-Portal / Community of HR managers]. Retrieved from: <http://www.hrportal.ru/article/mezhdunarodnyi-hr-standart-sa-80001997-sotsialnaya-otvetstvennost%C2%BB>.
12. Okhrimenko, O. O. (2015), Sotsialna vidpovidalnist. Navchalnyi posibnyk. [Social responsibility: education manual]. Kyiv : Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskyi politekhnichnyi instytut». 180 s. [in Ukrainian].
13. Pyrih L. A., Skakun O. F. (2007). Deontolohiia / Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy [Deontology / Encyclopedia of Modern Ukraine] / red.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak ta in.; NAN Ukrainy. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. T. 7. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-26029> [in Ukrainian].
14. Polishchuk V. A. (2022). Formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti u maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi roboty: systemnyi pidkhid. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. [Formation of social responsibility in future specialists of social work: a systematic approach. *Social work and social education*], № 2 (9). S. 281-288. [in Ukrainian].
15. Semyhina Tetiana. (2019). Novi hlobalni etychni pryntsyipy sotsialnoi roboty. *Visnyk APSVT* [New global ethical principles of social work. *Herald of APSVT*], №1. S. 70-85. [in Ukrainian].
16. Slovyk terminiv i poniat suchasnoi osvity (2020). [Dictionary of terms and concepts of modern education] / uklad.: L. Mykhailova, O. Pahava, O. Pronina. Za zah. red. L.M. Mykhailovoi. Sievierodonetsk, 2020. 194 s. [in Ukrainian].
17. Slovyk-dovidnyk z profesiinoi pedahohiky (2006). [Dictionary-handbook of professional pedagogy] / Za red. A. Semenovoi. Odesa: Palmira. 221 s. [in Ukrainian].
18. Khoruzha L. L. (2012). Etychni rozvytok pedahoha : navch. posib. [Ethical development of a teacher: education manual]. K.: Akademydav. 208 s. [in Ukrainian].
19. Ethics in Social Work, Statement of Principles / IFSW, IASSW (2004). Retrieved from: <https://www.iassw-aiets.org/wp-content/uploads/2015/10/Ethics-in-Social-Work-Statement-IFSW-IASSW-2004.pdf>
20. Global Definition of Social Work / IFSW, IASSW (2014). Retrieved from: <https://www.iassw-aiets.org/globaldefinition-of-social-work-review-of-the-global-definition/>
21. Global Social Work Statement of Ethical Principles /IFSW (2018). Retrieved from: <https://www.ifsw.org/%20global-social-work-statement-of-ethical-principles>
22. The Ethics of Social Work – Principles and Standards / IFSW (1994). Retrieved from: <http://raulpage.org/koolitus/ethics1994.html>
23. The Global Agenda for Social Work and Social Development (2012). *International Federation of Social Workers*. Retrieved from: www.globalsocialagenda.org.

УДК 351.84 : 364.442

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.3>

Клавдія ДУБИЧ

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, Національний університет охорони здоров'я України імені П.Л. Шупика, вул. Дорогожицька, 9, м. Київ, Україна, 04112

ORCID: 0000-0002-7403-9771

Наталія СУХИЦЬКА

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри соціальної політики, Національний університет ім. М.П. Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна, 02000

ORCID: 0000-0002-6830-3708

Бібліографічний опис статті: Дубич, К., Сухицька, Н. (2023). Аналіз ролі громадських організацій в системі надання соціальних послуг в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 21–29, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.3>

АНАЛІЗ РОЛІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СИСТЕМІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

У статті проведено аналіз ролі громадських організацій в системі надання соціальних послуг в Україні. Аргументовано важливість залучення державою громадських організацій до надання соціальних послуг. Виокремлено ключові недоліки, що виникають у ході виконання громадськими організаціями своїх повноважень і обов'язків в системі надання соціальних послуг. З'ясовано, що громадські організації за своєю природою спроможні ефективно, якісно та в раціональний спосіб надавати соціальні послуги, охоплювати широке коло їх отримувачів, гнучко реагувати на їх запити та задовольняти їхні потреби, особливо зважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в Україні в зв'язку з війною. Разом з тим, органи державної влади в Україні нівелюють важливість громадських, благодійних і релігійних організацій та недостатньо залучають їх до надання соціальних послуг. Визначено, що в ході виконання громадськими організаціями своїх функціональних повноважень і обов'язків, включаючи надання соціальних послуг, в довоєнний період і під час війни, існує ціла низка недоліків, найбільш гострими з яких є: нормативно-правова нерегульованість механізму фінансування та дискримінація громадських організацій у доступі до отримання бюджетних соціальних видатків; закритість представників органів державної влади, недооцінка та нехтування ними співпраці з громадськими організаціями на рівних підставах; низький рівень кваліфікації, практичних навичок і вмінь у працівників громадських організацій; недовіра та неготовність громадськості отримувати соціальні послуги, що їх надають недержавні організації. Занепокоєння викликає частка бюджетного фінансування вітчизняних громадських організацій (приблизно 10% в їх загальному бюджеті), яка упродовж останніх років має виражену тенденцію до зменшення. Негативний вплив цього чинника посилюється неможливістю відповідно до чинного в Україні законодавства здійснення громадськими організаціями комерційної діяльності. Аналізом з'ясовано, що важливим аспектом для держави, яка знаходиться в складній соціально-економічній ситуації із-за війни є використання, як додаткового ресурсу, людського, професійного та матеріального потенціалу громадських організацій, волонтерів щоб забезпечувати соціальними послугами тих, хто їх вкрай потребує.

Ключові слова: Україна, соціальні послуги, транспортні послуги, громадські організації, державне управління, державно-громадське партнерство, волонтери, війна.

Klavdiya DUBYCH

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Health Care Management and Administration, P.L. Shupyk National University of Health Care of Ukraine, 9 Dorohozhytska str., Kyiv, Ukraine 04112

ORCID: 0000-0002-7403-9771

Natalia SUHYTSKA

Candidate of Law Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Social Policy, National University named after M.P. Drahomanova, 9 Pirogov str., Kyiv, Ukraine, 02000

ORCID: 0000-0002-6830-3708

To cite this article: Dubych, K., Suhytska, N. (2023). Analiz roli hromads'kykh orhanyzatsiy v systemi nadannya sotsial'nykh posluh v Ukraini [Analysis role of public organizations in the system of providing social services in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 21–29, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.3>

ANALYSIS ROLE OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE SYSTEM OF PROVISION OF SOCIAL SERVICES IN UKRAINE

The article analyzes the role of public organizations in the system of providing social services in Ukraine. The importance of state involvement of public organizations in the provision of social services is argued. The key shortcomings that arise in the course of public organizations' performance of their powers and duties in the system of providing social services are singled out. It was found that public organizations by their nature are able to effectively, qualitatively and rationally provide social services, cover a wide range of their recipients, respond flexibly to their requests and satisfy their needs, especially considering the complex socio-economic situation in Ukraine in connection with the war. At the same time, the state authorities in Ukraine reduce the importance of the activities of public, charitable and religious organizations and do not sufficiently involve them in the provision of social services. It was determined that in the process of performance by public organizations of their functional powers and duties, including the provision of social services, in the pre-war period and during the war, there is a whole series of shortcomings, the most acute of which are: regulatory and legal irregularity of the financing mechanism and discrimination of public organizations in access to receiving budgetary social expenditures; the closed nature of representatives of state authorities, their underestimation and neglect of cooperation with public organizations on an equal basis; low level of qualification, practical skills and abilities of employees of public organizations; mistrust and unwillingness of the public to receive social services provided by non-governmental organizations. The share of budgetary funding of domestic public organizations (approximately 10% of their total budget), which in recent years has a pronounced tendency to decrease, is a source of concern. The negative impact of this factor is exacerbated by the impossibility of commercial activities by public organizations in accordance with the legislation in force in Ukraine. The analysis revealed that an important aspect for the state, which is in a difficult socio-economic situation due to the war, is the use, as an additional resource, of the human, professional and material potential of public organizations, volunteers to provide social services to those who desperately need them.

Key words: Ukraine, social services, transport services, public organizations, public administration, public-public partnership, volunteers, war.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Україна відповідно до ст. 1 Основного Закону (Конституція України, 1996) задекларувала себе соціальною державою, взявши, тим самим, на себе зобов'язання щодо розбудови соціально-орієнтованої моделі держави. В свою чергу, це передбачає вжиття заходів щодо постійного підвищення рівня добробуту населення та приділення особливої уваги його вразливим категоріям. А в контексті проголошеного нею стратегічного курсу зовнішньої державної політики на інтеграцію до зони ЄС, Україна має поступово наближати рівень життя своїх громадян до європейських стандартів та привести у відповідність соціальну політику до норм і вимог цієї Спільноти.

Важливою складовою соціальної політики та соціального захисту населення Євросоюзу є система соціальних послуг. Результати аналізу практики та досвіду, які набуто державами-членами ЄС у вказаній системі, переконливо свідчать, що застосовувані ними механізми державного управління соціальними послугами є ефективними та раціональними. Рівні

якості та ефективності соціальних послуг, що надають недержавні соціальні заклади (громадські, благодійницькі організації, волонтери, приватні особи та ін.) є високими. До того ж, такі послуги є більш раціональними, гнучкішими та доступнішими для різних вразливих груп населення.

Особливого значення діяльність громадських, благодійницьких організацій, волонтерів та приватного бізнесу набувають в умовах війни в Україні. Окупація територій України, нещадне її бомбардування та мирних жителів, використання забороненої Женевською Конвенцією зброї масового враження, переселення населення та розміщення його на територіях далеких від зони бойових дій та за кордон, вимагає від держави, яка основний свій ресурс спрямовує на захист своєї суверенності та незалежності, вести пошуки додаткових джерел не тільки з озброєння, але і доставки гуманітарної допомоги, організації зелених коридорів для перевезення та переселення населення з окупованих територій і розміщення їх на території України, саме тут основними помічниками є громадський сектор, волонтери та бізнесові структури.

Аналіз ситуації в довоєнний період забезпечення соціальними послугами населення показав певні проблеми в цій системі. Незважаючи на схваленій Кабінетом Міністрів України Стратегії реформування системи надання соціальних послуг (Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, 2012) констатується, що система надання соціальних послуг в Україні є недостатньо ефективною. А ключовими чинниками, що зумовлює низький рівень ефективності функціонування вітчизняної системи надання соціальних послуг, є хаотичність, епізодичність, безсистемність органів державної влади у залученні громадських, благодійних та релігійних організацій до надання таких послуг.

На даний час, коли йде війна, ми маємо в рази збільшену кількість населення України на окупованих та деокупованих територіях, що опинилось на межі виживання із-за втраченого здоров'я, майна, близьких та рідних, необхідність в соціальних послугах виросла в десятки разів порівняно з довоєнним періодом. Держава неспроможна в силу об'єктивних причин в повному об'ємі забезпечити такими послугами тих, хто їх потребує і тут необхідно вибудувати державно-управлінську модель максимального залучення громадського та приватного сектору до цього процесу.

З огляду на викладене вище актуалізується необхідність у більш ґрунтовному вивченні вітчизняної практики та зарубіжного досвіду надання соціальних послуг громадськими організаціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Написанню даної статті передувало вивчення наукових праць і публікацій, у яких через призму різних галузей науки ґрунтовно вивчалися різні аспекти системи соціальних послуг, таких вітчизняних учених і дослідників, як С. Бандур, К. Батигіна, Н. Болотіна, Н. Борецька, К. Ващенко, Н. Власенко, О. Власюк, І. Гнибіденко, С. Горбунової-Рубан, А. Гриненко, А. Колот, І. Курило, О. Макарова, М. Мокляк, О. Новікова, О. Петрос, О. Піщуліна, О. Савченко, Ю. Сасенко, Б. Шашків, І. Ярошенко та ін.

Окремі аспекти становлення і розвитку недержавних організацій в системі надання соціальних послуг, перспективи активізації

їх діяльності розглядали в своїх публікаціях Ю. Горемікіна, В. Звонар, О. Кікоть, В. Новіков, Л. Паливода, Т. Семігіна, Л. Сідельнік. Варто відмітити доробок наукових, методичних і практичних результатів щодо ролі «третього» сектору в наданні соціальних послуг, який зроблено Українським фондом соціальних інвестицій (УФСІ).

Осмисленню широкого спектру соціальних проблем, питань соціальної політики та надання соціальних послуг сприяли роботи вітчизняних науковців В. Гошовської, М. Кравченко, Е. Лібанової, О. Палій, В. Скуратівського, П. Ситніка, В. Трощинського, Н. Ярош та ін. Кращому розумінню понятійно-термінологічного апарату дослідження статті сприяли наукова державно-управлінська енциклопедична література, авторами якої є, зокрема, такі вітчизняні вчені та дослідники, як В. Бакуменко, Ю. Ковбасюк, А. Михненко, І. Студеняк, Б. Шашків, Ю. Сурмін, В. Трощинський та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Впродовж останніх десяти років різні аспекти надання соціальних послуг в Україні були об'єктом підвищеної уваги та предметом проведення наукових досліджень багатьох учених, дослідників у різних галузях вітчизняної науки. Разом з тим, питання надання соціальних послуг громадськими організаціями, які розглядаються через призму державного управління в Україні, залишаються недостатньо дослідженими. Особливого значення це набуло з військовою агресією Російської Федерації, що спровокувало збільшення кількості населення та військовослужбовців в соціальних послугах. Викладене вище зумовило потребу в виокремленні даної теми в окремий напрям дослідження та його проведення в цій статті.

Метою та завданням статті є аналіз стану надання соціальних послуг громадськими організаціями в Україні, в довоєнний та воєнний періоди, механізми державного управління та недоліки що супроводжують цей процес.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ефективність вітчизняної системи надання соціальних послуг в довоєнний період була, як вже зазначалося вище, низькою. Це зумовлено значною мірою досить

повільною трансформацією системи соцзабез, успадкованої Україною з часів її перебування в складі колишнього СРСР, у докорінно нову, демократичну та ринкову модель соціальних послуг. Така модель базується на кращій практиці та позитивному досвіді, напрацьованих в Європі та інших розвинутих країнах Заходу.

Втім, незважаючи на те, що в 2019 р. було прийнятий удосконалений Закон України «Про соціальні послуги» (Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019, 2019), порівняно з таким же законом (2003 р.), механізми державного управління такими послугами залишаються недостатньо розробленими та впровадженими. А відтак, багато положень вказаного закону (Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019, 2019) неможливо реалізувати на практиці. Іншими словами, сьогодні соціальні послуги в Україні підмінені, де-факто, різними «рудиментами» радянського соцзабез, зокрема пільгами, соціальними виплатами, матеріальною допомогою та ін.

Водночас, пропозиція обсягів соціальних послуг для осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть їх самостійно подолати в нашій державі в довоєнний період, в декілька разів була меншою за їх попит, а якість таких послуг – незадовільною. Так, у Стратегії реформування системи надання соціальних послуг (Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, 2012) констатувалось, що у державі утворена розгалужена мережа установ та закладів комунальної власності: в Україні понад 3 тисячі установ і закладів комунальної власності надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Такі послуги в довоєнний період отримували більш як 3 млн. осіб, а понад 1 млн. осіб залишаються не охопленими такими послугами. Варто відмітити, що в Україні кількість осіб, які в зв'язку зі складними обставинами (старістю, зубожінням, соціальним сирітством, обмеженими фізичними можливостями, безробіттям, неспроможністю адаптуватися до ринкових умов та ін.) не в змозі їх подолати самостійно та потребували з боку держави підтримки шляхом надання соціальних послуг, в довоєнний період невпинно збільшувалась.

В воєнний період кількість населення, яким необхідні соціальні послуги збільшилося

в кілька разів, а робити прогнози в післявоєнний час, в їх необхідності автори не беруться із-за відсутності офіційної статистики на підставі якої можна розробити модель потреб в таких послугах та їх ресурсне забезпечення.

Аналізом ситуації, в системі надання соціальних послуг в довоєнний період з'ясовано, що умовах неспроможності державних, комунальних соціальних служб, закладів виконувати належним чином покладені на них обов'язки, а саме надавати такі послуги в достатніх обсягах і відповідної якості, поставило питання залучення до цього процесу недержавних суб'єктів, що надають соціальні послуги, зокрема громадських, благодійних, релігійних організацій. В довоєнний період нестача бюджетних коштів, інших ресурсів через часті фінансово-економічні кризи, політичну нестабільність ще більше спонукали державу до партнерства та співробітництва між суспільними секторами, а саме державним (центральні, місцеві органи влади), неурядовим (громадським або «третім» сектором) та приватним (бізнес). Власне це передбачено статтями закону (Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р.), відповідно до яких для виконання цієї роботи можуть залучатися на договірних засадах інші підприємства, установи, організації, фізичні особи, зокрема волонтери.

Проте, в Стратегії (Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, 2012) акцентувалось, що системної роботи із залучення громадських організацій до надання соціальних послуг та підтримки майже не проводилось в Україні. А відтак, розроблення та впровадження державно-управлінського інструменту співпраці з громадськими об'єднаннями, благодійними та релігійними організаціями, що надають соціальні послуги, зокрема шляхом планування та надання соціальних послуг, здійснення громадського контролю за їх якістю та ефективністю, віднесено до стратегічних напрямів реформування системи надання соціальних послуг в Україні (Про затвердження плану заходів на 2013–2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг, 2012).

Дійсно, державна підтримка організацій недержавного сектору, зокрема фінансова, що надають соціальні послуги в Україні, є де-факто вкрай незадовільною. Разом з тим, громадські

організації спроможні використовувати виділені з державного та місцевих бюджетів кошти для надання соціальних послуг набагато раціональніше та навіть надавати такі послуги безкоштовно. Як свідчить аналіз довоєнного періоду забезпечення населення соціальними послугами, що недержавні суб'єкти, які надають соціальні послуги в порівнянні з територіальними центрами, іншими державними соціальними закладами є більш динамічними, гнучкішими та швидшими в реагуванні на індивідуальні потреби певних осіб, особливі запити в певних соціальних послугах.

Як показали реалії військової агресії Росії з 2014 року щодо забезпечення потреб фронту та населення окупованих територій і прифронтових зон в період війни (2022 р.), громадські організації в Україні помітно активізували свою участь у волонтерській діяльності допомозі фронту з забезпечення товарами повсякденного попиту, збором коштів, наданням транспортних послуг та розміщенням евакуйованого населення на мирних територіях, пошук житла і гуманітарної допомоги, надання соціальних послуг, переконливо демонструючи високу спроможність надавати соціальні послуги якісно, ефективно та результативно. Слід зазначити, що частину надання соціальних послуг населенню та військовослужбовцям в окупованих, деокупованих територіях де знищена інфраструктура соціального захисту взяли на себе представники громадських організацій та волонтери.

Громадські організації реалізували ряд інноваційних проєктів, пов'язаних з наданням соціальних послуг, підвищенням рівня професіоналізму соціальних працівників, інших фахівців, що надають соціальні послуги. А відтак актуальним постає питання аналізу стану надання соціальних послуг громадськими організаціями в Україні.

Відправною точкою здійснення аналізу є визначення базових понять, а саме «механізми державного управління» та «громадські організації». У даному дослідженні під механізмами державного управління розуміються практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на систему соціальних послуг з метою досягнення визначеної цілі – надання населенню якісних соціальних послуг.

Поняття «громадські організації» визначено вітчизняним законодавством – відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» (Про громадські об'єднання : Закон України від 22 бер. 2012 р.) громадські об'єднання є добровільними об'єднаннями фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних та інших інтересів. Як було визначено вище, в будь-якому в суспільстві окремі особи, соціальні групи під впливом цілої низки ендогенних та екзогенних факторів можуть потрапляти в складні життєві обставини (інвалідність, похилий вік, незадовільний стан здоров'я, безробіття, соціальне становище, життєві звички та спосіб життя тощо), внаслідок чого вони не можуть їх самостійно подолати, нездатні самостійно піклуватися про себе. А відтак виникає, соціальна потреба в розв'язанні їхніх життєвих проблем шляхом надання таким особам, категоріям населення соціальних послуг.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про соціальні послуги» (Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-УШ) соціальні послуги – це комплекс заходів з надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем.

У контексті викладеного вище можна виявити взаємозв'язок досліджуваних термінів, а саме:

надання соціальних послуг є важливою потребою, яку необхідно постійно задовольняти в суспільстві;

пріоритетним напрямом діяльності громадських об'єднань, порядок утворення та функціонування яких встановлено державою, є здійснення та захисту прав і свобод, задоволення в суспільстві соціальних інтересів, зокрема надання соціальних послуг.

За організаційно-правовою формою громадське об'єднання може утворюється як: громадська організація, засновниками та членами (учасниками) якої є фізичні особи; громадська спілка, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного

права та фізичні особи. Громадські об'єднання можуть здійснювати діяльність, як юридичні особи (непідприємницькі, прибуткові товариства), так і без статусу юридичної особи.

Відповідно до офіційних статистичних даних, опублікованих Державною службою статистики України, в 2013–2021 рр. кількість усіх видів об'єднань громадян, зареєстрованих та утворених відповідно до чинного в Україні законодавства, зростає, як на загальнодержавному, регіональному, так і місцевому рівнях. А відтак, динаміка формування громадських, благодійних організацій та їх осередків є позитивною.

Втім, слід зазначити, що статистичні дані щодо кількості громадських об'єднань Державної служби статистики України, Міністерства юстиції України, вітчизняних недержавних та міжнародних інститутів є помітно відмінними. Це можна пояснити принаймні двома причинами:

методики ведення статистичного обліку громадських об'єднань, які застосовано вказаними вище інститутами, є різними;

формалізмом і фіктивністю, що має місце в ході реєстрації та звітування окремих громадських організацій – за повідомленням Державного комітету статистики України органам державної статистики про результати своєї діяльності за 2019 р. прозвітувало тільки 41,7% від загальної кількості центральних органів громадських організацій із статусом юридичної особи, інші неможливо було ідентифікувати за реєстраційними адресами, відомості про їхнє розташування невідомі, а зареєстровані громадські об'єднання не всі є активно і постійно діючими, або ж навіть реально існуючими взагалі.

У контексті викладеного вище з'являються підстави для сумніву стосовно точності статистичних даних щодо кількості та реального стану функціонування вітчизняних громадських організацій. Іншими словами, результати здійсненого вище аналізу не дали змогу точно та достовірно встановити тенденції розвитку громадських організацій в довоєнний період, що надавали соціальні послуги в Україні. А відтак, спробуємо визначити типові, офіційно задекларовані в статутах види діяльності громадських організацій і благодійних фондів в Україні, магістральними з яких є два напрями: захист прав окремих соціальних верств населення, лобювання та задоволення їх інтересів;

благодійницька діяльність і надання допомоги членам цих організацій. Важливими напрямками діяльності громадських організацій в Україні є також надання консультаційно-просвітницьких послуг, інформування населення, проведення тренінгів, інша освітня діяльність, вирішення соціальних проблемних питань.

Незважаючи на позитивну динаміку статистичної кількості утворених громадських організацій в Україні в довоєнний період, в ході виконання ними своїх функціональних повноважень і обов'язків існує ціла низка недоліків і проблем, найбільш гострими з яких є такі:

нормативно-правова неврегульованість державно-управлінського механізму фінансування громадських організацій, що надають соціальні послуги з державного та місцевого бюджетів за рахунок видаткових статей, передбачених на соціальний захист та соціальне забезпечення – чинне вітчизняне бюджетне законодавство передбачає надання соціальних послуг апріорі через державні бюджетні установи, яке спрямовується здебільшого на їх утримання, що є грубим порушенням принципу рівноправності доступу недержавних суб'єктів, що надають соціальні послуги до отримання фінансування та серйозною проблемою, що унеможливує на практиці реалізацію норми статей Закону України «Про соціальні послуги» (Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-УШ) та дискредитує недержавні суб'єкти, що надають соціальні послуги; обсяги фактично виділених соціальних видатків, як потенційного джерела фінансування недержавних суб'єктів, що надають соціальні послуги, є досить незначними та нерегулярними;

нівелювання та нехтування представниками органів державної влади, місцевого самоврядування співпраці та взаємодії з громадськими організаціями на паритетних, рівноправних засадах, закритість, небажання перших розглядати других, як партнерів у вирішенні питань надання соціальних послуг; незацікавленість державних суб'єктів, що надають послуги конкурувати за бюджетні кошти з громадськими організаціями, переважання внутрішньовідомчих інтересів, намагання зберегти «статус-кво» і протидія (пряма, прихована) з боку перших, таким нововведенням;

відсутність у недержавних організацій досвіду роботи щодо співпраці з державним

сектором у виконанні завдань, пов'язаних з наданням соціальних послуг, низький рівень кваліфікації, відповідних практичних вмінь і навичок у соціальних працівників системи таких послуг, серйозні недоліки в проведенні їх навчання та підвищення кваліфікації;

низькі рівні активності та довіри з боку громадськості до недержавних організацій, що надають соціальні послуги (Горемикіна, 2009; Дубич, 2013).

В 2018 р. тільки 20% вітчизняних недержавних організацій, діяльність яких пов'язана з вирішенням соціальних питань, отримували бюджетне фінансування, яке становило приблизно 10% в їх загальному бюджеті. Ще 10% недержавних організацій отримали доходи від комерційної діяльності, наприклад соціального підприємництва, що складало в середньому 4% в їх загальному бюджеті.

У 2019 р. громадські організації для виконання своєї діяльності отримали з різних джерел 3,8 млрд. грн. (на 1,6% більше порівняно з 2016 р.), а структура вказаної суми коштів є такою: 45,4% – надходження від благодійності; 14,1% – доходи від господарської діяльності створених громадськими організаціями товариств і підприємств; 13,3% – членські внески; 7,1% – кошти з державного бюджету; 3,1% – кошти з місцевого бюджету. Структура використання коштів громадськими організаціями: 27,1% – оплата праці; 20,1% – витрати на благодійництво; 18,2% – оплата послуг та ін.

На підставі викладено вище можна стверджувати, що з 2018 р. до 2021 р. обсяги фінансування громадських організацій в Україні, діяльність яких пов'язана з вирішенням соціальних питань, з державного та місцевого бюджетів зменшилися приблизно вдвічі. Фактично громадські організації «виживають» за рахунок донорів, зовнішнього фінансування. Фінансова підтримка, яку отримують громадські організації з боку держави, є недостатньою. Про це можна з впевненістю стверджувати, порівнявши частки державного фінансування в доходах загального бюджету недержавних організацій в окремих зарубіжних країнах: Фінляндія – 57%; Чехія – 39%; Угорщина – 27%; Великобританія – 26%; Польща – 24%. У Німеччині повноваження щодо надання соціальних послуг держава майже повністю делегувала недержавним організаціям. А відтак, частка

їх фінансування з боку держави складає 83%, а власні доходи таких організацій становить 10% від їх загального бюджету (Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні, с. 10, 2012; Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р., с. 12; Сідельнік, 2008).

У продовження розгляду питання фінансування вітчизняних недержавних організацій варто відмітити, що в умовах значного скорочення зовнішнього фінансування ймовірним джерелом підвищення їх доходів та фінансового забезпечення може бути надання права на здійснення ними комерційної діяльності. Здійснення такої діяльності громадськими організаціями безпосередньо не передбачено чинним в Україні законодавством, оскільки їх віднесено до непідприємницьких товариств. До того ж, відповідно до ліцензійних умов, визначених українським законодавством про ліцензування, ліцензію на здійснення певних видів господарської діяльності можуть отримувати суб'єкти господарської діяльності, а не безпосередньо громадські організації. Втім, відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р.) визначено, що суб'єктами, що надають соціальні послуги можуть бути підприємства, установи, організації та заклади незалежно від форми власності та господарювання, тобто і громадські організації.

Викладені вище факти та аргументи свідчать не тільки про існування колізій та недоліків у вітчизняному законодавстві. Позбавлення недержавних організацій права здійснювати комерційну та господарську діяльність суперечить нормам права відповідного європейського законодавства, зокрема в частині правового статусу неурядових організацій. Так, у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (No. CM/Res. (2007) 14) визначено, що держави-члени цієї організації повинні надати громадським об'єднанням право здійснювати вільно, безпосередньо та на законних підставах будь-яку законну економічну, господарську або комерційну діяльність (Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні, с. 45, 2012).

Зважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в Україні в зв'язку з війною, руйнуванням безперервними бомбардуваннями системи соціального захисту на деокупованих територіях, міграцією фахівців соціальної сфери

та великою кількістю населення, яке потребує соціальних послуг необхідно внести відповідні корективи в законодавство України для надання громадським організаціям можливості на засадах державно-громадського партнерства можливості рівноправної участі на ринку соціальних послуг. Розвивати напрями транспортного соціального обслуговування поранених військовослужбовців та їх сімей, особливо в депресивних територіальних громадах, куди складно доїхати представникам соціального захисту із-за відсутності транспортного сполучення та відповідної соціальної інфраструктури, тому в такій ситуації, представники громадських організацій та волонтери першими прийдуть на допомогу.

Результати проведеного вище дослідження з аналізу ролі громадських організацій в системі надання соціальних послуг в Україні, дають підстави сформулювати такі **висновки**.

1. З'ясовано, що громадські організації за своєю природою спроможні ефективно, якісно та в раціональний спосіб надавати соціальні послуги, охоплювати широке коло їх отримувачів, гнучко реагувати на їх запити і задовольняти їхні потреби, особливо зважаючи на складну соціально-економічну ситуацію в Україні в зв'язку з війною. Разом з тим, органи державної влади в Україні на сучасному етапі розвитку нівелюють важливість громадських, благодійних і релігійних організацій та недостатньо залучають їх до надання соціальних послуг.

2. Аналізом офіційних статистичних даних встановлено, що динаміка кількості зареєстрованих та утворених громадських організацій та їх осередків є позитивною в Україні. Втім, визначити точно кількість і динаміку розвитку вітчизняних громадських і благодійних організацій, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг виявилось неможливим, оскільки така статистика в Україні не ведеться.

3. Визначено, що в ході виконання громадськими організаціями своїх функціональних повноважень і обов'язків, включаючи надання соціальних послуг, в довоєнний період та під час війни, існує ціла низка недоліків, найбільш

гострими з яких є: нормативно-правова неврегульованість механізму фінансування та дискримінація громадських організацій у доступі до отримання бюджетних соціальних видатків; закритість представників органів державної влади, недооцінка та нехтування ними співпраці з громадськими організаціями на рівних підставах; низький рівень кваліфікації, практичних навичок і вмінь у працівників громадських організацій; недовіра та неготовність громадськості отримувати соціальні послуги, що їх надають недержавні організації. Занепокоєння викликає частка бюджетного фінансування вітчизняних громадських організацій (приблизно 10% в їх загальному бюджеті), яка упродовж останніх років має виражену тенденцію до зменшення. Водночас, в окремих європейських країнах частки фінансування неурядових організацій з боку держави становить від 24% в Польщі до 83% в Німеччині. Негативний вплив цього чинника посилюється неможливістю відповідно до чинного в Україні законодавства здійснення громадськими організаціями комерційної діяльності.

4. Аналізом з'ясовано, що важливим аспектом для держави, яка знаходиться в складній соціально-економічній ситуації із-за війни є використання, як додаткового ресурсу, людського, професійного та матеріального потенціалу громадських організацій, волонтерів щоб забезпечувати соціальними послугами тих хто їх вкрай потребує.

Перспективними напрямами проведення подальших наукових розвідок є: розроблення та наукове обґрунтування інструментів державного управління в міжсекторальній співпраці («державно-громадськість-бізнес») з питань, пов'язаних з підвищенням якості та ефективності надання соціальних послуг в воєнний та повоєнний періоди; удосконалення нормативно-правового забезпечення фінансування недержавних суб'єктів, що надають соціальні послуги; аналіз європейських моделей фінансування неурядових організацій в системі надання соціальних послуг та можливостей впровадження окремих їх елементів у вітчизняну практику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горемикіна Ю. В. Проблеми розвитку недержавних організацій у сфері надання соціальних послуг. Демографія та соціальна економіка. 2009. № 1. С. 161-168.
2. Діяльність громадських об'єднань в Україні у 2013 р.. Державна служба статистики України : публікація документів. 2014. URL : http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm. 6 с.

3. Дубич К. В. Партнерство державного та недержавного суспільних секторів як ефективний механізм управління у сфері надання соціальних послуг у країнах ЄС. Державне управління: теорія та практика: електрон. наук. фахове видання. 2013. № 2. С. 117-128. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/16.pdf>.
4. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. із змінами, внесен. Законом України від 8 груд. 2004 р. : за станом на 1 січня 2006 р.. К. : М-во юстиції України, 2006. 124 с.
5. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні : доповідь / авт. кол. Нац. ін.-ту стратег. дослід. К. : НІСД, 2012. 56 с.
6. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 серп. 2012 р. № 556-р.. Офіц. вісн. України. 2012. 20 серп. (№ 61). С. 71. Ст. 2482.
7. Про затвердження плану заходів на 2013-2016 роки щодо реалізації Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 бер. 2013 р. № 208-р.. Офіц. вісн. України. 2013. 19 квіт. (№ 28). Ст. 962.
8. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 бер. 2012 р. № 4572-VI (із змінами, внесен. згідно із 6 Законами у 2012-2014 рр.). Офіц. вісн. України. 2012. 27 квіт. (№ 30). С. 26. Ст. 1097.
9. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-УІІ, (із змінами, внесен. згідно із Законами № 1875-ІХ від 16.11.2021 № 2193-ІХ від 14.04.2022.). *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2019, № 18, ст.73.
10. Сідельнік Л. Як залучити громадські організації до надання соціальних послуг. Громадянське суспільство. 2008. № 2(4). С. 9-14.

REFERENCES:

1. Goremykina Yu. V. (2009), Development problems of non-state organizations in the sphere of providing social services *Demography and social economy*, No. 1., P. 161-168.
2. State Statistics Service of Ukraine (2014), *Diyal'nist' hromads'kykh ob'yednan' v Ukrayini u 2013 rotsi* [Activities of public associations in Ukraine in 2013]. Retrieved from http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm. [in Ukrainian]
3. Dubych K. V. (2013), Dubych K. V. Partnerstvo derzhavnoho ta nederzhavnoho suspil'nykh sektoriv yak efektyvnyy mekhanizm upravlinnya u sferi nadannya sotsial'nykh posluh u krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu [Partnership of state and non-state public sectors as an effective management mechanism in the field of social service provision in EU countries]. Retrieved from <http://academy.gov.ua/ej/ej18/PDF/16.pdf>
4. Ministry of Justice of Ukraine (2006), Adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28. 1996 with amendments, introduced. *The Law of Ukraine*, P. 124.
5. Report author, number National another strategist, experiment (2012), 56 p.
6. Official release of Ukraine (2012), On the approval of the Strategy for reforming the system of providing social services., P. 71.
7. Official release of Ukraine (2013), April On the approval of the action plan for 2013-2016 regarding the implementation of the Strategy for Reforming the System of Social Services, [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March. 208], No. 28. Art. 962.
8. Official release of Ukraine (2012), On public associations., *Law of Ukraine* dated March 22 2012 [with amendments, introduced in accordance with 6 Laws in 2012-2014)], P. 26.
9. Bulletin of the Supreme Councils (2019), About social services, *Law of Ukraine* dated January 17, 2019, No. 18, Article 73.
10. Sidelnyk L. (2008), *Yak zaluchyty hromads'ki orhanizatsiyi do nadannya sotsial'nykh posluh*. [How to involve public organizations in the provision of social services]. *Civil Society*, No. 2(4). P. 9-14.

УДК 364:005.21](477)"364"

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.4>

Ірина ЄВДОКИМОВА

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти – в.о. завідувача кафедри соціології управління та соціальної роботи, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

ORCID: 0000-0001-7099-757X

Олена БУТИЛІНА

кандидат соціологічних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри соціології управління та соціальної роботи, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, Україна, 61022

ORCID: 0000-0002-3943-4098

Бібліографічний опис статті: Євдокимова, І., Бутиліна, О. (2023). Стратегічні варіанти діяльності соціальних служб в Україні в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 30–37, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.4>

СТРАТЕГІЧНІ ВАРІАНТИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Стаття присвячена визначенню можливих стратегічних варіантів діяльності соціальних служб в Україні в умовах воєнного стану.

Суспільні зміни, пов'язані з військовим станом, створили нові умови для роботи організацій різних галузей та форм власності в Україні, в тому числі й для державних та недержавних соціальних служб. За цих умов організації повинні використовувати інноваційні підходи та технології до вирішення тих завдань, які перед ними стоять, а також постійно здійснювати рефлексію власної діяльності, шукати перспективні варіанти її розвитку. Однією з технологій, яка дозволяє сучасній організації пристосовувати свою діяльність до суспільних змін та робити її ефективною, є технологія стратегічного планування.

Мета статті – визначити можливі стратегічні варіанти діяльності соціальних служб в Україні в умовах воєнного стану.

Методологія. Для досягнення поставленої мети було використано методи теоретичного аналізу, а також методологію якісного аналізу емпіричних даних. В якості основного методу збору даних був застосований метод напівстандартизованого інтерв'ю. Також для аналізу стратегічної позиції соціальних служб в Україні та розробки стратегічних варіантів було використано методи стратегічного планування, зокрема метод SWOT-аналізу та матриця TOWS.

Наукова новизна одержаних даних полягає в тому, що незважаючи на актуальність публікації, які спрямовані на вивчення досвіду використання стратегічного планування в діяльності соціальних служб в Україні, або на аналіз можливих стратегічних варіантів їх розвитку особливо в умовах воєнного стану, відсутні.

У статті надано огляд результатів опитування керівників та провідних фахівців соціальних служб м. Харкова та деяких областей України, яке було проведено в листопаді 2022 року в межах науково-дослідної роботи на тему «Актуальні напрями менеджменту соціальних служб» кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за участі студентів 4 курсу, які навчаються за спеціальністю «Соціальна робота». В межах дослідження респондентам було запропоновано відповідати на 4 класичні питання SWOT-аналізу: назвати внутрішні особливості організації, які відчутно сприяють її діяльності, а також ті, які суттєво заважають її діяльності; назвати зовнішні умови, які можуть суттєво сприяти розвитку діяльності організації, а також ті, які можуть суттєво загрожувати її діяльності.

Висновки. На основі використання узагальненої інформації про стратегічну позицію організації, яка була одержана в результаті SWOT-аналізу, була застосована матриця TOWS, що дозволило згенерувати та схарактеризувати чотири можливі стратегії для розвитку соціальних служб в Україні. Два з них орієнтовані на те, щоб на основі своїх сильних сторін або використати існуючі можливості або подолати загрози, які існують у зовнішньому середовищі. Дві інші стратегії орієнтовані на те, щоб позбавитися своїх слабких сторін або знизити їх вплив на діяльність організації.

У статті також зроблено висновок, що вибір того чи іншого стратегічного варіанту безпосередньо обумовлений особливостями внутрішнього та зовнішнього середовища конкретної організації й може стати предметом подальших досліджень.

Ключові слова: соціальна служба, стратегічне планування, стратегія, SWOT-аналіз, матриця TOWS.

Iryna YEVDOKYMOVA

Candidate of Sociological Science (PhD in Sociology), Associate Professor, Associate Professor of Higher Education Institution and Acting Head of Sociology of Management and Social Work Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

ORCID: 0000-0001-7099-757X

Olena BUTYLINA

Candidate of Sociological Science (PhD in Sociology), Associate Professor of Higher Education Institution of Sociology of Management and Social Work Department, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, Ukraine, 61022

ORCID: 0000-0002-3943-4098

To cite this article: Yevdokymova, I., Butylina, O. (2023). Stratehichni varianty diialnosti sotsialnykh sluzhb v Ukraine v umovakh voiennoho stanu [Strategic options of the activities of social agencies in Ukraine under the conditions of marital state]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 30–37, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.4>

STRATEGIC OPTIONS OF THE ACTIVITIES OF SOCIAL AGENCIES IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

The article is devoted to the definition of possible strategic options for the activities of social agencies in Ukraine under martial law.

Social changes associated with martial law, created new conditions for the work of organizations of various industries and forms of ownership in Ukraine, including state and non-state social agencies. In these conditions organizations must use innovative approaches and technologies to solve the tasks, as well as constantly reflect on their own activities, look for perspective options for its development. One of the technologies that allows a modern organization to adapt its activity to social changes and make it effective is the technology of strategic planning.

The purpose of the article is to determine possible strategic options for the activities of social agencies in Ukraine under martial law.

Methodology. To achieve the goal, the methods of theoretical analysis, as well as the methodology of qualitative analysis of empirical data, were used. The semi-standardized interview method was used as the main method of data collection. Also, to analyze the strategic position of social agencies in Ukraine and develop strategic options, strategic planning methods were used, in particular, the SWOT analysis method and the TOWS matrix.

The scientific novelty of the obtained data lies in the fact that, despite the relevance of publications, which are aimed at studying the experience of using strategic planning in the activities of social services in Ukraine, or at the analysis of possible strategic options for their development, especially in the conditions of martial law, there are none.

The article provides an overview of the results of a survey of managers and leading specialists of social agencies in Kharkiv city and some regions of Ukraine, which was conducted in November 2022 as part of the research work on the topic "Actual trends in the management of social agencies" of the Department of Sociology of Management and Social Work of the Sociology School of V.N. Karazin Kharkiv National University with the participation of students of the 4th year who are studying in the specialty Social work. Within the framework of the study, respondents were asked to answer 4 classic SWOT-analysis questions: to name the internal features of the organization that significantly contribute to its activity, as well as those that significantly hinder its activity; to name the external conditions that can significantly contribute to the development of the organization's activity, as well as those that can significantly threaten its activity.

Conclusions. Based on the use of generalized information about the strategic position of organizations, which was obtained as a result of the SWOT analysis, the TOWS matrix was applied, which made it possible to generate and characterize four possible strategies for the development of social agencies in Ukraine. Two of them are focused on using existing opportunities or overcoming threats that exist in the external environment, based on their strengths. The other two strategies are aimed at getting rid of their weaknesses or reducing their impact on the organization's activities.

The article also concludes that the choice of one or another strategic option is directly determined by the specifics of the internal and external environment of a particular organization and may become the subject of further research.

Key words: social agency, strategic planning, strategy, SWOT analysis, TOWS matrix.

Актуальність проблеми. Суспільні зміни, пов'язані з соціально-економічними та політичними реформами, пандемією, військовим станом створили нові умови для роботи організацій різних галузей та форм власності

в Україні, в тому числі й для соціальних служб. За цих обставин організації повинні бути більш гнучкими, швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища, використовувати інноваційні підходи, технології, методи до вирішення

тих завдань, які перед ними стоять. Нові умови також вимагають від керівників організацій постійно здійснювати рефлексію організаційної діяльності, шукати перспективні варіанти її розвитку. Однією з технологій, яка дозволяє сучасній організації пристосувати свою діяльність до суспільних змін та зробити її ефективною, є технологія стратегічного планування. І хоча в умовах війни, яка є найбільшим викликом для всіх організацій в Україні, стратегічне планування може здаватися безглуздом, – слід звернути увагу на те, що «все минає» і той керівник, який зміг зберегти організацію й налагодити її успішну діяльність навіть за таких складних умов, заслуговує на велику повагу та вивчення його/її управлінського досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналізу стратегічного планування як одного з напрямів управлінської діяльності присвячені праці багатьох вітчизняних та закордонних учених: І. Ансоффа, Г. Мінцберга, М. Портера, Г. Гранта, Д. Джонсона, А.А. Томпсона, Дж. Стрікланда, Л.С. Довгань, В.Д. Нємцова, З.Э. Шершньової та інших. Переважна більшість цих праць орієнтована на опис технології стратегічного планування відносно комерційних організацій, що знаходить відображення в термінології, яку застосовують автори, а також у тих методиках та методах, які вони пропонують використовувати для розробки стратегії. Справедливості заради слід також відзначити, що в останні роки з'явилися праці теоретичного спрямування, в яких стратегічне планування аналізують відносно діяльності громадських організацій та органів державного управління й місцевого самоврядування, а також міст, регіонів тощо. У той же час публікації, які спрямовані безпосередньо на вивчення досвіду використання стратегічного планування в діяльності соціальних служб в Україні або на аналіз можливих стратегічних варіантів їх розвитку особливо в умовах воєнного стану, майже відсутні. З іншого боку знайомство з такою інформацією, на наш погляд, є корисним для керівників соціальних служб в Україні, адже вона демонструє можливості та орієнтири для діяльності їх організацій.

Мета дослідження – визначити можливі стратегічні варіанти діяльності соціальних служб в Україні в умовах воєнного стану шляхом застосування таких методів стратегічного планування, як SWOT-аналіз та матриця TOWS.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Організація – це сукупність людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення спільної для всіх мети. Для того, щоб організація могла досягати своїх цілей нею необхідно управляти. Але що таке управління або менеджмент? Одним з найбільш поширених серед науковців визначень менеджменту є його визначення як процесу планування, організації, мотивації та контролю, необхідних для того, щоб спрямовувати діяльність людей на досягнення спільних цілей. Таке визначення управління розвивається переважно в межах процесного підходу до аналізу управління. Згідно з процесним підходом, управління розглядається як процес або як серія безперервних взаємопов'язаних дій, які ще називають управлінськими функціями. Кожна управлінська функція в свою чергу також є процесом й складається з серії взаємопов'язаних дій. Процес управління є загальною сумою усіх функцій. А. Файоль, якому приписують первинну розробку цієї концепції, вважав, що існує п'ять основних функцій управління: передбачення, планування, організація, розпорядження, координування й контролювання. Автори підручника «Основи менеджменту» пропонують виходити з того, що процес управління складається з функцій планування, організації, мотивації й контролю. При цьому планування – це процес вибору цілей і рішень, необхідних для їх досягнення. Отже, планування – це одна з функцій, яку виконує керівник організації (Mescon, 1988).

Слід відзначити, що керівники організацій не відразу стали займатися саме стратегічним плануванням. На думку І. Ансоффа, можна виокремити принаймні чотири історичні форми планування: «бюджетування», «довгострокове планування», «стратегічне планування» та «стратегічний менеджмент» (Ansoff, 1987). Як зазначає автор, стратегічне планування виникає в 1960-ті роки та його поява обумовлена суттєвими змінами в суспільстві, яке стає більш динамічним, непередбачуваним та складним. Неувага до цих змін у зовнішньому середовищі з боку організації могла коштувати їй не лише великих фінансових втрат, але й самого існування. Саме це обумовило виникнення такої історичної форми планування, як планування стратегічне.

За походженням слово стратегія є військовим терміном, який позначає військове мистецтво. Вперше термін «стратегія» запозичив у військових і використав в економіці для визначення одного з видів управління підприємством А. Чандлер-молодший у 1962 році. Він вважав, що стратегія – це визначення основних довгострокових цілей і завдань, а також затвердження курсу дій, розподілу ресурсів, необхідних для досягнення цих цілей.

І. Ансофф визначав стратегію як набір правил для ухвалення рішень, якими організація керується у своїй діяльності. Він також відзначав деякі особливості стратегії. Зокрема, що процес вироблення стратегії не завершується якою-небудь негайною дією. Зазвичай він закінчується встановленням загальних напрямів, просування по яких забезпечує зростання й зміцнення позицій організації. Роль стратегії полягає в тому, щоб зосередити увагу організації на певних ділянках або можливостях та відкинути усі інші можливості як несумісні із стратегією. Необхідність у стратегії відпадає, як тільки реальний хід подій виведе організацію на бажаний розвиток. Головними умовами, за яких слід формулювати стратегію, на думку вченого, є виникнення стрімких змін у зовнішньому середовищі організації, а також якісні зміни системи цінностей вищого керівництва фірми. А також коли вимоги з боку суспільства примушують організацію різко міняти свої орієнтири (Ansoff, 1987).

Спробу дати найбільш узагальнене визначення стратегії зробив Г. Мінцберг. Він розглядав стратегію як єдність «5П»: стратегія як план (plan), модель або шаблон поведінки (pattern), позиція (position), перспектива (perspective) та хитрий прийом або відволікаючий маневр (ploy). Розуміння стратегії, запропоноване Г. Мінцбергом, підкреслює багатоаспектність цієї категорії. Тільки об'єднання цих п'яти підходів дозволяє, на думку Г. Мінцберга, виступати стратегії системною характеристикою, що забезпечує розвиток організації (Mescon, 1988; 9).

Загалом, більшість авторів, намагаючись дати визначення стратегії організації, відзначають, що в загальному розумінні – це довгостроковий напрям її діяльності. Стратегічне ж планування – це діяльність, яка пов'язана з розробкою стратегії та складається з аналізу стратегічної позиції організації, визначення стратегічних варіантів її розвитку та здійснення стратегічного вибору.

На кожному з перелічених етапів стратегічного планування можуть застосовуватись різні методи, прийоми. Одним з найбільш відомих методів для розробки стратегії виступає метод SWOT-аналізу, який дозволяє визначити сприятливі (О) та загрозові (Т) для організації зміни зовнішнього середовища, а також її сильні (S) та слабкі (W) сторони. На основі співставлення цієї інформації можна розробити різні стратегічні варіанти діяльності організації, які традиційно пов'язують із розробкою матриці TOWS.

Матриця TOWS є широко вживаним інструментом генерації стратегічних варіантів діяльності організації (аббревіатура від перших літер назв чотирьох чинників: загрози (Т), можливості (О), слабкі сторони (W) та сильні сторони (S)). У ній безпосередньо використовують інформацію про стратегічну позицію організації, яку ми отримуємо в результаті SWOT-аналізу. Кожний стратегічний варіант, який може бути згенерований за допомогою матриці, є певною комбінацією внутрішніх та зовнішніх чинників (див. Табл. 1).

Слід зазначити, що тривалий час при розробці стратегії головну увагу приділяли аналізу зовнішнього середовища організації і лише наприкінці 1990-х років виник так званий «ресурсний» підхід, який визнавав важливість аналізу також ключових ресурсів та компетенцій організації або її «сильних сторін» як основи формування успішної стратегії (Johnson, 2008).

Метод SWOT аналізу був запропонований К. Ендрюсом, засновником так званої «школи дизайну» зі стратегічного планування. Він вважав, що формування стратегії повинно бути процесом свідомого осмислення діяльності

Таблиця 1

Матриця TOWS

	Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Можливості (O)	Стратегічний варіант SO	Стратегічний варіант WO
Загрози (T)	Стратегічний варіант ST	Стратегічний варіант WT

організації з боку її керівника. Алгоритм розробки стратегії повинен бути достатньо простим та неформалізованим, для того, щоб будь-який керівник міг застосувати його на практиці. У результаті застосування цього алгоритму має з'явитися стратегія, яка за своїм формулюванням повинна бути достатньо простою та зрозумілою для керівника організації та його підлеглих (Mescon, 1988).

На сучасному етапі арсенал інструментів аналізу зовнішнього та внутрішнього середовища організації суттєво розширився та вміщує в себе тест ЦРНН, аналіз ланцюга створення цінності, метод бенчмаркінгу та багато інших, але метод SWOT-аналізу продовжує обіймати провідні позиції серед розробників організаційних стратегій.

У цілому для сучасного стратегічного планування аксіоматичними стали тези, які були проголошені ще К. Ендрюсом: стратегія будь-якої організації повинна бути орієнтована на використання шансів або можливостей, що виникли у зовнішньому середовищі, за допомогою її внутрішніх сильних сторін. З іншого боку, стратегія організації може бути також спрямована на те, щоб привести особливості її внутрішнього середовища (організаційні ресурси та компетенції) у відповідність до можливостей та загроз зовнішнього середовища (Johnson, 2008; Mescon, 1988).

У листопаді 2022 року в межах науково-дослідної роботи на тему «Актуальні напрями менеджменту соціальних служб» кафедри соціології управління та соціальної роботи соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна за участі студентів 4 курсу, які навчаються за спеціальністю 231 Соціальна робота, було проведено опитування керівників та провідних фахівців соціальних служб у м. Харкові, а також Полтавській, Сумській та Донецькій областях. Всього було опитано 11 респондентів – представників 11 організацій. Дослідження спиралось на методологію якісного аналізу та в якості основного методу збору даних був використаний метод напівстандартизованого інтерв'ю, що дозволило дослідити не стільки риторично відносно того, що намагається робити організація, скільки реальність, яку переживають її працівники. Одержані дані дозволили з'ясувати те, як сприймають зовнішнє та внутрішнє серед-

овище, що бачать в якості найбільш значущих характеристики своєї організації опитані. Саме це бачення спрямовує діяльність організації, слугує основою для формування стратегічного варіанту її розвитку, який не обов'язково зафіксований документально у стратегічному плані, а може виступати у формі певного «паттерну», «позиції», «перспективи» або «хитрого прийому», як відзначав Г. Мінцберг. І хоча одержані нами результати не мають репрезентативного характеру, вони дозволяють наблизитися до розуміння загальної ситуації, в якій знаходяться соціальні служби України та можливих стратегічних варіантів їх діяльності, які вони свідомо або несвідомо обирають.

У межах дослідження респондентам було запропоновано відповісти на 4 класичні питання SWOT-аналізу: назвати внутрішні особливості організації, які відчутно сприяють її діяльності, а також ті, які суттєво заважають її діяльності; назвати зовнішні умови, які можуть суттєво сприяти розвитку діяльності організації, а також ті, які можуть суттєво загрожувати її діяльності.

До найбільш вагомих особливостей своїх організацій, які відчутно сприяють їх діяльності, опитані найчастіше відносили персонал. Так, наприклад, у зв'язку з цим керівники організацій відзначали наступне:

– *«По-перше, мені подобається наш персонал, усі такі компетентні намагаються допомагати один одному...»;*

– *«Ну, звичайно, першим варто назвати персонал, адже він у нас досвідчений і вирішує всі питання, які виникають у заявників різних соціальних послуг»;*

– *«Стабільний професійний колектив співробітників з низькою плинністю кадрів та багаторічним досвідом роботи»;*

– *«Внутрішні особливості – це згуртованість команди задля досягнення загальної цілі – надання соціальної підтримки вразливим категоріям населення, постійне навчання для професійного росту та бажання бути корисними у суспільстві»;*

– *«В колективі всі дуже доброзичливі і завжди готові до взаємодопомоги іншим».*

Та майже всі опитані віднесли до позитивних сторін своєї організації її репутацію:

– *«Звичайно, перше – репутація, бо це відомий міжнародний фонд, який є у близько*

170 країн світу та, відповідно, має багато філіалів»;

– «Високий вотум довіри до організації з боку донорів та бенефіціарів»;

– «Репутація, адже всі клієнти відгукуються про наше відділення тільки хорошими словами».

Решта позитивних сторін, які були названі, віддзеркалювала унікальні особливості тієї чи іншої організації. Так, наприклад, у деяких організаціях були згадані розташування, наявність інвентарю для надання певних послуг, постійно діючих проєктів, партнерські стосунки, тощо.

До найчастіше згадуваних внутрішніх особливостей організації, які суттєво заважають її діяльності, опитані найчастіше відносили відключення електропостачання та Інтернет у зв'язку з повітряними тривогами та відсутність важливого для продовження роботи в таких умовах технічного обладнання (генераторів), а також часткову втрату персоналу з різних причин:

– «Велика загроза на сьогоднішній день – це вимушене скорочення працівників, необхідне для оптимізації штатної чисельності»;

– «Деякі працівники можуть не повернутися із-за кордону, це не летально, але неприємно. Звісно, це дуже погана річ коли працівники звільняються...»;

– «Втрата персоналу через низьку заробітну плату, ... через внутрішнє переміщення в разі активних воєнних бойових дій».

Решта згадуваних негативних сторін, як правило, відбивала особливості тієї чи іншої організації. Так, наприклад, один із керівників зазначив наступне: «Це досить хаотичне планування. Тут страждає підготовка, бо буває таке, коли проєкти з'являються незаплановано, тоді відбувається хаос. Іноді буває відсутність коштів та транспорту. Тоді страждає адресна допомога. І третє, мабуть, не завжди злагоджена робота команди, страждає координація». В іншій організації відзначили відсутність постійного фінансування «для підвищення мотивації у роботі співробітників», «недостатній рівень комунікаційних компетенцій співробітників, відсутність гнучкості, відсутність бажання постійного навчання та підвищення кваліфікації», «неможливість конкурувати з державними структурами

у наданні соціальних послуг за причин відсутності соціального замовлення з боку державних установ і організацій та вимог, які висуваються з боку держави».

Що стосується зовнішніх умов, які, на думку опитаних, є можливостями для організації, то найчастіше згадували збільшення фінансування від міжнародних організацій та фондів. Так, в якості прикладу можна навести думку керівника однієї з організацій, який взяв участь в опитуванні: «Це величезні обсяги допомоги від донорів. В першу чергу це грошова допомога, яку вже ми можемо витратити на реалізацію проєктів, на їх розвиток... Також донори забезпечують оплату праці фахівцям, і оплачують роботу юристів, бо ми надаємо безкоштовну юридичну допомогу, і роботу кризового менеджера...». Крім того, опитані також зазначали, що в цих умовах важливою стала співпраця їх організацій з іншими державними, громадськими організаціями, благодійними фондами, органами місцевого самоврядування тощо.

Нарешті, що стосується загроз, то, ми можемо припустити, що для всіх організацій, представники яких взяли участь в опитуванні, можна виокремити принаймні дві головні: військові дій та недостатнє фінансування. Наведемо приклади деяких висловів опитаних під час інтерв'ю:

– «Ну велика загроза, що війна, і що ворожа ракета може зруйнувати Департамент і всю базу субсидій, соціальних допомог, базу інвалідів, надання пільг та компенсацій, базу недієздатних осіб, ВПО та інших»;

– «На сьогоднішній день загроза є одна – це обстріли, внаслідок яких може буде знищений заклад або постраждати працівники»;

– «Ще загроза може виникнути через фінансування, несвоєчасне, перш за все, Щоб люди пільгової категорії своєчасно отримували соціальну допомогу».

Застосування матриці TOWS на основі використання узагальненої інформації про стратегічну позицію організацій, яку ми отримали в результаті SWOT-аналізу, дозволяє нам згенерувати чотири можливі стратегії для розвитку соціальних служб в Україні.

Стратегічний варіант SO орієнтований на те, щоб за рахунок своїх сильних сторін використати можливості, які існують у зовнішньому середовищі. У нашому випадку він може

Узагальнені результати SWOT-аналізу

<p><i>Персонал</i> <i>Репутація</i></p> <p>Сильні сторони (S)</p> <p>Можливості (O)</p> <p>Фінансування від міжнародних організацій Розширення партнерства</p>	<p>Відсутність електропостачання та Інтернет Відсутність генераторів Часткова втрата персоналу</p> <p>Слабкі сторони (W)</p> <p>Загрози (T)</p> <p>Військові дії, фізична загроза існування Недостатнє та несвоєчасне фінансування</p>
---	--

бути пов'язаним з тим, що організації, спираючись на свою репутацію, досвід та кваліфікацію персоналу, намагатимуться зміцнювати свою позицію в галузі за рахунок встановлення нових партнерських зв'язків, отримання додаткового фінансування від міжнародних благодійних фондів та інших організацій для підтримки та розширення власної діяльності. Така стратегія може бути реалізована шляхом, наприклад, участі в конкурсах соціальних проєктів тощо.

Стратегічний варіант WO пов'язаний з тим, що організація намагатиметься використати можливості для того, щоб позбавитися своїх слабких сторін. Отже, відсутність певних ресурсів та компетенцій у організації, діяльність яких є апріорі суспільно важливою та необхідною особливо в умовах воєнного стану, може стати основою для звернення до закордонних та українських потенційних донорів та партнерів задля їх отримання у вигляді, наприклад, благодійної допомоги.

Стратегічний варіант ST орієнтований на те, що організація намагатиметься за рахунок своїх сильних сторін уникати загроз. Змістом цієї стратегії може стати те, що організація намагатиметься виживати в складних умовах, які пов'язані з загрозою фізичного існування внаслідок військових дій, відсутністю або недостатністю фінансування, переважно за рахунок додаткового навантаження на персонал, за рахунок його наполегливої та самовідданої праці.

Нарешті, стратегічний варіант WT орієнтований на те, що організація прагне мінімізувати свої слабкі сторони та уникати загроз. На

наш погляд, цей варіант діяльності є найбільш пасивним та орієнтованим на те, щоб продовжувати роботу організації в умовах, які склалися, без намагання щось змінити, підлаштовуючись під загрозливі умови зовнішнього середовища.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведене дослідження із застосуванням методів SWOT-аналізу та матриці TOWS з використанням даних інтерв'ю керівників та провідних фахівців соціальних служб України дозволило нам виокремити чотири можливі стратегічні варіанти їх діяльності в умовах війни. Два з них орієнтовані на те, щоб на основі своїх сильних сторін або використати існуючі можливості або подолати загрози, які існують у зовнішньому середовищі. Перша з цих стратегій може бути пов'язана переважно з активною участю організації в різноманітних грантових конкурсах, пошуком нових партнерів, налагодженням активної співпраці, а друга – з наполегливою, напруженою та самовідданою працею персоналу для того, щоб подолати загрози, які виникли перед організацією. Дві інші стратегії орієнтовані на те, щоб позбавитися своїх слабких сторін або знизити їх вплив на діяльність організації за рахунок звернення за благодійною допомогою й підтримкою або за рахунок обрання пасивної моделі поведінки, орієнтованої виключно на самозбереження.

Очевидно, що практики вибору того чи іншого стратегічного варіанту безпосередньо обумовлені особливостями внутрішнього й зовнішнього середовища конкретної організації та можуть стати предметом подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

- Брайсон, Джон М. Стратегічне планування для державних і неприбуткових організацій: пер. с англ. / Джон М. Брайсон; Пер. А. Кам'янець; Наук. ред. В. Вакуленко. Львів : Літопис, 2004. 352 с.
- Бутиліна, О., Євдокимова, І. Організаційні структури управління у соціальних службах. Ввічливість. Humanitas. 2021. № 3. С. 25–31. doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.4>

3. Бутиліна О., Євдокимова І. Напрями вдосконалення менеджменту соціальної служби. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціальна робота. Том 1 № 8 (2022)*. С. 19-22. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2022/8-1/3>
4. Євдокимова, І. (2023). Соціальна робота в Україні: проблеми та тенденції розвитку в довоєнний період та в умовах війни з Росією. «SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи», (12), 6-13. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2022-12-01>
5. Стратегічне планування. Навчальний посібник/ О. Берданова, В. Вакуленко, В. Тертичка. Львів : ЗУКЦ, 2008. 138 с.
6. Ansoff Hd. *Corporate Strategy* / assisted by Edward J. McDonnell, Rev. ed., London: Penguin. 1987. 284 p.
7. *Crafting and Executing Strategy: Concepts*, 23 rd Edition by Arthur Thompson and Margaret Peteraf and John Gamble and A. Strickland. Irwin McGraw-Hill. 2022. 528 p.
8. Johnson G., Scholes K., Whittington R. *Exploring Corporate Strategy: Text and Cases*. Pearson Education, 2008. 625 p.
9. Mescon M. H., Albert M., Khedouri F. *Management*. 3rd ed. Publisher:Harper & Row, New York, 1988. 672 p.
10. Mintzberg H., Quinn J., Ghoshal S. *The strategic process*. European Edition. 1995. 595 p.
11. *Strategy Safari: A Guided Tour Through The Wilds of Strategic Management Hardcover*. Free Press, 1998. 416 p.

REFERENCES:

1. Braison, Dzhon M. (2004). *Stratehichne planuvannia dlia derzhavnykh i neprybutkovykh orhanizatsii* [Strategic planning for state and non-profit organizations: trans. with English / John M. Bryson; Trans. A. Kamianets; Science ed. V. Vakulenko]. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
2. Butylina, O., Yevdokymova, I. (2021). *Orhanizatsiini struktury upravlinnia u sotsialnykh sluzhbakh* [Organizational structures of management in social agencies]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 25–31, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.4> [in Ukrainian].
3. Butylina, O., Yevdokymova, I. (2022). *Napriamy vdoskonalennia menedzhmentu sotsialnoi sluzhby* [Directions for improvement of social agency management]. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Social work*. Volume 1 No. 8 (2022). P. 19-22. <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2022/8-1/3> [in Ukrainian].
4. Yevdokymova, I. (2023). *Sotsialna robota v Ukraini: problemy ta tendentsii rozvytku v dovoiennyi period ta v umovakh viiny z Rosiieiu* [Social work in Ukraine: problems and trends of development in the pre-war period and during the war with Russia]. *SOCIOPROSTIR: the interdisciplinary online collection of scientific works on sociology and social work*, 12, 6-13. <https://doi.org/10.26565/2218-2470-2022-12-01> [in Ukrainian].
5. *Stratehichne planuvannia. Navchalnyi posibnyk* / O. Berdanova, V. Vakulenko, V. Tertychka (2008) [Strategic planning. Study guide]. Lviv: ZUKTS, 2008. 138 p. [in Ukrainian].
6. Ansoff Hd. *Corporate Strategy* (1987). Assisted by Edward J. McDonnell, Rev. ed., London: Penguin [in English].
7. *Crafting and Executing Strategy: Concepts* (2022). 23rd Edition by Arthur Thompson and Margaret Peteraf and John Gamble and A. Strickland. Irwin McGraw-Hill [in English].
8. Johnson G., Scholes K., Whittington R. (2008) *Exploring Corporate Strategy: Text and Cases*. Pearson Education [in English].
9. Mescon M. H., Albert M., Khedouri F. (1988). *Management*. 3rd ed. Publisher:Harper & Row, New York [in English].
10. MintzbergH., Quinn J., Ghoshal S. (1995). *The strategic process*. European Edition [in English].
11. *Strategy Safari: A Guided Tour Through The Wilds of Strategic Management* (1998). Hardcover. Free Press [in English].

УДК 364.024

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.5>

Ксенія ЄГОРОВА

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, психології, соціальної роботи та менеджменту, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, Сумська область, Україна, 41400, kseniagrigorevna@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7154-8036

Дмитро КРАВЧЕНКО

здобувач вищої освіти навчально-наукового інституту педагогіки і психології, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, Сумська область, Україна, 41400, kravcenkod203@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Єгорова, К., Кравченко, Д. (2023). Проблема прекаріату населення післявоєнного періоду України і безумовний базовий дохід як соціальна необхідність для її вирішення. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 38–42, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.5>

ПРОБЛЕМА ПРЕКАРІАТУ НАСЕЛЕННЯ ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ І БЕЗУМОВНИЙ БАЗОВИЙ ДОХІД ЯК СОЦІАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ ДЛЯ ЇЇ ВИРІШЕННЯ

У статті проаналізовані тенденції соціальних проблем післявоєнної України, акцентовано увагу на проблеми прекаріату населення, аспекти введення безумовного базового доходу. Проаналізовано переваги і недоліки концепції безумовного базового доходу (ББД) як складової частини соціальної політики вирівнювання та підвищення якості життя післявоєнного періоду відновлення України.

Аналіз сучасних систем соціальної підтримки населення ґрунтується на принципі індивідуального підходу до оцінки потреби громадян та, відповідно, диференціації розміру виплат відповідно із цим принципом. Післявоєнний період обґрунтовує доцільність і альтернативу концепцію без умовного базового доходу, як універсальний інструмент соціальної сфери і захисту більшої частини населення, що дозволить уникнути дискримінації при наданні допомоги за віковими, статевими, соціальними та іншими чинниками, концепція безумовного базового доходу має універсальний характер допомоги, що має першочергове значення у воєнний і післявоєнний періоди стабілізації та відновлення країни і соціальних тенденцій у суспільстві.

Зазначається, що зацікавленість до концепції безумовного базового доходу заочно зростає, на тлі поточної соціально-економічної невизначеності обумовленою бойовими діями, коли соціальні проблеми виявляються особливо чітко, а суспільство дедалі активніше надає запит на зміни. При цьому повноцінного досвіду переходу до базового доходу досі немає. Усі пілотні програми (загалом більше 40) або не задовольняли п'яти критеріям базового доходу (періодичність, індивідуальність, універсальність, безумовність та грошовий характер виплат), або, були занадто незначні, щоб забезпечити хоча б мінімальний рівень життя одержувачів.

Зроблено висновки й пропозиції щодо можливостей і доцільності введення ББД в Україні у післявоєнний період в умовах проблеми прекаріату населення і еміграційних процесів та внутрішньої міграції.

Ключові слова: соціальне забезпечення, прекаріат, соціальна нерівність, бідність, безробіття, безумовний базовий дохід, доходи громадян, соціальні трансферти, автоматизація виробництва.

Kseniia YEHOROVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy, Psychology, Social Work and Management, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24 Kyivska str., Hlukhiv, Sumy region, Ukraine, 41400, kseniagrigorevna@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7154-8036

Dmytro KRAVCHENKO

Master Student at Educational and Scientific Institute of Pedagogy and Psychology, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24 Kyivska str., Hlukhiv, Sumy region, Ukraine, 41400, kravcenkod203@gmail.com

To cite this article: Yehorova, K., Kravchenko, D. (2023). Problema prekariatu naselennia pisliavoiennoho periodu Ukrainy i bezumovnyi bazovyi dokhod yak sotsialna neobkhdnist dlia yii vyrishennia [The problem of the precaryate population of the post-war period of Ukraine and unconditional basic income as a social necessity for its solution]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 38–42, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.5>

THE PROBLEM OF THE PRECARYATE POPULATION OF THE POST-WAR PERIOD OF UKRAINE AND UNCONDITIONAL BASIC INCOME AS A SOCIAL NECESSITY FOR ITS SOLUTION

The article analyzes the trends of social problems of post-war Ukraine, focuses on the problems of the precariat population, aspects of the introduction of an unconditional basic income. The advantages and disadvantages of the concept of unconditional basic income (UBI) as an integral part of the social policy of equalization and improvement of the quality of life of the post-war recovery period of Ukraine are analyzed.

The analysis of modern systems of social support of the population is based on the principle of an individual approach to assessing the needs of citizens and, accordingly, differentiating the amount of payments in accordance with this principle. The post-war period justifies the expediency and alternative concept without conditional basic income as a universal tool of social security and protection of the majority of the population, which will allow to avoid discrimination in the provision of assistance based on age, gender, social and other factors, the concept of unconditional basic income has a universal nature of assistance, which is of primary importance in the war and post-war periods of stabilization and restoration of the country and social trends in society.

It is noted that interest in the concept of an unconditional basic income is definitely growing, against the background of the current socio-economic uncertainty caused by hostilities, when social problems are particularly clear, and society is increasingly actively requesting changes. At the same time, there is still no full-fledged experience of the transition to basic income. All pilot programs (more than 40 in total) either did not meet the five basic income criteria (periodicity, individuality, universality, unconditionality and monetary nature of payments) or were too small to provide at least a minimum standard of living for the recipients.

Conclusions and suggestions are made regarding the possibilities and expediency of the introduction of BBD in Ukraine in the post-war period in the conditions of the problem of the precariat population and emigration processes and internal migration.

Key words: social security, precariat, social inequality, poverty, unemployment, unconditional basic income, income of citizens, social transfers, automation of production.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна переживає ряд процесів, які мають безпрецедентний, унікальний характер з часів другої світової війни: масштабність бойових дій, рівень еміграції і внутрішньої міграції, руйнування інфраструктури й промисловості. Важко прогнозувати об'єми збитків нанесені різним галузям й як наслідок хаотичність, стихійність соціальних явищ та безпрецедентний виклик для соціальної сфери країни.

Ще одним новим явищем стає поява прекаріату у масштабах світової економіки і тенденцій які зумовлені високим рівнем технологічних укладів світової промисловості. Говорячи про українське сьогодення, явище прекаріату має чітко окреслений характер та тенденцію до небувалого збільшення у хаотично малий проміжок часу.

Відповідний термін став популярним завдяки однойменній книзі Гая Стендінга (Стендинг, 2014), опублікованій в 2011 році, хоча спочатку була робота П. Бурд'єще 1980-ті роках. Стендинг назвав прекаріатом соціальною групу, яка у деяких країнах становить до

чверті населення. Ці люди, не забезпечені стабільною роботою, крім безпосередньої оплати праці, вони не отримують жодного соціального захисту, у тому числі пенсій та допомоги з безробіття. Ті, хто належать до цього шару, часто обмежені в тих чи інших цивільних правах. Прекаріат досить різноманітний: він включає різноманітних фрілансерів, мігрантів, учнів. Слід зазначити, що прекаріат не є класом у традиційному розумінні, занадто різні професії та види діяльності він включає. Тому не дуже зрозумілий, наскільки він справді, висловлюючись мовою Стендінга, він справді «небезпечний» (Фюльзак, 2007).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На соціальному та політичному рівні соціальні процеси які відбуваються у післявоєнних країнах призводять до зростання невдоволення, розчарування, безперервної міграції, недовіри до офіційної політики, різноманітних рухів протесту, зростання екстремізму та насильства. Проблема загострюється ще й тим, що світові тенденції і неоліберальні тренди, економічні та політичні сили виступають за демонтаж

соціальної політики, скорочення видатків на соціальні програми. Те, що раніше гарантувалося державою, нині часто перетворюється на платну, недоступну послугу. На цьому тлі, на перший погляд, дивним є той факт, що останнім часом широко починає обговорюватись й просуватись ідея безумовного базового доходу. Що свідчить зростання інтересу до цієї теми як на рівні різних соціальних груп, так і на державному про зміну економічної парадигми або про продовження процесів, що зародилися в рамках капіталістичної системи та закріплює становище тих самих політичних сил. Все більша частина працездатного населення виявляється поза трудовим процесом, щоб уникнути деградації суспільства, необхідно забезпечити цим людям певний прийнятний рівень життя, також необхідно підтримати рівень споживання, від якого залежить зростання виробництва (Пищуліна, 2016).

Традиційна практика підтримки безробітних в умовах війни і післявоєнного періоду дає збої, вона не адекватна перспективним перетворенням ринку праці. Не менш масштабні проблеми виникають у нестійко зайнятого населення, особливо у молоді, при переході від навчання до першого місця роботи. Безумовний базовий дохід здатний пом'якшити наслідки втрати роботи або нестабільності та незадоволення зайнятості, обумовленої її гнучкістю внаслідок цифровізації економіки, дати працівникам можливість і час пройти необхідну професійну перепідготовку або адаптацію для виконання нових видів професійної діяльності та отримання адекватних доходів (Ідея звільняючого безумовного основного доходу, 2016).

Постановка завдання. Метою статті є надання поля дискусій на основі аналізу та узагальнення світового досвіду проблеми прекаріату і доцільності щодо впровадження безумовного базового доходу для громадян післявоєнного відновлення України з метою запобігання прекаріату та еміграційних й міграційних процесів, що сприятиме соціальному вирівнюванню, боротьбі з бідністю, підвищенню якості життя.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Під безумовним базовим доходом розуміється регулярна виплата всім громадянам однієї і тієї ж суми грошей незалежно від будь-яких умов та обставин. Впродовж бага-

тьох років обговорення ведуться як у науковій, так й в популярній літературі, в засобах масової інформації. Базовий дохід історично тісно пов'язаний з утопічними уявленнями про будову суспільства. Ще XVI столітті Т. Мор в «Утопії» пише: «Тому що тут немає скаредного розподілу добра, немає жодного бідного, немає жодного жебрака. І, хоча ні в кого там нічого немає, всі, однак, багаті» (Манн, 2013). Потім концепцію базового доходу було викладено в кінці XVIII століття у роботах Т. Пейна та Н. де Кондорсе. Незважаючи на значні недоліки та небезумовність отримання виплат, вони дали початок для роздумів (Crouch, 2019). У XIX–XX столітті концепція отримала своє розвиток: нобелівські лауреати з економіки Дж. Мід, М. Фрідман та Ф. фон Хайек розвивали ідею базового доходу і вважали її хорошим способом боротьби з бідністю, у чому вони, безсумнівно, мають рацію.

Але крім прекаріату, безумовний базовий дохід може вирішити багато сучасних проблем. Наприклад, затвердити реальну демократичну свободу, право на гідне життя, право на свободу від тяжкої праці, пом'якшити проблему соціальної нерівності, скоротити злочинність.

Можна виділити такі характеристики безумовного базового доходу:

- періодичність: виплачується через регулярні проміжки часу (наприклад, щомісяця), а не як одноразова допомога; готівка: виплачується готівкою, дозволяючи тим, хто її отримує, самим вирішувати, на що її витратити. Не виплачується у натуральному виразі (у вигляді продуктів харчування чи послуг) або у вигляді ваучерів, призначених для конкретного використання;

- індивідуальність: виплачується індивідуально, а не домогосподарствам;

- універсальність: виплачується всім;

- безумовність: виплачується незалежно від роботи.

У своїй роботі «Багато осіб універсального базового доходу» дослідники Юрген де Віспелер (дослідник з Університету Тампере) та Ліндсі Стіртон (професор в Університеті Сассекса) докладно розглядають характеристики або «вимірювання» базового доходу (De Wispelaere, Stirton, 2004).

Впровадження базового доходу має свої переваги й недоліки (табл. 1).

Переваги («pro») та недоліки («contra») UBI (Длугопольський, Длугопольська, 2017)

Переваги («pro»)	Недоліки («contra»)
<ul style="list-style-type: none"> - прозорість і простота; - зниження затрат на адміністрування соціальних програм; – розв’язання проблеми бідності, технологічного безробіття; - забезпечення економічної свободи и мінімізація економічної нерівності; – прогрес соціального і людського капіталів; - стимулювання креативної економіки та економічного зростання; - зниження рівня злочинності і захворюваності; - стимулювання споживання та інвестування; - зміна фінансової поведінки домогосподарств. 	<ul style="list-style-type: none"> - юридичні та політичні перепони реалізації ; - високі фінансово-економічні витрати на реалізацію; - ризик припливу мігрантів і нелегалів; - ризик спрямування коштів на придбання антиблаг (наркотики, алкоголь); - ризик втрати мотивації до роботи і «паразитування» на соціальних допомогах; - зростання тіньової економіки; - зростання безробіття и скорочення податкової бази; - ризик зростання контролю над доходами-витратами з боку держави, особливо безготівковим обігом.

Weekly statistics:
Persons with Protection Status 'S' in employment

	Week 10	Week 11	Diff.
Persons with Protection Status 'S'	65'194	65'458	+0.4%
Persons in gainful employment	6'002	6'031	+0.5%
Percentage of persons in employment ¹	9.21%	9.21%	+0.1%
Working-age population (18-64)	38'719	38'886	+0.4%
Persons in employment (18-64)	5'895	5'924	+0.5%
Percentage of working-age population in employment	15.23%	15.23%	+0.1%

Figure 1: Persons with Protection Status 'S' in gainful employment – key sectors²

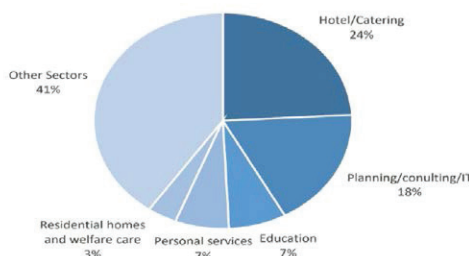

Рис. 1. Приклад щотижневого моніторингу секторальної зайнятості українців, які отримали статус тимчасового захисту у Швеції

Висновки. Історія ідеї базового доходу подається прихильниками теми об'єктивно, наприклад так, як це роблять Ван Парайс і Вандерборхт, коли намагаються показати всі відтінки теми у суперечливих та конкуруючих концепціях Томаса Пейна, Жозефа Шарльє, Джона Стюарта Мілля та Джона Гелбрейта. Також базовий дохід дозволяє говорити про нові ідеологічні синтети та нові теми для нормативної політичної теорії. Нарешті, він є важливим мисленим експериментом та аргументи на його користь можуть збагатити сучасну соціальну теорію.

Таким чином, не заперечуючи важливості ведення сучасною людиною трудової діяльності, слід зробити висновок про необхідність активної підтримки державою тих громадян, що не змогли знайти собі підходящу роботу або втратили її внаслідок соціально-економічних та технологічних змін обумовлених найбільш масштабнішими бойовими діями з часів другої світової війни.

В умовах проблеми прекаріату як світової тенденції і конкретної проблеми післявоєнної України коректно проведена соціальна реформа у якій безумовний базовий дохід може відіграти ключову роль, спроможна вирішити значну кількість проблем післявоєнної країни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Стендинг Гай. Прекариат: новый опасный класс. Москва : Ад Маргинем Пресс, 2014. 328 с.
2. Фюльзак Манфред. Утопический перфекционизм. Размышления на тему основного дохода в глобализированном мире/ Йорг Дрешер Идея освобождающего безусловного основного дохода. 2007.
3. Пищуліна О. Економічна модель «безумовного базового доходу»: нова соціальна альтернатива. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf (дата звернення: 10.03.2023).
4. Идея звільняючого безумовного основного доходу. URL: http://www.iovialis.org/download/BGE-Buch_ukr.pdf (дата звернення: 10.03.2023).
5. Манн М. Конец, может, и близок, только для кого? // Есть ли будущее у капитализма? Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. С. 113–154.
6. Crouch C. Will the gig economy prevail? Cambridge, UK - Medford, MA: Polity Press, 2019.
7. Jurgen De Wispelaere, Lindsay Stirton The Many Faces of Universal Basic Income. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2004.00611.x>. (дата звернення : 10.03.2023).
8. Длугопольський О. В., Длугопольська Т. І. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива Бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу. Науковий журнал*. 2017. № 2(30). С. 32-46.
9. Клевчик Л. Л. Соціальна нерівність як основна диспропорція в суспільстві. *Економіка та держава: науково-практичний журнал*. 2019. № 4. С.48-51.
10. Корчинська О. О. Безумовний базовий дохід як інструмент управління бідністю. *Інтелект XXI*. 2018. № 2. С. 98-101.

REFERENCES:

1. Standing Gay (2014). Prekariat: novyy opasnyy klass [Precariat: a new dangerous class]. Moscow : Ad Marginem Press [in Russian].
2. Fulsack Manfred (2007). Utopicheskiy perfektsionizm. Razmyishleniya na temu osnovnogo dohoda v globalizirovannom mire [Utopian perfectionism. Reflections on basic income in a globalized world]. Yorg Dresher Ideya osvobodayushchego bezuslovnogo osnovnogo dohoda—Jörg Drescher *The Idea of a liberating unconditional basic income* [in Russian].
3. Pyschulina O. Ekonomichna model «bezumovnoho bazovoho dokhodu»: nova sotsialna alternatyva. Ukrainyskiy tsentr ekonomichnykh ta politychnykh doslidzhen im. O. Razumkova [The economic model of «unconditional basic income»: a new social alternative. Ukrainian center for economic and political research named after O. Razumkova]. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1456388199_file.pdf (data zvernennia: 10.03.2023) [in Ukrainian].
4. Ideia zvilniaiuchoho bezumovnoho osnovnoho dokhodu [The idea of a liberating unconditional basic income]. URL: http://www.iovialis.org/download/BGE-Buch_ukr.pdf (data zvernennia: 10.03.2023) [in Ukrainian].
5. Mann M. (2013). Konets, mozhet, y blyzok, tolko dlia koho? [The end may be near, but for whom?]. *Est ly budushchee u kapytalizma?—Does capitalism have a future?* Moskva : Yzd-vo Yn-ta Haidara [in Russian].
6. Crouch C. (2019). Will the gig economy prevail? Cambridge, UK - Medford, MA: *Polity Press*.
7. Jurgen De Wispelaere, Lindsay Stirton The Many Faces of Universal Basic Income. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923X.2004.00611.x>. (data zvernennia: 10.03.2023).
8. Dluhopolskyi O. V., Dluhopolska T. I. (2017). Kontseptsiia bezumovnoho bazovoho dokhodu yak alternatyva Bismarkivskii modeli derzhavy dobrobutu: vid teoretychnykh studii do eksperymentalnykh praktyk [The concept of unconditional basic income as an alternative to the Bismarck's model of the welfare state: from theoretical studies to experimental practices]. *Ekonomika: realii chasu. Naukovyi zhurnal—Economy: realities of time. Scientific journal*, 2(30), 32-46 [in Ukrainian].
9. Klevchik L. L. (2019). Sotsialna nerivnist yak osnovna dysproportsiia v suspilstvi. [Social inequality as the main disproportion in society]. *Ekonomika ta derzhava: nauково-praktychnyi zhurnal—Economy and the state: a scientific and practical journal*, 4, 48-51 [in Ukrainian].
10. Korchynska O. O. (2018). Bezumovnyi bazovyi dokhid yak instrument upravlinnia bidnistiu. [Unconditional basic income as a tool for poverty management]. *Intelekt XXI—Intelligence XXI*, 2, 98-101 [in Ukrainian].

УДК 364.4-053.9(03)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.6>

Оксана КРАВЧЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-9732-6546

Галина КУЧЕР

кандидат педагогічних наук, начальник Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради, площа Соборності, 1, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-5807-7276

Бібліографічний опис статті: Кравченко, О., Кучер, Г. (2023). Університет третього віку «Дивосвіт»: з досвіду уманської територіальної громади. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 43–48, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.6>

УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ «ДИВОСВІТ»: З ДОСВІДУ УМАНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Університет третього віку «Дивосвіт» – спільний проєкт Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради спільно з Уманським державним педагогічним університетом імені Павла Тичини. Основною метою є реалізація принципу навчання людей старшого віку впродовж усього життя та підтримка фізичних, психологічних та соціальних здібностей. Його завданням є надання освітніх послуг, залучення осіб літнього віку до активного суспільного життя, збереження їхнього фізичного, психічного та духовного здоров'я, вивчення історії рідного краю, інформаційних технологій тощо. При університеті діють: факультет «Історико-краєзнавчої освіти та організації відпочинку і туризму»; факультет «Гуманітарно-правової освіти»; факультет «Декоративно-прикладного мистецтва»; факультет «Народного співу»; факультет комп'ютерної грамотності.

Надання такої освітньої послуги на рівні громади забезпечує: створення умов та сприяння всебічному розвитку людей похилого віку; реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства; надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо процесу старіння та його особливостей; сучасних методів збереження здоров'я; набуття навичок самопомоги; формування принципів здорового способу життя; основ законодавства стосовно людей похилого віку та його застосування на практиці; формування та розвиток навичок використання новітніх технологій, насамперед інформаційних та комунікаційних; потенціалу та можливостей волонтерської роботи; підвищення якості життя людей похилого віку завдяки забезпеченню доступу до сучасних технологій та адаптації до технологічних перетворень; формування практичних умінь і навичок; можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом.

Ключові слова: соціальна послуга, люди похилого віку, навчання впродовж життя, університет третього віку.

Oksana KRAVCHENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Social and Psychological Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-9732-6546

Halyna KUCHER

Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Labour and Social Protection of the Population of Uman City Council, 1 Sobornosti Sq., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-5807-7276

To cite this article: Kravchenko, O., Kucher, H. (2023). University of the third age «Dyvosvit»: z dosvidu umanskoj terytorialnoi hromady [Dyvosvit university of the third age: from the experience of Uman territorial community]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 43–48, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.6>

DYVOSVIT UNIVERSITY OF THE THIRD AGE: FROM THE EXPERIENCE OF UMAN TERRITORIAL COMMUNITY

Dyvosvit University of the Third Age is a joint project of the Department of Labour and Social Protection of the Population of Uman City Council and Pavlo Tychyna Uman Pedagogical University. The main goal is to implement the principle of lifelong learning of elderly people and support physical, psychological, and social abilities. Its task is to provide educational services, attract the elderly to an active social life, preserve their physical, mental, and spiritual health, learn the history of their native land, information technology, etc. The University hosts: the Faculty of Local History Education and Organization of Recreation and Tourism; the Faculty of Humanities and Law Education; the Faculty of Applied and Decorative Arts; the Faculty of Folk Singing; the Faculty of Computer Competence.

The provision of such an educational service should ensure: arrangement of conditions for and promotion of holistic development of elderly people; reintegration of elderly people into the active life of society; assistance to elderly people in adapting to modern living conditions by mastering new knowledge, in particular on the ageing process and its features; modern methods of preserving health; acquisition of self-help skills; shaping of the principles of a healthy lifestyle; the framework legislation regarding elderly people and its application in practice; shaping and development of skills for using the latest technologies, primarily information and communication technologies; potential and opportunities for volunteer work; improving the quality of life of elderly people by providing them with access to state-of-the-art technologies and adapting them to technological transformations; development of practical skills; opportunity to expand communication and exchange experience.

Key words: social service, elderly people, lifelong learning, university of the third age.

Актуальність проблеми. Для забезпечення створення сприятливих умов для здорового старіння й активного довголіття, адаптації суспільних інститутів до подальшого демографічного старіння та розбудови суспільства рівних можливостей для людей будь-якого віку, у 2018 р. Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. З метою раціонального використання ресурсів передбачено концентрацію зусиль на таких пріоритетах щодо громадян похилого віку: поліпшення умов для самореалізації та участі в процесах розвитку суспільства; забезпечення здоров'я та благополуччя; створення середовища, сприятливого для активного життя; створення системи захисту їхніх прав (Про схвалення стратегії..., 2018).

Стратегія спрямована на виконання Мадридського міжнародного плану дій із проблем старіння населення, з метою запровадження європейських стандартів соціальної підтримки людей поважного віку.

У цьому напрямі актуалізується доцільність розробки проекту Закону України «Про освіту дорослих» робочою групою при Міністерстві освіти і науки України. Цей документ є очікуваним у суспільстві і враховує досвід та основні рекомендації Європейського Союзу з питань розвитку освіти впродовж життя та освіти дорослих, а також вітчизняні напрацювання з цього питання. Водночас цей проект закладає законодавчу основу функціонування центрів

освіти дорослих, передусім як комунальних осередків освітньої діяльності серед дорослого населення, що відповідає політиці децентралізації, зокрема розширення повноважень місцевих органів влади, формування і реалізації регіональної освітньої політики відповідно до потреб громад (Міністерство освіти і науки..., 2022).

В українській практиці соціальної роботи заслуговує на увагу діяльність Університетів третього віку, якими напрацьовано регіональний досвід освітньо-просвітницького та соціального спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних дослідників тематика соціальної роботи з людьми похилого віку шляхом надання соціальної послуги навчання в Університеті третього віку є запитуваною і розробленою: Т. Семигіна та А. Каркач визначили особливості впливу механізмів цифрової ресоціалізації на особистість у літньому віці в освітньому середовищі Університету третього віку (Каркач А., 2020); О. Баніт та В. Гришко схарактеризовано діяльність університетів третього віку в Україні протягом останніх 10 років. Виявлено 3 типи таких закладів: 1) діючі, що працюють активно й постійно; 2) діючі, але робота ведеться періодично; 3) недіючі, але числяться. Доведено, що українські університети третього віку стають освітніми центрами для подальшого особистісного розвитку людей похилого віку, їхньої суспільної інтеграції, соціалізації та адаптації в умовах глобалізаційних процесів

(Баніт О., 2021); у працях В. Гришко висвітлено діяльність університетів третього віку в Республіці Польщі, які сприяють розвитку на інтелектуальному та соціальному рівні, фізичній активності людей похилого віку, поглибленню знань та вмінь літніх людей, підтримують контакти з такими установами, як медичні служби, культурні центри, реабілітаційні центри, залучаючи слухачів до спортивних і туристичних заходів, екологічній діяльності на благо навколишнього середовища (Гришко В., 2019).

Водночас потребують подальшого вивчення кращі практики соціальної роботи з людьми похилого віку, зокрема діяльність Університетів третього віку в громаді: організаційні аспекти створення і функціонування, зміст і поставлені завдання, форми і напрями роботи, нормативно-правове забезпечення, соціальний ефект в громаді.

Мета статті – узагальнити досвід Уманської територіальної громади щодо соціальної роботи з людьми похилого віку, висвітлити зміст і спрямованість діяльності Університету третього віку «Дивосвіт».

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради спільно з Уманським педагогічним університетом імені Павла Тичини укладено угоду про співпрацю та створення Університету третього віку «Дивосвіт». Його завданням є надання освітніх послуг, залучення осіб літнього віку до активного суспільного життя, збереження їхнього фізичного, психічного та духовного здоров'я, вивчення історії рідного краю, інформаційних технологій тощо.

Керівниками (координаторами) проєкту є Галина Кучер та Олександр Безлюдний. В Університеті третього віку «Дивосвіт» протягом останніх п'яти років навчалися понад 1500 літніх уманчан. На громадських засадах проводяться теоретичні та практичні навчання з різних навчальних дисциплін.

При Університеті працюють співочі колективи «Надвечір'я», «Берегиня», «Калинонька», «Катюша», «Гармонія», «Біла черешня», «Оптиміст» та «Співаниця».

Основною метою соціального проєкту «Університет третього віку «Дивосвіт» – реалізація принципу навчання людей старшого віку впродовж усього життя та підтримка фізичних, психологічних та соціальних здібностей.

Слухачі 55+ отримують необхідні для повноцінного існування в сучасному світі знання, відчують себе потрібними, усвідомлять, що життя продовжується і межі пізнання не існує.

Університет третього віку дозволяє пенсіонерам розкрити у собі ті таланти, які були пригнічені сірими буднями, роботою, клопотами і родинними проблемами.

Відповідно до проведеного попереднього опитування найбільше охочих навчатися комп'ютерним технологіям, здоровому способу життя та трудовій адаптації. Однак, слід зазначити, що значну зацікавленість студенти 55+ виявляють й до краєзнавства, туризму.

Навчання для слухачів є абсолютно безкоштовним, оскільки – це соціальний проєкт, що колектив втілює у життя.

В рамках проєкту слухачам запропоновано широку та різноманітну програму навчання та багато цікавих заходів.

Надання такої освітньої послуги має забезпечити:

- створення умов та сприяння всебічному розвитку людей похилого віку;
- реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства;
- надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо процесу старіння та його особливостей; сучасних методів збереження здоров'я; набуття навичок самопомоги; формування принципів здорового способу життя; основ законодавства стосовно людей похилого віку та його застосування на практиці; формування та розвиток навичок використання новітніх технологій, насамперед інформаційних та комунікаційних; потенціалу та можливостей волонтерської роботи;
- підвищення якості життя людей похилого віку завдяки забезпеченню доступу до сучасних технологій та адаптації до технологічних перетворень;
- формування практичних умінь і навичок;
- можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом.

До організації навчання слухачів на волонтерських засадах залучаються викладачі закладів вищої освіти та загальноосвітніх шкіл регіону, фахівці управління праці та соціального захисту населення, охорони здоров'я тощо.

Навчання людей похилого віку відбувається без застосування формальної перевірки отриманих знань та вмінь.

Навчальний рік складається з двох семестрів. Перший семестр – жовтень-грудень; другий семестр – лютий-травень.

Студентам Університету третього віку для опрацювання запропоновано широкий спектр цікавих корисних і практичних тем: «Історичне краєзнавство», «Як не піддатися впливу реклами на свідомість споживачів», «Управління конфліктами», «Управління стресом», «Спілкування», «Гігієна харчування», «Складання ощадливого бюджету сім'ї», «Планування інвестиційного життя з урахуванням наявних можливостей», «Управління часом, або як встигнути», «Гостинність у домі. Сервірування столу», «ОСББ від створення до організації роботи», «Навчись заробляти гроші на свої мрії», «Новий погляд на твори сучасних митців», «Актуальність та соціальна мудрість для сучасних українців», «Вчимося жити якісно».

При університеті діють:

- факультет «Історико-краєзнавчої освіти та організації відпочинку і туризму»;
- факультет «Гуманітарно-правової освіти»;
- факультет «Декоративно-прикладного мистецтва»;
- факультет «Народного співу»;
- факультет комп'ютерної грамотності.

Особливо актуально постало питання володіння персональним комп'ютером та смартфоном. Реалії сьогодення такі, що не маючи елементарних знань, ти залишаєшся сам на сам з собою та своїми проблемами. Постає питання для чого пенсіонерів потрібен комп'ютер чи смартфон, коли можна здавалося обійтися і без них? Насправді, дуже багато людей у віці працюють після виходу на пенсію і їм, як мінімум, слід знати, як надрукувати текст, відправити листа електронною поштою, оплатити комунальні платежі. Хтось цікавиться як користуватися Skype, Viber аби спілкуватися з родичами та знайомими, котрі мешкають за кордоном та в Україні в іншому регіоні. Завдяки Інтернету перед людиною відкривається цікавий світ, багато можливостей та корисної інформації, котра стає доступною для тих, хто вміє користуватися персональним комп'ютером та смартфоном.

Особливим інтересом серед слухачів Університету користується факультет комп'ютерної грамотності.

В даний час іде мова про відмову від паперового документообігу, але ми розуміємо, що люди старшого віку залишаються за межею, вони не зможуть користуватися повною мірою послугами, саме тому вирішено створити факультет комп'ютерної грамотності в «Дивосвіті».

Головне завдання – створити нові можливості для пенсіонерів. Оволодівши вміннями та навичками роботи з комп'ютером та смартфоном, вони зможуть вільно спілкуватися, як через соціальні мережі, так і через електронну пошту. В своїй роботі використовуємо змішане навчання – поєднання очних занять з дистанційною формою.

Особливістю курсів у спеціально розробленій програмі викладання та індивідуальному підході до кожного слухача з урахуванням особливостей сприйняття людей даної вікової категорії. Використовуються відеоуроки, презентації та тренажери. Для кращого засвоєння матеріалу пройдений матеріал перевіряється у вигляді інтерактивних вправ та тестових завдань.

Головна перевага цифрової освіти в доступності матеріалів в режимі реального часу, що спрощує процес отримання нових знань при роботі з операційною системою Windows, продуктами Microsoft Word, Microsoft Excel, PowerPoint, пошти Ukr.net та Gmail, програм браузерів Google Chrom та Opera.

За час функціонування факультету «Інформатики та обчислювальної техніки» закінчили навчання 212 осіб. Випускники не відчувають себе обмеженими, вони з легкістю встановлюють програми на смартфони, відшуковують інформацію в Інтернеті, оплачують комунальні послуги, перевіряють мапу повітряних тривог, час та адресу відключення електромереж, що на даний час є дуже важливо.

Особливу зацікавленість на запит наших слухачів викликав нововведений курс «Українська мова». Високопрофесійні викладачі, які долучаються до освітнього процесу, «зачарували» слухачів не тільки милозвучністю солов'їної мови, але й новими змінами в українському правописі.

Кожна людина – це цілий світ. Допитливим жити не просто, але цікаво. Відкривати себе

в собі у золотому віці – знову народжуватись, навчатися впродовж життя.

Щосуботи та щонеділі екскурсивод Ліана Роднікова проводить різноманітні екскурсії та лекції про наше чудове місто, його вулиці, знаменні дати та місця, музеї, а також запрошує відвідати гарні місця Черкащини.

З метою вивчення думки слухачів Університету третього віку щодо доцільності його діяльності, виявлення перспективних напрямів його діяльності, проведено опитування. Задля цього розроблена авторська анкета, яка містить питання відкритого і закритого характеру. Опитування проводили фахівці Управління праці і соціального захисту населення Уманської міської ради, де вони і зберігаються.

Участь в анкетуванні взяло 20 слухачів Університету третього віку. Вік опитуваних – від 60 до 80 років. За гендерною ознакою респонденти розділилися: 14 жінок, 6 чоловіків. Загалом частка жінок є більшою у діяльності Університету та проведенні різноманітних активностей, що обумовлено ймовірніше демографічною ознакою та особистісними рисами. Сфера попередньої професійної діяльності – широка: від робітничих професій, сфери обслуговування до сфери освіти і державних службовців. Це свідчить, що діяльність Університету третього віку об'єднує людей різного соціального прошарку і з різними уподобаннями.

Результати опитування засвідчують, що їх об'єднують такі чинники, що зумовлюють активну участь у такому об'єднанні: прагнення не відчувати себе самотньою(ким), отримання цікавої інформації, бажання спілкуватися з однодумцями, бажання бути в колективі, навчитися чогось нового, поділитися своїм досвідом і знаннями, прагнення заняттям спорту, прагнення вдосконалити знання по роботі з комп'ютером, необхідність творчої реалізації, отримання хорошого настрою, брати участь у подіях міста і країни тощо.

Внаслідок відвідування занять та інших заходів Університету третього віку слухачі помічають такі позитивні зміни: позитивні емоції, приємні враження від спілкування, заряд позитивною енергією, спілкування з новими друзями сприяє позитивному настрою, отримання нових знань, моральне задоволення, з'являється бажання зробити щось добре і корисне для людей, «молодіє душа», відчуваєш себе спо-

кійнішим і життєрадісним, розширилося коло друзів у соціальних мережах завдяки навчанню комп'ютерним технологіям, позитивні зрушення в емоційній сферах, задоволення від навчальних занять.

100 % опитаних погодилися із твердженням, що активна діяльність – шлях до довголіття.

Серед порад, які було запропоновано надати з власного досвіду щодо успішної адаптації переходу до поважного віку, представлено такі: з радістю зустрічати новий день, постійно самовдосконалюватися, бути оптимістом і на всі проблеми дивитися позитивно, знайти заняття до душі, посміхатися, зустрічатися з однодумцями і постійно спілкуватися, не обмежувати себе «стінами дому», займатися посильною працею, заняття спортом, розуміти неповторність життя і кожного дня, постійно вчитися чомусь новому, активний відпочинок, волонтерська діяльність, постійна робота над собою

Сталість проекту Університету третього віку підтверджує його безперервна діяльність. Навіть з початком війни комунікації з людьми продовжуються. Розуміючи потребу в актуальній інформації, психологічній підтримці, надаються можливості не втрачати зв'язок один з одним, долучаються до волонтерських ініціатив на підтримку ЗСУ (передавали шкарпетки, зносили одяг, постіль, плетіння сіток, долучилися до виготовлення свічок).

Університет третього віку – це місце, де викладачі молодші за студентів, а навчальна програма формується під слухачів, а не навпаки, це ще й можливість відійти від буднів, знайти нових друзів, розкрити свій потенціал. І головне – отримати відчуття повноти і задоволення від життя в літньому віці.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Університет третього віку «Дивосвіт» – спільний проект Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради спільно з Уманським педагогічним університетом імені Павла Тичини Його завданням є надання освітніх послуг, залучення осіб літнього віку до активного суспільного життя, збереження їхнього фізичного, психічного та духовного здоров'я, вивчення історії рідного краю, інформаційних технологій тощо. При університеті діють: факультет «Історико-краєзнавчої освіти та організації відпочинку і туризму»; факультет «Гуманітарно-правової освіти»;

факультет «Декоративно-прикладного мистецтва»; факультет «Народного співу»; факультет комп'ютерної грамотності.

Слухачі Університету за підсумками проведеного опитування засвідчили затребуваність такої соціальної послуги в громаді, яка сприяє соціальній інтеграції, задовольняє основні соціальні потреби, дозволяє реалізовувати принцип

навчання впродовж життя, забезпечити реалізацію місцевих програм активного довголіття.

Перспективами подальших досліджень є діяльність Університетів третього віку у воєнний та пост воєнний періоди, здійснення волонтерської діяльності, забезпечення інтеграції людей похилого віку з числа внутрішньо переміщених осіб тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. The system of social services of Ukraine amidst transformation: modern trends and challenges : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. 218 p. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/227>
2. Баніт, О., & Гришко, В. В. (2021). Сучасний стан розвитку університетів третього віку в Україні . *Імідж сучасного педагога*, (2(197)), 18–22. вилучено із <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/227797>
3. Гришко, В. (2019). Діяльність університетів третього віку в республіці польща. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*, 1(15), 146-155. [https://doi.org/10.35387/od.1\(15\).2019.146-155](https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.146-155)
4. Каркач А.В. Цифрова ресоціалізація літніх людей в умовах територіального центру соціального обслуговування. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. 2020. Вип. 3. С. 173-179.
5. Каркач Андрій, Кравченко Оксана, Семигіна Тетяна. Сучасні підходи до розуміння літніх людей як особливої соціальної групи. *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 2 (9). С. 77-90.
6. Кравченко О.О., Кучер Г.М. До питання задоволення потреб населення у соціальних послугах (з досвіду міста Умань). *East European Scientific Journal* (Warsaw, Poland). 2019, part 5. S. 40–45. URL: <https://eujournal.org/index.php/esj/issue/archive/6>
7. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення: 31.01.2023)
8. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (дата звернення: 31.01.2023)
9. Офіційний сайт Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради. URL: <https://umanupzsn.gov.ua/> (дата звернення: 31.01.2023)
10. Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 31.01.2023)

REFERENCES:

1. The system of social services of Ukraine amidst transformation: modern trends and challenges : Scientific monograph. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2022. 218 p. <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/227>
2. Banit, O., & Hryshko, V. V. (2021). Suchasnyi stan rozvytku universytetiv tretoho viku v Ukraini . *Imidzh suchasnoho pedahoha*, (2(197)), 18–22. vylucheno iz <http://isp.poippo.pl.ua/article/view/227797>
3. Hryshko, V. (2019). Diialnist universytetiv tretoho viku v respublitsi polshcha. *Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektvy*, 1(15), 146-155. [https://doi.org/10.35387/od.1\(15\).2019.146-155](https://doi.org/10.35387/od.1(15).2019.146-155)
4. Karkach A.V. Tsyfrova resotsializatsiia litnikh liudei v umovakh terytorialnoho tsentru sotsialnoho obsluhovuvannia. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho*. 2020. Vyp. 3. S. 173-179.
5. Karkach Andrii, Kravchenko Oksana, Semyhina Tetiana. Suchasni pidkhody do rozuminnia litnikh liudei yak osoblyvoi sotsialnoi hrupy. *Sotsialna robota ta sotsialna osvita*. 2022. Vyp. 2 (9). S. 77-90.
6. Kravchenko O.O., Kucher H.M. Do pytannia zadovolennia potreb naseleння u sotsialnykh posluhakh (z dosvidu mista Uman). *East European Scientific Journal* (Warsaw, Poland). 2019, part 5. S. 40–45. URL: <https://eujournal.org/index.php/esj/issue/archive/6>
7. Ofitsiynyi sait Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (data zvernennia: 31.01.2023)
8. Ofitsiynyi sait Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy. URL: <https://www.msp.gov.ua/> (data zvernennia: 31.01.2023)
9. Ofitsiynyi sait Upravlinnia pratsi ta sotsialnoho zakhystu naseleння Umanskoї miskoi rady. URL: <https://umanupzsn.gov.ua/> (data zvernennia: 31.01.2023)
10. Pro skhvalennia Stratehii derzhavnoi polityky z pytan zdorovoho ta aktyvnoho dovhollittia naseleння na period do 2022 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80#Text> (data zvernennia: 31.01.2023)

УДК 364.442

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7>

Вадим ЛЮТИЙ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 13/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Аліна ДУЛЯ

викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 13/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Бібліографічний опис статті: Лютий, В., Дуля, А. (2023). Сім'ї ВПО з дітьми: потреби та стратегії опанування складними обставинами. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 49–58, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7>

**СІМ'Ї ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З ДІТЬМИ:
ПОТРЕБИ ТА СТРАТЕГІЇ ОПАНУВАННЯ СКЛАДНИМИ ОБСТАВИНАМИ**

Представлене дослідження спрямоване на розкриття проблем, потреб та стратегій опанування складними життєвими обставинами сімей внутрішньо переміщених осіб з дітьми, що тимчасово проживають в м. Києві та Київській обл. та обґрунтування шляхів оптимізації надання їм соціальної підтримки. Дослідження проводилось в рамках соціального проекту «Допомога у підготовці до холодів сім'ям з дітьми, які постраждали від війни», що впроваджується благодійними організаціями Український фонд «Благополуччя дітей» та Diakonіе Katastrophenhilfe (Німеччина) і передбачало он-лайн опитування сімей, котрі претендували на отримання гуманітарної допомоги. Отримані в ході опитування дані були піддані статистичному аналізу.

Дослідження продемонструвало, що сім'ї внутрішньо переміщених осіб з дітьми відрізняються за складом, рівнем доходів та доступними ресурсами, проте не можуть повною мірою задовольнити потреби в умовах проживання, функціонування та розвитку сім'ї, мають проблеми матеріально-побутового або психологічного характеру та використовують пасивні (різні форми економії, борги та позики, звернення за допомогою) та активні (пошук додаткового заробітку) стратегії їхнього подолання. Взаємозв'язки між проблемами, потребами та копінг-стратегіями носять реципрокний характер: наявність проблеми або незадоволена потреба спричиняють необхідність застосування певної стратегії опанування ситуацією, проте вибір певної стратегії призводить до задоволення одних потреб за рахунок інших або виникнення інших проблем. Характер проблем і потреб сімей та вибір стратегії опанування складними обставинами до певної міри залежить від складу сім'ї: кількості дітей, дорослих, непрацездатних осіб та осіб, котрі потребують догляду, проте повністю ними не визначається. Більшість сімей переважно звертають увагу на матеріально-побутові проблеми і спрямовують свої ресурси на компенсацію втрат, тоді як психологічні проблеми та потреби розвитку опиняються в центрі уваги сімей, що до певної міри вирішили питання матеріального забезпечення в умовах вимушеного переселення.

Представлено рекомендації щодо соціальної роботи з сім'ями внутрішньо переміщених осіб з дітьми: впровадження соціального супроводу, орієнтованого на підтримку сильних сторін та життєстійкості, комплексної спеціалізованої послуги для таких сімей, підтримки груп самопомоги та соціальної дії.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, соціальна адаптація, проблеми, потреби, копінг-стратегії.

Vadym LIUTYI

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9105-0470

Alina DULIA

Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

To cite this article: Liutyi, V., Dulia, A. (2023). Sim'i VPO z ditmy: potreby ta stratehii opanuvannya skladnymy obstavynamy [Families of internally displaced persons with children: needs and strategies for mastering difficult circumstances]. *Vvichlyvist. Humanitas, 1*, 49–58, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.7>

FAMILIES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS WITH CHILDREN: NEEDS AND STRATEGIES FOR MASTERING DIFFICULT CIRCUMSTANCES

The presented research is aimed at revealing the problems, needs and coping strategies of internally displaced persons families with children who are temporarily residing in Kyiv and Kyiv region and justifying ways to optimize their social support. The study was conducted as part of the social project "Assistance in the preparation for the cold for families with children who suffered from war", which is implemented by All-Ukrainian Charity «Child Well-being Fund Ukraine» and Diakonie Katastrophenhilfe (Germany) and provided an online survey of families who claimed to receive humanitarian aid. Data received during the survey were subject to statistical analysis.

Studies have demonstrated that families of internally displaced persons with children differ in composition, income level and available resources, but cannot fully meet the needs for living, functioning and development of family, have problems of material or psychological nature and use passive (different forms of savings, debts and loans, appeal for help) and active (finding additional earnings) coping strategies. The relationships between problems, needs and coping strategies are reciprocal: a problem or a dissatisfied need causes the need to apply a certain strategy for mastering a situation, but the choice of a certain strategy leads to the satisfaction of some needs at the expense of others or other problems. The nature of problems and needs of families and the choice of coping strategy depends on the composition of the family: the number of children, adults, disabled persons and persons who need care, but are not fully determined. Most families mainly pay attention to material problems and direct their resources to compensation for losses. Psychological problems and development needs are in the spotlight of families, which to some extent solved the issue of financial support in the conditions of forced migration.

Recommendations on social work with families of internally displaced persons with children are presented: providing of social support, centered to support strengths and resilience, complex specialized service for such families, support of self-help and social action groups.

Key words: internally displaced persons, social adaptation, problems, needs, coping strategies.

Актуальність проблеми. В умовах війни з Росією в Україні все більшої гостроти та актуальності набуває питання дослідження проблем внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та особливостей соціальної роботи з ними. Внаслідок активних бойових дій мільйони українських сімей незалежно від їхнього статку, статусу, попередніх умов життєдіяльності були вимушені залишити своє місце проживання, шукати тимчасовий притулок в безпечніших регіонах країни та пристосовуватись до життя в умовах побутової невладштованості та особистісної невизначеності. Допомога держави, міжнародних та українських неурядових організацій, волонтерів та просто небайдужих людей сприяє до певної міри полегшенню життя ВПО, проте не вирішує проблеми їхньої соціальної адаптації. Розробка ефективних моделей соціальної підтримки вимагає наукового дослідження процесу пристосування ВПО до умов приймаючих їх громад, проблем та потреб ВПО та їхніх сімей, доступних для них ресурсів, а також тих способів, якими сім'ї ВПО прагнуть опанувати складні життєві обставини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день українські вчені активно

вивчають проблеми та потреби осіб та сімей, котрі постраждали від війни і вимушені були залишити свої домівки. Більшість досліджень спрямовані на вивчення проблем внутрішньо переміщених осіб, пов'язаних з житлом, працевлаштуванням, фінансами, та потреб в гуманітарній допомозі, соціально-педагогічних проблем та труднощів влаштування дітей в школи та дитячі садки, соціально-медичних, правових та психологічних проблем (Лютій, 2017; Алексєнко та ін., 2020; Жиленко та ін., 2022).

У дослідженні Б. Жукова, Н. Артеменко, С. Кравець, О. Зінченко обгрунтовано перелік з восьми базових потреб внутрішньо переміщених осіб: безпека; укриття та тепло; їжа та вода; медичне забезпечення; психічна стабільність; гігієна та санітарія; зв'язок та поінформованість; інфраструктура (Жуков та ін., 2022).

Розкриваючи проблеми внутрішньо переміщених осіб, Т. Семигіна, Н. Гусак, С. Трухан зазначають, що переміщення порушує соціальну екологію людини, зумовлює депривацію, соціальне виключення, посилює ризики насильства та виникнення психологічної «пастки бідності» (Семигіна, Гусак, Трухан, 2015). Втрата житла, роботи, зв'язків з рідними та близькими,

зміна місця проживання зумовлює посттравматичні стресові розлади, стреси у внутрішньо переміщених осіб, і це ускладнює процес їх адаптації в нових умовах. Тому більшість з таких осіб потребують соціальної реабілітації і соціальної адаптації до середовища, у якому перебувають наразі (Песоцька, 2022).

На думку ряду авторів, внутрішньо переміщені особи можуть відчувати дискримінацію або несправедливе ставлення, яке викликає проблеми щодо працевлаштування, оренди житла, отримання адміністративних послуг, взаємодії з місцевим населенням та охорони здоров'я (Вербицька та ін., 2022; Нікітіна, 2021). З іншого боку, В. Нікітіна, звертає увагу на явище позитивної дискримінації, коли внаслідок співчуття до пережитого переселенцями чи то власного статусу внутрішньо переміщеної особи роботодавці за інших рівних умов беруть на роботу саме переміщених осіб (Нікітіна, 2021).

Вивчаючи питання проблем внутрішньо переміщених осіб та особливостей соціальної роботи з ними, більшість авторів (В. Кердивар, В. Христенко, І. Трубавіна, В. Нікітіна, І. Мельник та ін.) стверджують, що першочергову увагу потрібно приділяти найбільш вразливим категоріям внутрішньо переміщених осіб (діти, особи з інвалідністю, люди похилого віку та багатодітні сім'ї). Саме вони найбільше страждають від ситуації стресу, пов'язаного з від'їздом з місць проживання, порушення стабільності та звичного стану життя, втрати годувальників, друзів, батьківської турботи. Тобто тих, хто не може самостійно захищати свої права, турбуватися про своє життя і здоров'я та має ризик опинитись в кризовій ситуації (Кердивар та ін., 2021).

І. Трубавіна виокремлює дві категорії переселенців: особи, які мали змогу самостійно за рахунок власних ресурсів купити або виїняти нове житло, знайти роботу і влаштуватися на новому місці, які не потребують і не просять допомоги, але лишилися з психологічними травмами та проблемами адаптації; ті, хто цілком залежить від державної, міжнародної, громадської, благодійної допомоги, мають багато проблем і не в змозі самостійно їх вирішувати із-за відсутності власних ресурсів (Трубавіна, 2017).

В роботах названих авторів розкриті та класифіковані проблеми і потреби, з якими зустрі-

чаються різні групи внутрішньо переміщених осіб. Проте особливості проблем і потреб сімей внутрішньо переміщених осіб з дітьми в умовах сучасної фази війни в Україні та способи опанування складними життєвими обставинами, що ними застосовуються, в наукових джерелах представлені недостатньо.

Мета дослідження: розкрити проблеми, потреби та копінг-стратегії сімей внутрішньо переміщених осіб з дітьми, що перебувають в м. Києві та Київському регіоні, та обґрунтувати шляхи оптимізації надання їм соціальної підтримки.

Завдання дослідження: 1) розкрити соціально-демографічні характеристики нужденних сімей ВПО з дітьми, котрі перебувають в м. Києві та Київській області; 2) визначити здатність сімей ВПО з дітьми самостійно забезпечувати необхідні умови життєдіяльності та її зв'язок із складом та соціально-демографічними особливостями сімей; 3) розкрити проблеми сімей та стратегії опанування складними життєвими обставинами (копінг-стратегії), що вони використовують, та чинники, що їх визначають; 4) розкрити характер допомоги, що отримують сім'ї ВПО з дітьми, у зв'язку із їхніми потребами та проблемами та запит сімей на отримання такої допомоги; 5) обґрунтувати рекомендації щодо надання гуманітарної допомоги та соціальної підтримки найбільш нужденним сім'ям ВПО з дітьми в рамках соціальних послуг та соціальних програм.

Методологія та методика дослідження. Опитування проводилось в рамках соціального проекту «Допомога у підготовці до холодів сім'ям з дітьми, які постраждали від війни», що впроваджується благодійними організаціями Український фонд «Благополуччя дітей» та Diakonie Katastrophenhilfe (Німеччина), і було пов'язане із відбором до даної програми. Діагностичний компонент анкети складався з 15 питань, присвячених складу сім'ї, умовам її проживання, доходу за останній місяць, самооцінці опитаними спроможності сім'ї задовольнити потреби в необхідних умовах життєдіяльності, проблем сім'ї та способам, завдяки яким сім'я прагне подолати складні обставини, досвіду звернення сім'ї за гуманітарною та соціальною допомогою і соціальними послугами та запиту на таку допомогу. Отримані в ході опитування дані були піддані статистич-

ному аналізу, що передбачав аналіз частотного розподілу відповідей, факторний, регресивний та кореляційний аналіз.

В опитуванні пропонувалося взяти участь сім'ям з дітьми, котрі мають статус ВПО та тимчасово проживають в м. Києві та громадах Київської області та бажають отримувати соціальну допомогу в рамках проекту. Інформація щодо опитування була представлена на веб-ресурсах Всеукраїнської благодійної організації Український фонд «Благополуччя дітей» і громад Київської області та поширювалася за допомогою створених ВПО груп в соціальних мережах та месенджерах та інформаційних повідомлень установ соціального захисту та надавачів соціальних послуг. В опитуванні міг взяти участь один представник сім'ї. Отримані дані за необхідністю перевірялись та уточнювались співробітниками проекту в ході телефонних та очних інтерв'ю. Таким чином була сформована вибірка за наявністю та бажанням респондентів, що є обмежено репрезентативною для сімей ВПО з дітьми взагалі, проте дозволяє розкрити потреби та особливості реагування на проблеми сімей, що перебувають у склад-

них життєвих обставинах та потребують соціальної підтримки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В опитуванні взяли участь 2218 сімей, представлених одним із їхніх дорослих членів. Дані щодо структури та складу сімей представлені в табл. 1. Як можна побачити, більшість опитаних сімей ВПО складались із 1–2 дорослих і 1–2 дітей. При цьому чверть сімей складалась із одного дорослого і однієї дитини (14,7%) або двох дітей (9,3%). Дорослі жінки входили до складу майже кожної опитаної сім'ї, дорослі чоловіки – 65,1% сімей. Більшість сімей мали у своєму складі дітей віком від 3 до 10 (59,8%) та старше 10 років (47,2%). Варто також зазначити, що у 71,6% сімей не працював хоча б один із працездатних дорослих, в 37,6% сімей були особи, що потребували постійного догляду з боку дорослих (табл. 1).

Майже половина опитаних сімей (47,1%) мали в місяці, що передувало опитуванню, дохід на одного члена сім'ї, менший за 2600 грн. (тобто фактично менший за прожитковий мінімум), 43,6% – від 2600 до 5200 грн., і лише 9,3% сімей – більший за 5200 грн. 72% сімей під час опитування проживали в орендованому

Таблиця 1

Характеристики вибіркової сукупності опитування

Склад сім'ї	Загальна кількість сімей	%
Кількість членів сім'ї		
2	326	14,7%
3	830	37,4%
4	636	28,7%
Більше 4-х	426	19,2%
Кількість дітей		
1	1243	56%
2	812	36,6%
Більше 2-х	163	7,3%
Наявність в складі сім'ї представників окремих груп		
Дорослі жінки	2203	99,3%
Дорослі чоловіки	1445	65,1%
Особи, котрі отримують пенсію	624	28,1%
Діти віком до 3-х років	576	26%
Від 3-х до 10 років	1326	59,8%
Від 11 до 18 років	1048	47,2%
Особи, старші за 70 років	196	8,8%
Непрацюючі працездатні дорослі	1587	71,6%
Особи з інвалідністю	371	16,7%
Особи, які потребують постійного догляду та піклування у зв'язку із віком чи станом здоров'я	833	37,6%
Діти-сироти та молоді люди із їх числа	68	3,1%
Учасники бойових дій	138	6,2%

житлі, 20,6% – в житлі, наданому родичами або знайомими, інші – в соціальному або власному житлі або місцях, не призначених для постійного проживання. Таким чином, переважна більшість сімей ВПО з дітьми, що звернулися за допомогою проекту, перебували у скрутному матеріальному становищі, проживали в житлі, котрим не могли розпоряджатися, та вимушені були витратити значні кошти на оренду приміщення, що в свою чергу відображається на їхній здатності забезпечувати умови для задоволення потреб сім'ї.

Згідно з результатами опитування, найчастіше сім'ї не мають можливості самостійно забезпечити свої потреби в освітніх послугах та засобах відпочинку та розвитку (82%). Більшість сімей потребують, проте не можуть за власні кошти придбати комп'ютер, дрібну та велику побутову техніку, меблі, одяг та теплі речі, постільну білизну та медикаменти, дитячі іграшки; більше половини опитаних сімей – посуд, гігієнічні засоби та побутову хімію, засоби компенсації особливих потреб. Варто зазначити, що оплатити своїми коштами проживання не могли 57,3% сімей, утеплити приміщення – 60,8%, придбати опалення – 46,2%. Менша частина опитаних мали труднощі із оплатою проїзду, зв'язку та харчування (рис. 1).

За результатами факторного аналізу було визначено декілька видів потреб, задоволення яких за допомогою власних ресурсів було

складним для опитаних сімей. Такими потребами були: 1) облаштування на новому місці проживання (придбання постільної білизни, ковдр, посуду, одягу, дрібної побутової техніки); 2) поліпшення умов проживання (ремонт та утеплення, забезпечення побутовою технікою, електронікою та меблями тощо); 3) постійне забезпечення предметами першої необхідності для задоволення базових потреб (їжа, засоби гігієни, ліки, зв'язок, кошти на проїзд тощо); 4) забезпечення умовами розвитку та відпочинку (освітні послуги, умови відпочинку, дитячі іграшки тощо); 5) оплата проживання (кошти на оплату проживання і проїзд).

Регресійний аналіз дозволив визначити деякі чинники, що впливають на здатність сімей забезпечити такі потреби (лінійна регресія, $p \leq 0.05$). Так, рівень доходів впливає на здатність сім'ї ВПО задовольняти всі потреби, окрім потреб в поліпшенні умов проживання – коштовність останніх виходить за межі можливостей більшості сімей. Проживання в орендованому житлі зменшує спроможність сімей задовольняти потреби в належних побутових умовах життєдіяльності, речах першої необхідності та засобах розвитку і відпочинку, в той час як поліпшення довготривалих умов проживання для них може не бути актуальним. Придбання товарів першої необхідності та оплата проживання є важкими для сімей, де є лише одна доросла людина, товарів першої необхідності – для сімей з великою кількістю дітей,

Рис. 1. Частка сімей ВПО, що не здатні власними коштами забезпечити умови, необхідні для задоволення базових потреб

осіб похилого віку та тих, хто потребує догляду, непрацюючих працездатних дорослих. Втім, жоден із названих чинників не є визначальним. Вочевидь, кожна сім'я, що звернулася за матеріальною або гуманітарною допомогою, має обмежені кошти, а їх спрямування на задоволення тих чи інших потреб пов'язані із цінностями, пріоритетами і стилем життя сімей та конкретними обставинами, до яких вони потрапили.

В ході дослідження опитані вказували на проблеми й труднощі, з якими вони зустрічались в період опитування. Згідно із отриманими даними, найпоширенішими проблемами сімей ВПО з дітьми є перебування у скрутному матеріальному становищі (82%) та побутові негаразди, що суттєво заважають життю (72,2%). Бл. половини опитаних зазначили втрату житла, майна та (або) заощаджень, періодичну нестачу коштів навіть на задоволення потреб першої необхідності та тривалу неспроможність знайти роботу, бл. третини – тривале перебування у пригніченому психологічному стані та важкі захворювання або травми. На порушення своїх прав та значні і тривалі конфлікти в сім'ї або з оточенням вказати бл. 20% опитаних (рис. 2)

Факторний аналіз дозволив виокремити групи споріднених проблем, виникнення яких може бути пов'язане із спільними причинами

або які спричинюють одна одну: 1) матеріально-побутові (скрутне матеріальне становище, нестача коштів, відсутність придатного житла, тривале безробіття, відмова у соціальній допомозі або послугах); 2) Психологічні проблеми (конфлікти, пригнічений стан, агресія з боку інших, потрапляння до залежності); 3) втрати (втрата житла, майна, заощаджень, відсутні необхідні документи, травми і захворювання). При цьому побутові негаразди взаємопов'язані з всіма іншими проблемами. Основними чинниками, що збільшують вірогідність матеріально-побутових проблем, згідно проведеного аналізу (лінійна регресія, $p \leq 0.05$), є наявність в сім'ї дітей 11–18 років та відсутність чоловіків, психологічних проблем та втрат – велика кількість членів сім'ї та наявність в її складі чоловіків, пенсіонерів, осіб похилого віку та з інвалідністю та осіб, що потребують піклування, відносно високий дохід сім'ї, проте зменшується, коли сім'я складається із дітей та одного дорослого.

Основними засобами опанування складними обставинами, що найчастіше застосовувались сім'ями учасників опитування, були відмова від покупки необхідних речей та отримання платних послуг (93,3%), від якісних, проте недешевих товарів (93,2%) та звичного дозвілля (93,1%), а також звернення за допомогою до

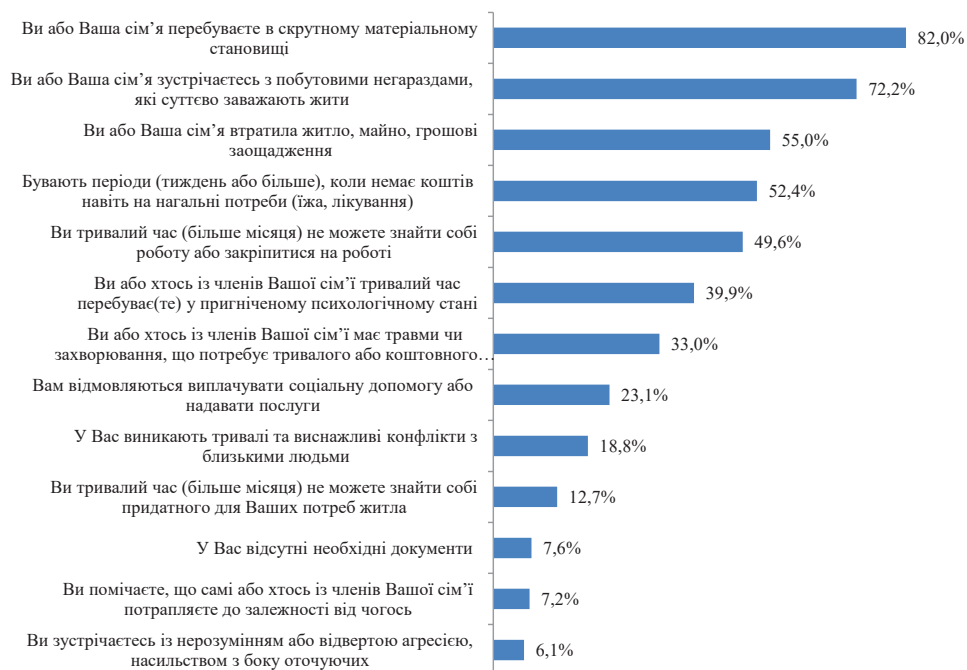

Рис. 2. Частка сімей ВПО, що на момент опитування зустрічались із певними проблемами (%)

благодійних організацій і соціальних служб (89,1%). Більше половини сімей витрачали заощадження та брали гроші в борг, в дещо менше ніж половині сімей дорослі працювали по вечорах або у вихідні, суттєво обмежували себе в їжі, в більше ніж чверті сімей – брали кредити та бралися за ризиковану роботу (рис. 3).

За допомогою факторного аналізу були визначені базові копінг-стратегії, що застосовуються сім'ями ВПО з дітьми: 1) звичайна економія (відмова від покупок необхідних речей, якісних товарів і звичного дозвілля); 2) додаткова праця (праця по вечорах та у вихідні, ризикова і шкідлива робота); 3) позики (борги та кредити); 4) радикальна економія та звернення за допомогою (суттєве обмеження в їжі, звернення за матеріальною та гуманітарною допомогою). Витрата заощаджень рівною мірою властива першим двом із названих копінг-стратегій. Вірогідність застосування стратегії «економії» більше в сім'ях, де є безробітні та особи, котрі потребують догляду, проте менша – в сім'ях із декількома дітьми, стратегія «додаткової праці» частіше зустрічається в сім'ях з більшою кількістю членів сім'ї, зокрема, в сім'ях з дорослими чоловіками, проте рідше – в сім'ях із маленькими дітьми або там, де дітей виховує один дорослий. Стратегії «позик та боргів» більш вірогідна в сім'ях, де є особи, котрі потребують піклування, «радикальної економії та пошуку допомоги» – в сім'ях пенсіонерів та сім'ях із дуже низьким доходом (лінійна регресія, $p \leq 0.05$).

Кореляційний аналіз дозволив встановити взаємозв'язки між потребами і проблемами

сімей ВПО з дітьми, що взяли участь у дослідженні, та стратегіями опанування ситуації, що використовувались ними. Так, застосування стратегії економії взаємопов'язане із актуальними потребами сімей в облаштуванні на новому місці проживання ($r = 0.114$, $p \leq 0.05$) та в умовах розвитку і відпочинку сім'ї ($r = 0.183$, $p \leq 0.05$) та матеріально-побутовими проблемами ($r = 0.153$, $p \leq 0.05$); стратегія «додаткової праці» – з потребою в поліпшенні умов проживання ($r = 0.127$, $p \leq 0.05$), психологічними ($r = 0.153$, $p \leq 0.05$) та матеріально-побутовими проблемами ($r = 0.107$, $p \leq 0.05$) та втратами ($r = 0.111$, $p \leq 0.05$); стратегія «боргів та позиків» пов'язана переважно із матеріально-побутовими проблемами ($r = 0.208$, $p \leq 0.05$), стратегія «радикальної економії та пошуку допомоги» – потребою в облаштуванні ($r = 0.141$, $p \leq 0.05$), товарах першої необхідності ($r = 0.286$, $p \leq 0.05$) та умовах розвитку ($r = 0.140$, $p \leq 0.05$) та з матеріально-побутовими проблемами ($r = 0.344$, $p \leq 0.05$). Взаємозв'язки між проблемами, потребами та копінг-стратегіями носять реципрокний характер: наявність проблеми або незадоволена потреба спричиняють необхідність застосування певної стратегії опанування ситуацією, проте вибір певної стратегії призводить до задоволення одних потреб за рахунок інших або виникнення інших проблем. Так, скрутне матеріальне становище викликає необхідність економії ресурсів та спрямування зусиль на забезпечення сім'ї предметами першої необхідності, проте це призводить до ігнорування потреб в розвитку та дозвіллі та загострення психологічних

Рис. 3. Частка сімей, що використовувала певні способи опитування важкої ситуації (%)

проблем сім'ї, а необхідність роботи по вечорах або у вихідні не дає можливості виконувати інші сімейні обов'язки та спілкуватися з дітьми, що у свою чергу породжує напругу в сім'ї.

Відповідно до результатів опитування, 95,8% сімей, представлених в дослідженні, під час вимушеного переселення зверталися за соціальною або гуманітарною допомогою: до громадських, гуманітарних або благодійних організацій – 82,6%, до соціальних служб – 65,3%, до місцевих органів влади – 48,9%; до волонтерів – 48%. Окрім цього, 64,1% опитаних отримували допомогу друзів, родичів і знайомих. Серед отриманої допомоги переважали продуктові набори (76%) та грошова допомога (64,5%). Натуральну допомогу у вигляді засобів гігієни, предметів побутової хімії, одягу та постільної білизни отримали бл. третини опитаних. Консультативну допомогу, психологічну підтримку та соціальні послуги на час опитування отримали не більше чверті опитаних сімей (рис. 4). Отже, в переважній більшості сім'ї ВПО з дітьми отримують соціальну підтримку у вигляді матеріальної або натуральної допомоги, що, як зазначалося вище, стає для багатьох базовою копінг-стратегією. Часта тих, хто отримує психологічну допомогу і соціальні послуги, нижча за частку тих, хто відчуває труднощі у соціальній адаптації (відсутність належного місця проживання роботи тощо), психологічні проблеми або пережив втрати. Це може бути пов'язане як із браком пропозиції відповідних послуг, так і з незнанням або неусвідомленням їхньої необхідності.

Ця закономірність прослідковувалась і при аналізі запиту сімей щодо соціальної допомоги. Найчастіше в ході опитування представники сімей зазначали доречність для них матеріальної та натуральної допомоги (фінансова допомога – 98%), допомоги у вигляді продуктів харчування (86%) та непродовольчих товарів першої необхідності (86%), забезпечення канцтоварами (60%) та побутовими приладами (59%). Сприяння в отриманні медичної допомоги було актуальним для 48% опитаних, допомога в отриманні житла та педагогічних послуг для дітей – для 30%, організації дозвілля – 25%. Запит на психологічну допомогу, юридичні консультації та інші соціальні послуги висловили менше 16% опитаних представників сімей ВПО з дітьми

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сім'ї ВПО з дітьми, що звертаються за соціальною допомогою, відрізняються за складом, рівнем доходів та доступними ресурсами, проте не можуть повною мірою задовольнити потреби в умовах проживання, функціонування та розвитку сім'ї, мають проблеми матеріально-побутового або психологічного характеру та використовують пасивні (різні форми економії, борги та позики, звернення за допомогою) та активні (пошук додаткового заробітку) стратегії їхнього подолання. Характер проблем і потреб сімей та вибір стратегії опанування складними обставинами до певної міри залежить від складу сім'ї: кількості дітей, дорослих, непрацездатних осіб та осіб, котрі потребують догляду. Найвнішність та кількість непрацездатних членів та таких, котрі потребу-

Рис. 4. Розподіл сімей ВПО з дітьми – учасників опитування відповідно до видів отриманої допомоги (%)

ють догляду (дітей, осіб похилого віку та з інвалідністю тощо), збільшує ризик незадоволення потреб сімей та зменшує їхню спроможність самостійно забезпечити необхідні умови життєдіяльності, проте з іншої – надає стабільний доступ сім'ям до ресурсів у вигляді різноманітних соціальних виплат та пільг. Це призводить до переважного застосування такими сім'ями пасивних стратегій опанування ситуацією. Наявність в складі сімей дорослих працездатних осіб, котрі не обмежені необхідністю доглядати за іншими, сприяє вибору активних стратегій опанування складними обставинами та значно підвищує можливості сімей у самозабезпеченні за умов, що такі дорослі працевлаштувалися або знайшли додатковий заробіток.

Втім, згідно проведеного аналізу вплив названих чинників на проблеми та потреби сімей ВПО та на копінг-стратегії, що ними застосовуються, не є визначальним: багато що залежить від цінностей та пріоритетів сімей, ситуативних чинників та рішень, що приймаються в екстремальних обставинах. Більшість сімей переважно звертають увагу на матеріально-побутові проблеми і спрямовують свої ресурси на компенсацію втрат та забезпечення необхідних та комфортних умов проживання. Психологічні проблеми та потреби розвитку опиняються в центрі уваги сімей, що до певної міри вирішили питання матеріального забезпечення в умовах вимушеного переселення. Це відображається також і на запиті сімей щодо соціальної підтримки: в переважній більшості сім'ї очікують саме фінансової та натуральної допомоги, забезпечення побутовими умовами життєдіяльності. В той же час запит на психологічну підтримку, консультації, медичні, педагогічні та соціальні послуги менший, ніж, поширеність в сім'ях ВПО з дітьми тих проблем, на подолання яких ці види підтримки спрямовуються.

Проведене дослідження дозволяє рекомендувати при проведенні соціальної роботи

з сім'ями ВПО з дітьми застосовувати диференціальний підхід до роботи із сім'ями залежно від часу, що пройшов з моменту вимушеного переселення, складу сімей, умов їхнього проживання та доступних сім'ям ресурсів. Гуманітарна та фінансова допомога, спрямована на забезпечення базових потреб сімей ВПО та покращення їхнього матеріально-побутового становища, має відігравати ключову роль в перший період після переселення, в той час як на наступних етапах перевага має віддаватися соціальним послугам, спрямованим на подолання складних життєвих обставин, посилення життєстійкості, соціальну адаптацію та інтеграцію. Соціальний супровід сімей ВПО з дітьми може розпочинатися з першого етапу їхнього переселення і передбачати оцінку унікальних особливостей, проблем, потреб, сильних сторін та ресурсів сімей; складання плану адаптації до нових умов проживання та розвитку сім'ї в таких умовах; систематичне інформування та консультування з поточних питань; надання допомоги в працевлаштуванні, перекваліфікації та підвищенні кваліфікації дорослих членів сім'ї; мотивування до отримання психологічної допомоги та опрацювання пережитих травмуючих подій та втрат; сприяння в отриманні членами сім'ї, котрі цього потребують, соціальних, медичних та освітніх послуг, у забезпеченні умов для розвитку, дозвілля та відпочинку; формування вміння у сімей ВПО самоадвокатувати свої права та самостійного вирішення проблем. Доцільним є впровадження комплексної спеціалізованої соціальної послуги соціальної адаптації та інтеграції сімей ВПО з дітьми, сприяння об'єднанню та самоорганізації ВПО, підтримку їхніх груп самопомоги та соціальної дії.

Апробація заснована на запропонованому підході моделей соціальної підтримки сімей ВПО з дітьми може стати предметом подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексєенко Т.Ф., Гончар Л.В., Куниця Т.Ю., Бибик Д.Д. Вимушені переселенці: соціально-педагогічні проблеми і досвід підтримки. Монографія / за ред. Т.Ф. Алексєенко. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 240 с
2. Вербицька К., Карпенко Р. Забезпечення потреб вимушених переселенців на території України: Актуальні питання. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2022. Вип. 4(45). С. 66–69.
3. Жиленко Р., Афанасьєв Д. Локальний вимір потреб внутрішньо переміщених осіб: приклад Ужгородської територіальної громади. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2022. Вип. 2 (51) с. 54–57.

4. Жуков Б., Артеменко Н., Кравець С., Зінченко О. Проєкт «[Hive]» – менеджмент місць тимчасового перебування внутрішньо переміщених осіб. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*, 2022. № 7 (126). С.19– 42.
5. Кердивар В.В. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту : монографія. Харків, 2021. 143 с.
6. Лютий В.П. Вплив програм соціальної допомоги на життєдіяльність сімей внутрішньо переміщених осіб // *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*, 2017. №3. С. 26-37.
7. Нікітіна В. Соціальна вразливість внутрішньо переміщених осіб як підстава соціальної роботи з ними. *Науковий вісник ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2021. Вип. 2(49) С. 120–123.
8. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education*, 2022. Vol. 9, No. 1. pp. 89–99.
9. Семігіна Т., Гусак Н., Трухан С. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб. *Український соціум*, 2015. № 2. С. 65–72.
10. Трубавіна І. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. *Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи реінтеграції* : зб. наук. праць / за заг. ред. В. С. Курило, С. В. Савченко, О. Л. Караман. – Старобільськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. С. 320–342.

REFERENCES:

1. Aliksieienko T.F. & Honchar L.V. & Kunytsia T.Iu. & Bybyk D.D. (2020) *Vymusheni pereselentsi: sotsialno-pedahohichni problemy i dosvid pidtrymky. Monohrafiia [Migrants are forced: social and pedagogical problems and support experience]*. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD. 240 p. [in Ukrainian].
2. Verbytska, K., & Karpenko, R. (2022). Zabezpechennia potreb vymushenykh pereselentsiv na terytorii Ukrainy: Aktualni pytannia [Ensuring the needs of forced migrants on the territory of Ukraine: Current issues]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 4(45), 66–69 [in Ukrainian].
3. Zhylenko, R., & Afanasiev, D. (2022). Lokalnyi vymir potreb vnutrishno peremishchenykh osib: pryklad Uzhhorodskoi terytorialnoi hromady [Local dimension of the needs of internally displaced persons: the example of the Uzhgorod territorial community]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota»*, 2(51), 54–57 [in Ukrainian].
4. Zhukov, B., Artemenko, N., Kravets, S., & Zinchenko, O. (2022). Proiekt «[Hive]» – menedzhment mistis tymchasovoho perebuvannia vnutrishno peremishchenykh osib [The «[Hive]» project is management of places of temporary stay of internally displaced persons]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka»*, 7(126), 19– 42 [in Ukrainian].
5. Kerdyvar, V.V. (2021). *Syndrom zhertvy u vnutrishno peremishchenykh osib iz zony lokalnoho voiennoho konfliktu [Victim syndrome in internally displaced persons from the zone of local military conflict]*. Kharkiv: Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [in Ukrainian].
6. Liutyi V.P. (2017) Vplyv prohram sotsialnoi dopomohy na zhyttiedialnist simei vnutrishno peremishchenykh osib [Impact of social assistance programs on the life of families of internally displaced persons]. *Visnyk Akademii pratsi, sotsialnykh vidnosyn i turyzmu*, 3. 26-37 [in Ukrainian]
7. Nikitina, V. (2021). Sotsialna vrazlyvist vnutrishno peremishchenykh osib yak pidstava sotsialnoi roboty z nymy [Social vulnerability of internally displaced persons as a basis for social work with them]. *Naukovyi visnyk uzhhorodskoho universytetu. Serii: «Pedahohika. Sotsialna robota»*, 2(49), 120–123 [in Ukrainian].
8. Pesotska, Yu. (2022). Sotsialna rehabilitatsiia ta sotsialna adaptatsiia vnutrishno peremishchenykh osib [Social rehabilitation and social adaptation of internally displaced persons]. *Social Work and Education*, 9 (1), 89–99 [in Ukrainian].
9. Semyhina, T., Husak, N., & Trukhan, S. (2015). Sotsialna pidtrymka vnutrishno peremishchenykh osib [Social support of internally displaced persons]. *Ukrainskyi sotsium*, 2, 65–72 [in Ukrainian].
10. Trubavina, I. (2017). Problemy vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini yak osnova vedennia vypadku v sotsialnii roboti z nymy [Problems of internally displaced persons in Ukraine as the basis of case management in social work with them]. *Hibrydna viina na Skhodi Ukrainy v mizhdystsyplynarnomu vymiri: vytoky, realii, perspektyvy reintehratsii* : zb. nauk. Prats, 320–342 [in Ukrainian].

УДК 364-3:314.151.3-054.73

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.8>

Віктор ЛЯХ

президент Фонду Східна Європа, вул. Саксаганського, 83, м. Київ, Україна, 01033

ORCID: 0009-0007-7159-4212

Бібліографічний опис статті: Лях, В. (2023). Екстрена соціальна допомога внутрішньо переміщеним особам у воєнний час. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 59–63, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.8>

ЕКСТРЕНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ У ВОЄННИЙ ЧАС

Від початку російсько-української війни гостро постало питання щодо місця тимчасового проживання для осіб, які втратили свої домівки та змушені були шукати притулок й адаптуватися до нових соціокультурних умов, вимог, правил приймаючих громад. За даними *Situation Reports*, майже одинадцять мільйонів людей в Україні потребують невідкладної, термінової підтримки житлом й речами першої необхідності. Фонд Східна Європа від перших днів війни, залучаючи кошти міжнародних організацій, впроваджує проєкт «Шелтер», що спрямований на надання невідкладної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Разом із партнерськими неурядовими організаціями Фонд облаштовує шелтери, надає продукти харчування, товари гігієни, соціально-психологічну підтримку тим, хто цього потребує. Шелтери, це простір, місце, середовище, де можна пожити певний час, отримати фахову допомогу міждисциплінарної команди та захист. Наразі існують різні типи шелтерів. У статті акцентовано увагу на шелтерах для внутрішньо переміщених осіб, котрі опинилися у складній життєвій ситуації, та представлено систему таких установ в Україні.

В умовах війни вагомою та актуальною проблемою є вимушене переселення сімей з дітьми, людей похилого віку, осіб з інвалідністю тощо із зони безпосередніх бойових дій до більш безпечних місць проживання. Незважаючи на способи евакуації, внутрішньо переміщені особи стикаються з певними проблемами та ризиками не лише під час переїзду, але й по прибуттю до місця призначення.

У статті автором проаналізовано досвід створення та організації шелтерів Міжнародної благодійної організації «Фонд Східна Європа», яка від початку війни активно допомагає внутрішньо переміщеним особам, що постраждали від воєнних дій та залишилися без власного помешкання, визначено етапи адаптації внутрішньо переміщених осіб до нових умов соціального середовища, а також, які послуги можна отримати перебуваючи у шелтері.

Ключові слова: адаптація, внутрішньо переміщені особи, міждисциплінарна команда, ризики, шелтери, прийняття рішень, соціальна робота, екстрена соціальна допомога.

Viktor LIAKH

President of East Europe Foundation, 83 Saksakhanskogo str., Kyiv, Ukraine, 01033

ORCID: 0009-0007-7159-4212

To cite this article: Liakh, V. (2023). Ekstrena sotsial'na dopomoha vnutrischnyo peremishchenym osobam u voyennyu chas [Emergency social assistance to displaced persons in times of war]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 59–63, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.8>

EMERGENCY SOCIAL ASSISTANCE TO DISPLACED PERSONS IN TIMES OF WAR

Since the beginning of the Russian-Ukrainian war, the question of temporary housing for those who have lost their homes and have been forced to seek refuge and adapt to new sociocultural conditions, requirements, and rules of host communities has become acute. According to *Situation Reports*, nearly eleven million people in Ukraine need urgent and immediate support with housing and essential items. East Europe Foundation, from the first days of the war, has implemented the Shelter project, aimed at providing emergency assistance to internally displaced persons, by raising funds from international organizations.

Together with partner non-governmental organizations, the Foundation provides shelters, food products, hygiene items, and social-psychological support to those in need. Shelters are a space, a place, an environment where people can live for a certain period, receive professional help from an interdisciplinary team, and protection. Currently, there

are various types of shelters. This article focuses on shelters for internally displaced persons who find themselves in extraordinary situations and how the system of such shelters works in Ukraine.

In the conditions of war, a significant and urgent problem is the forced displacement of families with children, elderly people, persons with disabilities, etc. from the zone of direct military operations to safer places of residence. Despite the methods of evacuation, internally displaced persons face certain problems and risks not only during the move but also upon arrival at the destination. After all, people who have been forced to leave their homes face the problem of adapting to new living conditions. For example, a person may experience repeated psychological traumatization, increased aggression and self-destructive tendencies, exacerbation of addiction. These issues require the mandatory involvement of a team of professionals, appropriate social and psychological assistance and support, as the individual is in a confused state and unable to independently solve personal problems.

The article analyzes the experience of creating and organizing shelters by the International Charitable Organization "East Europe Foundation", which has been actively helping internally displaced persons who have suffered from military actions and have been left without their own housing since the beginning of the war. The stages of adaptation of internally displaced persons to new social conditions have been identified, as well as the services that can be obtained while staying in a shelter.

Key words: adaptation, internally displaced persons, interdisciplinary team, risks, shelters, decision making, social work, emergency social assistance.

Постановка проблеми. Наразі, державні та неурядові організації спрямовують свої зусилля на підтримку центрів для внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), постраждалих внаслідок бойових дій в Україні, забезпечення транспортного перевезення й харчування, необхідних медикаментів, предметів побуту тощо. Нагальним напрямом надання соціальної допомоги ВПО є організація шелтерів, де вони матимуть можливість безпечного тимчасового проживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На особливостях реалізації в Україні внутрішньо переміщеними особами права на житло акцентує увагу М. Кобець, Т. Подоляка (Кобець, 2016; Подоляка, 2018), шелтер, як засіб захисту від домашнього насильства розглядають Г. Скіпальська, Н. Федорович (Скіпальська, Федорович, 2019), організацію шелтерів для внутрішньо переміщених осіб, як один з пріоритетних напрямів надання соціальної допомоги вивчає Д. Александров (Бібліотека..., 2023), на важливій ролі фахівців із соціальної роботи у наданні інтегрованих соціальних послуг соціально вразливим категоріям населення наголошують М. Лехолетова, Т. Лях, В. Петрович, Т. Спіріна (Лехолетова, Лях, Спіріна, Петрович, 2022).

Мета статті. Проаналізувати особливості надання екстреної соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам умовах шелтерів.

Виклад основного матеріалу. Шелтер або тимчасовий притулок, спрямований на організацію та створення умов для безпечного проживання ВПО, постраждалих через військові дії та забезпечення їхніх провідних, найважливіших потреб (Залишайтеся в безпеці, 2020).

Серед державних закладів найближчими до шелтерів для внутрішньо переміщених осіб є пункти тимчасового розміщення біженців, але потрапити туди може особа лише з документами від Державної міграційної служби. Крім того, у 2014 році закладами близькими до шелтерів стали місця компактного проживання ВПО із зони бойових дій на Сході України. З цією метою місцеві органи влади використовували переобладнані приміщення в комунальній або ж державній власності. Згодом, у деяких регіонах збудували, завдяки фінансуванню міжнародних організацій, кілька модульних містечок (Створення та забезпечення..., 2019).

Міжнародна благодійна організація «Фонд Східна Європа» з перших днів війни активно допомагає ВПО, які залишили власні помешкання або ж постраждали від воєнних дій. Завдяки підтримці міжнародних донорів: посольство Королівства Данії в Києві, Fondation de France, Sy Syms Foundation, проекту «Шелтер», Фонд впроваджує проєкт «Шелтер», метою якого є на надання термінової, негайної допомоги тим, хто потребує цього найбільше, як от: підтримка внутрішньо переміщених осіб, залучення коштів міжнародних партнерів для забезпечення їхніх нагальних потреб, прийом, супровод й розподіл гуманітарних вантажів, що надходять від міжнародних організацій. Водночас, Фонд надає продукти харчування, засоби гігієни, психологічну допомогу. Станом на травень 2022 року міжнародна благодійна організація «Фонд Східна Європа» надав допомогу 65 тисячам українців, у 9 областях країни облаштовано 30 шелтерів для внутрішньо переміщених осіб, до 15 областей було передано

217 тон гуманітарної продукції (Проект «Шелтер», 2022)

Водночас, тимчасові прихистки для ВПО створюють окремі громадяни, облаштовуючи для цього власні помешкання, релігійні та громадські організації, використовуючи для шелтерів наявні ресурси та приміщення, підходящі для розміщення великої кількості осіб.

Наразі однією з актуальних проблем є вимушена зміна постійного місця проживання, оскільки переселенці стикаються з багатьма проблемами та ризиками не лише у процесі евакуації, але й по прибуттю до місця призначення. Адже люди, які вимушено покинули свої помешкання зіткнулися з проблемою адаптації до нових умов проживання, наприклад, людину може пережити повторну психологічну травматизацію, зростання агресії та прагнення до саморуйнації, загострення адиктивності тощо. Зазвичай переживання, пов'язані із складнощами адаптації у новому соціальному середовищі, є причиною повернення додому, незважаючи на небезпеку (Lekholetova, Liakh, Zaveryko, 2020). Тому соціальні працівники разом із психологами та іншими фахівцями повинні завчасно організувати профілактичні заходи спрямовані на мінімізацію ризиків дезадаптованості у незвичному середовищі (Лях, Рогожинська, Спіріна, 2020).

Саме тому важливо розглянути етапи адаптації ВПО (Бібліотека..., 2023):

– «туристичний» – внутрішньо переміщені особи відчувають піднесення та звільняються від накопиченого психічного напруження, яке вимагало великих фізичних та душевних сил, отримують задоволення від переїзду, від відчуття безпеки, намагаються не думати про можливі складнощі. Такий стан може тривати від кількох днів до місяця;

– розчарування – відбувається накопичення проблем й поступове зниження настрою, починається пошук житла, працевлаштування, виникає відчуття нездатності пристосуватися до нового соціального середовища через власні погляди, переконання, цінності, з'являються сумніви у правильності самого переїзду;

– «дно» – поглиблюється агресія, роздратування, нервування відносно нового середовища та самого себе, можуть виникати депресії, різні неврологічні проблеми, порушення режиму сну, бажання повернутися у звичне середовище,

незважаючи на небезпеку, важливим питанням є прийняття виваженого рішення - залишитися або повернутися назад;

– пристосування – налагодження побуту, адаптація до нового соціального середовища, поява нових соціальних контактів та відчуття життєвої перспективи, формується самоідентифікація на основі поступового ототожнення себе з новим середовищем.

Зазначені питання потребують обов'язкового залучення команди фахівців, відповідної соціальної та психологічної допомоги й підтримки, оскільки людина перебуває у розгубленому стані й неспроможна самостійно вирішити особисті проблеми.

Тому при організації соціально-психологічної допомоги й підтримки з адаптації ВПО до життя у нових умовах, є вкрай важливою міждисциплінарна взаємодія, робота злагодженої командна робота (Лях, Рогожинська, Спіріна, 2020). Адже при відсутності відповідної соціальної та психологічної підтримки ВПО наражають себе та своїх близьких на небезпеку.

Попередити та зменшити напруження пристосування до нових умов життя можна своєчасно надавши соціальну підтримку з проживанням, працевлаштуванням, налагодженням базових умов побуту (Бібліотека..., 2023)

Здебільшого потреба у шелтері виникає у людей, котрі переживають кризовий період життя. Важливою ознакою шелтера є надійність, безпечність, можливість потрапити туди швидко і без перешкод. Також шелтери надають комплексну медичну, соціально-психологічну, юридичну допомогу.

Внутрішньо переміщені особи, шукаючи притулку, перебувають у ситуації загрози життю та здоров'ю, не маючи фінансових та матеріальних ресурсів чи не в змозі ними скористатися.

Допомогою внутрішньо переміщеним особам в Україні переймаються насамперед благодійні фонди, правозахисні й релігійні організації, волонтерські ініціативи. Неурядові організації, які опікуються питаннями внутрішньо переміщених осіб, не маючи власних притулків, нерідко відіграють роль інституційних шелтерів: намагаються знайти варіанти для тимчасового проживання, організують роботу міждисциплінарних команд.

Шелтери мають бути важливим інструментом укриття, безпечним місцем, де можна відпочити, знайти притулок від безпосередньої загрози. Проте вони не можуть існувати поза широкою, комплексною системою соціального захисту й підтримки.

Найчастіше шелтер надає внутрішньо переміщеним особам первинну соціально-психологічну, медичну та правову допомогу, підтримку в організації подальших життєвих перспектив, облаштуванні місця тимчасового проживання у приймаючій громаді, предмети особистої гігієни, одяг та продукти харчування (Залишайтеся в безпеці, 2020).

Наразі, головним завданням шелтера є допомогти постраждалим позбутися синдрому жертви, навчити їх брати відповідальність за своє життя на себе, відновити особисту гідність та віру в себе, підтримати у бажанні стати самодостатнім, незалежним, наснажити на самостійне забезпечення власного життя й ухвалення відповідальних та виважених рішень, яке починається з прийняття проблемної ситуації, пошуку альтернатив, встановлення критеріїв оцінки, і завершується вибором конкретним рішенням, яке спрямоване на усунення проблеми (Спіріна, 2022).

Отже, діяльність, спрямована на допомогу та підтримку ВПО у шелтері ґрунтується на таких принципах: право на повагу до людської гідності та честі має безумовний характер; повага до особистого життя; отримання правової допомоги; пріоритетність інтересів внутрішньо переміщених осіб; неприпустимість дискримінації за будь якими ознаками; гарантія конфіденційності щодо персональної інформації внутрішньо переміщеної особи; добровільність участі у соціальних програмах підтримки й допомоги; безкоштовність допомоги.

Поширення повідомлень щодо можливості отримати соціальну послугу є обов'язковими в інформаційних заходах, організованих шелтерами для ВПО. Через те, соціальна реклама щодо функціонування шелтерів надає можливість, за необхідності, звертатися за допомогою ВПО.

Для більш якісної допомоги ВПО актуальним завданням є налагодження взаємодії мережі шелтерів у всіх регіонах України. Таким чином, мережа може сприяти розподілу волонтерської допомоги, матеріальних ресурсів, керувати потоками внутрішніх переселенців, уникаючи неоднакового їхнього розподілу.

Варто наголосити, що організаційні можливості шелтерів залежать від наявності придатного приміщення, підготовлених фахівців, ресурсів для утримання шелтера й попиту на таку послугу у країні.

Важливо, що шелтери, відповідно до своїх можливостей, залишають за собою право обмеження клієнтів за чисельністю та за категоріями клієнтів (сім'ї з дітьми, люди похилого віку, особи з інвалідністю тощо).

При організації шелтерів потрібно враховувати: безпечність умов тимчасового перебування для клієнтів шелтера; безпечність умов роботи для фахівців шелтера; наявність підготовленого персоналу з чіткими правилами взаємодії; комплексний підхід у наданні допомоги відповідно до оцінки потреб; взаємодія з організаціями державного та недержавного сектору; діяльність ґрунтується на переконанні, що людина за своєю природою заслуговує довіри і будучи суб'єктом власного життя, вільна у своєму виборі.

Висновки. Отже, для надання внутрішньо переміщеним особам, які опинилися у шелтері соціально-психологічної підтримки, а також задля попередження проявів деструктивної поведінки, потрібно звертати увагу на особливості психічних станів, що виникають через пережиту психологічну травматизацію: потрясіння від відчуття безвиході, агресія та гнів, почуття провини та сором за помилки чи неправильну поведінку, самоізоляція та самотність, недовіра, несамостійність та невпевненість у собі. Також, важливим фактором соціально-психологічної підтримки є відновлення віри особистості у власних здібностях щодо можливості самостійно вирішувати проблемні життєві ситуації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Lekholetova M., Liakh T., Zaveryko N. Problems of parents caring for children with disabilities. Society, integration, education. *Proceedings of the International Scientific Conference*. Rezekne Academy of Technologies. 2020. Vol. 4. 268–278. URL: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2020vol4.4945>

2. Бабич К. Залишайтеся в безпеці: як працює система шелтерів в Україні. *Mistosite*. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/zalyshaitesia-v-bezpetsi-iak-pratsiuie-systema-shelteriv-v-ukraini?locale=ru>.
3. Екологічна психологія в Україні. *Екологічна психологія в Україні – Головна*. URL: <http://ecopsy.com.ua/index.php/main-biblio>.
4. Кобець М. Проблеми забезпечення права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Т. 1, № 37. С. 110–113.
5. Подоляка Т. Особливості реалізації права на житло внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Наукові записки НаУКМА*. 2018. Т. 1. С. 78–83.
6. Проект «Шелтер»: допомога вимушеним переселенцям | Фонд Східна Європа. *East Europe Foundation*. URL: <https://eef.org.ua/program/proyekt-shelter-dopomoga-vymushenym-pereselentsyam/>.
7. Соціально-педагогічна робота з батьками щодо підтримки ними дітей у період війни / Т. Лях та ін. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 2. С. 24–30. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.3>.
8. Спіріна Т. Прийняття ефективних рішень як складова професійної культури соціального працівника. *Information and innovative technologies in the turbulence era* : монографія. Katowice. P. 232–249. URL: <https://doi.org/10.54264/M014>.
9. Спіріна Т., Лях Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. *Актуальні питання гуманітарних наук* : зб. наук. пр. молодих вчен. Дрогоб. держ. пед. університету ім. І. Франка. 27-ме вид. Дрогобич, 2020. Т. 3. С. 224–228. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203727>.
10. Створення та забезпечення діяльності притулків для осіб, постраждалих від домашнього насильства / Н. Федорович та ін. ; ред. Н. Федорович. Київ : Вид. дим "Калита", 2019. 176 с. URL: <https://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Stvorennya-ta-zabezpechennya-diyalnosti-pryutkiv-dlya-osibpostrazhdalyh-vid-domashnyogo-nasylstva.pdf>.

REFERENCES:

1. Babych, K. (b. d.). *Zalyshaitesia v bezpetsi: yak pratsiuie systema shelteriv v Ukraini*. [Stay Safe: How the Shelter System Works in Ukraine] *Mistosite*. URL: <https://mistosite.org.ua/articles/zalyshaitesia-v-bezpetsi-iak-pratsiuie-systema-shelteriv-v-ukraini?locale=ru>
2. *Ekolohichna psykholohiia v Ukraini*. [Ecological psychology in Ukraine] (b. d.). *Ekolohichna psykholohiia v Ukraini — Holovna*. URL: <http://ecopsy.com.ua/index.php/main-biblio>
3. Fedorovych, N., Skipalska, H., Krasnoslobova, I., Kochemyrovska, O., Rashko, A., Semenko, I., & Yalovska, V. (2019). *Stvorennia ta zabezpechennia diialnosti pryutkiv dlia osib, postrazhdalykh vid domashnoho nasylstva* [Creation and provision of activities in shelters for individuals affected by domestic violence: a methodological guide] (N. Fedorovych, Red.). Vydavnychiy dym "Kalyta". URL: <https://www.healthright.org.ua/wp-content/uploads/2014/10/Stvorennya-ta-zabezpechennya-diyalnosti-pryutkiv-dlya-osibpostrazhdalyh-vid-domashnyogo-nasylstva.pdf>
4. Kobets, M. (2016). Problemy zabezpechennia prava na zhytlo vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. [Problems of securing the right to housing for internal displacement of persons in Ukraine] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 1(37), 110–113.
5. Lekholetova M., Liakh T., Zaveryko N. (2020) Problems of parents caring for children with disabilities. Society, integration, education. Proceedings of the International Scientific Conference. Rezekne Academy of Technologies. Vol. 4. 268–278. URL: <http://dx.doi.org/10.17770/sie2020vol4.4945>
6. Liakh, T., Lekholetova, M., Petrovych, V., & Spirina, T. (2022). Sotsialno-pedahohichna robota z batkamy shchodo pidtrymky nymy ditei u period viiny. [Socio-pedagogical work with fathers to support children during the war period] *Vvichlyvist. Humanitas*, (2), 24–30. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.2.3>
7. Podoliaka, T. (2018). Osoblyvosti realizatsii prava na zhytlo vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini. [Features of the implementation of the right to housing for internal displacement of persons in Ukraine] *Naukovi zapysky NaUKMA*, 1, 78–83.
8. *Proiekt «Shelter»: dopomoha vymushenym pereselentsiam | Fond Skhidna Yevropa*. [«Shelter» project: assistance to forced migrants (East Europe Foundation)] (2023). East Europe Foundation. URL: <https://eef.org.ua/program/proyekt-shelter-dopomoga-vymushenym-pereselentsyam/>
9. Spirina, T. (b. d.). Pryiniattia efektyvnykh rishen yak skladova profesiinoi kultury sotsialnoho pratsivnyka. [Making effective decisions as a component of the professional culture of a social worker] U *Information and innovative technologies in the turbulence era* (s. 232–249). URL: <https://doi.org/10.54264/M014>
10. Spirina, T., Liakh, T., & Rohozhynska, V. (2020). Pryntsyipy mizhdystyplinarnoi vzaiemodii u sotsialnii roboti. [Principles of interdisciplinary interaction in social work]. U *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk* (27-me vyd., T. 3, s. 224–228). Drohobyt'skyi derzh. ped. universytet im. I. Franka. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203727>

УДК 343.85:316.624-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9>

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Андрій СПІРІН

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0001-2964-0277

Віктор ЖУКОВ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0007-4368-6259

Бібліографічний опис статті: Лях, Т., Спирін, А., Жуков, В. (2023). Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 64–72, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9>

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Актуальність вивчення проблеми профілактики ризикованої поведінки у підлітковому середовищі зумовлена складними соціокультурними умовами, які впливають на їхній спосіб життя, поводження у соціумі, процес адаптації до соціального середовища. У статті актуалізовано проблему ризикованої поведінки у підлітковому середовищі, визначено ключові ознаки ризикованої поведінки підлітків та чинники, які можуть її провокувати.

Викликає стурбованість той факт, що ризикована поведінка й ризиковані практики стають нормою у досягненні певної мети підлітками, вживання алкогольних напоїв та наркотичних речовин стає певною цінністю, складовою частиною життєдіяльності сучасних підлітків, які нерідко потрапляють в небезпечні ситуації, що супроводжується ризикованими діями. Підлітковий вік легко піддається зовнішнім подразненням, впливам ровесників та бажанням експериментувати в той час, коли знання та життєві навички ще лише формуються, є вразливим до фізіологічних й фізичних змін. З'ясовано, що ризикована поведінка взаємопов'язана з особливостями підліткового віку, когнітивними настановами щодо ризикованої поведінки та особливостями оточення. Акцентовано увагу на типах ризикованої поведінки: поведінка, яка провокує травми та насильство, статева поведінка, стосунки, що призводять до незапланованої вагітності або інфекцій, що передаються статевим шляхом, вживання шкідливих речовин, що мають високий ризик несприятливих наслідків, поведінка, яка пов'язана із вживання тютюну та нездорові їжі.

Визначено шляхи та напрями соціальної профілактики ризикованої поведінки підлітків, розглянуто та охарактеризовано підходи (інформаційний, соціально-профілактичний, соціально-педагогічний, медико-біологічний) до вибору профілактичних технологій. Наразі, є необхідним впровадження ефективних програм профілактики ризикованої поведінки у середовищі підлітків, адже вони забезпечують позитивний вплив на поведінку через підвищення мотивації до здорового способу життя, отримання підлітками необхідних знань та практичних навичок щодо безпечної поведінки. Важливою характеристикою профілактики є спрямованість на запобігання та мінімізацію негативних явищ через усунення факторів, що їх спричиняють.

Ключові слова: підлітки, профілактика, ризикована поведінка, соціальна профілактика, програми профілактики ризикованої поведінки підлітків.

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Associate Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Andrii SPIRIN

master of specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0001-2964-0277

Victor ZHUKOV

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0007-4368-6259

To cite this article: Liakh, T., Spirin, A., Zhukov, V. (2023). Sotsial'na profilaktyka ryzykovoyi povedinky pidlitkiv [Social prevention of risk behavior of adolescents]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 64–72, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.9>

SOCIAL PREVENTION OF RISKY BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS

The importance of researching the problem of preventing risky behavior in the adolescent environment is determined by the complex socio-cultural conditions that influence adolescents' lifestyle and behavior in society, as well as the process of adapting to the social environment. The article discusses the issue of risky behavior in the adolescent environment, identifies key characteristics of risky behavior in adolescents, and discusses factors that may cause it. It is concerning that risky behavior and practices have become the norm for achieving certain goals among adolescents, and that the use of alcohol and drugs has become a certain value and a component of the lives of modern teenagers who frequently find themselves in dangerous situations involving risky actions. Adolescents face socioeconomic challenges, the consequences of political insecurity, the risk of becoming victims of human trafficking or sexual exploitation, easy access to alcohol and drugs, and membership in marginalized social groups that are excluded from public life. Electronic cigarette smoking and cyber activity are two other factors that currently cause risky behavior in adolescents. Adolescence is vulnerable to physiological and physical changes and is easily influenced by external stimuli, peer pressure, and the desire to experiment at a time when knowledge and life skills are just forming. It has been discovered that risky behavior is linked to adolescent age characteristics, cognitive attitudes toward risky behavior, and environmental characteristics. Adolescents face socioeconomic challenges, the consequences of political insecurity, the risk of becoming victims of human trafficking or sexual exploitation, easy access to alcohol and drugs, and membership in marginalized social groups that are excluded from public life. Electronic cigarette smoking and cyber activity are two other factors that currently cause risky behavior in adolescents. Adolescence is vulnerable to physiological and physical changes and is easily influenced by external stimuli, peer pressure, and the desire to experiment at a time when knowledge and life skills are just forming. It has been discovered that risky behavior is linked to adolescent age characteristics, cognitive attitudes toward risky behavior, and environmental characteristics. Attention is focused on the types of risky behavior: behavior that provokes trauma and violence, sexual behavior, relationships that lead to unplanned pregnancies or sexually transmitted infections, and the use of harmful substances that have a high risk of adverse consequences.

Adolescents suffer from socio-economic problems, the consequences of political instability, the threat of becoming victims of human trafficking or sexual exploitation, easy access to alcohol and drugs, belonging to marginalized social groups that are excluded from public life. Factors that provoke risky behavior in adolescents today include e-cigarette smoking, cyber activity. The adolescent age is easily influenced by external stimuli, peer influences, and a desire to experiment at a time when knowledge and life skills are still forming and vulnerable to physiological and physical changes. It has been found that risky behavior is interrelated with the characteristics of adolescence, cognitive orientations toward risky behavior, and the characteristics of their environment. Attention is focused on types of risky behavior, including behavior that provokes injury and violence, sexual behavior, relationships that lead to unplanned pregnancy or sexually transmitted infections, harmful substance use that has a high risk of adverse consequences, behavior associated with tobacco use and unhealthy diets. Ways and directions of social prevention of risky behavior in adolescents have been identified, and approaches to selecting preventive technologies have been considered and characterized: informational,

socio-preventive, socio-educational, and medical-biological. It is currently necessary to implement effective programs to prevent risky behavior among adolescents because they provide a positive impact on behavior by increasing motivation for a healthy lifestyle and providing adolescents with necessary knowledge and practical skills for safe behavior. An important characteristic of prevention is a focus on preventing and minimizing negative phenomena by eliminating the factors that cause them.

Key words: *adolescents, prevention, risky behavior, social prevention, programs.*

Постановка проблеми. Актуальність та специфіка вивчення питання профілактики ризикованої поведінки, зумовлені динамічними змінами у політичній та економічній сферах, складними соціокультурними умовами, що впливає на спосіб життя та поведіння підлітків у соціумі, процес адаптації до соціального середовища. В умовах невизначеності й відсутності звичних механізмів адаптації у всіх сферах життєдіяльності, ризик, ризикована поведінка й ризиковані практики стають нормою у досягненні певної мети підлітками (Журавель, Іванюк, Лехолетова, Лютий, Лях, Пашко, Соловійова, Сорокіна, Спіріна, Суліцький, Удовенко, Чепенко, Чуйко, Швед, Янковець, 2022).

Також викликає стурбованість той факт, що вживання алкогольних напоїв та наркотичних засобів стає певною цінністю, складовою частиною життєдіяльності сучасних підлітків, які нерідко потрапляють в небезпечні ситуації, що супроводжується ризикованими діями (Лютий, Петрович, 2021).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема ризикованої поведінки підлітків та чинників, які її провокують є досить поширеною у сучасних дослідженнях. Питання безпечної поведінки й профілактики ризикованої поведінки розглядали Г. Власюк, В. Оржеховська, В. Пономаренко; моделювання та впровадження профілактичних програм щодо здорового способу життя вивчали О. Балакірева, О. Голоцван, І. Зверева, А. Капська, С. Терницька; профілактику ризикованої поведінки серед неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом досліджували Т. Журавель, С. Замула, К. Пуха; специфіку профілактики негативних явищ серед підлітків розглядав Н. Головко; ключові фактори, що впливають на захоплення підлітками ризикованими практиками обґрунтовували Т. Лях, В. Лютий, Т. Спіріна, В. Суліцький, О. Швед; питаннями формування у підлітків відповідальної поведінки щодо власного здоров'я опікувалися О. Безпалько, Н. Зимівець, Г. Лактіонова, О. Пилипенко; ризик як властивість особистості досліджувала

О. Саннікова; ризик, як певні емоційно-вольові дії, націлені на подолання загрозової ситуації вивчала О. Вдовиченко.

Мета статті. Визначити чинники ризикованої поведінки підлітків та окреслити особливості соціальної профілактики, адже розуміння згаданих чинників допоможе фахівцям з соціальної роботи попереджати ризиковані поведінкові практики у підлітковому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Підлітковий вік легко піддається зовнішнім подразненням, впливам ровесників та бажанням експериментувати в той час, коли знання та життєві навички ще лише формуються, є вразливим до фізіологічних й фізичних змін.

В Україні підлітки потерпають від: соціально-економічних негараздів, наслідків політичної нестабільності, загрози стати жертвою торгівлі людьми або ж сексуальної експлуатації, легкої доступності алкоголю, наркотичних речовин, приналежності до маргінальних соціальних груп, які вилучені із суспільного життя тощо. Це призводить до того, що підлітки починають практикувати ризиковану поведінку (перебування на вулиці упродовж більшої частини часу, незахищений секс, раннє статеве життя, часта зміна статевих партнерів, небезпечне вживання наркотичних речовин) (Підлітки груп ризику, 2008).

Саме тому, факторами, які можуть убезпечити підлітків від поведінки, що призводить до ситуації неспроможності захистити себе є сприятлива та дружельюбна атмосфера навколишнього середовища, позитивні взаємостосунки з батьками, проактивна участь у житті та діяльності громади.

Наразі, є надзвичайно потрібним впровадження ефективних програм профілактики ризикованої поведінки підлітків, адже вони забезпечують позитивний вплив на поведінку через підвищення мотивації до здорового способу життя, отримання підлітками необхідних знань та практичних навичок щодо безпечної поведінки (Спіріна, Зінченка, Шипелик, 2019). Отже, потрібно наголосити, що важливою

характеристикою профілактики є спрямованість на запобігання та мінімізацію негативних явищ через усунення факторів, що їх спричиняють.

Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2009) наголошує, що соціальна профілактика є соціальною роботою, яка спрямована на попередження складних життєвих обставин, аморальної, протиправної поведінки та вияв негативного впливу на життя і здоров'я соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді (Закон України, 2009). Водночас, О. Безпалько пропонує розглядати соціальну профілактику як зусилля, спрямовані на попередження соціальних проблем та життєвих криз отримувачів соціальних послуг (Соціальна педагогіка, 2014).

На думку І. Іванової, Л. Тютті, соціальна профілактика є технологією соціальної роботи, яка передбачає комплекс заходів, що спрямовані на попередження складних життєвих обставин, соціальних проблем й негативних умов соціалізації (Іванова, Тюття, 2004).

Українські науковці (Профілактика, 2015), акцентують увагу на комплексних заходах, які спрямовуються на попередження негативних соціальних та поведінкових чинників та реалізуються за допомогою інструментів впливу соціально-педагогічного, психологічного, юридичного характеру.

Соціальна профілактика ризикованої поведінки підлітків може бути первинною, вторинною і третинною (Клішевич, Лях, Спіріна, 2022).

Первинну соціальну профілактику застосовують, коли проблема чи негативне явище у підлітків не сформовані. Саме тому ми говоримо, що зусилля первинної профілактики спрямовані не лише на попередження негативних явищ, а також на формування здорового способу життя в цілому. Відповідно, можемо виокремити такі методи первинної соціальної профілактики: інформування, навіювання, переконання, робота в громаді.

Зміна несприятливої ризикованої поведінки на адаптивну форму поведінки є метою вторинної соціальної профілактики. Вона застосовується за наявності високого ризику розвитку проблеми чи негативного явища у підлітків, передбачає формування досвіду поведінки у проблемних ситуаціях, надання підліткам

соціально-педагогічної та психологічної підтримки та допомоги щодо формування знань, умінь і життєвих навичок, зміна ставлення підлітків як до себе, свого місця у соціумі, так і до найближчого оточення, усвідомлення ним цінності свого життя. Вторинну соціальну профілактику можемо реалізовувати через тренінги, цикл занять, вуличну соціальну роботу, роботу «гарячих ліній» (Спіріна, Качан, 2016).

Третинна соціальна профілактика завбачує виявлення причин та специфіку поведінки підлітків, що призводить до появи проблем, проводиться робота щодо усунення причин через навчання, підтримку, підвищення соціального статусу. Зазвичай, вона передбачає тривалу індивідуальну роботу та надання інтегрованих соціальних послуг, потребує об'єднання зусиль міждисциплінарної команди. Третинна соціальна профілактика, як правило, здійснюється з підлітками, які вже постраждали від проблеми і змогли відчувати на собі наслідки ризикованої поведінки (Профілактика, 2015).

Також, М. Вольнова пропонує інформаційний, соціально-профілактичний, соціально-педагогічний та медико-біологічний підходи до вибору профілактичних технологій.

Інформаційний підхід ґрунтується на тому, що відхилення від соціальних норм у поведінці підлітків відбуваються через те, що підлітки їх просто не знають. Саме тому важливим напрямом роботи є інформування підлітків про їхні права та обов'язки, вимоги, які пред'являє суспільство до виконання соціальних норм, правові наслідки ризикованої поведінки, медико-біологічні наслідки шкідливих звичок, шляхи формування здорового способу життя.

Соціально-профілактичний підхід передбачає виявлення, усунення та нейтралізацію причин, які провокують негативні явища. Він розглядає навчання підлітків правилам та нормам гігієни, враховуючи статево-вікові, фізичні, психічні особливості розвитку, соціально-культурні умови виховання у конкретному мікроредовищі (сім'я, родина, однолітки).

Медико-біологічний підхід наголошує на попередженні можливих відхилень від соціальних норм через конкретні заходи профілактичного, лікувального характеру щодо осіб, які страждають патологіями на біологічному рівні.

Соціально-педагогічний підхід акцентує увагу на відновленні, реабілітації чи корекції

якостей особистості з ризикованою поведінкою, а надто його моральних та вольових якостей (Вольнова, 2016).

Поведінку, наслідком якої є порушення здоров'я чи інші небезпеки, як для соціального оточення, так і для того, хто себе так поводить, можемо охарактеризувати як ризиковану поведінку (Алексєєнко, Кушнарєва, 2013).

Ризикована поведінка не завжди виходить за межі норм, втім, як зазначають науковці, вона обов'язково несе загрозу для здоров'я, життєдіяльності, добробуту, благополуччя. Ризиковані звички, зазвичай, формуються та розвиваються у підлітковому віці й продукують труднощі, з якими людина може стикатися у дорослому житті щодо власного здоров'я та визнання соціальних результатів (Спіріна, Тимошенко, 2017).

Українські дослідники Т. Алексєєнко та С. Кушнарєва наголошують, що зниження рівня контрольованості поведінки суспільством є ознакою сучасності (Алексєєнко, Кушнарєва, 2013).

Центр контролю захворювань США, зокрема, визначає такі типи ризикованої поведінки: поведінка, яка провокує травми та насильство; статева поведінка, стосунки, що призводять до незапланованої вагітності або захворювань, які передаються статевим шляхом; вживання шкідливих речовин, що мають високий ризик несприятливих наслідків; поведінка, яка пов'язана із вживання тютюну; нездорові дієти.

У той же час О. Вовкогон, О. Лисенко зазначають, що використання поняття «ризикована поведінка» переводить акценти соціальної роботи з негативними явищами з площини захисту соціуму від непередбачуваної активності підлітків до захисту, власне, самих підлітків від наслідків їхньої ризикованої поведінки (Вовкогон, Лисенко, 2008).

До факторів, які провокують сьгодні ризиковану поведінку підлітків також зараховують куріння електронних сигарет, кіберактивність. Зокрема, А. Данілова звертає увагу на інтернет-загрози, що пов'язані з рекламою тютюну, алкоголю, сайтами для дорослих, які спонукають підлітків до експериментів та ризикованих вчинків (Данілова, 2015).

Ризиковану поведінку вивчають водночас в мікро (порушення міжособистісних стосунків, зокрема, сімейних) та макро (поведінка у контексті функціонування суспільства) серед-

овищі. А. Данілова пропонує розглядати ризиковану поведінку як залежну змінну (Данілова, 2015), адже до неї призводять як соціальні чинники, так і ставлення до них підлітків. Окрім того, умови та обставини так само, як і ставлення піддаються корекції, що важливо для соціальної роботи.

Саме підліткове середовище є найбільш сприятливим для формування ризикованої поведінки. Психофізичні особливості, які провокують особливі емоційні стани, конфлікти, бажання самореалізації, саморозвитку, самоствердження при відсутності відповідних знань може спонукати до неусвідомленого порушення правил. Підлітки в силу різних психосоціальних факторів навіть можуть не знати та не розуміти до чого веде ризикований вчинок.

Розглядаючи підлітків у контексті притаманної їм віку внутрішній потребі бажання свободи, спрямованості на самопізнання та експериментування з особистими перспективами, А. Лобанова й Л. Калашнікова у підручнику «Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти» (2017), пропонують виділяти такі ознаки ризикованої поведінки: невизначеність ситуації (підлітки прагнуть до свободи, хоча не готові нести відповідальність за наслідки своїх рішень щодо ризикованих дій); альтернативність ризику (бажання реалізуватися у світі дорослих або йти за груповими пріоритетами); прогностична оцінка результатів ризику (рівень конструктивних чи деструктивних результатів зумовлених наявністю у підлітків уявлень про цінність власного життя).

Серед важливих причин розвитку ризикованої поведінки слід виокремити підліткову природну цікавість, бажання перевірити свої можливості, бажання бути поміченим, незгода з обмеженнями, складна життєва ситуація, недостатність знань (Алексєєнко, Кушнарєва, 2013).

Схильність до ризику є особистісною характеристикою, на яку не впливають умови оточуючого середовища та відсутні об'єктивні причини ризикованих дій, виражається у прагненні використовувати нові можливості, які пропонуються соціумом. Вона може виявлятися у зацікавленості до пригод з фізичним ризиком, потребі у сильних переживаннях, тенденціях до соціальних ризиків, включно з небезпечною

для здоров'я поведінкою, підвищеній нетерпимості до буденності.

Це важливий аспект життя та діяльності підлітків. Як правило, підлітки йдуть на ризик не тому, що він має позитивну цінність, а тому, що планують отримати максимально вигідний результат.

Готовність до ризику є більш узагальненим поняттям, адже до нього входять ситуативні чинники, особистісні мотиви та умови оточуючого середовища.

Українські дослідники звертають увагу на три складові ризикованості: психологічна готовність до ризику, усвідомлення загрози особистій недоторканності; соціальна готовність діяти у незвичний спосіб, незважаючи на думки або схвалення інших; фінансова готовність передбачає витрати за наслідки ризику (Лобанова, Калашнікова, 2017).

Також автори пропонують п'ять типів ризиків, які відображають процес соціального розвитку підлітків та вони не вичерпують всього багатства життєвих кейсів, в яких можуть генеруватися ризики: 1) передбачає відтворення життєвих сил самої особистості, адже тут формуються ситуації загрози життю й здоров'ю підлітків. якщо соціальне середовище не турбується про умови для фізичного розвитку підлітків, безпеки життя, може сформуватися підґрунтя для ризиків; 2) пов'язаний з не розумінням перспектив для життєвого старту підлітків; 3) обумовлений неусвідомленістю можливостей самореалізації, самоствердження підлітків; 4) характеризується ціннісно-нормативною невизначеністю. особистісні цінності та норми виконують провідну роль в інтеграції будь-якого середовища, підтримуючи соціальні зв'язки; пов'язаний із визначеністю ідентичності. Процес інтеграції підлітків супроводжується внутрішньою ідентифікацією з ними.

Постає завдання профілактики ризикованої поведінки підлітків. У цьому контексті досить ефективним є когнітивно-поведінковий підхід до профілактичної роботи. В його основу покладено уявлення про те, що поведінка людини визначається і зовнішніми, і внутрішніми факторами, а значну роль відіграє вироблення необхідних поведінкових навичок у цільової групи. Особливий наголос у профілактичній роботі за цим підходом робиться на значущості стійких характеристик особистості,

таких як мотивація, установки й переконання, для формування певного типу поведінки.

Ґрунтуючись на когнітивно-поведінковому підході, фахівцями з соціальної роботи, які здійснюють профілактику ризикованої поведінки підлітків, реалізуються базові методологічні принципи зміни поведінки, які передбачають обов'язкове застосування інформаційного, мотиваційного, поведінкового компонентів (Лях, Спіріна, Рогожинська, 2020).

Інформація про види ризикованої поведінки та її наслідки є обов'язковою умовою для зниження поведінкового ризику. Мотивація до змін визначає дії особистості, які базуватимуться на отриманій інформації про ризики. А вироблені навички поведінки в різних ситуаціях є останнім елементом, необхідним для того, щоб інформація та мотивація реалізувалися в позитивних поведінкових змінах.

Інформаційний компонент профілактичної програми повинен містити дидактичні матеріали (презентації, плакати, брошури, відеофільми тощо) з метою надання фактичних знань.

Мотиваційний компонент повинен передбачати вправи, спрямовані на усвідомлення власного ризику, підвищення мотивації та впевненості у своїх силах, спрямовує на активне застосування на практиці отриманих знань. Такі вправи покликані спонукати учасників до зниження чи виключення ризиків зі своєї поведінки. Мотиваційний компонент підвищує готовність учасників до змін та посилює наміри щодо зміни поведінки.

Поведінковий компонент містить елементи соціально-просвітницького, соціально-психологічного та когнітивно-поведінкового тренінгу з вироблення навичок безпечної поведінки, такі як різноманітні вправи та рольові ігри з вироблення ефективної комунікації та навичок здорового способу життя.

Добираючи учасників та комплектуючи групи підлітків для занять у межах профілактичної програми, варто враховувати (Спіріна, Зінченка, Шипелик, 2019):

1. *Досвід ризикованої поведінки підлітка.* Саме досвід учасника профілактичної програми визначає, втручання якого виду профілактики будуть найбільш доцільними для нього: первинної, вторинної чи третинної (тобто яку саме інформацію необхідно подавати такому учасни-

кові, які знання, уміння та навички необхідно формувати тощо).

2. *Вік.* У профілактичну програму фахівцем із соціальної роботи мають вноситися зміни, доповнення, обмеження з огляду на конкретну вікову групу підлітків.

3. *Вмотивованість до зміни поведінки та участі у профілактичній програмі.* Саме мотивація до зміни поведінки визначає основні завдання у роботі з підлітком.

4. *Інтелектуальні здібності та освітній рівень.* У одній групі мають бути підлітки приблизно з однаковими розумовими здібностями та рівнем освіти. Окрім того, у зміст профілактичної програми фахівцем із соціальної роботи мають вноситися корективи та доповнення відповідно до інтелектуальних здібностей та освітнього рівня її учасників.

5. *Стать.* Краще формувати змішані групи з представників обох статей. Інколи інформацію про будову жіночої та чоловічої статевих систем доцільно розглядати детальніше. У такому випадку, учасників слід об'єднувати в одностатеві групи.

6. *Кількість учасників.* Важливо дібрати оптимальну кількість учасників групи. З категорією підлітків така кількість не може перевищувати 8–14 учасників у групі. При тому, чим меншою є кількість учасників, тим ефективнішим буде профілактичне заняття.

Також у здійсненні профілактичної роботи фахівцеві з соціальної роботи важливо добирати зміст профілактичної програми відповідно до етапів зміни поведінки підлітка.

Так, якщо підліток навіть не замислюється про те, що його звична поведінка може бути небезпечною, варто звернути увагу на те, яких ризиків він зазнає.

У разі, коли підліток починає замислюватися над своїми вчинками та поведінкою, в цілому, слід дати конкретну інформацію про ступінь

ризиків, допомогти проаналізувати можливі переваги та недоліки щодо зміни поведінки.

Тоді, коли підліток вже готовий відмовитись від ризикованих практик і змінити свою поведінку, варто його навчити новим навичкам поведінки, техніці самоконтролю, заохочувати успіхи, допомогти змінити звичне оточення, навчити уникати ризикованих ситуацій.

Фахівець із соціальної роботи має забезпечити систему підтримки з боку оточуючих та інших фахівців, формувати впевненість в досягненні позитивного результату, якщо підліток вже працює над зміною своєї поведінки (Лях, Спіріна, Рогожинська, 2020).

Також він має стимулювати в підлітка почуття гордості за досягнутий результат тоді, коли у підлітка вже сформувались навички позитивної поведінки.

Висновки. Отже, ризикована поведінка підлітків зумовлюється закономірностями й особливостями підліткового віку, поведінковими настановами, необ'єктивністю, упередженнями та стереотипами, суб'єктивними оцінками ризикованості поведінки, моральними нормами й ціннісними орієнтаціями особистості, біологічними передумовами, загальноновизнаним соціальним стандартом поведінки та, звісно, висвітленням питання ризику у засобах масової інформації. У процесі здійснення профілактичної роботи фахівцеві з соціальної роботи важливо добирати зміст профілактичної програми відповідно до етапів зміни поведінки підлітка, а також варто застосовувати когнітивно-поведінковий підхід до розроблення програм профілактики ризикованої поведінки підлітків, формуючи групи підлітків з врахуванням попереднього досвіду ризикованої поведінки, віку, вмотивованості до зміни ризикованих видів поведінки участі у профілактичній програмі, інтелектуальні здібності та освітній рівень, стать, кількість учасників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексеев Т., Кушнарьова С. Ризикована поведінка. Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2013. 172 с.
2. Вовкогон О., Лисенко О. Розвиток життєвих навичок як фактор попередження ризикованої поведінки підлітків. *Соціальна робота і охорона здоров'я*. 2008. № 32. С. 3–10. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/14412>
3. Вольнова Л. Профілактика девіантної поведінки підлітків : навч.-метод. посіб. Київ, 2016. Ч. 1. 188 с.
4. Данілова А. Ризикована поведінка старшокласників у сфері інтернет-спілкування як соціально-педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : Зб. наук. праць*. 2015. № 19. С. 194–203. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/arkhiv-vipuskiv/product/view/10/254>

5. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчальн-метод. посіб. / Т. Журавель та ін. ; ред.: Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv
6. Про внесення змін до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» : Закон України від 15.01.2009 р. № 878-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-17#Text>
7. Лобанова А., Калашнікова Л. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти : підручник. Київ : Каравела, 2017. 470 с.
8. Лютий В., Петрович В. Якісний аналіз результатів упровадження шкільного профілактичного курсу: на прикладі програми «Кроки по життю». *Ввічливість. Humanitas*. 2021. № 3. С. 60–69. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9>
9. Лях Т., Спіріна Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. *Humanities science current issues*. 2020. Т. 3, № 27. С. 224–228. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203727>
10. Підлітки груп ризику: доказова база для посилення відповіді на епідемію ВІЛ в Україні. Київ : К.І.С., 2008. 196 с.
11. Профілактика ВІЛ та ризикованої поведінки серед неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом : навч.-метод. посіб. / ред. Т. Журавель. Київ : ТОВ «ОБНОВА КОМП.», 2015. 184 с.
12. Соціальна педагогіка / ред. О. Безпалько. Київ : Академвидав, 2014. 312 с.
13. Спіріна Т., Тимошенко Л. Профілактика вживання алкоголю у підлітковому середовищі. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. 8 (313). С. 295–301.
14. Спіріна Т., Качан А. Соціально-педагогічна профілактика адиктивної поведінки учнів професійно-технічних навчальних закладів. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. 1 (298). С. 278–285.
15. Спіріна Т., Зінченка А., Шипелик Л. Тренінг як форма профілактики торгівлі людьми. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. 2019. Т. 3, № 10. С. 158–162.
16. Liakh T., Spirina T., Klishevych N. Social prevention of family injury in the territorial community. *Social work and education*. 2022. Vol. 9, no. 2. P. 245–255. URL: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.5>.
17. Тюптя Л., Іванова І. Соціальна робота : методика викладання : навч.-метод. посіб. Київ : Ун-т «Україна», 2011. 340 с.

REFERENCES:

1. Aliksieienko, T., & Kushnarova, S. (2013). *Ryzykovana povedinka*. [Risky behavior] TOV «Firma «Planer».
2. Bezpalko, O. (Red.). (2015). *Sotsialna pedahohika*. [Social pedagogy] Akademvydav. [in Ukrainian].
3. Danilova, A. (2015). Ryzykovana povedinka starshoklasnykiv u sferi internet-spilkuvannia yak sotsialno-pedahohichna problema. [Risky behavior of high school students in the field of Internet communication as a socio-pedagogical problem] *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi : Zb. nauk. prats*, (19), 194–203. URL: <https://zbirnyk.ipv.org.ua/ua/arkhiv-vipuskiv/product/view/10/254> [in Ukrainian].
4. Liakh, T., Spirina, T., & Klishevych, N. (2022). Social prevention of family injury in the territorial community. *Social work and education*, 9(2), 245–255. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.5>.
5. Liakh, T., Spirina, T., & Rohozhynska, V. (2020). Pryntsyipy mizhdystyplinarnoi vzaiemodii u sotsialnii roboti. [The principles of interdisciplinary interaction in social work] *Humanities science current issues*, 3(27), 224–228. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203727> [in Ukrainian].
6. Liutyi, V., & Petrovych, V. (2021). Yakisnyi analiz rezultativ uprovadzhennia shkilnoho profilaktychnoho kursu: na prykladi prohramy «Kroky po zhyttiu». [Qualitative analysis of the results of the implementation of the school preventive course: using the example of the "Steps for Life" program] *Vvichlyvist. Humanitas*, (3), 60–69. <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.3.9> [in Ukrainian].
7. Lobanova, A., & Kalashnikova, L. (2017). *Robota z pidlitkami-deviantamy: sotsiolohichni ta psykholohichni aspekty*. [Work with deviant teenagers: sociological and psychological aspects] Karavela. [in Ukrainian].
8. *Pidlitky hrup ryzyku: dokazova baza dlia posylennia vidpovidi na epidemiiu VIL v Ukraini*. [Adolescents at risk: the evidence base for the latest response to the HIV epidemic in Ukraine.] (2008). K.I.S. [in Ukrainian].
9. Spirina, T., & Kachan, A. (2016). Sotsialno-pedahohichna profilaktyka adyktivnoi povedinky uchniv profesiino-tekhnichnykh navchalnykh zakladiv. [Socio-pedagogical prevention of addictive behavior of students of vocational and technical educational institutions] *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1(298), 278–285. [in Ukrainian].
10. Spirina, T., & Tymoshenko, L. (2017). Profilaktyka vzhyvannia alkoholiu u pidlitkovomu seredovyshchi. [Prevention of alcohol consumption in the adolescent environment] *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 8(313), 295–301. [in Ukrainian].

11. Spirina, T., Zinchenka, A., & Shypelyk, L. (2019). Treninh yak forma profilaktyky torhivli liudmy. [Training as a form of prevention of trafficking in people] *Naukovyi zhurnal «Innovatsiina pedahohika»*, 3(10), 158–162. [in Ukrainian].
12. Tiuptia, L., & Ivanova, I. (2011). *The development of life skills as a factor in the prevention of risky behavior in adolescents*. [The development of life skills as a factor in the prevention of risky behavior in adolescents.] Universytet «Ukraina». [in Ukrainian].
13. Volnova, L. (2016). *Profilaktyka deviantnoi povedinky pidlitkiv* [Prevention of deviant behavior of teenagers] (T. 1). [in Ukrainian].
14. Vovkohon, O., & Lysenko, O. (2008). Rozvytok zhyttievych navychok yak faktor poperedzhennia ryzykovanoi povedinky pidlitkiv. [The development of life skills as a factor in the prevention of risky behavior in adolescents] *Sotsialna robota i okhorona zdorovia*, (32), 3–10. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/14412> [in Ukrainian].
15. Zhuravel', T., Ivanyuk, I., Lekholetova, M., Lyuty, V., Lyakh, T., Pashko, N., Soloyova, V., Sorokina, O., Spirina, T., Sulits'ky, V., Udovenko, YU., Chuyko, O., Shved, O., & Yankovets', V. (2022). *Profilaktyka destruktivnoi povedinky pidlitkiv* [Prevention of destructive behavior of teenagers] (T. Zhuravel' & YU. Udovenko, Red.). Vydavnytstvo FO-P Burya O.D. https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv [in Ukrainian].
16. Zhuravel, T. (Red.). (2015). *Profilaktyka VIL ta ryzykovanoi povedinky sered nepovnolitnikh, yaki perebuvaiut u konflikti iz zakonom*. [Prevention of HIV and risky behavior among minors in conflict with the law] TOV «OBNOVA KOMPANI». [in Ukrainian].

УДК 364.4-053.2]:364-43-027.561(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.10>

Лілія МОРГАЙ

доктор філософії, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-6550-1389

Бібліографічний опис статті: Моргай, Л. (2023). Професійна діяльність фахівців соціальної роботи у Службах справах дітей. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 73–78, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.10>

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У СЛУЖБАХ СПРАВАХ ДІТЕЙ

У статті висвітлені питання професійної діяльності фахівців соціальної роботи у Службах справ дітей. З'ясовано, що соціальні служби – це підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання.

Висвітлено тлумачення терміну «соціальний працівник» – це професійно підготовлений фахівець, який має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи та виконує різноманітні види соціальної роботи.

Зазначено, що гарним спеціалістом у сфері соціальної роботи є особа, яка має повну вищу освіту зі спеціальності 231 Соціальна робота. Вказано, що даний фахівець може займати посади: соціальний робітник, соціальний педагог; інспектор з охорони дитинства; вихователь-методист; помічник вихователя; менеджер соціальної роботи; педагог-консультант; керівник самодіяльного об'єднання; керівник спеціалізованої соціальної служби; культорганізатор дитячих та позашкільних закладів; начальник кабінету; вихователь; завідувач центру; організатор позакласної та позашкільної виховної роботи; фахівець соціальної роботи; завідувач гуртожитку; завідувач кімнати матері і дитини.

Описано, що робота соціального працівника у Службах справах дітей спрямовано на виконання Законів України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про охорону дитинства», «Про місцеве самоврядування в Україні», Указів та Доручень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», «Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах».

Висвітлена робота Служб у справах дітей, та висвітленні основні завдання служби. Перераховано ряд адміністративних послуг, які надає Служба у справах дітей.

Ключові слова: соціальна робота, соціальний працівник, професійна діяльність, Служба у справах дітей, соціальні служби, складні життєві обставини, повна вища освіта.

Liliia MORHAI

Doctor of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Pedagogy and Social Work, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychna, 28 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-6550-1389

To cite this article: Morhai, L. (2023). Profesiina diialnist fakhivtsiv sotsialnoi roboty u Sluzhbakh spravakh ditei [Professional activity of social work specialists in Children's Services]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 73–78, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.10>

PROFESSIONAL ACTIVITIES OF SOCIAL WORK SPECIALISTS IN CHILDREN'S AFFAIRS SERVICES

The article highlights the professional activities of social work specialists in the Children's Services. It was found that social services are enterprises, institutions and organizations regardless of the forms of ownership and management.

The interpretation of the term «social worker» is highlighted – it is a professionally trained specialist who has the necessary qualifications in the field of social work and performs various types of social work.

It is noted that a good specialist in the field of social work is a person who has a full higher education in the specialty 231 Social work. It is indicated that this specialist can hold the following positions: social worker; social pedagogue; childhood protection inspector; Methodist educator; teacher's assistant; manager of social work; teacher-consultant; head of an amateur association; head of a specialized social service; cult organizer of children's and after-school institutions; head of office; educator; head of the center; organizer of extracurricular and extracurricular educational work; social work specialist; head of the dormitory; head of the mother and child room.

It is described that the work of a social worker in the Children's Services is aimed at the implementation of the Laws of Ukraine «On bodies and services for children and special institutions for children», «On ensuring organizational and legal conditions for the social protection of orphans and children deprived of parental care». «On the Protection of Childhood», «On Local Self-Government in Ukraine», Decrees and Instructions of the President of Ukraine, Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Issues of Activities of Guardianship and Care Bodies Related to the Protection of Children's Rights», «Procedure for Implementation of Adoption Activities and Implementation of Supervision on the observance of the rights of adopted children», Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On ensuring social protection of children who are in difficult life circumstances».

The work of the Children's Services is highlighted, and the main tasks of the service are highlighted. A number of administrative services provided by the Children's Service are listed.

Key words: social work, social worker, professional activity, Children's Services, social services, difficult life circumstances, full higher education.

Актуальність проблеми. Сьогодні – надзвичайно важке, тому робота соціальних працівників є надзвичайно важливою, основна мета якої полягає у наданні кожній людині допомоги і підтримки у вирішенні її проблем, забезпечення соціального захисту кожного члена суспільства.

Професійна соціальна робота – один з основних способів реагування суспільства на нову соціальну ситуацію, її завдання, проблеми, можливості (Козубовська, 2001).

Разом з тим не можна стверджувати, що основний зміст соціальної роботи полягає тільки в підтримці і соціальному захисті людей, оскільки соціальна робота є одночасно одним з найбільш важливих і складних інструментів соціального контролю.

Соціальна робота досить сильно розвинена в багатьох Західних країнах. Останнім часом вона набуває все більшого розповсюдження в Україні у найрізноманітніших сферах: освіті, охороні здоров'я (Козубовська, 2001).

Коли людина зіштовхується із важкими життєвими обставинами, то обов'язково має звернутися до спеціальних установ (закладів), щоб її надали допомогу. Найчастіше – це соціальні служби.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Аналіз наукових досліджень та публікацій показав, що про особливості професійної діяльності соціальних працівників у Службах справ дітей є багато праць, у яких висвітлюється важливі питання. Зокрема, такі науковці як Т. Семигіна, Л. Мельник, О. Новроцький, Т. Федорченко, В. Ролінський, О. Пилипенко, В. Ролінський,

О. Тютюнник та інші, все це пояснює, що дана проблема є актуальною і знаходиться у центрі досліджень.

Мета дослідження полягає у висвітленні професійної діяльності фахівців соціальної роботи у Службах справах дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціальні служби – це підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, а також громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

Служба у справах дітей покликана надавати допомогу особам віком до 18 років, котрі зазнали або можуть зазнати насильства чи жорстокого поводження.

Досить часто із проблемами допомагають розібратися спеціально навчені люди, у даному випадку соціальні працівники.

Соціальний працівник – це професійно підготовлений фахівець, який має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи та виконує різноманітні види соціальної роботи; людина, яка внаслідок своїх посадових і професійних обов'язків надає всі (або окремі) види соціальної допомоги в подоланні людиною, сім'єю або групою людей проблем, що виникли у них (Соціальний працівник, URL: [https://dnp.dcz.gov.ua/...](https://dnp.dcz.gov.ua/)).

Соціальний працівник працює у службах соціальної роботи, осередках соціального захисту та допомоги, центрах зайнятості та працевлаштування, системі навчальних закладів, будинках та центрах дитячої освіти і виховання, культурологічних центрах і шко-

лах художнього мистецтва, соціально-виховних службах та клубах, дитячих і громадських організаціях, службах опіки, службах у справах неповнолітніх.

Вищезгаданий фахівець може займати посади: соціальний робітник, соціальний педагог; інспектор з охорони дитинства; вихователь-методист; помічник вихователя; менеджер соціальної роботи; педагог-консультант; керівник самодіяльного об'єднання; керівник спеціалізованої соціальної служби; культурорганізатор дитячих та позашкільних закладів; начальник кабінету; вихователь; завідувач центру; організатор позакласної та позашкільної виховної роботи; фахівець соціальної роботи; завідувач гуртожитку; завідувач кімнати матері і дитини (Соціальний працівник, URL: [https://dnp.dcz.gov.ua/...](https://dnp.dcz.gov.ua/)).

Соціальний працівник – це «універсальний боєць». Він має володіти фаховими знаннями з психології, соціології, психіатрії, знати законодавство, правові аспекти соціального захисту, теорії та методи соціальної роботи, наявні ресурси та методи їх використання; уміти спілкуватися та надавати інформацію, оцінювати потреби та представляти інтереси людини, підвищувати її можливості та сприяти розвитку, створювати «мережу допомоги» та керувати процесом допомоги. Таким чином, значно розширюється кругозір, чи, навіть, збільшується простір існування особи (Соціальний працівник, URL: [https://dnp.dcz.gov.ua/...](https://dnp.dcz.gov.ua/)).

Але з іншого боку його універсалізм зумовлений і має задані межі, які залежать від життєвих проблем клієнта. Соціальний працівник не замінює психолога, соціолога або педагога. Так само, як і всі разом узяті фахівці не можуть підмінити або замінити соціального працівника. Соціальна робота як професія має ще одну ключову особливість: вона включає в себе елементи різних професій.

Соціальні працівники мають можливість отримати повну вищу освіту у вищих навчальних закладах (інститутах, університетах, академіях та ін.).

В Україні підготовка і перепідготовка соціальних працівників здійснюється різними шляхами: в університетах, педагогічних інститутах та університетах, в педагогічних та інших училищах, коледжах, на різноманітних курсах підвищення кваліфікації та ін. (Соціальний працівник, URL: [https://dnp.dcz.gov.ua/...](https://dnp.dcz.gov.ua/)).

Соціальний працівник має володіти такими навичками як: емпатія – вміння бачити світ очима іншої людини; повага, реагування на проблему клієнта так, щоб вселити йому впевненість у здатності подолати її; конкретність і чіткість; знання себе і вміння допомагати іншим у самопізнанні; щирість, вміння природно поводитися у стосунках з клієнтом; дотримання правила «тут і тепер», що зобов'язує до невідкладного розв'язання проблеми, задоволення потреб клієнта (Соціальний працівник, URL: [https://dnp.dcz.gov.ua/...](https://dnp.dcz.gov.ua/)).

Робота соціального працівника у Службах справах дітей спрямована на виконання Законів України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про охорону дитинства», «Про місцеве самоврядування в Україні», Указів та Доручень Президента України, постанов Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 року №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», від 08.10.2008 року №905 «Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» (Служба у справах дітей Новоархангельської селищної ради. URL: [https://clarity-project.info/...](https://clarity-project.info/)).

Служба у справах дітей займається: наданням правової та інформаційної допомоги населенню щодо захисту прав дітей; готує документи про невідкладне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють, у разі підтвердження факту загрози її життю та здоров'ю; профілактичними заходами для зменшення рівня правопорушень серед дітей; забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, сімейне виховання та всебічний розвиток; виявленням дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах; вживає заходів щодо надання статусу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування та їх влаштуванням (Служба у справах дітей Новоархангельської селищної ради. URL: [https://clarity-project.info/...](https://clarity-project.info/)).

Потрібно звертатись до Служби у справах дітей для: одержання правової допомоги бать-

кам і дітям; визначення статусу дитини; визначення форми влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; представництво та захисту інтересів дитини в суді (Соціальний працівник, URL: [https://dnp.dcz.gov.ua/...](https://dnp.dcz.gov.ua/)).

Перелік адміністративних послуг, які надає Служба у справах дітей:

- надання та скасування статусу дитини – сироти та дитини позбавленої батьківського піклування;

- встановлення та припинення опіки та піклування над дітьми сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування;

- призначення опікуна, піклувальника над дітьми сиротами та дітьми, позбавлення батьківського піклування, та звільнення від повноважень опікунів, піклувальники;

- встановлення та припинення опіки над житлом та майном дитини – сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

- влаштування дітей – сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування до державних дитячих закладів;

- надання письмової згоди або заперечення на відчуження нерухомого майна (у тому числі житла) та іншого майна, право власного на яке або право користування яким мають діти;

- відібрання дітей у батьків, або осіб, що їх замінюють, якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека;

- реєстрація в органах РАЦСу або іншому уповноваженому органі народження підкинутої, знайденої дитини або покинутої в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я;

- затвердження висновку Служби у справах дітей про підтвердження місця проживання дитини для її тимчасового виїзду за межі України;

- надання та скасування статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів;

- розв'язування спору, що виник між батьками, щодо визначення імені прізвища, по батькові дитини;

- розв'язання спору, що виник між батьками, щодо визначення місця проживання дитини, участі у вихованні дитини;

- влаштування та вибуття дитини з сім'ї патронатного вихователя (Служба

у справах дітей Новоархангельської селищної ради. URL: [https://clarity-project.info/...](https://clarity-project.info/)).

Основними завданнями служби є:

- реалізація на території області державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

- розроблення і здійснення самостійно або разом з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, громадськими організаціями заходів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей;

- координація зусиль структурних підрозділів облдержадміністрації, районних державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності;

- забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення, влаштування в дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї;

- здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей усіх форм власності;

- ведення державної статистики щодо дітей (Служба у справах дітей Новоархангельської селищної ради. URL: [https://clarity-project.info/...](https://clarity-project.info/)).

Служба відповідно до покладених на неї завдань:

- 1) організовує розроблення і здійснення заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, їхнього фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, запобігання бездоглядності та безпритульності, вчиненню дітьми правопорушень;

- 2) надає місцевим органам виконавчої влади і органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності, громадським організаціям, громадянам у межах своїх повноважень практичну, методичну та консультаційну допомогу у вирі-

шенні питань щодо соціального захисту дітей і запобігання вчиненню дітьми правопорушень;

3) сприяє усиновленню, влаштуванню дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку, піклування, до дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей [9];

4) здійснює контроль і координацію діяльності служб у справах дітей районних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в частині делегованих їм повноважень, надає їм практичну і методичну допомогу, узагальнює і поширює позитивний досвід їх роботи;

5) подає пропозиції до проєктів державних та регіональних програм, планів і прогнозів у частині соціального захисту, забезпечення прав, свобод і законних інтересів дітей;

6) забезпечує у межах своїх повноважень здійснення контролю за додержанням законодавства щодо соціального захисту дітей і запобігання вчиненню дітьми правопорушень;

7) здійснює контроль за умовами утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ях опікунів, піклувальників, дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях;

8) разом із відповідними структурними підрозділами центральних та місцевих органів виконавчої влади, науковими установами організовує і проводить соціологічні дослідження,

вивчає і поширює передовий міжнародний досвід з питань соціального захисту дітей, їх прав та інтересів;

9) надає організаційну і методичну допомогу центрам соціально-психологічної реабілітації дітей, центрам соціальної підтримки дітей та сімей, малим груповим будинкам, здійснює безпосередній контроль за їхньою діяльністю [10];

10) організовує і проводить разом з іншими структурними підрозділами облдержадміністрації, уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України заходи щодо соціального захисту дітей, виявлення причин, що зумовлюють дитячу бездоглядність та безпритульність, запобігання вчиненню дітьми правопорушень (Служба у справах дітей Новоархангельської селищної ради. URL: [https://clarity-project.info/...](https://clarity-project.info/)).

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Отже, робота соціальних працівників у Службах справ дітей є досить відповідальною. Адже діти, які перебувають у даних закладах потребують уваги та любові, від особливостей соціального працівника, від його компетентності та людських якостей залежить доля дітей.

Перспективами подальших досліджень можуть стати порівняльні особливості роботи соціальних працівників у Службах справ дітей в Україні та за кордоном.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
2. Горілий А. Г. Нагальні завдання підготовки фахівців із соціальної роботи. Ужгород, 2019. С. 151-154.
3. Закон України про соціальні послуги. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.
4. Карпенко О. Г. Професійна підготовка соціальних працівників в умовах університетської освіти: науково-методичний та організаційно-технологічний аспект: Монографія. Дрогобич: «Коло», 2007. 374 с.
5. Мигович І. І. Соціальна робота у вищій школі. Ужгород, 2001. 46 с.
6. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід. Посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2003. 184 с.
7. Попик Ю. В. Організація діяльності інтегрованих соціальних служб в територіальних громадах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота.* 2016. Вип. 2. С. 193-196.
8. Попович Г. М. Підготовка соціальних працівників: широкий профіль чи вузька спеціалізація? URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31131/1/Підготовка%20СП%20широкий%20профіль.pdf>.
9. Служба у справах дітей Новоархангельської селищної ради. URL : <https://clarity-project.info/edr/44127238>.
10. Соціальний працівник. URL : <https://dnp.dcz.gov.ua/publikaciya/socialnyy-pracivnyk>.

REFERENCES:

1. Volkova N. P. (2006). *Profesiino-pedahohichna komunikatsiia [Professional and pedagogical communication]* Kyiv: VTs «Akademiiia» [in Ukrainian].
2. Horilyi A. H. (2019) *Nahalni zavdannia pidhotovky fakhivtsiv iz sotsialnoi roboty [Urgent tasks of training specialists in social work]*. Uzhhorod, S. 151-154 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy pro sotsialni posluhy [*Law of Ukraine on social services*]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
4. Karpenko O. H. (2007) Profesiina pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv v umovakh universytetskoï osvity: naukovy-metodychny ta orhanizatsiino- tekhnolohichniy aspekt [*Professional training of social workers in the conditions of university education: scientific-methodical and organizational-technological aspect*] Drohobych: «Kolo» [in Ukrainian].
5. Myhovych I. I. (2001) Sotsialna robota u vyshchii shkoli [*Social work in higher education*]. Uzhhorod. [in Ukrainian].
6. Polishchuk V. A. (2003) Profesiina pidhotovka fakhivtsiv sotsialnoi sfery: zarubizhnyi dosvid. [*Professional training of specialists in the social sphere: foreign experience*] Ternopil: Navchalna knyha Bohdan [in Ukrainian].
7. Popyk Yu. V. (2016) Orhanizatsiia diialnosti intehrovanykh sotsialnykh sluzhb v terytorialnykh hromadakh [*Organization of activities of integrated social services in territorial communities*]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii : Pedagogika. Sotsialna robota [*Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Pedagogy. Social work*] Vyp. 2. S. 193-196 [in Ukrainian].
8. Popovych H. M. Pidhotovka sotsialnykh pratsivnykiv: shyrokyi profil chy vuzka spetsializatsiia? [*Training of social workers: broad profile or narrow specialization*] Retrieved from: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/31131/1/Pidhotovka%20SP%20shyrokyi%20profil.pdf> [in Ukrainian].
9. Sluzhba u spravakh ditei Novoarkanhelskoi selyshchnoi rady. [*Children's service of Novoarchangel settlement council*] Retrieved from: <https://clarity-project.info/edr/44127238> [in Ukrainian].
10. Sotsialnyi pratsivnyk. [*Social Worker*] Retrieved from: <https://dnp.dcz.gov.ua/publikaciya/socialnyy-pracivnyk>.

УДК 351.7-054.73(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.11>

Валентина НИКОЛАЄВА

доктор наук з державного управління, професор кафедри соціальної роботи, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», вул. Коваля, 3, м. Полтава, Україна, 36003

ORCID: 0000-0003-4594-303X

Віра ПОНОМАРЬОВА

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», вул. Коваля, 3, м. Полтава, Україна, 36003

ORCID: 0000-0003-1742-2501

Бібліографічний опис статті: Николаєва, В., Пономарьова, В. (2023). Соціальна адаптація ВПО у територіальній громаді за новим місцем проживання в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 79–85, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.11>

СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВПО У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ ЗА НОВИМ МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті розглянуто проблеми соціальної адаптації ВПО у територіальній громаді в умовах воєнного стану. Метою статті є аналіз ефективних шляхів сприяння соціальній адаптації ВПО у територіальних громадах за новим місцем проживання в умовах воєнного стану в Україні. Методологію дослідження склали комплекс методів дослідження теоретичного характеру (аналіз, синтез, узагальнення, інтерпретація).

Зауважено, що після 24 лютого 2022 року повномасштабного вторгнення Росії в Україну, кількість ВПО збільшилася в декілька разів у порівнянні з 2014 роком. Наголошено, що більшість ВПО окрім питань житла, працевлаштування, матеріальної та медичної допомоги, потребує соціально-психологічної допомоги й правової підтримки. На успішність адаптації ВПО у приймаючих громадах впливає: відсутність належних умов у територіальній громаді (нерозвиненість соціальної інфраструктури, нестача фінансування, недостатність кваліфікованих фахівців, які б могли надати необхідну допомогу, недосконалість механізмів інформування переселенців щодо наявних у громаді ресурсів) та індивідуально-психологічних особливостей особистості. Значна роль для вирішення означених питань відводиться соціальним службам і фахівцям з соціальної роботи, зокрема для визначення спочатку потреб ВПО. Розкрито формування навичок копінг та копінг-ресурсів, що забезпечують оптимальну адаптацію ВПО до стресових ситуацій в умовах воєнного стану. Авторами запропоновано умови ефективної інтеграції ВПО у громаду, що є складовими адаптації.

Доведено, що для реалізації програм розвитку територій необхідними умовами є: міжпартнерське співробітництво самих ВПО, громадського сектору бізнесових структур, органів державної влади та місцевого самоврядування.

Отже, довготерміновість і затяжний характер перебування ВПО у місцях переселення потребують формування та реалізації спеціальної державної програми залучення потужного потенціалу інтеграції вимушених переселенців, де значна роль відводиться органам місцевого самоврядування.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО), вимушені переселенці, мігранти, територіальна громада, соціальна адаптація, копінг, копінг-ресурси, копінг-поведінка.

Valentyna NYKOLAIEVA

Doctor of Public Administration, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Work, State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", 3 Koval str., Poltava, Ukraine, 36003

ORCID: 0000-0003-4594-303X

Vira PONOMAROVA

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Social Work, State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University", 3 Koval str., Poltava, Ukraine, 36003

ORCID: 0000-0003-1742-2501

To cite this article: Nykolaieva, V., Ponomarova, V. (2023). Sotsial'na adaptatsiya VPO u terytorial'niy hromadi za novym mistsem prozhyvannya v umovakh voyennoho stanu [Social adaptation of IDPs in the territorial community at the new place of residence under the conditions of martial law]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 79–85, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.11>

SOCIAL ADAPTATION OF IDPS IN THE TERRITORIAL COMMUNITY AT THE NEW PLACE OF RESIDENCE UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article discusses the problems of social adaptation of IDPs in the territorial community under martial law. The purpose of the article is to analyze effective ways of promoting the social adaptation of IDPs in territorial communities at their new place of residence under the conditions of martial law in Ukraine. The research methodology consisted of a set of research methods of a theoretical nature (analysis, synthesis, generalization, interpretation).

It was noted that after Russia's full-scale invasion of Ukraine on February 24, 2022, the number of IDPs increased several times compared to 2014. It was emphasized that the majority of IDPs, in addition to issues of housing, employment, material and medical assistance, need social and psychological assistance and legal support. The success of the adaptation of IDPs in the host communities is affected by: the lack of proper conditions in the territorial community (underdevelopment of social infrastructure, lack of funding, insufficient qualified specialists who could provide the necessary assistance, imperfection of the mechanisms for informing the displaced about the resources available in the community) and individual psychological characteristics of the individual. Social services and specialists in social work play a significant role in solving the above-mentioned issues in determining the needs of IDPs first. The formation of coping skills and coping resources, which ensure optimal adaptation of IDPs to stressful situations under martial law, is revealed. The authors proposed conditions for effective integration of IDPs into the community, which are components of adaptation.

It has been proven that the necessary conditions for the implementation of territorial development programs are: inter-partner cooperation of the IDPs themselves, the public sector of business structures, state authorities and local self-government.

Therefore, the long-term and protracted nature of the stay of IDPs in places of resettlement requires the formation and implementation of a special state program to attract the powerful integration potential of forced migrants, where local self-government bodies play a significant role.

Key words: internally displaced persons (IDPs), martial law, migrants, territorial community, social adaptation, integration, coping, coping resources, coping behavior, local self-government.

Актуальність проблеми. На сьогоднішній день внутрішньо переміщені особи (ВПО) є чи не найчисельнішою категорією населення в Україні, яка потребує соціального захисту й підтримки. Унаслідок складних випробувань для незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, які позначилося на житті усього українського суспільства, ще у 2014 році країна зіткнулася із безпрецедентною за своїми масштабами внутрішньою міграцією, вдруге у своїй новітній історії поставши перед проблемою соціально-економічної адаптації та інтеграції внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Із початком повномасштабної війни у лютому 2022 року кількість таких мігрантів суттєво збільшилася, ситуація набула загальнодержавного характеру, що призвело до необхідності якнайшвидшого професійного реагування з боку держави щодо надання їм комплексної допомоги та створення належних умов для їхньої адаптації у територіальних громадах за новим місцем проживання. Наразі простежується безпрецедентна чисельність ВПО, станом на 24.01.2023 року на обліку ВПО перебуває

майже 5 млн людей (Міністерство соціальної політики України, 2023) і ці дані постійно змінюються. Так, за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), влітку 2022 року більше 7 млн. українців стали внутрішніми переселенцями, залишивши своє постійне місце проживання та виїхавши з районів бойових дій і з тимчасово окупованих територій (<https://dtm.iom.int/ukraine>). І якщо раніше ВПО були тільки з Донецької та Луганської областей, то тепер це представники майже 80 % областей України.

Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення пропонують таке визначення: «Внутрішні переміщені особи – це особи або групи осіб, які були змушені втекти чи втекти залишаючи свої домівки або місця постійного проживання, зокрема внаслідок або з метою уникнення збройного конфлікту, ситуації загального насильства, порушення прав людини або природних або техногенних катастроф, і які не перетнули міжнародно визнаний державний кордон» (Guiding Principles on Internal Displacement / UN Economic and Social Council (ECOSOC), July 22, 1998).

Окреслення та розробка підходів до вирішення проблем ВПО має базуватися на фактах того, що нерівномірний розвиток воєнних подій виключає сотні тисяч осіб від швидкого та безпечного повернення додому. Пріоритетом політики щодо ВПО має бути розбудова та соціально-економічна інтеграція. Більшість заходів, вжитих до цього часу, викликали негайне реагування та дії. Допомога від держави надається у більшій мірі матеріального, фінансового та медичного характеру, хоча й вона не досконала.

Наразі нагальним питанням є прийняття цільових програм, спрямованих на забезпечення житлом, роботою та соціальної інтеграції ВПО, реалізації позитивного потенціалу, закладеного у переселеного населення з урахуванням особливостей окремих регіонів і успішних практик, реалізованих в інших зарубіжних країнах.

Стратегія державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб має базуватися на диференційованому підході до різних груп ВПО. Більшість із них втратили своє житло та інше майно через руйнування (повне або часткове), залишилися без грошей, документів і навіть елементарних особистих речей. Де-які пережили загибель близьких або самі зазнали поранень, мають проблеми зі здоров'ям, що проявляються як у фізичних, так і у психічних розладах. Отже вони потребують медичної, правової і соціально-психологічної допомоги. Гостро стоять питання щодо матеріального забезпечення, пошуку житла, облаштування побуту, працевлаштування, організації навчально-виховного процесу для дітей, необхідності реабілітаційних заходів тощо. Усе це супроводжується стресовим станом та зниженням адаптивних можливостей організму через перебування у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних із війною. Отже, важливим завданням працівників державних органів влади, соціальних служб, волонтерських організацій є спрямування зусиль на сприяння соціальній адаптації ВПО на новому місці проживання, створення необхідних умов для їхньої нормальної життєдіяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день в Україні ведеться активна науково-дослідна робота щодо вивчення різних аспектів надання соціальної допомоги внутріш-

ньо переміщеним особам в умовах воєнного часу. У цьому контексті заслуговують на увагу роботи наступних авторів.

І. Трубавіна та В. Куратченко здійснили докладний аналіз проблем та потреб зазначеної категорії населення, розробили теоретичні основи ведення випадку з ВПО у складних життєвих обставинах (Трубавіна, Куратченко, 2017). Ю. Пилипас у своїх дослідженнях приділяє увагу питанням соціальної адаптації внутрішньо переміщених сімей з дітьми, вивчає нормативно-правову базу їх соціального захисту (Пилипас, 2017). У роботах І. Цирковникової пропонується огляд соціальних та психологічних метаморфоз, які відбуваються із вимушеними переселенцями, надаються статистичні дані щодо їх вікового й гендерного складу, освітнього рівня та рівня доходів, а також висвітлюються основні потреби (Цирковникова, 2022). Різні аспекти психологічних стратегій адаптації спільноти в умовах воєнного конфлікту розкрито у дослідженнях Л. Коробки, В. Васютинського, В. Вінкова та ін. (Коробка, Васютинський, Вінков та ін., 2019). А. Колосок, І. Бичук аналізують менеджмент соціальних послуг у територіальній громаді в умовах воєнного стану (Колосок, Бичук, 2022). Попри те, що сьогодні в нашій країні вже існує певний досвід здійснення соціальної роботи з ВПО, окремі її аспекти потребують подальшого вивчення та удосконалення, особливо в умовах воєнного стану.

Мета статті. Зокрема, метою нашого дослідження є аналіз ефективних шляхів сприяння соціальній адаптації ВПО у територіальних громадах за новим місцем проживання в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі статтею 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»: «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув місце свого проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» (Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб»).

Залишивши власні домівки, опинившись у незвичних для себе умовах у територіальній громаді за новим місцем проживання, ВПО стикаються із цілим рядом проблем. З одного боку, це проблеми особистісного рівня (пригнічений психологічний стан, підвищена тривожність, страх, невпевненість у завтрашньому дні, погіршення стану здоров'я, нестача грошей і невирішені житлові питання, безробіття, юридичні питання тощо), а з іншого боку – відсутність належних умов у територіальній громаді для успішної адаптації її нових мешканців (нерозвиненість соціальної інфраструктури, нестача фінансування, недостатність кваліфікованих фахівців, які б могли надати необхідну допомогу, недосконалість механізмів інформування ВПО щодо наявних у громаді ресурсів). Крім того, через різницю у звичках, поглядах, способі життя, у деяких випадках переселенці можуть відчувати ворожість і недоброзичливість з боку місцевого населення, опинятися у конфліктних ситуаціях, що також свідчить про необхідність вжиття заходів, які б сприяли їхній більш успішній соціальній адаптації. Слід зауважити, що для досягнення цієї мети важливим є налагодження тісної взаємодії між органами державної влади та місцевого самоврядування з працівниками соціальних служб, волонтерами, представниками громадських організацій для спільної діяльності, спрямованої на вирішення означених вище проблем та створення відповідних умов для адаптації вимушених переселенців.

Соціальна адаптація передбачає інтеграцію людини в суспільство, у ході якої відбувається формування самосвідомості й рольової поведінки, здатності до самоконтролю й адекватних зв'язків та стосунків. Це активний процес пристосування до соціального середовища, спрямований на збереження й формування оптимального балансу між особою, її внутрішнім станом і навколишнім середовищем тут і тепер та з перспективою майбутнього (Галецька, 2005. С. 91).

Успішність процесу соціальної адаптації залежить як від індивідуально-психологічних особливостей особистості, так і від чинників середовища. Отже, зусилля фахівців слід спрямувати комплексно: на роботу з кожним конкретним клієнтом щодо відновлення та підвищення його адаптивного потенціалу і на вдо-

сконалення мікросоціуму в цілому та окремих його сфер.

Перш за все, необхідним є здійснення оцінки потреб ВПО та визначення, на вирішення яких саме проблем треба звернути увагу під час планування подальшої роботи та безпосереднього надання допомоги й підтримки за допомогою соціальних служб. Спочатку вирішуються питання щодо задоволення першочергових, базових потреб, пов'язаних зі зміною місця проживання: забезпечення житлом, продуктами харчування, одягом, предметами гігієни, допомога у постановці на облік ВПО, оформлення соціальних виплат, медичне обслуговування, надання юридичних послуг. Варто також пам'ятати, що певна кількість переселенців перебувала у складних життєвих обставинах ще до початку військових дій і до їхнього вимушеного переїзду (малозабезпечені, неповні, багатодітні сім'ї, особи з інвалідністю, безробітні та інші категорії, що належать до уразливих груп), отже вони потребують підвищеної уваги з боку фахівців з соціальної роботи у подоланні специфічних для них проблем.

Коли першочергові потреби вдалося задовольнити, наступним етапом є створення умов для подальшої соціальної та психологічної адаптації на новому місці проживання, зокрема: психологічна підтримка й реабілітація після пережитого травматичного досвіду, сприяння працевлаштуванню дорослих та влаштуванню до навчально-виховних закладів дітей, залучення сімей ВПО до громадського життя, створення груп само- та взаємодопомоги, розвиток адаптаційних можливостей та формування навичок копінгу.

Копінг (від англ. «cope» – впоратися, витримати) – це стабілізуючий фактор, що допомагає особистості підтримувати психосоціальну адаптацію у період впливу стресу. До копінг-ресурсів відносяться такі характеристики особистості та соціального середовища, що зможуть забезпечити оптимальну адаптацію до стресових ситуацій (Пилипас, 2017, С. 12).

Копінг у першу чергу спрямований на те, щоб максимально адаптувати людину до умов складних екстремальних ситуацій, даючи їй можливість опанувати собою, послабити або пом'якшити вплив негативних факторів. До пріоритетних завдань копінгу необхідно відзначити забезпечення й підтримання добробуту

людини, її фізичного та психічного здоров'я, задоволеності соціальними відносинами (Макаренко, Сидор, 2012).

Класифікуючи види копінг-ресурсів, найчастіше виділяють наступні: фізичні (здоров'я, витривалість тощо); психологічні (переконання, самооцінка, локус контролю, мораль); соціальні (індивідуальна соціальна мережа, соціальні системи підтримки тощо); матеріальні (гроші, обладнання тощо) (Дідух, 2018).

У контексті нашого дослідження доцільним є умовний поділ цих ресурсів на дві групи: особистісні (внутрішні) та екстернальні (зовнішні). До особистісних копінг-ресурсів можемо віднести: уявлення людини про себе, самооцінка, самоповага, самоефективність (Я-концепція), рівень інтелекту, розвиненість когнітивної сфери, вміння контролювати своє життя, брати на себе відповідальність за нього (інтернальний локус контролю), комунікабельність, соціальну компетентність, прагнення бути разом з людьми (афіліація), вміння співпереживати оточуючим (емпатія), позицію людини у ставленні до життя, її духовність, ціннісно-мотиваційну структуру особистості, а також психологічні особливості, що забезпечують їй стресостійкість. Серед зовнішніх ресурсів можна відзначити: соціальну підтримку з боку оточення, в якому знаходиться людина (сім'я, друзів, сусідів, професійних соціальних працівників, психологів, педагогів тощо), розвиненість соціальної інфраструктури громади та наявність мережі соціальних закладів, які можуть забезпечити таку підтримку, матеріальні можливості.

Однак дослідники зауважують, що копінг-ресурси може бути у «скритому» стані. Низький розвиток копінг-ресурсів зумовлює формування пасивної копінг-поведінки, соціальну ізоляцію, призводить до зниження якості життя і дезінтеграції особистості (Дідух, 2018, С. 71).

Водночас, копінг-ресурси можна застосовувати у випадку стресу низького та середнього рівнів. Слід також відмітити, що здатність людини до конструктивної поведінки корелює з ефектом екстремальності ситуації, а також мотивації на вирішення складної травмуючої проблеми. Це вищеперелічене необхідно враховувати при упровадженні копіngu, тобто наскільки внутрішні і зовнішні ресурси будуть виснажені чи збережені при спробах людини

впоратися із складною життєвою ситуацією (Корсун, Ткачук, 2013).

Необхідно звернути увагу, що вирішення більшості проблем переселенців (працевлаштування, дошкільна освіта, медичне забезпечення, соціальний захист та адміністративна допомога тощо) було покладено на місцеві бюджети, що створило вагоме фінансове навантаження, у першу чергу, в регіонах з найбільшою кількістю переміщених осіб. При цьому додаткові кошти не були передбачені, тому місцевій владі доводилося приймати внутрішніх мігрантів у межах вже затверджених бюджетів. На жаль, можна констатувати, що до сьогодні вирішенню гострих питань ВПО бракує системності через:

- 1) невиконання комплексної стратегії щодо ВПО у повній мірі;
- 2) продовження військового конфлікту, що не дає змоги повноцінно забезпечити умови для безпечного повернення та реінтеграції;
- 3) недостатнє фінансування інтеграції.

Міські програми реінтеграції для вимушено переміщених осіб мають бути спрямовані не лише на підтримку їх зайнятості, а й сприяти соціально-економічному розвитку місцевих громад шляхом використання наявного людського потенціалу переміщених осіб: їх доволі високої соціальної та територіальної мобільності, економічної активності, інтелектуальних здібностей та репродуктивних даних. Програма повинна мати інноваційний характер як щодо принципів, закладених до її основи, так і за характером заходів, а також за технологіями організації її виконання.

Тому обов'язковою умовою до процесів реінтеграції та програм розвитку територій є міжпартнерське співробітництво самих ВПО, громадського сектору бізнесових структур, органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом проведення соціального діалогу усіх зацікавлених суб'єктів. Для втілення цих положень спільної взаємодії потрібен обґрунтований розподіл повноважень та відповідальності, визначення їх функцій, затвердження на законодавчому рівні і забезпечення його доступності і прозорості для громадян.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Наразі кожна ОТГ обирає свій варіант моделі з надання соціальних послуг уразливим категоріям населення, які опинились у склад-

Умови ефективної інтеграції ВПО у громаду

Консолідація стосунків між жителями місцевих громад та ВПО	Заохочення ВПО до активніших дій	Інформування ВПО щодо діяльності місцевих і центральних органів державної влади
<ul style="list-style-type: none"> - інформування щодо внеску ВПО до місцевих громад; потенційні можливості ВПО щодо участі у всебічному розвитку громади; - знищення негативних стереотипів у місцевих громадах; - висвітлення загальних інтересів, цілей та проблем у громаді та ВПО (як на локальному, так і на національному рівнях); успішні випадки співробітництва; - всеосяжний та соціально спрямований діалог у громадах, взаємодія між різними соціальними секторами; - висвітлення проблем ВПО та місцевих громад, зокрема проблем соціально незахищених груп серед них. 	<ul style="list-style-type: none"> - заохочення до участі в житті громади, співробітництво та партнерство з інститутами громадянського суспільства та представниками місцевих громад; - заохочення ВПО до вирішення власних проблем; - підтримка ВПО у пошуках роботи. 	<ul style="list-style-type: none"> - інформування ВПО щодо їхніх прав і наявних ресурсів; - інформування ВПО щодо правил і процедур реалізації їхніх прав та отримання гуманітарної допомоги; - покращення механізму обміну інформацією між ВПО та урядовими агентствами.

них життєвих обставинах. При цьому виникають питання взаємодії між управліннями у сфері соціальної підтримки населення та ОТГ. Уніфікованої або стандартної структури управління у сфері соціальної роботи на рівні ОТГ не затверджено. Чималу роль у недотриманні прав ВПО відіграє той факт, що у переважній більшості регіональних програм інтеграції та соціальної адаптації при плануванні та прийнятті

місцевих бюджетів не враховуються потреби внутрішньо переміщених осіб.

Саме ініціативи ОМС з упровадження різноманітних програм підтримки ВПО, шляхом створення груп швидкого відреагування, діалогових майданчиків із залученням фахівців із комунікацій та розв'язання конфліктів, може сприяти активній взаємній адаптації населення й інтеграції ВПО у життя приймаючих громад.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Які послуги доступні для ВПО онлайн? URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22544.html> (дата звернення 26.01.2023).
2. Дані та ресурси / IOM Ukraine. URL: <http://www.ukraine.iom.int/uk/dani-ta-resursy> (дата звернення 25.01.2023).
3. Трубавіна І. М., Куратченко І. Є. Сприяння соціальній роботі в умовах гуманітарної кризи: методичні рекомендації / за ред. Трубавіної І. М. Харків-Бердянськ : ХНПУ, 2017. 28 с.
4. Пилипас Ю. Соціальна адаптація внутрішньо переміщених сімей з дітьми. *Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2 (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми) / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці*. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. С. 5–34.
5. Цирковникова І. Соціальні та психологічні метаморфози адаптації внутрішньо переміщених осіб, результати дослідження. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. №2. С. 64–71.
6. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: психологічні стратегії адаптації : колективна монографія / Коробка Л., Васютинський В., Вінков В. та ін. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 286 с.
7. Колосок А., Бичук І. Менеджмент соціальних послуг територіальної громади в умовах воєнного стану. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. №3. С. 92–99.
8. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
9. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації. *Вісник. Соціогуманітарні проблеми людини*. 2005. № 1. С. 91–100.
10. Макаренко С., Сидор Я. Сучасний підхід вивчення копінг-стратегій поведінки особистості в екстремальних умовах. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/19cb6b8d-716a-44af-9d2f-cd5396fc7bff/content> (дата звернення 20.02.2023).
11. Дідух М. М. Конструктивна копінг-поведінка слідчих Національної поліції України у психологічно напружених ситуаціях: дис. ... канд. психол. наук (доктора філософії). Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2018. 193 с.

12. Корсун С. І., Ткачук Т. А. Психологія діяльності працівників податкової міліції : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 194 с.

13. Місцеві громади та внутрішня міграція населення: виклики під час воєнного стану та пошуки шляхів їх подолання. URL: <https://jurfem.com.ua/mistsevi-hromady-vnutrishnya-mihratsia-naselennya/> (дата звернення 25.01.2023).

REFERENCES:

1. Data and resources / IOM Ukraine. Available at: <http://www.ukraine.iom.int/uk/dani-ta-resursy> [Accessed 28 January 2023].

2. Trubavina, I. M., Kuratchenko, I. E., 2017. Spryyannya sotsial'niy roboti v umovakh humanitarnoyi kryzy: metodychni rekomendatsiyi [Promotion of social work in conditions of a humanitarian crisis: methodical recommendations]. Kharkiv-Berdyans'k : KHNPU.

3. Pylypas, Yu., (2017). Social adaptation of internally displaced families with children. In: T. Zhuravel', Z. Kyuanytsya. *Sotsial'na robota z vrazlyvymy sim'yamy ta dit'my: posib. u 2-kh ch.; ch 2 (Sotsial'na robota z vrazlyvymy sim'yamy ta dit'my)* [Social work with vulnerable families and children]. Kyiv, pp. 5–34.

4. Tsyrovnykova, I., (2022). Sotsial'ni ta psykholohichni metamorfozy adaptatsiyi vnutrishno peremishchenykh osib, rezul'taty doslidzhennya [Social and psychological metamorphoses of adaptation of internally displaced persons, research results]. *Vvichlyvist'. Humanitas*, no. 2. pp. 64–71.

5. Korobka, L., Vasyutinskiy, V., Vinkov, V., Gubeladze, I., Gusev, I., Myalenko, V., (2019). *Spil'nota v umovakh voyennoho konfliktu: psykholohichni stratehiyi adaptatsiyi* [Community in conditions of military conflict: psychological strategies of adaptation]. Kropyvnytskyi: Imex-LTD.

6. Kolosok, A., Bychuk, I., (2022). Menedzhment sotsial'nykh posluh terytorial'noyi hromady v umovakh voyennoho stanu [Management of social services of the territorial community in the conditions of martial law]. *Vvichlyvist'. Humanitas*, no. 3. pp. 92–99.

7. Law of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons» dated October 20, 2014 № 1706-VII. Available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [Accessed 28 January 2023].

8. Halets'ka, I., (2005). Psykholohichni chynnyky sotsial'noyi adaptatsiyi [Psychological factors of social adaptation] *Visnyk. Sotsiohumanitarni problemy lyudyny*, no. 1. pp. 91–100.

9. Makarenko, S., Sydor, Ya. Suchasnyy pidkhid vyvchennya kopinh-stratehiy povedinky osobystosti v ekstremal'nykh umovakh [Modern approach to the study of coping strategies of personality behavior in extreme conditions]. Available at: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/19cb6b8d-716a-44af-9d2f-cd5396fc7bff/content> [Accessed 28 January 2023].

10. Didukh, M. M., (2018). Constructive coping behavior of investigators of the National Police of Ukraine in psychologically stressful situations. Ph.D. Dissertation. National Academy of Internal Affairs.

11. Korsun, S. I., Tkachuk, T. A., (2013). *Psykholohiya diyal'nosti pratsivnykiv podatkovoyi militsiyi* [Psychology of tax police employees]. Kyiv: Center of Educational Literature.

12. Mistsevi hromady ta vnutrishnya mihratsiya naselennya: vyklyky pid chas voyennoho stanu ta poshuky shlyakhiv yikh podolannya [Local communities and internal population migration: challenges during martial law and the search for ways to overcome them] Available at: <https://jurfem.com.ua/mistsevi-hromady-vnutrishnya-mihratsia-naselennya/> [Accessed 25 January 2023]

УДК 364.78:005.56:378:141.4+378.14.015.62

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.12>

Людмила ПЕТРИШИН

доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46000

ORCID: 0000-0002-4506-1523

Тарас КУЛЬЧИЦЬКИЙ

доктор філософії, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кібербезпеки, Тернопільський національний педагогічний університет імені Івана Пулюя, вул. Руська, 56, м. Тернопіль, Україна, 46001

ORCID: 0000-0001-7044-1563

Бібліографічний опис статті: Петришин, Л., Кульчицький, Т. (2022). Засади соціальної відповідальності як складник професійної компетентності фахівців соціальної сфери. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 86–91, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.12>

ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Сучасні процеси глобалізації та європейської інтеграції вимагають від українського суспільства змін у підходах до професійної підготовки фахівців, яка для забезпечення високої якості має базуватися на компетентнісному підході. У статті розглянуто питання про важливість засад соціальної відповідальності у формуванні професійної компетентності фахівців соціальної сфери. Соціальна відповідальність є однією з характеристик соціальної організації суспільства та функціонує як інструмент соціального контролю над суспільними відносинами. Соціальна відповідальність має свої відмінні риси, які дають змогу розглядати її як самостійний вид відповідальності. У більш широкому розумінні соціальна відповідальність може бути різних видів, зокрема економічною, політичною, правовою, моральною тощо. Розглянуто основні аспекти соціальної відповідальності та її значення для роботи з людьми в складних ситуаціях. Зазначено, що здатність до соціальної відповідальності є необхідним складником успішної роботи фахівців соціальної сфери. У статті також подано рекомендації щодо розвитку засад соціальної відповідальності в процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери. На основі аналізу наукових досліджень висвітлюється концепція соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери, описуються особливості процесу формування цієї відповідальності під час навчання в закладах вищої освіти й визначаються складники та критерії соціальної відповідальності. Підкреслюється, що належна розвиненість соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної сфери є критично важливою для успішної професійної діяльності. Відомо, що процес формування цієї якості є довготривалим та його успішність залежить від впливу різних чинників. Описано фактори, що впливають на розвиток соціальної відповідальності в майбутніх фахівців та передбачено можливості регулювання цього впливу.

Ключові слова: правовий аспект, співпраця з громадськістю, соціальні послуги, професійна компетентність, соціальна відповідальність.

Lyudmila PETRYSHYN

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 Maksym Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 46000

ORCID: 0000-0002-4506-1523

Taras KULCHITSKY

Doctor of Philosophy, Candidate of Legal Sciences, Senior Lecturer of the Department of Cyber Security, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, 56 Ruska str., Ternopil, Ukraine, 46001

ORCID: 0000-0001-7044-1563

To cite this article: Petryshyn, L., Kulchytskyi, T. (2023). Zasady sotsialnoi vidpovidalnosti yak skladnyk profesiinoi kompetentnosti fakhivtsiv sotsialnoi sfery [Foundations of social responsibility as a component of professional competence of social sphere specialists]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 86–91, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.12>

FOUNDATIONS OF SOCIAL RESPONSIBILITY AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SOCIAL SPHERE SPECIALISTS

Modern processes of globalization and European integration require changes in approaches to professional training of specialists from Ukrainian society, which should be based on a high-quality competency approach. The article examines the importance of the grounds of social responsibility in the formation of professional competence of specialists in the social sphere. Social responsibility is one of the characteristics of the social organization of society and functions as a tool of social control over socio-societal relations. Social responsibility has its own distinctive features that allow it to be considered as an independent type of responsibility. In a broader sense, social responsibility consists of various types, such as economic, political, legal, moral and others. The main aspects of social responsibility and its importance for working with people in difficult situations are considered. It was noted that the ability to be socially responsible is a necessary component of the successful work of specialists in the social sphere. The article also provides recommendations on the development of the foundations of social responsibility in the process of professional training of specialists in the social sphere. Analyzing scientific research, the concept of social responsibility of future specialists in the social sphere is highlighted, the features of the process of forming this responsibility during studies at higher educational institutions are described, and the components and criteria of social responsibility are determined. It is noted that proper development of social responsibility among future specialists in the social sphere is critically important for successful professional activity. It is known that the process of forming this quality is long-term and its success depends on the influence of various factors. Factors affecting the development of social responsibility among future professionals are described, and the possibility of regulating this influence is provided.

Key words: legal aspect, cooperation with the public, social services, professional competence, social responsibility.

Актуальність проблеми. У сучасному суспільстві соціальна відповідальність стала невід’ємним складником професійної компетентності фахівців соціальної сфери. У правовому аспекті це означає, що фахівці повинні діяти відповідно до законів та нормативних актів, які регулюють їхню діяльність. Вони повинні бути відповідальними за свої дії та зобов’язання, які вони беруть на себе, працюючи з клієнтами. Крім того, фахівці повинні знати права та обов’язки клієнтів та бути готовими надавати їм необхідну правову допомогу. Отже, соціальна відповідальність фахівців соціальної сфери включає в себе дотримання правових норм і зобов’язань перед клієнтами та суспільством загалом.

Проблема соціальної відповідальності в контексті професійної компетентності фахівців соціальної сфери є дуже актуальною в наш час. Зростання потреб населення в різних соціальних послугах та збільшення їх різноманітності вимагає від фахівців соціальної сфери високої кваліфікації та здатності до ефективної комунікації з різними групами населення.

Водночас соціальна відповідальність як складник професійної компетентності фахівців соціальної сфери стає все більш важливою,

оскільки їхня робота безпосередньо впливає на якість життя людей та розвиток суспільства загалом. Тому дослідження засад соціальної відповідальності як складника професійної компетентності фахівців соціальної сфери в правовому аспекті має велике значення для розвитку цієї сфери та досягнення високої якості надання соціальних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел показує, що питанню соціальної відповідальності присвячена загалом велика кількість робіт вітчизняних та зарубіжних науковців. Наприклад, у праці А. Андрющенко та І. Вітківської аналізується процес розвитку соціальної відповідальності, це поняття розглядається як відносно самостійний вид відповідальності, з погляду соціального підходу (Андрющенко, Вітківська, 2019). Питання розвитку та формування соціальної відповідальності в працівників соціальної сфери у своїх роботах розкрили також Піговський (2018), Созикіна (2018), Чернета (2019) та інші.

Мета дослідження – аналіз теоретичних основ поняття «соціальна відповідальність» та його складників, визначення ролі соціальної відповідальності в професійній діяльності

фахівців соціальної сфери і встановлення зв'язку між підвищенням рівня соціальної відповідальності та зростанням якості надання соціальних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціальна відповідальність являє собою підхід управління, який передбачає врахування впливу діяльності на соціальне та екологічне середовище й ухвалення відповідальних рішень на основі цього впливу. Вона охоплює різні аспекти, як-от етика бізнесу, ставлення до споживачів, стосунки зі співробітниками, взаємодія з громадськістю, вплив на довкілля тощо (Піговський, 2018, с. 57).

Важливість соціальної відповідальності полягає в тому, що вона проявляється в усіх сферах життєдіяльності особистості та стає критерієм оцінки її взаємодії з іншими членами суспільства. Вона зумовлена характером суспільних відносин і місцем особистості в системі цих відносин.

Соціальна відповідальність є важливим складником професійної компетентності фахівців соціальної сфери, оскільки вони працюють із людьми, які потребують допомоги та підтримки. Фахівці соціальної сфери повинні мати глибоке розуміння соціальних проблем, з якими стикаються їхні клієнти, та бути здатними ухвалювати рішення, які забезпечують їхню безпеку, добробут та гідне ставлення до них (Союзкіна, 2018, с. 130).

На основі досліджень в галузі професійної підготовки фахівців соціальної сфери можна виділити такі складники професійної компетентності (табл. 1):

Соціальна відповідальність також означає, що фахівці соціальної сфери мають враховувати

вплив своєї роботи на навколишнє середовище та на людей, з якими вони працюють (Андрющенко, Вітковська, 2019). Вони повинні забезпечувати доступ до необхідних послуг та ресурсів, дотримуватись етичних норм та забезпечувати безпеку клієнтів і співробітників.

Важливим аспектом соціальної відповідальності фахівців соціальної сфери є забезпечення якісної освіти та підготовки студентів до життя в сучасному світі. Інноваційний розвиток неформальної освіти може допомогти в досягненні цієї мети через упровадження нових методик та технологій навчання (Трубавіна, Каліна, Петришин, 2020).

Одним з аспектів інноваційного розвитку неформальної освіти є визначення софт-навичок, які стануть ключовими для успішної роботи в сучасному світі. Ці софт-навички можуть включати в себе певні якості та характеристики (рис. 1) (Voiko, 2021).

Засади соціальної відповідальності можуть охоплювати такі складники (Чернета, 2019, с. 334):

- 1) свідомість та розуміння проблематики та потреб суспільства;
- 2) етичні цінності та моральні принципи, що диктують поведінку фахівців у сфері соціальної допомоги;
- 3) знання та навички у сфері соціальної роботи, що дають змогу надавати кваліфіковану професійну допомогу;
- 4) уміння взаємодіяти зі спільнотами та різними соціальними групами, враховуючи їхні потреби та інтереси;
- 5) спроможність аналізувати та розв'язувати складні соціальні проблеми;

Таблиця 1

Складники професійної компетентності фахівців соціальної сфери

Види компетентності	Складники
Загальна компетентність	– комунікативні навички; – комп'ютерна грамотність; – знання законодавства; – етика та професійна деонтологія
Професійно-технічна компетентність	– знання методів та прийомів соціальної роботи; – здатність до планування та організації соціальних проєктів; – уміння здійснювати соціальний аналіз та діагностику
Соціально-педагогічна компетентність	– знання теорії та практики соціальної педагогіки; – уміння планувати та здійснювати соціально-педагогічну роботу з різними групами населення; – знання методів роботи з особами з обмеженими можливостями

Джерело: власна розробка авторів

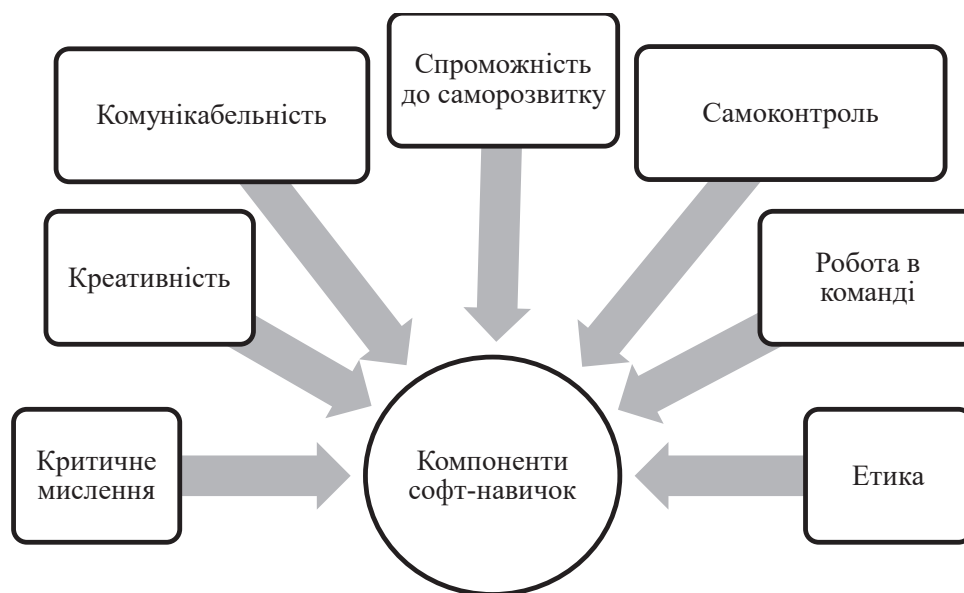

Рис. 1. Компоненти, що входять до складу софт-навичок

б) готовність до самовдосконалення та професійного зростання.

Як одна із головних засад соціальної відповідальності може бути розглянуто медіаторство, оскільки саме воно приєє вирішенню конфліктів, що може допомогти досягти більш гармонійних та сприятливих для всіх сторін відносин. Вирішення конфліктів через медіаторство також може підвищити рівень довіри та співпраці між сторонами та сприяти розвитку конструктивних взаємовідносин (Піговський, 2018, с. 60).

Усі ці засади відображають необхідність високого ступеня відповідальності фахівців у сфері соціальної роботи та допомоги, а також їх здатності взаємодіяти з різними соціальними групами та демонструвати гуманістичні цінності у своїй професійній діяльності.

Правовий аспект соціальної відповідальності фахівців соціальної сфери включає в себе відповідність їхньої діяльності законодавству, забезпечення прав людини та захист від будь-якої форми дискримінації (Безверхня, Коляда, 2020).

Фахівці соціальної сфери мають бути обізнані в питаннях юридичного документознавства та розуміти його важливість для правової відповідності. Аналіз досвіду країн ЄС у цій сфері може допомогти покращити роботу українських фахівців та забезпечити правову відповідність у сфері соціальної роботи (Кульчицький, Ковальчук, Сезонов, 2023).

Дослідження, зокрема Кабусь (2018) вказують на те, що під час навчання в ЗВО (на прикладі Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка) майбутні соціальні працівники проходять процес становлення соціальної відповідальності, який має свої особливості в розвитку різних складників компетентності:

1) набуває ваги когнітивний компонент, що проявляється у зростанні усвідомленості та розуміння сутності відповідальності зі складною структурою;

2) здобувачі освіти навчаються аналізувати причини та умови, що визначають належний рівень відповідальності;

3) розвивають свою самосвідомість та мотиваційно-афективний компонент.

Діяльнісно-поведінковий компонент характеризується переважанням нормативно-відповідального способу регулювання поведінки, що сприяє професійному саморозвитку. Зміни в компонентах відповідальності мають свою специфіку на кожному етапі навчання студентів (Кузьміна, 2020).

Загалом, до головних засад соціальної відповідальності, як важливого елементу професійної компетентності фахівців соціального сфери, мають бути віднесені такі аспекти, як правові знання, володіння навичками соціального контролю, навички медіаторства та софт-навички. Фахівці повинні дотримувати

ватися етичних норм та законів, розвиватися та покращувати свої навички, сприяти створенню соціальної вартості та підвищенню якості життя населення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, формування соціальної відповідальності має бути однією з основних цілей підготовки фахівців соціальної сфери, оскільки це сприятиме створенню ефективної соціальної політики та підвищенню рівня життя громадян. Зростання рівня соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників пов'язане

з розвитком когнітивних, мотиваційно-афективних та діяльнісно-поведінкових компонентів їхньої компетентності. Важливою умовою формування соціальної відповідальності є залучення студентів до соціальної діяльності та практичної роботи зі спільнотами.

Перспективами подальших досліджень можна вважати аналіз чинників, які негативно впливають на формування соціальної відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери, та розробку заходів щодо послаблення цього впливу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрущенко А. І., Вітківська І. М. Соціальна відповідальність: теоретико-методологічний аспект аналізу. *SOCIOPROSTIR: міждисциплінарний електронний збірник наукових праць з соціології та соціальної роботи*. 2019. № 8. С. 41-44.
2. Безверхня А. В., Коляда Н. М. Формування професійної компетентності соціального працівника в умовах закладу вищої освіти. *Актуальні проблеми соціальної роботи, педагогіки та психології в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Всеукр. студент. наук.-практ. онлайн-конф., м. Умань, 25 листопада 2020 р. Умань, 2020. С. 5-8.
3. Кабусь Н. Д. Система професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери до сталого розвитку соціальних груп. *Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія»*. 2018. № 60. С. 77-87.
4. Кузьміна М. О. Феномен розвитку професійної компетентності соціальних працівників у дослідженнях вітчизняних науковців. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2020. № 2(47). С. 79-84.
5. Кульчицький Т. Р., Ковальчук Ю. М., Сезонов В. С. Аналіз сучасних досліджень у сфері юридичного документознавства країн ЄС: досвід для України. *Академічні візії*. 2023. № 16.
6. Піговський М. Соціальна відповідальність фахівця соціальної сфери як вагомий чинник результативності його професійної діяльності. *Social Work and Education*. 2018. № 5(4). С. 56-65.
7. Созикіна Г. С. Порівняльний аналіз проблем формування соціальної відповідальності у закордонних та вітчизняних дослідженнях. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2018. № 39. С. 128-135.
8. Трубавіна І., Каліна К., Петришин Л. Поняття соціального аналізу якості вищої освіти в контексті формування професійної, загальної і соціальної компетентності здобувачів освіти. *Pedagogy in modern conditions: collective monograph*. Boston, 2020. С. 86-94.
9. Чернета С. Зміст та структура формування соціальної відповідальності майбутніх соціальних працівників. *Social Work and Education*. 2019. № 6(3). С. 330-338.
10. Boiko A. Innovative Development of Non-Formal Education in Ukraine: Definition of Soft Skills. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України. № 25. 2021. С. 22-33.

REFERENCES:

1. Andriushchenko, A. I., Vitkovska, I. M. (2019). Sotsialna vidpovidalnist: teoretyko-metodolohichniy aspekt analizu. *SOCIOPROSTIR: mizhdystsyplinarnyi elektronnyi zbirnyk naukovykh prats z sotsiologii ta sotsialnoi roboty*, 8, 41-44.
2. Bezverkhnia, A. V., Koliada, N. M. (2020). Formuvannia profesiinoi kompetentnosti sotsialnoho pratsivnyka v umovakh zakladu vyshchoi osvity. *Aktualni problemy sotsialnoi roboty, pedahohiky ta psykhologii v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektvyu rozvytku*: materialy Vseukr. student. nauk.-prakt. onlain-konf., m. Uman, 25 lystopada 2020 rik. Uman, 5-8.
3. Kabus, N. D. (2018). Systema profesiinoi pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv sotsialnoi sfery do staloho rozvytku sotsialnykh hrup. *Zbirnyk naukovykh prats «Pedahohika ta psykhologii»*, 60, 77-87.
4. Kuzmina, M. O. (2020). Fenomen rozvytku profesiinoi kompetentnosti sotsialnykh pratsivnykiv u doslidzhen-niakh vitchyznianskykh naukovtsiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 2(47), 79-84.
5. Kulchytskyi, T. R., Kovalchuk, Yu. M., Sezonov, V. S. (2023). Analiz suchasnykh doslidzhen u sferi yurydychnoho dokumentoznavstva krain YeS: dosvid dlia Ukrainy. *Akademichni vizii*, 16.

6. Pihovskyi, M. (2018). Sotsialna vidpovidalnist fakhivtsia sotsialnoi sfery yak vahomyi chynnyk rezultatyvnosti yoho profesiinoi diialnosti. *Social Work and Education*, 5(4), 56-65.
7. Sozykina, H. S. (2018). Porivnialnyi analiz problem formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti u zakordonnykh ta vitchyznianskykh doslidzhenniakh. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*, 39, 128-135.
8. Trubavina, I., Kalina, K., Petryshyn, L. (2020). Poniattia sotsialnoho analizu yakosti vyshchoi osvity v konteksti formuvannia profesiinoi, zahalnoi i sotsialnoi kompetentnosti zdobuvachiv osvity. *Pedagogy in modern conditions: collective monograph*. Boston, 86-94.
9. Cherneta, S. (2019). Zmist ta struktura formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti maibutnykh sotsialnykh pratsivnykiv. *Social Work and Education*, 6(3), 330-338.
10. Boiko, A. (2021). Innovative Development of Non-Formal Education in Ukraine: Definition of Soft Skills. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi: zb. nauk. prats.* Kyiv: Instytut problem vykhovannia NAPN Ukrainy, 25, 22-33.

УДК [364.4+364.6]-058.862(477):355.48(470+571:477) "2014/..."(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.13>

Юлія ПІДВАЛЬНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна

ORCID: 0000-0002-4972-4232

Бібліографічний опис статті: Підвальна, Ю. (2023). Соціальна робота та соціальна допомога сиротам в Україні в умовах війни. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 92–97, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.13>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА СИРОТАМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Дана стаття присвячена проблемі соціальної роботи та соціальної допомоги сиротам в Україні в умовах війни. У контексті збільшення кількості дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок конфлікту на сході України, автори розглядають проблему забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, соціальною підтримкою та допомогою.

У статті проаналізовано роль державних та громадських організацій у забезпеченні соціальної підтримки та допомоги дітям-сиротам в Україні. Описано проблему доступу до освіти, медичної допомоги та інших соціальних послуг для дітей-сиріт, а також звертають увагу на необхідність підтримки психологічного здоров'я таких дітей.

У статті також описано програми та проекти, що реалізуються в Україні для покращення становища дітей-сиріт, такі як соціальна адаптація, соціально-психологічна реабілітація та розвиток альтернативних форм догляду за дітьми.

Висвітлено, що соціальна робота та соціальна допомога сиротам в Україні є важливою проблемою, яка потребує координації зусиль держави та громадськості. Автори закликають до подальшого вдосконалення механізмів забезпечення дітей-сиріт соціальною підтримкою та допомогою в умовах війни.

Зазначено, що уряд України прийняв ряд заходів для забезпечення соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі збільшення розміру державних допомог та відкриття центрів допомоги дітям в складних життєвих обставинах. Однак, в статті наголошується на тому, що необхідно проводити системну роботу з попередження причин, що призводять до того, що діти стають сиротами. Наприклад, це може бути робота з батьками, щоб допомогти їм зберегти опіку над дітьми, або надання соціальних послуг, які допоможуть сім'ям у вирішенні проблем.

Отже, стаття розглядає проблему соціальної роботи та соціальної допомоги сиротам в Україні в умовах війни, а також надає інформацію про заходи, які приймаються для покращення становища дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Наприкінці, важливо наголосити на тому, що проблема сирітства в Україні в умовах війни потребує великої уваги та зусиль від усіх сторін. Необхідно забезпечувати дітям-сиротам належні умови для життя, навчання та розвитку, а також допомагати їм у реінтеграції. Багато з цих дітей пережили травми та стреси, які можуть вплинути на їхнє майбутнє життя. Тому потрібно розробити спеціальні програми психологічної підтримки та реабілітації для дітей-сиріт, які пережили війну.

Ключові слова: діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, сирітство, війна, соціальна робота, соціальна допомога.

Yuliia PIDVALNA

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Social Pedagogy and Social Work Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-4972-4232

To cite this article: Pidvalna, Yu. (2023). Sotsialna robota ta sotsialna dopomoha syrotam v Ukraini v umovakh viiny [Social work and social support for orphans in Ukraine during times of war]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 92–97, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.13>

SOCIAL WORK AND SOCIAL SUPPORT FOR ORPHANS IN UKRAINE DURING TIMES OF WAR

This article is dedicated to the issue of social work and social assistance for orphans in Ukraine in the context of war. With the increasing number of children left without parental care due to the conflict in eastern Ukraine, the authors address the issue of providing social support and assistance to orphaned and deprived children.

The article analyzes the role of state and civil society organizations in providing social support and assistance to orphans in Ukraine. It describes the problem of access to education, medical care, and other social services for orphans, as well as highlights the need for psychological support for such children.

The article also describes programs and projects being implemented in Ukraine to improve the situation of orphans, such as social adaptation, social-psychological rehabilitation, and the development of alternative forms of childcare. It is emphasized that social work and social assistance to orphans in Ukraine is an important issue that requires coordination between the efforts of the state and civil society. The authors call for further improvement of mechanisms for providing social support and assistance to orphans in the conditions of war.

It has been noted that the government of Ukraine has taken a number of measures to provide social support for orphans and children deprived of parental care, including increasing the amount of state aid and opening centers to assist children in difficult life circumstances. However, the article emphasizes the need for systematic work to prevent the causes that lead to children becoming orphans. For example, this could involve working with parents to help them maintain custody of their children, or providing social services that help families solve problems.

Therefore, the article examines the problem of social work and social assistance for orphans in Ukraine in the context of war, and provides information about measures being taken to improve the situation of orphans and children deprived of parental care. Finally, it is important to emphasize that the problem of orphans in Ukraine in the context of war requires great attention and efforts from all sides. It is necessary to provide orphans with proper conditions for living, learning, and development, as well as to help them reintegrate. Many of these children have experienced trauma and stress that can affect their future lives. Therefore, it is necessary to develop special programs of psychological support and rehabilitation for orphans who have experienced war.

Key words: orphans, children deprived of parental care, orphanhood, war, social work, social assistance.

Актуальність проблеми. Проблема соціальної роботи та соціальної допомоги сиротам в Україні в умовах війни є дуже актуальною через низку обставин, що відбуваються в країні.

Однією з основних проблем є недостатня увага до потреб сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в умовах війни. Ці діти потребують не тільки фінансової підтримки, але й психологічної допомоги, соціальної, медичної та освіти. Багато з них стикаються з травмами та посттравматичними стресовими розладами, що потребують професійної допомоги.

Крім того, існує проблема доступності соціальної допомоги для сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Для отримання допомоги вони часто змушені проходити складні процедури та довго чекати на рішення владних органів.

Однак, необхідність вирішення цієї проблеми залишається нагальною. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, є майбутнім України, тому необхідно забезпечити їм необхідну підтримку та допомогу, щоб вони мали можливість розвиватися та реалізувати свій потенціал.

Таким чином, соціальна робота та соціальна допомога сиротам в Україні в умовах

війни є актуальною проблемою, на вирішення якої потрібно звернути увагу уряду, громадських організацій, волонтерів та всіх громадян України. Тільки спільними зусиллями можна забезпечити дітям, які опинилися у складній життєвій ситуації, необхідну підтримку та допомогу.

Одним з головних викликів, що стоять перед соціальною роботою та соціальною допомогою сиротам в Україні в умовах війни, є забезпечення їм необхідної матеріальної та психологічної підтримки. Війна, безумовно, має великий негативний вплив на життя дітей, які вже знаходяться у складних життєвих обставинах.

Однією з проблем є забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, достатнім житлом, харчуванням, медичною допомогою та необхідними речами. Також, необхідна психологічна підтримка для тих, хто втратив рідних людей, та реабілітаційні програми для дітей, які потрапили у зону бойових дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми соціального сирітства в Україні відображенні у педагогічних, соціальних, психологічних та юридичних працях, які стосуються: визначення таких термінів, як безпритульні, діти вулиці, бездоглядні, бездо-

мні, діти, позбавлені батьківського піклування, сироти, соціальні сироти (О. Панов, Є. Холостова, С. Толстоухова, І. Пінчук). Питаннями соціального захисту дітей-сиріт у контексті війни на сході України займаються В. Сухомлин, І. Лукашук, М. Шевчук.

Як важливу соціальну підтримку дітей-сиріт в умовах війни досліджують О. Харченко, В. Трегубов, О. Ребрик.

Сирітство поділяють на два види: біологічне та соціальне. Біологічне – це коли дитина втрачає внаслідок смерті двох батьків. Соціальне – коли дитина набуває статусу сироти при живих батьках. В деяких дослідженнях зазначається, що соціальне сирітство – це стан коли дитина, що знаходиться в сім'ї, не отримує гідного виховання, освіти та емоційної підтримки та опіки від рідних батьків. Або, що це група дітей при живих батьках, які в силу економічних, морально-психологічних чи соціальних причин були покинуті рідними батьками. Українські дослідники, такі як С. Аксьонова, Я. Брич, Л. Волинець, Т. Желюк, А. Зінченко, І. Пеша, І. Пінчук, О. Міхеєва, А. Капська та ряд інших, вважають, що – «соціальне сирітство» є соціальним явищем, зумовленим ухилянням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків що до їх дитини, тобто відбувається деформація батьківської поведінки. При цьому, відповідальність за це явище несе суспільство, яке не забезпечило правильних соціально-матеріальних умов, які б дозволили гідно виконувати батькам їх ролі.

Мета дослідження. Метою цієї статті є розгляд питання соціальної роботи та соціальної допомоги сиротам в Україні в умовах війни. Саме тому потрібно дослідити сучасний стан соціального захисту сиріт в Україні, а також проаналізувати основні проблеми та виклики, з якими стикаються організації, що займаються соціальною роботою з сиротами в умовах війни. Стаття має на меті виявлення причин та наслідків сирітства, опис можливих методів допомоги та підтримки сиріт в Україні в умовах війни. Важливим є дослідження впливу війни на розвиток сирітства в Україні, а також висвітлення проблем, які стикаються діти, які втратили своїх батьків чи близьких родичів внаслідок конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Україна стала свідком серйозної ескалації конфлікту на сході країни в 2014 році, коли було

оголошено про створення так званої «ДНР» та «ЛНР». Це призвело до війни, яка триває до цього дня. У результаті конфлікту тисячі людей загинули, мільйони були вимушені покинути свої домівки, а багато дітей залишилися без батьків та дорослих родичів. Вони залишилися сиротами і потребують допомоги і підтримки, яку може надати соціальна робота та соціальна допомога.

Соціальна робота – це процес планування, координації, реалізації та оцінки діяльності з метою забезпечення благополуччя та підтримки соціально вразливих груп населення. Умови війни та наслідки конфлікту мають значний вплив на функціонування сімей та дітей в Україні. Спеціалісти соціальної роботи повинні мати знання та навички, щоб виявити та забезпечити необхідну допомогу сиротам та їх сім'ям (Брич, Миколюк, 2019).

Соціальна допомога – це підтримка, яку держава, громадські організації та волонтери надають людям, які потребують допомоги. Соціальна допомога для сиріт в умовах війни може бути надана в різних формах, залежно від потреб дитини.

Сирітство в Україні стало однією з найбільш гострих проблем, яку необхідно вирішувати негайно. За даними ООН, більше 200 тисяч дітей в Україні потребують допомоги через війну. Багато з них залишилися без батьків або інших дорослих родичів, які забрали їх з собою, щоб захистити від війни. Інші діти втратили своїх батьків унаслідок війни, хвороби або аварій. Більшість з них знаходяться в сирітських будинках або під опікою соціальних служб.

Сироти – це діти, які втратили одного або обох батьків або батьки не можуть забезпечити їх піклування та догляд через різні обставини.

Соціальні сироти – це діти, які мають одного або обох батьків, але знаходяться в складних соціальних умовах, включаючи відсутність піклування та догляду, насильство в сім'ї, залучення до шкідливих звичок, вуличний спосіб життя тощо. Такі діти можуть потребувати допомоги та підтримки з боку соціальних служб та організацій, що займаються допомогою дітям в складних життєвих ситуаціях.

У законодавчій базі України також наявні визначення цієї категорії дітей. А саме, згідно з Законом України «Про охорону дитинства», діти, позбавлені батьківського піклування, –

це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти (Закон України «Про охорону дитинства», 2001).

Сирітство в умовах війни супроводжується численними проблемами. Діти, які залишилися без батьків, часто стають жертвами насильства, експлуатації та зловживання. Вони потребують підтримки та захисту з боку держави та інших зацікавлених сторін. Однією з проблем є недостатній доступ до освіти. Багато дітей, які живуть в сирітських будинках або опікуються соціальними службами, не мають можливості отримати якісну освіту. Вони можуть бути відчуженими від суспільства та не мати рівних можливостей в майбутньому через обмежені можливості освіти. Це може призвести до збільшення соціальної вразливості та відчуження цих дітей від суспільства.

Також, сиротам потрібна підтримка у відновленні психологічного здоров'я. Вони пережили стресові та травматичні ситуації, які можуть вплинути на їх подальший розвиток та життєву траєкторію. Тому необхідно надавати їм доступ до психологічної підтримки та консультування, яке може допомогти їм зіткнутися зі своїми емоціями та стати більш стійкими до стресу (Брич, Миколюк, 2019).

Для вирішення проблеми сирітства в Україні в умовах війни, необхідно вжити низку заходів. Відповідні державні органи та міжнародні організації можуть співпрацювати, щоб забезпечити доступ до якісної освіти та психологічної підтримки для сиріт. Також можна залучити волонтерів та громадські організації для підтримки та допомоги сиротам.

Насамперед, необхідно забезпечити соціальні та правові гарантії для сиріт. Важливо

створити умови для їх нормального розвитку та інтеграції в суспільство. Для цього можна забезпечити доступ до якісної освіти, медичних та соціальних послуг, а також створити можливості для зайнятості та самостійного життя у майбутньому. Усі зацікавлені сторони повинні працювати разом, щоб забезпечити безпеку та добробут сиріт в Україні.

Одним зі способів вирішення проблеми сирітства в Україні є забезпечення дітей якісною освітою та медичною допомогою. Для цього потрібно забезпечити достатній фінансовий ресурс на забезпечення дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Держава повинна розробити та реалізувати комплексну програму з підтримки сиріт, яка включатиме в себе такі елементи, як розвиток освіти та медичної допомоги, підтримка у працевлаштуванні, соціальна та психологічна підтримка (Брутман, 1994).

Також важливим є забезпечення безпеки та захисту дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Для цього потрібно забезпечити розвиток соціальної інфраструктури та соціальної безпеки, а також вдосконалити законодавство з питань захисту дітей.

Крім того, важливо підтримувати дітей-сиріт в їхній пізнавальній та професійній розвиток. Для цього можуть бути проведені спеціальні курси та тренінги, які допоможуть дітям зрозуміти свої таланти та захоплення, а також вибрати професію, яка їм підходить (Брутман, 1994).

Ще однією проблемою, яку можна відзначити, є психологічні проблеми, з якими стикаються діти-сироти в умовах війни. Вони часто переживають травматичні події, що може призвести до появи посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Також вони можуть відчувати відчуженість, відчуття небезпеки та нестабільності в житті, що може призвести до депресії та інших психічних проблем.

Також важливо підтримувати програми соціальної адаптації для дітей-сиріт. Ці програми можуть включати психологічну підтримку, тренінги з соціальних навичок, підготовку до самостійного життя та працевлаштування. Це допоможе зберегти дітей-сиріт в системі після закінчення їхнього перебування в дитячих будинках.

Крім того, необхідно підтримувати соціальні служби, які займаються опікою над

дітьми-сиротами. Це може включати фінансову підтримку, надання матеріальної допомоги, яка допоможе поліпшити умови життя дітей, та підтримку персоналу, який працює з дітьми-сиротами.

Нарешті, важливо надавати підтримку дітям, які залишилися без батьків у зоні конфлікту. Це може включати надання фінансової допомоги для отримання якісної медичної допомоги, реабілітації та психологічної підтримки.

Для розв'язання проблеми сирітства в умовах війни в Україні потрібно вжити комплексу заходів на рівні держави, громадських організацій та міжнародних організацій. Ось деякі можливі шляхи розв'язання проблеми:

1. Забезпечення соціального захисту сиріт та дітей, які втратили батьків через війну. Для цього потрібно створити ефективні механізми, які забезпечують доступ до необхідних ресурсів, включаючи житло, медичну допомогу, освіту та підтримку соціальних служб.

2. Розвиток соціальних послуг та підтримки для дітей-сиріт. Потрібно забезпечити доступ до якісної освіти та забезпечення підтримки для інтеграції дітей-сиріт у суспільство. Також можливими варіантами є залучення до різноманітних соціальних проектів, спрямованих на розвиток та самореалізацію дітей-сиріт.

3. Забезпечення психологічної допомоги. Війна може залишити дітей з травмами, страхами та депресією. Для розв'язання цього потрібно створити ефективні механізми психологічної допомоги.

Однією з можливих рішень є залучення більшої кількості волонтерів та громадських організацій для надання допомоги сиротам та дітям, які потребують соціальної підтримки. Такі організації можуть надавати різноманітну допомогу, включаючи матеріальну та моральну підтримку, освітні та розважальні програми, психологічну підтримку та інше (Про затвердження Положення про прийомну сім'ю, 2002).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проблема сирітства в Україні потребує негайного вирішення. Держава повинна зробити більше, щоб забезпечити дітям-сиротам належні умови для життя та навчання. Це може включати покращення доступу до якісної освіти та медичної допомоги.

Україна повинна вжити негайних заходів для розв'язання проблеми сирітства в умовах війни. Для цього потрібно забезпечити доступ до якісних медичних та соціальних послуг, включаючи психологічну підтримку та підготовку до самостійного життя. Крім того, важливо забезпечити захист дітей-сиріт від насильства, експлуатації та зловживання. Здійснення цих заходів може допомогти зменшити відчуття безнадії та забезпечити майбутнє для тисяч дітей, які постраждали від війни в Україні.

Також можна розглянути можливість розширення програми державної підтримки для сиріт та дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Це може включати фінансову допомогу.

Окрім того, важливо забезпечити дітям, які залишилися без батьків, можливість мати постійний контакт з родичами, які їх забрали з собою в інші регіони України або за кордон. Для цього можна використовувати технології, такі як відеозв'язок, щоб зменшити відчуття роз'єднаності та покращити психологічний стан дітей.

Крім того, потрібно забезпечити підтримку дітям-сиротам у процесі підготовки до самостійного життя. Це може включати навчання навичкам, таким як кулінарія, фінансове планування, пошук роботи та житла. Така підготовка допоможе дітям-сиротам знайти стійку роботу та навчитися управляти своїми фінансами, що дозволить їм самостійно вести своє життя після виходу з сирітського будинку або опіки соціальних служб.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Артюшкіна Л.М., Полянничко А.О. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) : монографія. Суми : Сум ДПУ, 2002. 268 с.
2. Брутман В. Н. Причини соціального сирітства. Соціальна робота. 1994. №5. С. 11-12
3. Брич В. Я., Миколюк С. М., Соціальний захист сиріт в Україні: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 200 с.
4. Закон України «Про охорону дитинства». ВВР, 2001, № 30, 142 с. http://school57.edu.kh.ua/Files/downloads/Про%20охорону%20дитинства%20_%20від%2026.04.pdf

5. Коваленко О. О. Соціальне сирітство як соціокультурний феномен : дис. ... кан. соціол. наук : 22.00.03 / Олена Олександрівна Коваленко. К., 2006. 212 с
6. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
7. Майже 93% дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштовані до сімейних форм виховання. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/20608.html>
8. Майже два мільйони родин з дітьми охоплені соціальною допомогою, спрямованою на захист прав дітей. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/21881.html>
9. Мордань О. О. Державна політика щодо соціального захисту дітей, які залишилися без піклування батьків: дисертація. на здобуття наук. ступеня кандидат. наук з державного. управління.: спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». К., 2015. 234 с
10. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини. Постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. No 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>
11. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. No 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>

REFERENCES:

1. Artiushkina, L. M. & Polianychko, A.O. (2002). Syritstvo v Ukraini yak sotsialno-pedahohichna problema (sotsialno-pravovyi aspekt) [Orphanage in Ukraine as a socio-pedagogical problem (social and legal aspects)]. Sumy: Sum DPU [in Ukrainian].
2. Brutman, V.N. (1994) Prychyny sotsialnoho syritstva [The causes of child abandonment]. Sotsialna robota – The Social Work, 5, 11-12 [in Ukrainian].
3. Brych V. Ya., Mykoliuk S. M (2019) Sotsialnyi zakhyst syrit v Ukraini [Social protection of orphans in Ukraine] Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu dytynstva» [Law of Ukraine "On the protection of children"] Retrieved from http://school57.edu.kh.ua/Files/downloads/Про%20охорону%20дитинства%20_%20від%2026.04.pdf [in Ukrainian].
5. Kovalenko, O.O. (2006). Sotsialne syritstvo iak sotsiokulturnyi fenomen [Social orphanage as a sociocultural phenomenon]. Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [The Constitution of Ukraine dated June 28, 1996]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
7. Maizhe 93% ditei-syrit i ditei, pozbavlenykh batkivskoho pikluvannia, vlashtovani do simeinykh form vykhovannia [Almost 93% of orphans and children deprived of parental care are placed in family forms of education]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/20608.html> [in Ukrainian].
8. Maizhe dva miliony rodyn z ditmy okhopleni sotsialnoiu dopomohoiu, spriamovanoiu na zakhyst prav ditei [Almost two million families with children are covered by social assistance aimed at protecting children's rights]. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/21881.html> [in Ukrainian].
9. Mordan O. O.(2015) Derzhavna polityka shchodo sotsialnoho zakhystu ditei, yaki zalyshylysia bez pikluvannia batkiv [Sovereign policy for the social protection of children, as they were deprived of their fathers without pikluvannya] kandydat. nauk z derzhavnoho. Upravlinnia Kyiv [in Ukrainian].
10. Pytannia diialnosti orhaniv opiky ta pikluvannia, poviazanoi iz zakhystom prav dytyny. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24 veresnia 2008 r. No 866 [Issues of activities of guardianship and guardianship related to the protection of children's rights. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 24, 2008 No. 866]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
11. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dytiachyi budynok simeinoho typu. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 kvitnia 2002 r. No 564 [On the approval of the Regulation on a family-type orphanage. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 26, 2002 No. 564]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

УДК 303.4:37.011.3--057.8]:070.16

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.14>

Марина РЯБІНІНА

аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету соціальної та психологічної освіти, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0003-4681-1119

Бібліографічний опис статті: Рябініна, М (2023). Дослідження думки студентства щодо проблеми медіаманіпуляцій за допомогою фактчекінгу. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 98–103, doi <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.14>

ДОСЛІДЖЕННЯ ДУМКИ СТУДЕНТСТВА ЩОДО ПРОБЛЕМИ МЕДІАМАНІПУЛЯЦІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ФАКТЧЕКІНГУ

Засоби масової інформації відіграють одну з ключових ролей в житті суспільства, мають надзвичайний медіаманіпулятивний ефект. Останнім часом медійні потоки насичені елементами впливу – дезінформації та маніпуляції. Так звані «інформаційні війни», особливо в онлайн-форматі, особливо за минулий рік стали більш маніпулятивними та руйнівними для світової спільноти.

У сучасному світі розвинулося багато видів сугестивного впливу та підсвідомого тиску як на окрему людину, так і на суспільство в цілому, особливо за допомогою Інтернет-ЗМІ. Розвиток інформаційних технологій дає змогу володіти над усіма видами управління свідомістю людей, у той час як пропаганда та поширення дезінформації, особливо під час російсько-української війни, є прикладом маніпуляцій та підсвідомого навіювання інформації. З метою маніпулювання та управління соціумами наразі використовуються медіа-технології, які генерують у негативні ідеї, стереотипи, установки, моделі поведінки.

У статті нами розглядаються питання дослідження думки студентства щодо проблеми маніпуляцій у медіапросторі. В умовах інформаційної агресії з боку Росії, направленої проти України та світу в цілому, дослідження проблеми маніпуляцій у медіапросторі, особливо медіа-вплив на студентство, є надважливим і актуальним. Одним з основних показників для вивчення, аналізу оцінки студентської думки та медіа-аграмотності, а також з метою подальшого вироблення соціально-педагогічної стратегії протистояння маніпуляційній зброї у засобах масової інформації є дослідження щодо ставлення молоді до означеної проблематики.

З боку гуманітарних дисциплін, особливо соціальної педагогіки, та соціальної психології, обрана нами тема дослідження залишається відкритою і остаточно не дослідженою. Теоретичний аналіз та емпіричні дослідження потрібні для глибшого розуміння процесів протидії маніпуляціям, набуття уміння розпізнавати маніпулятивні технології, вчасно запобігати небажаним маніпулятивним проявам, професійно застосовувати інструментарій протидії сугестивним впливам.

Видом соціально-психологічного впливу, який здійснюється через пресу, телебачення, Інтернет-ЗМІ, білборди, соціальні мережі є медіаманіпуляція. Маємо наголосити, що за основу соціологічного дослідження ми обрали потужний та дієвий інструмент – фактчек, а саме: викриття маніпуляцій та фактичних спекуляцій на тему російсько-української війни. Фактчекінг – це перевірка фактів та тверджень на точність та правдивість. Отже, за методологію проведення опитування ми взяли правило перевірки фактичних тверджень із різних світових медіаресурсів.

Нами використано такі наукові методи, як опрацювання наукових джерел; пошук та обробка інформації на тему медіаманіпуляцій, фейковості, фактчекінгу; теоретичний аналіз інформаційного простору на наявність маніпулятивних технологій; опитування та порівняння думки студентства з України та Польщі щодо обізнаності протидії поширенню дезінформації.

Ключові слова: медіаманіпуляції, фактчекінг, медіакомпетентність, дезінформація, теорія інюкуляції, студентство.

Marina RIABININA

Postgraduate Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Faculty of Social and Psychological Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0003-4681-1119

To cite this article: Riabinina, M. (2023). Doslidzhennya dumky studentstva schodo problemy mediamanipulyatsiy za dopomohoyu faktchekingu [Research of students' opinion on the problem of media manipulations using fact-checking]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 98–103, doi <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.14>

RESEARCHING STUDENTS' OPINIONS ON THE PROBLEM OF MEDIA MANIPULATION THROUGH FACT-CHECKING

Mass media play a key role in the life of society and have an extraordinary media manipulative effect. Recently, media flows have been saturated with elements of influence – disinformation and manipulation. The so-called "information wars," especially in the online format, have become more manipulative and destructive for the global community over the past year.

In the modern world, many types of suggestive influence and subconscious pressure have developed on both individuals and society as a whole, especially through online media. The development of information technology makes it possible to control all types of people's minds, while propaganda and the spread of disinformation, especially during the Russian-Ukrainian war, is an example of manipulation and subliminal suggestion. In order to manipulate and control societies, media technologies are currently being used to generate negative ideas, stereotypes, attitudes, and behavioral patterns.

In this article, we consider the issues of studying students' opinions on the problem of manipulation in the media space. In the context of Russia's information aggression against Ukraine and the world as a whole, the study of the problem of manipulation in the media space, especially media influence on students, is extremely important and relevant. One of the main indicators for studying, analyzing the assessment of student opinion and media literacy, as well as for further development of a social and pedagogical strategy to counter manipulative weapons in the media, is research on the attitude of young people to this issue.

On the part of the humanities, especially social pedagogy and social psychology, our chosen research topic remains open and has not been fully explored. Theoretical analysis and empirical research are needed for a deeper understanding of the processes of countering manipulation, acquiring the ability to recognize manipulative technologies, preventing unwanted manipulative manifestations in time, and professionally applying tools to counter suggestive influences.

Media manipulation is a type of social and psychological influence that is carried out through the press, television, online media, billboards, and social networks. It should be emphasized that we have chosen a powerful and effective tool – fact-checking – as the basis for our sociological research, namely, exposing manipulations and factual speculations on the topic of the Russian-Ukrainian war. Fact-checking is the verification of facts and statements for accuracy and truthfulness. Therefore, we used the rule of fact-checking statements from various global media resources as the methodology for conducting the survey.

We used such scientific methods as the processing of scientific sources; search and processing of information on media manipulation, fake news, fact-checking; theoretical analysis of the information space for the presence of manipulative technologies; survey and comparison of the opinions of students from Ukraine and Poland on awareness of countering the spread of disinformation.

Key words: media manipulation, fact-checking, media competence, disinformation, inoculation theory, students.

Маніпулятивні впливи проникають в усі сфери життєдіяльності людини, стають усе більш вираженими, а подекуди навіть небезпечними. Однак недостатньо вивченим є питання про використання маніпуляцій у соціально-педагогічному процесі. Загальною метою наших досліджень із соціальної роботи у напрямі соціально-психологічних особливостей маніпулятивного впливу в освітньому середовищі, є систематичний аналіз проблематики маніпулятивного впливу на здобувачів освітнього процесу. Незважаючи на те, що тема маніпуляцій активно обговорюється представниками громадськості, стає предметом наукових дискусій, гострої полеміки, розгляд проблематики з наукової точки зору нараховує кілька десятків років. Це пояснюється опосередкованістю висвіт-

лення даної теми у контекстах інших, суміжних з нею явищ і процесів.

Під час російсько-української війни засобами масової інформації із неймовірною швидкістю поширюються фейки, що додає фейковим дописам неабиякої популярності та активності серед користувачів, у тому числі завдяки коментарям та репостам. Інформація про спростування фейків не так швидко потрапляє у поле зору, або взагалі не доходить до користувачів, що доведено під час численних соціологічних досліджень.

Так, Олександр Твердохліб та Галина Гайович (зосереджують увагу на такому різноплановому явищі, як сугестія, яке набуває все більшої актуальності у сучасному світі. Сугестивні технології зазвичай використовуються для отримання позитивного (потрібного) резуль-

тату. З огляду на це, науковцями зроблено припущення щодо можливості різного трактування сугестивних технологій впливу, у тому числі розглядати їх як маніпуляцію та навіювання. У контексті захисту інформаційного простору держави наголошено на важливості та необхідності більше уваги приділяти саме можливим негативним наслідкам такого впливу (Твердохліб, 2022; Гайович, 2022).

Fact-check, або перевірка фактичних заяв з часом стає все більш популярною, у зв'язку із суттєвою зміною у доступі до інформації та нагальною потребою користувачів опрацювати щоденно велику кількість новин, які надходять з медіа джерел, соціальних мереж, Інтернет-ресурсів. Звісно, неможливо перевіряти на достовірність інформацію стовідсотково, аналізувати усі твердження та новини, чи не належать вони до так званих fakenews.

Фактчекінг використовують для виявлення та спростування фейків та маніпуляцій. Власне, якщо фейк – це підробка, яка імітує справжню новину, викривляє дійсність, то набагато частіше в новинах, а також у соцмережах трапляються медіаманіпуляції. Маніпуляція у медіа – це напівправа, коли на якісь реальні факти нанизується брехня, або деякі факти замовчуються з метою подання найвигідніших або найбільш негативних.

Так, Олександр Гороховський автор та дослідник фактчек-проєкту «БезБрехні», стверджує, що завдяки потужному впливу цифрових технологій, інформація – це єдиний продукт у сьогодишньому світі, кількість якого подвоюється щоденно. Чисельність каналів генерації та поширення створюють потужний базис для використання тієї чи іншої інформації як засобу формування певної думки, стереотипу поведінки (Гороховський, 2017).

Так, під час наукового дослідження проблеми маніпуляцій в освітньому просторі, протягом квітня-червня 2022 року нами взято участь у проєкті Fleck Наукового об'єднання Collegium Invisibile за участі Fundusz Stypendialny Talenty Princeton Polish Society. Проєкт полягав у підтримці українських студентів та науковців досвідченими студентами та докторантами польських та зарубіжних університетів. Робота проводилася в парах відповідно до напрямку навчання студентів (аспірантів).

У польсько-українській співпраці, в рамках проєкту Fleck Наукового об'єднання Collegium Invisibile, нами спільно з польськими колегами проведено опитування «Факт або Фейк» з метою визначення рівня обізнаності українських та польських здобувачів освіти щодо запобігання негативному впливу засобів мас-медіа на молодь з метою глибинного дослідження проблеми маніпулятивних установок серед студентів.

Найкращий шлях уберегтися від фейків та дезінформації – сформувати якісне інформаційне поле, перевіряти сумнівну інформацію, медіа, які працюють за журналістськими стандартами, стежити за провіреними телеграм-каналами чи вайбер-групами. Таким чином, застосовуючи техніки й методи контрманіпуляцій, необхідно формувати поведінкову резистентність до спроб дезінформаторів втягнути користувачів у пропаганду.

Дослідниця впливу мас-медіа в умовах інформаційної війни Наталія Аксьонова зазначає, що термін «медіа-вплив» використовується в соціальній психології та соціології для позначення шляхів впливу медіа на його аудиторію: її думки (уявлення) і поведінку. В той же час засоби масової інформації відіграють важливу роль у формуванні та висвітленні громадської думки, поєднуючи світ з особистістю та відтворюючи самооцінку суспільства (Аксьонова, 2017).

За словами науковця Ірини Пуцята, користувачі соціальних мереж постійно бачать неправдиву інформацію, написану і поширену з метою підвищення інтернет-трафіку, у зв'язку з тим, що прямий ідеологічний тиск на реципієнта застосовується значно рідше, ніж раніше, з метою «ненав'язливого нав'язування» використовуються здебільшого маніпулятивні засоби та технології, а фейки використовуються як потужний засіб маніпулювання суспільною свідомістю (Пуцята, 2020, с. 171).

Об'єднавши наукові думки, взявши до уваги дослідження медіаманіпуляцій, особливо у Інтернет-просторі під поняттям «медіапростір» ми розуміємо соціальний простір, який включає в себе систему засобів масової комунікації; інформаційне середовище, у якому беруть участь як виробники так і споживачі інформації.

З метою дослідження проблеми маніпулювання свідомістю нами студентства проведене

опитування, аналіз та порівняння відповідей про дезінформацію серед студентства Варшавського університету та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Під час проведення соціологічного опитування нами поставлено за мету донести до студентства необхідність критичного ставлення до інформації, аналізувати новини, знаходити певні маркери, за допомогою яких можна відрізнити правдиву інформацію від фейків та маніпуляції.

Під час роботи зі студентами ми ставили наступні завдання:

навчити розрізняти дезінформацію, визначати маніпулятивний контент, шкідливі медіа-технології та пропагандистські наративи;

ознайомити з алгоритмом перевірки якості контенту українських та світових медіа;

опанувати провідні практики розвитку критичного мислення;

навчити досліджувати експертність інформаційних джерел;

розпізнавати ключові тактики військової пропаганди.

Під час наукового дослідження ми використали опитування як один з елементів моніторингу системи контролю за якістю освітньої діяльності у закладах вищої освіти. Процедура опитування студентів передбачала участь українських та польських студентів денної форми навчання 3–4 курсів «Бакалавр» та студентів денної форми навчання 1–2 курсів «Магістр».

Онлайн-анкетування проводилося за допомогою Google Forms анонімно, з дотриманням принципів конфіденційності.

Автором проводилося опитування серед студентів факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини на констатувальному етапі експерименту дисертаційної роботи «Соціально-психологічні особливості маніпулятивного впливу в освітньому середовищі».

Опитування студентів соціологічного факультету Варшавського університету проводилося Анною Скибою, студенткою 2 курсу магістратури Варшавського університету, членкинею Collegium Invisibile. Науковими інтересами студентки є соціологія та антропологія здоров'я, соціологія Інтернету, соціальна пам'ять, міграції.

Також до проведення опитування залучалися органи студентського самоврядування та інші структурні підрозділи закладів вищої освіти.

Перед проведенням опитування респондентам коротко роз'яснено мету і завдання опитування; прояснено значення опитування для підвищення рівня освітньої діяльності у інституті; звернено особливу увагу на анонімність опитування студентів і на те, що результати опитування будуть використані тільки в узагальненому вигляді.

Одержані анкети одразу після проведення опитування опрацьовані особами, які організували та здійснювали проведення опитування, завдяки засобам автоматизації та детального аналізу відповідей респондентів.

В опитуванні взяли участь 39 студентів (24 українських студента та 15 польських студентів). Всього було 14 питань, серед яких шість новин, які студенти повинні були розпізнати як правду або брехню.

Мова йде про шість тверджень, основою яких були факти або фейки, тому ми запропонували студентам із двох країн відрізнити правдиву інформацію від дезінформації. Так, на питання «Звідки ви берете інформацію про війну в Україні?» більшість українських студентів зазначили Telegram-канали, тоді як серед польських студентів найбільша частина шукає інформацію у Інтернет-виданнях або користується Instagram.

Так, сьогодні месенджери, Телеграм або Вайбер, стали основними джерелами інформації не тільки для українців. У цих каналах можна швидко обмінюватися інформацією та повідомленнями серед мікросоціуму (сім'ї, колеги, друзі), а люди схильні більш довіряти повідомленням від близьких та знайомих. У той же час надмірна популярність серед месенджерів призвела до полегшення

поширювати фейкову інформацію, медіа-маніпуляції та фейки.

Виявилася цікавою інформація щодо відвідування курсів (тренінгів) з протидії маніпулюванню ЗМІ або медіаграмотності: 65 % українських респондентів не проходили таких курсів, а 35 % відповіли позитивно. Лише 20 % польських студентів відвідували подібні курси, а 80 % дали негативну відповідь. Отже, українська молодь більше зацікавлена питаннями медіаграмотності, що на нашу думку, пов'язано

з військовим станом та політичної ситуацією в країні.

На питання «Як часто ви стикаєтеся з фейковими новинами про війну?» серед опитаних польських студентів близько 30 % дали відповідь «кілька разів на тиждень», тоді як 37,5 % українців зустрічають її кілька разів на день. Слід зазначити, що 20 % опитаних польських студентів відповіли, що взагалі не цікавляться війною в Україні, тоді як цей відсоток серед студентів-українців становить 4 %.

На питання щодо перевірки джерела сумнівної інформації 52 % українців зазначили «час від часу» і 44 % «завжди», серед поляків – 60 % перевіряють час від часу, 13 % – завжди, 20 % що не зустрічається жодна інформація про війну, яка б викликала сумніви (9 % українців).

Найбільш інформативним видався розділ «Спробуйте відрізнити Фейк від Факту», який містив 6 завдань – актуальних новин про військову ситуацію в Україні з різних інформаційних ресурсів (українських, польських, міжнародних). Серед них було 3 повідомлення з офіційних джерел, і 3 – із сумнівних, означених неправдивими. У польських студентів були труднощі з новиною, яка отримана з офіційного каналу (73 % респондентів позначили її за фейкову). Аналіз показує, що українські та польські студенти справилися із завданням.

Відбір правдивих або фейкових новин респонденти проводили наступним чином: серед українців 52 % не перевірили інформації жодним чином та користувалися лише інтуїцією, 35 % – перевірили новини на достовірність. Підставами ж для того, щоб судити про те, правдива дана інформація чи фальшива серед студентів-поляків 67 % інтуїтивно надали відповіді на питання, 33 % перевіряли тільки деякі з новин. Серед способів перевірки достовірності інформації основними позначено: пошук першоджерела інформації; порівняння даних із декількома медіа-ресурсами; інформація, надана офіційними джерелами органів влади.

Результати опитування, узагальнений аналіз представлені нами у вигляді презентації під час підсумкової онлайн-конференції проекту Fleck Наукового об'єднання Collegium Invisibile, під час якої 17 пар студентів та аспірантів європейських країн представили результати співпраці та наукової роботи, обмінялися досвідом

та подальшими перспективами у науковій діяльності.

З проведеного опитування можна зробити висновок та припустити, що різний досвід країн впливає на громадян та вчить більш критично вивчати інформацію, отриману з різноманітних медіа, та перевіряти її. Отримані результати дозволяють дізнатися, чи мають студенти базові знання у сфері медіа, чи розповсюдженими видами маніпуляцій та пропаганди. Також зрозуміти, наскільки молоді люди можуть критично вивчати інформацію, отриману з різноманітних медіа-інформаційних ресурсів та перевіряти джерела. Ми намагаємося донести, що серед молоді особливо важливо пробудити критичне ставлення до інформації, працювати з джерелами її надходження, дотримуватися інформаційної гігієни.

Згідно з теорією інокуляції, поширеною в академічному світі боротися з дезінформацією треба превентивно, на випередження. За словами одного із прихильників даної теорії Сандер ван дер Ліндена, професора соціальної психології в суспільстві на кафедрі психології Кембриджського університету та директора Кембриджської Лабораторії соціальних рішень, методом для ефективної «вакцинації» від дезінформації є, так званий «pre-bunking» (попереднє спростування). Це означає, що замість того, щоб чекати, поки неправдива інформація пошириться, а потім ретельно перевіряти факти й спростовувати її, варто пояснити суспільству, де, як і в яких контекстах можуть відбуватися медіаманіпуляції (Сандер ван дер Лінден, 2022).

Ми вважаємо пріоритетною цілеспрямовану організацію соціальної роботи з формування медіакомпетентності під час підготовки у закладі вищої освіти здобувача освіти. Надважливу роль у формуванні професійної компетентності майбутнього соціального працівника/соціального педагога відіграє превентивна компетентність.

На наше переконання, від фейкової інформації необхідно «вакцинувати» саме молодь шляхом розвивання критичного мислення, ознайомлення з тактиками пропаганди та медіаманіпуляцій. Перспективи подальшої роботи ми бачимо в напрямі поглиблення вивчення проблеми маніпулятивного впливу в медіапросторі, а також захисту від медіаманіпуляцій та шляхів подолання пропагандистського впливу на учнівську та студентську молодь.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аксьонова Н. Дослідження впливу мас-медіа в умовах інформаційної війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2017. № 48. С. 480-493. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001714> (дата звернення: 25.03.2023).
2. Гороховський О. М. Фактчек як тренд розслідувань : можливості та перспективи : практичний посібник. Дніпро : ЛІРА, 2017. 133 с.
3. Лекції на підтримку України #GlobalMinds4Ukraine. Kyiv School of Economics. URL : <https://kse.ua/ua/leksi-na-pidtrimku-ukrayini/> (дата звернення: 24.03.2023).
4. Мартиненко І.О. Сучасні медіа-маніпуляції : механізми та інструменти протидії : кваліфікаційна (магістерська) робота. Донецький національний університет імені Василя Стуса. Вінниця, 2021. 79 с.
5. Медіаграмотність: як не піддаватися маніпуляціям? Prometheus. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1:Prometheus+MEDIA_L101+2022_T3/about (дата звернення: 20.03.2023).
6. Ороховська Л. А. Трансформації суспільної свідомості під впливом новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія*. 2017. № 2. С. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2017_2_7 (дата звернення: 26.03.2023).
7. Пуцята І. Фейк як метод маніпуляції у ЗМІ : український досвід. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Випуск 4, 2020 С.170-175. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-2020/feyk-yak-metod-manipulyatsiyi-u-zmi-ukrayinskyu-dosvid> (дата звернення: 28.03.2023).
8. Твердохліб О., Гайович Г. Сугестія та її прояви в сучасному інформаційному просторі держави. *Науковий вісник «Державне управління»*. 2022. № 1 (11). С. 222-239.
9. Шульська Н.М., Зінчук Р.С. Медіаманіпуляції в умовах російсько-української війни. *«Південний архів»*. 2022. № 90. С. 68-76.
10. Ягодзінський С. М. Інформаційний простір глобальних мереж: соціально-філософський аспект. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2012. № 2 (16). С. 66-69.

REFERENCES:

1. Aksenova, N. (2017). Doslidzhennya vplyvu mas-media v umovakh informatsiyanoi viyny [Study of the influence of mass media in the conditions of information warfare]. Retrieved from <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001714> [in Ukrainian].
2. Horokhovs'kyi, O. Faktchek yak trend rozsliduvan' : mozhlyvosti ta perspektyvy : praktychnyy posibnyk [Factcheck as a trend in investigations : opportunities and prospects: a practical guide]. Dnipro: LIRA [in Ukrainian].
3. Lektsiyi na pidtrymku Ukrayiny #GlobalMinds4Ukraine. Kyivs'ka ekonomichna shkola [Lectures in support of Ukraine #GlobalMinds4Ukraine. Kyiv School of Economics]. Retrieved from <https://kse.ua/ua/leksi-na-pidtrimku-ukrayini/> [in Ukrainian].
4. Mediagramotnist': yak ne piddavatsya manipulyatsiyam? [Modern media manipulations?]. Vasyl' Stus Donetsk National University [in Ukrainian].
5. Media literacy: how not to be manipulated? Prometheus. Retrieved from <https://courses.prometheus.org.ua/courses/coursev1> [in Ukrainian].
6. Orokhovska, L. (2017) Transformatsiyi suspil'noyi svidomosti pid vplyvom novitnikh informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy [Transformations of public consciousness under the influence of the latest information and communication technologies]. Bulletin of the National Aviation University. Philosophy. Culturology. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnau_f_2017_2_7 [in Ukrainian].
7. Putsiata, I. (2020) Feyk yak metod manipulyatsiyi u ZMI : ukrayins'kyi dosvid [Fake as a method of manipulation in the media: Ukrainian experience]. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/vypusk-4-nomer-2020/feyk-yak-metod-manipulyatsiyi-u-zmi-ukrayinskyu-dosvid> [in Ukrainian].
8. Tverdokhlib, O., Hayovych, H. (2022) Suhestiya ta yii proiavy v suchasnomu informatsiynomu prostori derzhavy [Suggestion and its manifestations in the modern information space of the state]. Scientific Bulletin "Public Administration" [in Ukrainian].
9. Shulska, N., Zinchuk, R. (2022) Mediamanipulyatsiyi v umovakh rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny. [Media manipulations in the context of the Russian-Ukrainian war]. Southern Archive. [in Ukrainian].
10. Yahodzinskiy, S. (2012) Informatsiynyy prostir hlobal'nykh merezh: sotsial'no-filosofsky aspekt [Information space of global networks: socio-philosophical aspect]. Bulletin of the National Aviation University [in Ukrainian].

УДК 37.013.42:613.88-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Альона ДАНИЛЕНКО

магістр спеціальності 231 Соціальна робота кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0009-0008-2020-7184

Бібліографічний опис статті: Спірина, Т., Даниленко, А. (2023). Сексуальна освіта як складова здорового способу життя підлітків. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 104–109, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15>

СЕКСУАЛЬНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ

Здоровий спосіб життя є відображенням взаємозалежності здоров'я людини й способу її життя. Спосіб життя є взаємодією людини із соціальним середовищем, системою уявлень про морально-етичні цінності та орієнтири, стереотипи поведінки, впровадження стратегій, які ґрунтуються на адаптації до законів, правил, норм і традицій суспільства, умов життєдіяльності. Спосіб життя людини складається із рівня життя (міра задоволення матеріальних, культурних, духовних потреб), якості життя (комфорт у задоволенні людських потреб) та стилю життя (поведінкова особливість життя людини).

Актуальність питання поліпшення та удосконалення здоров'я, складових здорового способу життя, можливостей його реалізації і засобів впливу зумовлено тим, що саме у підлітковому середовищі відбувається прийняття певних норм та моделей поведінки, примноження відповідних знань та умінь, усвідомлення потреб, проблем та мотивів, визначення морально-ціннісних орієнтацій, інтересів і уявлень.

Сексуальну освіту сьогодні розглядають як комплекс знань про анатомію статевих органів людини й репродуктивне здоров'я, емоційні стосунки із сексуальним партнером або ж партнеркою, взаємна відповідальність за наслідки таких дій, планування сім'ї та контроль над народжуваністю, інші фактори та складові сексуальної поведінки людини. Проте для України питання сексуальної освіти є чутливою, а подекуди вразливою та замовчуваною темою, а надто, якщо мова стосується підлітків.

У статті автори наголошують, що сексуальна освіта має сприяти формуванню необхідної системи знань щодо сексуальної сфери життя підлітків та бути спрямована на поінформованість підлітків про власне тіло й вікові особливості його функціонування, про фактори ризику, які спричиняють захворювання, що передаються статевим шляхом, засоби профілактики, місця, куди можна звернутися за консультацією у разі виникнення цієї проблемної ситуації; запобігання небажаній вагітності, щодо правил безпечної сексуальної поведінки і здорового способу життя.

Ключові слова: здоров'я, здоровий спосіб життя, підлітки, сексуальна освіта.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Alona DANYLENKO

Master of Specialty 231 Social work at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0009-0008-2020-7184

To cite this article: Spirina, T., Danylenko, A. (2023). Seksual'na osvita yak skladova zdorovoho sposobu zhyttya pidlitkiv [Sexual education as a component of a healthy lifestyle for teenagers]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 104–109, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.15>

SEXUAL EDUCATION AS A COMPONENT OF A HEALTHY LIFESTYLE FOR TEENAGERS

A healthy lifestyle is a reflection of the interdependence of a person's health and his lifestyle. The way of life is the interaction of a person with the social environment, a system of ideas about moral and ethical values and guidelines, stereotypes of behavior; the implementation of strategies based on adaptation to laws, rules, norms and traditions of society, living conditions. A person's way of life consists of: standard of living (a measure of satisfaction of material, cultural, and spiritual needs), quality of life (the comfort of meeting a person's needs), and lifestyle (a behavioral feature of a person's life).

The relevance of the issue of improving and perfecting health, components of a healthy lifestyle, opportunities for its implementation and means of influence is due to the fact that it is in the adolescent environment that certain norms and models of behavior are adopted, the multiplication of relevant knowledge and skills, awareness of needs, problems and motives, determination moral and value orientations, interests and ideas.

Sexual education today is considered as a complex of knowledge about the anatomy of human genital organs and reproductive health, emotional relationships with a sexual partner, mutual responsibility for the consequences of such actions, family planning and birth control, other factors and components of human sexual behavior. However, for Ukraine, the issue of sex education is a sensitive, and sometimes vulnerable and silenced topic, especially if it concerns teenagers.

In the article, the authors emphasize that sexual education should contribute to the formation of the necessary system of knowledge regarding the sexual sphere of adolescents' lives and be aimed at the awareness of adolescents about their own body and the age-related features of its functioning, about risk factors that cause sexually transmitted diseases, means of prevention, places where you can turn to for advice in the event of this problematic situation; prevention of unwanted pregnancy, regarding the rules of safe sexual behavior and a healthy lifestyle.

The leading models of sexual education are the repressive, liberal, «golden middle» model. It has been proven that the adoption of one or another model in a specific society is regulated by the individual attitude to sexuality and sexual education of teenagers.

Key words: health, healthy lifestyle, teenagers, sex education.

Постановка проблеми. Питання сексуальної освіти, що передбачають анатомо-фізіологічний, медико-гігієнічний, моральний, психологічний, психосексуальний, юридичний складові, завжди були предметом дослідження соціологів, педагогів, психологів, лікарів.

За визначенням ЮНЕСКО, сексуальна освіта передбачає наукову, реальну, об'єктивну, неупереджену інформацію про анатомію статевих органів, репродуктивне здоров'я, про емоційні взаємовідносини із сексуальним партнером чи партнеркою, усвідомлене та відповідальне планування таких стосунків

Наразі проблема сексуальної освіти підлітків є важливою та актуальною, оскільки через брак ґрунтовної інформації про інтимні стосунки між чоловіком та жінкою, про їх імовірні невідворотні наслідки, підлітки вимушені

опанувати специфіку таких взаємовідносин через особистий досвід, не завжди вдалий, отримувати потрібну інформацію у друзів, через Інтернет.

Підлітковий вік є важливим етапом у житті кожної людини, у якому вона відчуває себе вже не дитиною, але й не зовсім дорослим. Науковці наголошують, що підліток (12–14 років) – це хлопець або дівчина в перехідному віці від дитинства до юності (Кравченко, 2018).

Підлітки поступово позбавляються стереотипних уявлень про статево-рольову поведінку, з'являються нові цінності, моделі поведінки, необмежені можливості, речі, які раніше були неприйнятними, стають правилами поведінки у соціальному середовищі. Популяризація у засобах масової інформації моделей статево-рольової поведінки та відсутність ефективної

та дієвої програми сексуальної освіти призводить до формування у підлітків неадекватних уявлень щодо статевої поведінки, що є одним із факторів зниження віку початку статевого життя. Це зумовлює зниження моральності та сексуальну розбещеність у підлітковому середовищі, поширення захворювань, що передаються статевим шляхом та збільшення випадків небажаної вагітності серед неповнолітніх, що супроводжується її перериванням (Кравченко, 2018).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Стан та чинники здоров'я українських підлітків вивчала О. Балакірева (Балакірева, 2011), просвітницьку роботу з підлітками щодо збереження, розвитку та зміцнення репродуктивного здоров'я у наукових працях розглядала Н. Зимівець (Зимівець, 2010), роль сексуальної освіти у зміцненні здоров'я підлітків досліджувала Л. Кравченко (Кравченко, 2018), формування мотивації до здорового способу життя у підлітків як соціально-педагогічної проблеми вивчала Т. Спіріна (Спіріна, 2012), Л. Вигівська, О. Піонтковська, Н. Рогачова, Т. Рубінська, І. Тучкіна досліджували проблему статевого виховання, як складову здорового способу життя (Статеве..., 2013), сучасні тенденції статевого виховання учнівської молоді є предметом наукового пошуку О. Бялик (Бялик, 2016).

Соціально-політичні, економічні зміни, які відбуваються у країні провокують суперечності між вимогами до сексуальної освіти підлітків та нездатністю таких соціальних інститутів, як сім'я, заклади освіти, повноцінно виконувати виховні функції, внаслідок чого, формування культури сексуальних взаємовідносин наразі є проблемою як психологічною, соціально-педагогічною, так і загальнодержавною.

Переважно в освіті розглядають два взаємопов'язані процеси: навчання як засвоєння знань, умінь й навичок та виховання як засвоєння цінностей культури, соціального досвіду, моделей поведінки й цілеспрямований розвиток особистості.

Сьогодні ми спостерігаємо певну зміну підходів щодо питань освіти та виховання. Зокрема, передбачається знання та усвідомлення підлітками загальнолюдських і національних цінностей, моральних орієнтирів у сімейному житті, відповідальності у прийнятті виважених рішень, збереження духовного, репродуктив-

ного, психосоціального, фізичного здоров'я суспільства. Водночас, щоб розв'язати ці завдання, необхідно підвищувати ефективність освітнього процесу, особливі увагу приділяючи сексуальній освіті.

Особлива увага до проблем сексуальної освіти в Україні зумовлена сукупністю факторів, серед яких можемо виділити: прискорення психо-фізичного розвитку, темпів вікового розвитку дітей і підлітків порівняно з минулими поколіннями; незадовільний рівень поінформованості підлітків щодо питань статевої сфери, низька якість і ненадійні шляхи отримання певної інформації (друзі, однолітки, Інтернет мережа, засоби масової інформації); сексуальність підлітків та проблеми з репродуктивним здоров'ям, ризиковані поведінкові практики, захворювання, які передаються статевим шляхом; знецінення підлітками морально-ціннісних орієнтацій.

Ці факти свідчать про недостатньо якісну роботу, що проводиться соціальними працівниками у напрямі сексуальної освіти, про відсутність теоретико-методичної підготовки учителів, низький рівень педагогічної культури й виховного батьківського потенціалу.

У монографії «Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу», науковці звертають увагу на те, що підлітки є особливою частиною населення, стан здоров'я яких та мотивація до здорового способу життя характеризує соціальне благополуччя суспільства, а також, у подальшому, є першою ознакою змін у здоров'ї населення (Токарева, Шамне, Макаренко, 2014). Саме тому, підлітковий вік вважається важливим життєвим етапом, що впливає на доросле життя, яке може бути успішним, здоровим, якісним або в цей період можна зруйнувати все в цент.

На думку науковців, підлітки найбільш схильні до впливу соціальних змін, що і спонукає їх до пошуку інших моделей поведінки, оскільки питання правильної, соціально відповідальної поведінки в цьому віці набувають найбільшої значущості. Так, вони вже не відносяться до категорії дітей, та вони також не є дорослими, хоча, зазвичай, позиціонують себе такими.

Підлітковий вік характеризується бурхливим статевим (ріст статевих органів), психосексуальним (формування сексуальності, зокрема

статевого потягу), психологічним й соціальним (формування особистісного «Я» підлітків і навичок комунікації), фізичним (ріст усіх органів і систем організму) дозріванням, що відбувається дуже нерівномірно і неодноразово, проявляючись як на міжособистісному так, і на особистісному рівнях.

Відповідальне ставлення до власного здоров'я є невід'ємною складовою процесу формування та реалізації здорового способу життя підлітків. Водночас, у підлітковому віці вирішується питання: яким чином людина може відповідати вимогам, що ставить перед нею соціум. Підлітковий вік має свої особливі, виняткові риси, що характеризують особливості поведінки, спосіб мислення, власні проблеми, зокрема і стосовно здоров'я. Т. Бондар систематизувала специфічні особливості підліткового віку та виокремила його особливості, що впливають на поведінкові моделі й спосіб життя підлітків. Отже, такими особливостями, на думку вченої, є: почуття дорослості як специфічної форми самосвідомості, якісно новий рівень вимог, звільнення від батьківського впливу, важлива ціннісна значущість приналежності до групи однолітків та комунікація з ними, як ключовий вид діяльності (Бондар, 2010).

Отже, можемо виокремити завдання сексуальної освіти підлітків (Статеве..., 2014):

- формування гармонійної особистості; навичок комунікації та здатності знаходити шляхи вирішення складних питань й приймати усвідомлені рішення; мотивації до здорового способу життя, позитивного ставлення до планування сім'ї та відповідального батьківства;
- забезпечення важливою та необхідною, достовірною інформацією, яка допоможе адаптуватися до змін у період статевого дозрівання;
- профілактика психологічної і соціальної дезадаптації; незапланованої вагітності та захворювань, які передаються статевим шляхом;
- збереження репродуктивного здоров'я підлітків.

Успішність сексуальної освіти характеризується узгодженістю змісту освітнього процесу із зусиллями фахівців, наявністю психосексуальної та професійно-педагогічної культури.

Українські науковці О. Голоцван, Н. Лещук, Ж. Савич, Я. Сивохоп пропонують моделі сек-

суальної освіти, котрі щодо сексуальності, реалізують певні типи моральних установок (Статеве, 2014).

При ліберальній моделі сексуальність сприймається як значуща життєва цінність. Підлітки самостійно та незалежно формують й висловлюють допустимі й омріяні моральні та сексуальні норми, а фахівці не нав'язують підліткам своє бачення та власну мораль. Єдиною обов'язковою вимогою є почуття відповідальності за наслідки сексуальних стосунків (небажана вагітність, інфекції тощо). Формування моральних зразків сексуальної поведінки вважається справою, у першу чергу, сім'ї.

Ознайомлення підлітків з фізичними ознаками та проявами статі при репресивній моделі вважається небажаним, адже знання можуть стимулювати інтерес до сексуальності та викликають бажання експериментувати. Спроби підлітків досягти свободи й незалежності від дорослих та отримати адекватну інформацію про сексуальність наражаються на супротив. Також, не рекомендується обговорення питань статевого дозрівання, захворювань, які передаються статевим шляхом, нетрадиційних форм сексуальної поведінки тощо, перш ніж у підлітків не сформується усвідомлене розуміння щодо важливості сім'ї та шлюбу.

Стратегія моделі «золотої середини» допомагає уникнути розчарувань і заподіяння шкоди іншим у сексуальних стосунках, полегшити психосексуальний розвиток, перехід до дорослого життя. Щоб втілення в життя емоційних і сексуальних потреб не порушувало основних соціальних норм та благополуччя оточуючого середовища, суспільство зобов'язане регулювати й пропонувати межі для сексуальної поведінки підлітків (Бялик, 2016).

Існують різні моделі щодо формування здорового способу життя підлітків. Прийняття тієї чи іншої моделі регулюється індивідуальним ставленням до сексуальності й статевого виховання.

Певний час досить поширеною моделлю роботи з формування мотивації щодо здорового способу життя було інформування про здоров'я та негативний вплив шкідливих звичок. Наразі, встановлено, що знання про ризики для здоров'я не гарантують бажаної поведінки. Отже знання не завжди і не у повній мірі впливають на ставлення та мотивацію загалом (Спіріна, 2012).

Оскільки, змінити ставлення набагато складніше, ніж рівень знань, соціальна робота щодо формування здорового способу життя, використовує такі складові, як: знання (умова для подальшого формування здорової поведінки), усвідомлення (прийняття рішень щодо особистої поведінки у формуванні навичок здорового способу життя), ставлення (впливає як на пошук інформації, так і на поведінку щодо зміцнення здоров'я), упевненість у можливості змінити власну поведінку (підтримки поведінки, направленої на вироблення навичок здорового способу життя), навички й уміння (комунікативні, міжособистісного спілкування, прийняття рішень, критичного мислення, розв'язання проблем, самоорганізації) та поведінка (зміна поведінки, як наслідок довготривалих попередніх змін).

Як вид діяльності, формування мотивації до здорового способу життя підпорядковано таким принципам, як: партнерство і пристосування.

Принцип партнерства скоординує діяльність усіх зацікавлених сторін: уряд, сектор охорони здоров'я, інші суспільно-економічні сектори, недержавні організації, місцева влада, промисловість, засоби масової комунікації.

Принцип пристосування передбачає максимальне пристосування діяльності та врахування специфічних особливостей, можливостей осіб, громад, організацій, регіонів.

Висновки. Отже, проаналізувавши питання сексуальної освіти як складової здорового способу життя, ми означили, що сексуальна освіта спрямовується на реалізацію підлітками потенціалу власного здоров'я та їх розвиток в контексті загальнолюдських цінностей, спостереження за власним здоров'ям, зміцнення й охорону здоров'я протягом життя.

Також, формування мотивації до здорового способу життя у підлітків передбачає насамперед профілактичну і просвітницьку роботу, оскільки примусити підлітків вести здоровий спосіб життя ми не можемо, їх можна лише мотивувати.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірева О. М., Бондар Т. В., Артюх О. Р. Стан та чинники здоров'я українських підлітків : монографія. Київ : ЮНІСЕФ ; К.І.С., 2011. 172 с.
2. Бондар Т. В. Стильові особливості повсякденних практик українських підлітків : дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04 / Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2010.
3. Бялик О. В. Сучасні тенденції статевого виховання учнівської молоді в країнах Євросоюзу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини. Умань, 2016. 547 с.
4. Зимівець Н. В., Петрович В. С., Закусило О. Ю. Навчання здоров'я: просвітницька робота з підлітками щодо збереження, розвитку та зміцнення репродуктивного здоров'я : навч.-метод. посіб. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 360 с.
5. Кравченко Л. А., Кобзева І. М. Роль сексуальної освіти у зміцненні здоров'я підлітків. *Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* : 25–26 квітня 2018 року. Бердянськ : БДПУ, 2018. Ч. 2. С. 62–63.
6. Спіріна Т. П. Формування мотивації до здорового способу життя у підлітків як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка* : зб. наук. пр. / за ред. : В. С. Курило, С. Я. Харченко, С. В. Савченко. Луганськ : ДЗ “ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012. С. 193–201.
7. Статеве виховання – складова частина здорового способу життя : метод. вказ. для лікарів-інтернів, лікарів акушерів-гінекологів, дитячих гінекологів, педіатрів, сімейних лікарів / уклад.: І. О. Тучкіна, Л. А. Вигівська, Н. Ш. Рогачова, О. В. Піонтковська, Т. В. Рубінська. Харків : ХНМУ, 2013. 41 с.
8. Статеве виховання і репродуктивне здоров'я підлітків та молоді : навч. посіб. / Н. О. Лещук, Ж. В. Савич, О. А. Голоцван, Я. М. Сивохоп. Київ, 2014. 136 с.
9. Токарева Н. М., Шамне А. В., Макаренко Н. М. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу : монографія. Кривий Ріг, 2014. 312 с.

REFERENCES:

1. Balakireva, O.M., Bondar T.V. & Artiukh, O.R. (2011). *Stan ta chynnyky zdorovia ukrainskykh pidlitkiv* [The condition and health factors of Ukrainian adolescents]. Kyiv, YUNISEF, Ukrainskyi instytut sotsialnykh doslidzhen im. O. Yaremenka Publ., K.I.S. Publ., 172 p. (In Ukrainian).
2. Bondar T. (2010) *Styl'ovi osoblyvosti povsyakdennykh praktyk ukrayins'kykh pidlitkiv* [Stylistic features of everyday practices of Ukrainian teenagers] (Candidate's thesis). Kharkiv. [in Ukrainian]

3. Bialyk O. (2016). Suchasni tendentsii statevogo vihovannia uchnivskoi molodi v krainax evrosoyzy [Current trends in sexual education of student youth in the European Union] (Doctor's thesis). Uman. 547 p. [in Ukrainian]
4. Zymivets, N.V., Petrovych, V.S. & Zakusylo, O.Yu. (2010). *Navchannia zdorovia: prosvitnytska robota z pidlitkamy shchodo zberezhenia, rozvytku ta zmitsnennia reproduktyvnoho zdorovia* [Health education: Educational work with adolescents on the preservation, development and enhancement of reproductive health]. Lutsk, Volynskiy natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky Publ., 360 p. (In Ukrainian).
5. Kravchenko, L.A. & Kobzeva, I.M. (2018). *Rol seksualnoi osvity u zmitsnenni zdorovia pidlitkiv* [The role of sexual education in improving the health of adolescents]. *Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii* [Materials of the II International Scientific and Practical Internet Conference]. Berdiansk, BDPU Publ., part 2, pp. 62-63 (In Ukrainian).
6. Spirina T. (2012) *Formuvannya motyvatsiyi do zdorovoho sposobu zhyttya u pidlitkiv yak sotsial'no-pedahohichna problema* [Formation of motivation for a healthy lifestyle in teenagers as a socio-pedagogical problem]. Luhansk, DZ «Taras Shevchenko LNU», pp. 193–201. [in Ukrainian]
7. Tuchkina, I.O., Vyhivska, L.A., Rohachova, N.Sh., Piontkovska, O.V. & Rubinska T.V. (2013) *Stateve vykhovannya – skladova chastyna zdorovoho sposobu zhyttya* [Sex education is an integral part of a healthy lifestyle]. Kharkiv, KhNMU, 41 p. [in Ukrainian]
8. Leshchuk, N.O., Savych, Zh.V., Holotsvan, O.A. & Syvokhop Y.M. (2014) *Stateve vykhovannya i reproduktyvne zdorov'ya pidlitkiv ta molodi* [Sexual education and reproductive health of adolescents and young people]. Kyiv, 136 p. [in Ukrainian]
9. Tokareva N.M., Shamne A.V. & Makarenko N.M. (2014) *Suchasnyy pidlitok u systemi psykhologo-pedahohichnoho suprovodu* [A modern teenager in the system of psychological and pedagogical support]. Kryvyi Rih, 312 p. [in Ukrainian]

УДК 159.922+316.48

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.16>

Вікторія СТЕПАНЕНКО

доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної педагогіки, ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», вул. Коваля, 3, м. Полтава, Україна, 36003

ORCID: 0000-0002-5793-3069

Бібліографічний опис статті: Степаненко, В. (2023). Консультування як соціальна послуга у розв'язанні конфліктних ситуацій. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 110–115, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.16>

КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА У РОЗВ'ЯЗАННІ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

В статті окреслено об'єктивні і суб'єктивні чинники і причини виникнення конфліктних ситуацій, специфіку надання соціальної послуги консультування в контексті їх розв'язання. Зазначено напрями надання соціальної послуги консультування в аспекті розв'язання конфліктних ситуацій: надання психологічної допомоги; корегування психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; допомога в зміцненні / відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків. Здійснено опис рівнів надання соціальної послуги консультування: індивідуального, сімейного, групового, масового. Акцентовано увагу на особливостях надання відповідної послуги клієнту, які можуть забезпечити йому вихід зі складної життєвої ситуації (кризи), зокрема розглянуто специфіку надання соціальної послуги консультування за надзвичайних обставин. Наголошено увагу на функціях консультування в контексті проблеми розв'язання конфліктних ситуацій з позиції «норма і цінність». Розглянуто основні заходи щодо розв'язання конфліктних ситуацій в процесі надання відповідної послуги: допомога в аналізі проблеми, виявлення конфліктогенних зон, знаходження альтернативних шляхів виходу та прийняття рішень, сприяння у само-допомозі, формування впевненості в собі, самоповаги, навичок спілкування, соціальна корекція взаємовідносин, знаходження альтернативних шляхів виходу та прийняття рішень. Зазначено, що соціальна послуга консультування забезпечує надання допомоги, спрямованої на зміну сприйняття і поведінки особистості в конфлікті, актуалізацію її внутрішніх ресурсів, стимулювання власних потенційних можливостей, поліпшення взаємин із соціальним середовищем.

Ключові слова: соціальна послуга, консультування, конфлікт, конфліктна ситуація, розв'язання конфліктних ситуацій, соціальний працівник.

Viktoriiia STEPANENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Social Pedagogy, State Institution "Lugansk Taras Shevchenko National University", 3 Koval str., Poltava, Ukraine

ORCID: 0000-0002-5793-3069

To cite this article: Stepanenko, V. (2023). Konsultuvannia yak sotsialna posluha u rozv'iazanni konfliktnykh sytuatsii [Counselling as a social service in the resolution of conflict situations]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 110–115, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.16>

COUNSELLING AS A SOCIAL SERVICE IN THE RESOLUTION OF CONFLICT SITUATIONS

The article outlines the objective and subjective factors and causes of conflict situations, the specifics of providing social services counselling in the context of their resolution. The areas of provision of social services counselling in the aspect of resolving conflict situations are indicated. There is provision of psychological assistance; correction of psychological state and behavior in everyday life; help in strengthening / restoration of family and socially beneficial ties. The levels of providing social counselling services are described. These is individual, family, group, mass levels. Attention is focused on the features of providing the appropriate service to the client, which can provide him with a way out of a difficult life situation (crisis), in particular, the specifics of providing a social service counselling under extraordinary circumstances are considered. Emphasis is placed on the functions of counselling in the context of the problem of resolving conflict situations from the standpoint of «norm» and «value». The main measures for solving conflict situations in the process of providing the appropriate service are considered. These is help in analyzing of problem, identifying conflict-prone

areas, finding alternative ways out and making decisions, assisting in self-help, building self-confidence, self-respect, communication skills, social correction of relationships, finding alternative ways out and making decisions. It is noted that the social service counselling provides assistance aimed at changing the perception and behavior of an individual in a conflict, actualizing his internal resources, stimulating his own potential, and improving relations with the social environment.

Key words: social service, counselling, conflict, conflict situation, resolution of conflict situations, social worker.

Актуальність проблеми. Виявлення засобів і способів розв'язання конфліктних ситуацій, пошук можливостей конструктивного регулювання людських взаємин, надання якісних соціальних послуг, забезпечення громадян своєчасною і доступною підтримкою є одним із головних завдань соціальної сфери. У разі виникнення конфлікту індивід зазвичай схильний до нерациональної поведінки, яка зумовлюється значним емоційним відгуком на конфліктну ситуацію (Долинська & Матяш-Заяц, 2010). Серед основних соціальних послуг, яка надає можливість допомогти клієнту проаналізувати і зрозуміти сутність його життєвої ситуації, запропонувати різноманітні варіанти для розв'язання проблем, що спровокували конфліктну ситуацію, відновити й оптимізувати соціальні функції, сформувати соціальні норми спілкування, є соціальне консультування (Консультування, як соціальна послуга, 2022).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги» консультування належить до базових соціальних послуг (Про соціальні послуги, 2019). Відповідна послуга була стандартизована в 2015 році (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування, 2015), що визначило загальні вимоги до неї, її зміст, умови, форми, права і відповідальність сторін тощо. Консультування у джерелах літератури в контексті проблеми дослідження розглядають як вид соціальної послуги клієнту, який сприяє поліпшенню взаємин клієнта із соціальним середовищем, створенню психологічного комфорту в соціумі (Соціальна педагогіка, 2009; Хлебик, 2019; Setiowati & Nuryanto, 2022 та ін.); як технологію надання соціальної допомоги, кваліфіковану пораду, окремий вид, напрям соціальної діяльності, процес і засіб втручання, який шляхом цілеспрямованого інформаційного впливу на людину чи малу групу допомагає у вирішенні проблем пов'язаних із соціалізацією, відновленні й оптимізації соціальних функцій, орієнтирів, виробленні соціальних норм життєдіяльності і спілкування (Завацька,

2008; Криницька & Фуртак, 2020; Пожидаєва, 2012; Hough, 2014; Technology use in social work practice, 2021; Vişcu, 2013 та ін.).

Незважаючи на наявний державний стандарт соціальної послуги консультування, значні напрацювання у соціальній сфері щодо надання консультативних послуг населенню, зокрема щодо розв'язання конфліктних ситуацій, слід урахувувати, що процес консультування в кожному конкретному випадку має свою специфіку, обумовлену індивідуальними особливостями клієнтів в контексті розгляду конфліктної ситуації; їх можливостями і ресурсами для того, щоб впоратися зі складною ситуацією; унікальністю кожної конфліктної ситуації за своєї природою; необхідністю врахування під час її вивчення всіх конкретних умов, у яких вона розвивається, тощо. Це свідчить про актуальність досліджуваної проблеми в умовах сьогодення, особливо в умовах воєнного стану в Україні та прийняття низки нормативно-правових актів у соціальній сфері, які також підкреслюють потребу у визначенні специфіки надання відповідної послуги в контексті розв'язання конфліктних ситуацій, що виникають на тлі певного емоційного стану клієнтів.

Мета дослідження – визначити специфіку надання соціальної послуги консультування в контексті розв'язання конфліктних ситуацій та типових причин їх виникнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досить часто в ситуації конфлікту дії, наміри і позиції, як власні, так і опонента сприймаються неправильно. Типове їх відображення характеризується такими властивостями, як категоричність, песимізм, суб'єктивізм, легковажність, ідеалізм, нереальні вимоги, орієнтація на комфорт, зстригання, фаталізм, консерватизм, жертвовність тощо. Об'єктивно-суб'єктивні причини конфліктів є системотвірним чинником при визначенні способів їх попередження виробленні оптимальних стратегій поведінки у типових конфліктних ситуаціях.

До об'єктивних причин конфліктів можна віднести, головним чином, ті обставини соці-

альної взаємодії учасників, які призвели до зіткнення їх інтересів, думок, установок тощо. Об'єктивні причини зумовлюють виникнення передконфліктної обстановки – об'єктивного компонента конфліктної ситуації.

Суб'єктивні причини конфліктів переважно пов'язані з індивідуальними психологічними особливостями опонентів, коли людина обирає конфліктний варіант поведінки, стратегію протидії і не намагається обговорити і взаємовигідно вирішити суперечності. Практично будь-яка конфліктна ситуація дає можливість вибору конфліктного або одного з неконфліктних способів її розв'язання. Вибір варіанту поведінки є суб'єктивним рішенням людини, тобто має суб'єктивний характер (Галаган, Орлов & Отич, 2008).

Також можна виокремити об'єктивні і суб'єктивні чинники конфліктної ситуації. До об'єктивних чинників можуть належати протиріччя між процесом розвитку і прагненням до стабілізації, виникаючими потребами та способами їх задоволення тощо. Суб'єктивними чинниками можуть слугувати розуміння значущості проблемної ситуації, логічність її рішення, зацікавленість в її вирішенні, мотиви та інтереси людей (Єршов, 2007).

Згідно з Державним стандартом соціальна послуга консультування з метою розв'язання конфліктних ситуацій надається за напрямками:

- надання психологічної допомоги;
- корегування психологічного стану та поведінки в повсякденному житті;
- допомога в зміцненні / відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків.

Відповідні напрями містять у собі заходи, які можна проводити як індивідуально, так і в групі:

- допомога в аналізі проблеми, виявлення конфліктогенних зон, знаходження альтернативних шляхів виходу та прийняття рішень, сприяння у самодопомозі;
- формування впевненості в собі, самоповаги, навичок спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій;
- соціальна корекція взаємовідносин у конфліктних ситуаціях;
- допомога в аналізі проблем сімейного спілкування отримувача соціальної послуги, виявлення конфліктогенних зон, знаходження альтернативних шляхів виходу та прийняття

рішень (Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування, 2015).

Мета консультування полягає в наданні допомоги в аналізі проблеми, проясненні конфліктних зон, знаходженні альтернативних шляхів виходу і прийняття рішення, тобто підтримка клієнта в аспекті «допомоги самому собі». Консультування має свою структуру, техніки, інструменти проведення, окремі моделі і форми. Однак не буває двох однакових клієнтів та ситуацій консультування. Потреби і підходи роботи з кожним клієнтом мають бути індивідуальні. Завдання консультування також можуть бути різними в кожному конкретному випадку і залежати від потреб та очікувань клієнта. Соціальний працівник в процесі консультування створює умови, які дадуть змоги клієнту прийняти виважене рішення (Савчук & Сініцина, 2013).

Функціями консультування в контексті проблеми розв'язання конфліктних ситуацій з позиції «норма і цінність» є:

- передача певних норм, цінностей та уявлень про оптимальні моделі поведінки і способи діяльності;
- надання необхідної інформації;
- аксикреція, аксиогенез;
- контроль за реалізацією нових цінностей і норм у повсякденному житті клієнта;
- формування у клієнта адекватних уявлень про себе, свої можливості, цінності й ідеали;
- навчання ефективним та адекватним засобам вирішення ціннісно-нормативних конфліктів (Хлебик, 2019).

Соціальна послуга консультування може надаватися на декількох рівнях:

- *індивідуальний* – робота соціального працівника з конкретним клієнтом, його ситуацією, середовищем. Робота має тривалий характер. Мета: корекція поведінки й когніцій об'єкта з метою вирішення проблем, які виникли у клієнта чи які він спричинив. (наприклад, ситуація, коли підліток постраждав від сімейного насилля);
- *сімейний* – соціальний працівник створює цілісну картину сімейного фону. Консультування дітей відбувається біполярно – окремо і разом із батьками (вивчення конфліктної ситуації);
- *груповий* (група складається з осіб, які мають одну проблему та потребують підтримки

інших осіб, постраждалих від схожої ситуації), де залучено клієнтів, які мають однаковий запит чи пережили однакову ситуацію. Пошук потенціалу клієнтів, залучення членів групи до допомоги одне одному;

– *масовий* (робота з великими кількостями людей – громада, місто, область тощо) – інформаційна й освітня робота з клієнтами, щоби надати їм знання у питаннях певної соціальної проблеми, яка може провокувати виникнення конфліктних ситуацій (Криницька & Фуртак, 2020).

Соціальна послуга консультування передбачає актуалізацію у клієнта внутрішніх сил і ресурсів, які можуть забезпечити йому вихід зі складної життєвої ситуації (кризи), що має певні особливості. По-перше, соціальному працівнику в процесі консультування клієнта під час вирішення конфліктних ситуацій важливо враховувати, що його роль як посередника повинна бути емоційно нейтральною. По-друге, позиція соціального працівника може ускладнитися тим, що в процесі роботи з клієнтом може виникати суперечність між цілями, потребами і ресурсами, оскільки клієнт може не погоджуватися на зміни, які йому пропонуються, через те, що вони потребують від нього значних зусиль, енергетичних затрат, відмови від звичної моделі поведінки та способу мислення (Глигало, 2016).

По-третє, слід окремо розглянути соціальну послугу консультування за надзвичайних обставин, надання якої має певні специфічні особливості. Так, Постановою КМУ № 560 від 07.05.2022 р. «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» визначено особливості надання соціальних послуг консультування та консультативного кризового телефону, які полягають в тому, що в умовах воєнного стану ці послуги можуть надаватися екстрено (кризово) за результатами оцінки та відповідно до потреб особи / сім'ї, особи з інвалідністю та особи похилого віку. Постраждала особа може отримати послугу консультування безкоштовно лише за заявою, без необхідності збирати пакет документів. Заява може подаватися як від самої особи, яка потребує надання відповідної соціальної послуги (для дієздатних осіб

та осіб, цивільна дієздатність яких обмежена), так і від законного представника (для недієздатних осіб, яким призначено опікунів, крім недієздатних осіб, які втратили зв'язок з опікуном під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях); уповноваженою особою органу опіки та піклування (для недієздатних осіб, опікуна яким не призначено або які втратили з ним зв'язок під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях) (Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, 2022).

Таким чином, соціальна послуга консультування у розв'язанні конфліктних ситуацій спрямована на допомогу у подоланні розбіжностей, що виникли, активізацію усвідомлення того, що відбувається – виявлення й аналіз причин, виокремлення кола осіб, причетних до конфліктної ситуації, обговорення пропозицій та обрання клієнтом конструктивних способів її вирішення. Надання відповідної послуги повинно відповідати вимогам, визначених державним стандартом, враховувати індивідуальні психологічні особливості опонентів, а також специфіку самої конфліктної ситуації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, надання послуги консультування спрямоване на оптимізацію життєдіяльності, спілкування, сфери сімейних, професійних стосунків, адаптацію до нових умов існування, допомогу в організації себе, свого оточення та способу життя (Коберник, 2008). Для розв'язання конфліктних ситуацій під час консультування створюються умови продуктивного виходу з кризи, більш інтенсивного особистісного розвитку, підвищення ритму життя. Соціальна послуга консультування забезпечує надання допомоги, спрямованої на зміну сприйняття і поведінки особистості в конфлікті, актуалізацію її внутрішніх ресурсів, стимулювання власних потенційних можливостей, поліпшення взаємин із соціальним середовищем. Основними заходами соціальної послуги консультування в контексті розв'язання конфліктних ситуацій є допомога в аналізі проблеми, виявлення об'єктивно-суб'єктивних причин конфліктних ситуацій, конфліктогенних зон, знаходження альтерна-

тивних шляхів виходу та прийняття рішень, сприяння у самопомозі, формування впевненості в собі, самоповаги, навичок спілкування, соціальна корекція взаємовідносин, знаходження альтернативних шляхів виходу

та прийняття рішень. Перспективу подальших розвідок вбачаємо у дослідженні процесу розвитку конфліктологічної компетентності соціальних працівників в процесі роботи з кейсами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Отич О. М. Конфліктологія: конспект лекцій. К.: ДЕГУТ, 2008. 293 с.
2. Глигало Ю. В. Професійна підготовка майбутнього соціального працівника запобіганню конфліктним ситуаціям у процесі спілкування з клієнтами (із використанням соціально-перцептивних компетентностей): прогн. і матер. XV Міжнар. наук.-практ. конфер. «Конфліктологічна експертиза: теорія та методика». 2016. С. 67–69. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9027>
3. Долинська Л. В., Матяш-Заяц Л. П. Психологія конфлікту: навч. посіб. К.: Каравела, 2010. 304 с.
4. Єршов П. І. Вирішення конфліктів у сфері соціальної роботи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*: зб. наук. пр. 2007. № 4 (6). URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/298>
5. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. К.: Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.
6. Коберник Л.О. Конфліктні форми поведінки та способи їх корекції в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології*. Т. 1. Ч. 21–22 / За ред. С.Д.Максименка, Л.М.Карамушки, 2008. С.173–177.
7. Консультування, як соціальна послуга. 2022. URL: <http://surl.li/gbsac>
8. Криницька І., Фуртак С. Соціально-педагогічне консультування підлітків, постраждалих від сімейного насилля. *Наукові записки УКУ. Педагогіка. Психологія*. 2020. Вип. 3. С. 51–65.
9. Пожидаєва О. В. Сутність та види консультування в соціально-педагогічній діяльності. *Вісник Запорізького національного університету*. Сер.: Педагогічні науки: зб. наук. пр. 2012. №1 (17). С. 22–25.
10. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або [...]: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF?find=1&text#Text>
11. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги консультування: Мінсоцполітики України; Наказ, Стандарт, Форма [...] від 02.07.2015 № 678. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15?find=1&text#Text>
12. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19?find=1&text#Text>
13. Савчук О., Сініцина К. Основи консультування ЛЖВ. ВБО «Всеукраїнська мережа ЛЖВ», 2013. 53 с. URL: <http://surl.li/gcdlj>
14. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. К.: Центр учбової літератури, 2009. 488 с.
15. Хлебик С. Р. Інноваційні технології в соціальній роботі з неповнолітніми засудженими у постпенітенціарний період. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2019. №4. С. 66–72.
16. Hough, M. (2014) *Counselling skills and Theory*, Hodder Education.
17. Setiowati, A. & Nuryanto, I. L. (2022). Identification of guidance and counseling service needs for elementary school. *Early intervention strategies for students. Advances in Social Science, Education and Humanities Research. International Seminar on Innovative and Creative Guidance and Counseling Service (ICGCS 2021)*, 657, 42–45.
18. Technology use in social work practice (Explanatory Document) (2021). Newfoundland & Labrador College of Social Workers. Retrieved from: <http://surl.li/gckeg>
19. Vişcu, L. I. Social Work Counselling (2013). In book: *Applied Social Psychology* (pp.51–59). Ch. 1. / Eds: P.-L. Runcan, G. Raţă, Ş. Cojocaru. Cambridge Scholars Publishing.

REFERENCES:

1. Halahan, V. Y., Orlov, V. F., & Otych, O. M. (2008) *Konfliktolohiia [Conflictology]*. K.: DETUT [in Ukrainian].
2. Hlyhalo, Y. V. (2016). *Profesiina pidhotovka maibutnoho sotsialnoho pratsivnyka zapobihanniu konfliktnym sytuatsiam u protsesi spilkuvannia z kliientamy (iz vykorystanniam sotsialno-pertseptyvnykh kompetentnostei) [Professional training of the future social worker to prevent conflict situations in the process of communication with clients (using socio-perceptive competencies)]* (p. 67–69): XV Mizhnar. nauk.-prakt. konfer. «Konfliktolohichna ekspertyza: teoriia ta metodyka». Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9027> [in Ukrainian].

3. Dolynska, L. V., & Matiash-Zaiats, L. P. (2010). *Psykholohiia konfliktu [Psychology of conflict]*. K.: Karavela [in Ukrainian].
4. Yershov, P. I. (2007). Vyrishennia konfliktiv u sferi sotsialnoi roboty [*Resolving conflicts in the field of social work*]. *Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy*, 4 (6). Retrieved from: <https://ap.uu.edu.ua/article/298> [in Ukrainian].
5. Zavatska, L. M. (2008). *Tekhnolohii profesiinoi diialnosti sotsialnoho pedahoha [Technologies of the professional activity of a social pedagogue]*. K.: Vydavnychi Dim «Slovo» [in Ukrainian].
6. Kobernyk, L. O. (2008). Konfliktni formy povedinky ta sposoby yikh korektsii v yunatskomu vitsi [*Conflict forms of behavior and methods of their correction in youth*]. *Aktualni problemy psykholohii*, 1 (21–22), 173–177. [in Ukrainian].
7. *Konsultuvannia, yak sotsialna posluha [Counseling as a social service]* (2022). Retrieved from: <http://surl.li/gbsac> [in Ukrainian].
8. Krynytska, I., & Furtak, S. (2020). *Sotsialno-pedahohichne konsultuvannia pidlitkiv, postrazhdalych vid simeinoho nasyllia [Socio-pedagogical counseling of teenagers affected by family violence]*. *Naukovi zapysky UKU. Pedahohika. Psykholohiia*, 3, 51–65. [in Ukrainian].
9. Pozhydaieva, O. V. (2012). *Sutnist ta vydy konsultuvannia v sotsialno-pedahohichnii diialnosti [The essence and types of counseling in socio-pedagogical activity]*. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Pedahohichni nauky*, 1 (17), 22–25 [in Ukrainian].
10. *Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo nadannia sotsialnykh posluh u razi vvedennia nadzvychnoho abo voiennoho stanu v Ukraini abo [...] [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the provision of social services in the event of the introduction of a state of emergency or martial law in Ukraine or [...]]: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine 05/07/2022 No. 560*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2022-%D0%BF?find=1&text#Text> [in Ukrainian].
11. *Pro zatverdzhennia Derzhavnogo standartu sotsialnoi posluhy konsultuvannia: Minsotspolityky Ukrainy; Nakaz, Standart, Forma [...] vid 02.07.2015 № 678 [On the approval of the State standard of social counseling services: Ministry of Social Policy of Ukraine; Order, Standard, Form [...] 02.07.2015 No. 678]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15?find=1&text#Text> [in Ukrainian].
12. *Pro sotsialni posluhy: Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 № 2671-VIII [On social services: Law of Ukraine, Jan. 17, 2019 No. 2671-VIII]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19?find=1&text#Text> [in Ukrainian].
13. Savchuk, O., & Sinitsyna, K. (2013). *Osnovy konsultuvannia LZhV [Basics of PLHIV counseling]*. VBO «Vseukrainska merezha LZhV». Retrieved from: <http://surl.li/gcdlj> [in Ukrainian].
14. *Sotsialna pedahohika [Social pedagogy]* (2009). / Ed. A. Y. Kapska. K.: Tsentri uchbovoi literatury [in Ukrainian].
15. Khlibik, S. R. (2019). *Innovatsiini tekhnolohii v sotsialnii roboti z nepovnitnimy zasudzhenymy u postpenitentsiarnyi period [Innovative technologies in social work with juvenile convicts in the post-penitentiary period]*. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky*, 4, 66–72 [in Ukrainian].
16. Hough, M. (2014) *Counselling skills and Theory*, Hodder Education. [in English].
17. Setiowati, A. & Nuryanto, I. L. (2022). Identification of guidance and counseling service needs for elementary school. Early intervention strategies for students. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research. International Seminar on Innovative and Creative Guidance and Counseling Service (ICGCS 2021)*, 657, 42–45. [in English].
18. *Technology use in social work practice (Explanatory Document)* (2021). Newfoundland & Labrador College of Social Workers. Retrieved from: <http://surl.li/gckeg> [in English].
19. Vișcu, L. I. *Social Work Counselling* (2013). In book: *Applied Social Psychology* (pp. 51–59). Ch. 1. / Eds: P.-L. Runcan, G. Rață, & Ș. Cojocar. Cambridge Scholars Publishing [in English].

УДК 364-781.72

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.17>

Вадим СУЛІЦЬКИЙ

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, вул. Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0001-6386-2028

Бібліографічний опис статті: Суліцький, В. (2023). Переговори в соціальній роботі. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 116–124, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.17>

ПЕРЕГОВОРИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Галузь професійної діяльності соціального працівника практично повністю ґрунтується на організації та проведенні переговорів між спеціалістами і клієнтами; між різними соціальними службами, що працюють у сфері надання соціальних послуг. Зрозуміло, що вміння ефективно організувати комунікацію та вести переговори є важливою якістю для спеціаліста щоб успішно вирішувати професійні завдання соціальної роботи.

У статті розглядаються питання переговорної діяльності в соціальній роботі та пропонується поетапний алгоритм підготовки до ведення переговорів під час реалізації програм або проєктів з питань соціального захисту та надання соціальних послуг.

Переговорна діяльність у соціальній роботі здійснюється та перебуває у неперервному процесі, що має назву «соціальний діалог». У той же час, недержавні установи, що надають соціальні послуги, у практичній діяльності з метою реалізації програм / проєктів використовують різноманітні підходи до ведення переговорів, що позитивно впливає на «кінцевий продукт» їх діяльності. Якість підготовки та проведення переговорів залежить від професійної компетентності керівників обох сторін і команди, яка готує ці переговори. Основною проблемою переговорів у соціальній роботі є пристосування потреб людини (організації, фонду тощо) до можливостей їх задоволення в межах правового поля, що існує та діє на даний час в державі. Найбільшою проблемою в соціальній роботі є швидкоплинність соціальних процесів у суспільстві. Тому, соціальні потреби громад перебувають у постійній трансформації. Головна задача всіх організацій, що реалізують соціальну політику в державі, своєчасно реагувати на ці запити та розробляти конкретні кроки щодо соціального захисту населення та надання людям певних соціальних послуг.

Ключові слова: етапи переговорів, клієнт, переговори, принципи переговорів, процес переговорів, соціальна послуга, соціальна робота.

Vadym SULITSKYI

PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of Social Pedagogy and Social Work Department of Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Igor Shamo str., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0001-6386-2028

To cite this article: Sulitskyi, V. (2023). Perehovory v sotsialnii roboti [Negotiations in social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 116–124, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.17>

NEGOTIATIONS IN SOCIAL WORK

The field of professional activity of a social worker is almost entirely based on the organization and conduct of negotiations between specialists and clients; between different social services working in the field of providing social services. It is clear that the ability to effectively organize communication and conduct negotiations is an important quality for a specialist to successfully solve professional tasks of social work.

The article examines the issues of negotiation in social work and offers a step-by-step algorithm for preparing for negotiations during the implementation of programs or projects on issues of social protection and provision of social services.

Negotiating activity in social work is carried out and is in a continuous process called "social dialogue". At the same time, non-state institutions that provide social services, in their practical activities for the purpose of implementing programs / projects, use various approaches to conducting negotiations, which positively affects the "end product" of their activities. The quality of preparation and conduct of negotiations depends on the professional competence of the leaders

of both parties and the team preparing these negotiations. The main problem of negotiations in social work is the adaptation of human needs (organizations, foundations, etc.) to the possibilities of their satisfaction within the legal framework that exists and is currently in force in the state. The biggest problem in social work is the rapidity of social processes in society. Therefore, the social needs of communities are in constant transformation. The main task of all organizations implementing social policy in the state is to respond to these requests in a timely manner and to develop concrete steps for social protection of the population and provision of certain social services to people.

Key words: negotiation stages, client, negotiation, negotiation principles, negotiation process, social service, social work.

Актуальність проблеми. В останні роки, особливо після початку російсько-української війни, соціальна робота в Україні не тільки активізувалася, але й набула нового змісту та значення. Все більше населення України залучається до роботи в різних державних і неурядових громадських організаціях, установах і фондах, що спеціалізуються на наданні соціальних послуг, до волонтерської діяльності. Це пояснюється виникненням у системі соціального захисту та соціального забезпечення нових категорій громадян, які потребують підтримки та допомоги.

Соціальна робота має власні специфічні професійні особливості. Вона регламентується законодавством і нормативно-правовими актами України з питань реалізації соціальної політики в державі. Окрім цього, соціальна робота має допомагати вирішувати ті соціальні проблеми, на які є запит від територіальних громад.

Галузь професійної діяльності соціального працівника практично повністю ґрунтується на організації та проведенні переговорів між спеціалістами та клієнтами, між різними соціальними службами, які працюють у сфері надання соціальних послуг. Таким чином, вміння ефективно організувати комунікацію та вести переговори є важливим умінням і навичкою спеціалістів у галузі соціальної роботи для успішного вирішення професійних завдань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою переговорів в соціальній роботі переймалося багато вчених як в Україні, так і за кордоном. Найбільша кількість наукових публікацій стосується медіації, як одного із видів комунікації в сфері соціальної роботи при вирішення конфліктних ситуацій (Котловий, 2019; Лях & Спіріна, 2015; Голова, 2022). Окремі вчені розглядають медіацію як вид соціальної послуги (Каршиєва, 2019; Шеремет, 2020). Також, вивчався досвід використання медіації в інших країнах (Попова & Тургенєва, 2021;

Боброва et al., 2006; Гірник & Резаненко, 2013). Дехто з вчених розглядають медіацію як одну із технологій соціальної роботи (Голова, 2022; Єсіна, 2017; Ярошенко, 2021). Окрім зазначених досліджень, можливості використання медіації у різних сферах вивчалася також у закладах загальної середньої освіти (Білик, 2015; Новгородський & Пилипенко, 2022); в менеджменті (Синявська, 2018); у роботі з підлітками (Єсіна, 2021; Протас, 2022); у роботі з сім'ями (Яремко, 2022).

Треба зауважити, що медіація в Україні регламентується Законом «Про медіацію» (<https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/216385.html>). В основі статей, які були присвячені правовим питанням використання медіації в соціальній роботі, розглядалися проблеми законодавчого врегулювання медіації як соціальної послуги (Георгієвський et al., 2020), реалізації права людини на справедливий суд шляхом процедури присудової медіації (Грень, 2017).

Аналіз публікацій з проблем переговорів в соціальній роботі не обмежується тільки всебічним висвітленням медіації. Є багато статей, що розглядають це питання з позиції соціального діалогу (Головань, 2022; Ільченко, 2022; Samoliuk, 2022), соціального партнерства (Куртаков, 2023; Луньова, 2022). Так, автори звертають увагу на проблеми розвитку соціального діалогу та соціального партнерства в Україні, потребі модернізації цих процесів, вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази, що регулює переговорну діяльність на різних рівнях суспільного життя.

Мета статті полягає в аналізі переговорної діяльності в соціальній роботі та розробці поетапного алгоритму ведення переговорів під час реалізації програм або проєктів з питань соціального захисту та надання соціальних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми щодня проводимо переговори. Вранці з дітьми, на роботі з колегами та керівництвом, з продавцем в магазині тощо. Скрізь, де діяль-

ність відбувається в системі «людина-людина», переговори стають невід'ємною частиною життя. Соціальна робота не є винятком. Переговори в соціальній роботі – це процес взаємодіювання, просвіти, партнерської комунікації та адекватного використання влади, що спрямований на позитивне вирішення питань, які пов'язані зі сферою соціального захисту, супроводження, забезпечення, надання соціальних послуг людині в межах соціальних гарантій держави та які будуть виконані у майбутньому для задоволення соціальних потреб громадян.

Основні принципи переговорів в соціальній роботі:

- законність (правомірність). Усі домовленості повинні відбуватися в межах правового поля, а їх рішення не протирічити стандартам і нормам існуючого на цей період часу законодавству;

- гнучкість. В останні часи спостерігаються постійні зміни в законодавстві та нормативно-правових актах, що тлумачать і регламентують основні положення законодавства України в галузі соціальної політики. Дуже важливо слідкувати за цим процесом, щоб результати переговорів не призвели до негативних наслідків;

- ініціативність (швидкоплинність). Під час військового стану в Україні та війни з росією, виникає багато категорій населення, які потребують соціальної підтримки та захисту з боку держави. На жаль, органи соціального захисту та державні установи, що надають відповідні соціальні послуги, не завжди встигають за ситуацією. Тому, громадські організації, фонди, територіальні громади повинні ініціювати не тільки допомогу незахищеним верствам населення, але й відповідні зміни у законодавстві України з соціальних питань;

- гуманність. Будь-яка переговорна діяльність у галузі соціальної роботи повинна дотримуватися основних положень прав людини, Конституції України. Жодне рішення не має бути спрямоване на погіршення ситуації, проблем, що реалізуються після домовленостей стосовно соціальних питань;

- індивідуальність. Кожна соціальна ситуація є унікальною та не має аналогів у галузі практичної діяльності. Тому, під час переговорного процесу, важливо враховувати умови,

обставини, період часу, загальну ситуацію перш, ніж приймати відповідне рішення;

- доцільність. Важливо пам'ятати, наскільки предмет договору та його основні положення є актуальними на даний час і відповідають потребам громади, суспільства.

Переговори в соціальній роботі відрізняються від переговорів в інших сферах діяльності тим, що в них не можуть і не повинні використовуватися маніпулятивні техніки тому, що мова йде, перш за все, про добробут населення.

Головною функцією переговорів є пошук спільного вирішення проблеми. Це те, заради чого, власне, і ведуться переговори.

Функції переговорів. Інформаційна функція полягає в тому, щоб отримати відомості про інтереси, позиції, підходи до вирішення проблеми протилежною стороною, а також надати таку інформацію про себе. Значимість цієї функції переговорів визначається тим, що неможливо прийти до взаємоприйняттого рішення, не розуміючи суті проблеми, що викликала протиріччя, не розібравшись в істинних цілях, не з'ясувавши точок зору один одного.

Близька до інформаційної є комунікативна функція, що пов'язана з налагодженням і підтримкою зв'язків і відносин сторін.

Важливою функцією переговорів є регулятивна. Йдеться про регулювання та координацію дій учасників переговорів. Вона реалізується, насамперед, у тих випадках, коли сторони досягли певних домовленостей, і переговори ведуться з питань про виконання рішень.

Пропагандистська функція переговорів полягає в тому, що їх учасники прагнуть вплинути на громадську думку з метою виправдання власних дій, пред'явлення претензій опонентам, залучення на свій бік союзників тощо.

Основною проблемою переговорів в соціальній роботі є необхідність пристосовувати потреби людини (організації, фонду тощо) до можливостей їх задоволення в межах правового поля, що існує та діє на даному етапі часу в державі.

У соціальній роботі існують такі рівні переговорів:

- між представникам державних органів влади та керівниками неурядових організацій, що надають соціальні послуги;

- між представниками державних органів соціального захисту та людиною;

між представниками одних неурядових організацій з іншими з питань діяльності в галузі надання соціальних послуг;

внутрішні переговори в державних установах соціального захисту населення з питань взаємодії тощо;

між людиною та людиною. Вони можуть бути двосторонніми, або із залученням третьої сторони (медіація; третейський суд тощо);

між державними органами соціального захисту – неурядовою організацією, що надає соціальні послуги, та людиною.

Окремо визначаються міжвідомчі переговори з питань реалізації основних положень державної соціальної політики. Такі переговори мають назву багатосторонніх.

Серед основних технологій переговорів в соціальній роботі ми можемо виділити такі:

1. Інтерактивні переговори (узгодження інтересів).

2. Переговори співробітництва (конструктивна взаємодія з опорою на пошук компромісів).

3. Медіація (подолання протиріччя з метою запобігання конфліктних ситуацій).

4. Соціальний діалог – процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, з питань формування та реалізації державної соціальної та економічної політики, регулювання трудових, соціальних, економічних відносин (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2862-17#Text>)

Переговори в соціальній роботі можуть відбуватися у вигляді обміну інформацією; консультацій; узгоджувальних процедур; колективних переговорів з укладення колективних договорів і угод.

Спираючись на особистісний досвід, ми можемо стверджувати, що більшість переговорів у соціальній роботі відбувається в громадських організаціях, які надають соціальні послуги, під час реалізації будь якого проєкту або програми, починаючи від прийому на роботу персоналу та завершуючи здачею кінцевого продукту замовнику. Ця переговорна діяльність має такі етапи:

Перший етап – соціальний запит. Це тенденція, що обумовлені певними соціальними потребами громади, у зв'язку з політичними, економічними, культурологічними, соціальними, екологічними змінами в державі. На даному етапі формулюється проблема з питань соціального захисту та надання соціальних послуг населенню.

Найбільшою проблемою в соціальній роботі є швидкоплинність соціальних процесів у суспільстві. Якись явища зникають, а якись виникають. Тому, соціальні потреби громад перебувають у постійній трансформації. Головна задача всіх організацій, що реалізують соціальну політику в державі, своєчасно реагувати на ці запити та розробляти конкретні кроки щодо соціального захисту населення та надання людям певних соціальних послуг.

Головне, пам'ятати, що «кінцевий продукт» програми / проєкту має бути спрямований на реалізацію положень соціальної політики держави в межах соціального захисту та соціального забезпечення населення.

Другий етап – формування команди, яка буде розробляти проєкт щодо соціального запиту громади. На даному етапі відбувається набір фахівців, розподіл обов'язків в межах їх професійних компетентностей. Але, спільна робота кожного фахівця має впливати на отримання загального позитивного результату. В даному випадку, ми говоримо про «соціальний резонанс» – те, що відбувається у суспільстві, після оприлюднення нашої ідеї;

Третій етап – відпрацювання ідеї.

На цьому етапі, перед початком переговорів, будь яке втручання в ситуацію треба розглядати в площині:

доцільно – не доцільно (чи є ця проблема, ситуація актуальною на даний час);

корисно – не корисно (який коефіцієнт корисливої дії будуть мати наші зусилля щодо вирішення даного питання / ситуації);

можливо – не можливо (чи є у нас достатньо моральних і матеріальних ресурсів для вирішення проблеми / ситуації, у тому числі, знань, умінь, навичок, досвіду тощо);

позитивно – негативно (яким чином наша ініціатива щодо вирішення проблеми / ситуації вплине не тільки на конкретно обрану нами групу людей, але й загалом на суспільну думку, соціум, територіальну громаду тощо).

Четвертий етап. Визначення пріоритетного напрямку (соціальна проблема, категорія осіб). Він передбачає:

розробки плану реалізації проєкту. Ми створюємо моделі соціальної роботи для вирішення певної проблеми тими чи іншими способами та засобами. Як правило, модель передбачає алгоритм виконання взятих на себе зобов'язань. Будь-яку проблему можна вирішувати, застосовуючи різні підходи. Тому, бажано, створювати декілька моделей із прорахуванням можливих форс-мажорних обставин, щоб уникнути несподіванок у майбутньому. Одним словом, яким буде «кінцевий результат» після втілення моделі в практичну діяльність, таким і буде її функціонування в певних соціальних умовах. У той же час, модель надання тієї чи іншої соціальної послуги може бути «кінцевим продуктом» про який будуть домовлятися сторони переговорів;

обговорення способів, методів і форм діяльності щодо виконання плану проєкту; визначення кінцевого продукту реалізації проєкту та критеріїв, за якими буде оцінюватися якість цього продукту. Саме, критерії оцінювання кінцевого продукту є головним важелем переговорів у соціальній роботі. Тому, важливо обговорити як кількісні, так і якісні показники, засоби вимірювання, способи перевірки ефективності проєкту його технологічності.

П'ятий етап – він є завершальним перед початком ведення переговорів і передбачає:

визначення переліку установ і організацій, яких треба залучити до реалізації проєкту, підготовка й укладання угод про співпрацю. Тобто, ми плануємо ведення переговорів: визначаємо учасників; терміни; питання до обговорення; власні позиції та пропозиції з цих питань; готуємо презентації; опрацьовуємо можливі суперечності, що можуть виникати під час переговорів; проводимо попередні консультації тощо.

Важливим моментом п'ятого етапу є те, що ми намагаємося передбачити ризики реалізації певної моделі соціального проєкту / програми. І не тільки ті, що можуть виникнути під час взаємодії серед виконавців або серед партнерів співвиконавців проєкту, але й під час її реалізації на практиці. Так, наприклад, виконавці проєкту Міжнародної організації «Лікарі без кордонів» «Формування прихильності у засуджених, які відбувають покарання в місцях позбавлення

волі, до лікування від туберкульозу» зіштовхнулися із супротивом осіб, які відбували покарання в пенітенціарних установах. Причиною був страх втратити ті соціальні гарантії, що їм надавала держава. У цьому випадку, соціальні гарантії для хворим туберкульозом засуджених не сприяли їх позитивній мотивації щодо лікування від хвороби.

Із цією проблемою також зіткнулися працівники Міжнародної організації «Червоний Хрест» при реалізації проєкту «Формування прихильності до лікування осіб хворих туберкульозом», коли пацієнти відмовлялися від запропонованого лікування бо боялися втратити пільги, що передбачені законодавством.

Другий важливий момент, що при реалізації проєкту / програми може виникнути ситуації, яка не регламентується законодавством, або нормативно-правові документи є, але вони не сприяють позитивному вирішенню проблеми, передбачають певні обмеження, додатковий збір інформації тощо. У цьому випадку, треба проаналізувати загальну законність того, що передбачалося зробити при реалізації цієї моделі проєкту / програми, та спрогнозувати наслідки її впровадження в повсякденне життя.

Шостий етап – ведення переговорів.

Типологія переговорів може розрізнятися в залежності від критеріїв.

1. За кількістю учасників переговорів: двосторонні переговори; багатосторонні переговори, коли в обговоренні беруть участь більше двох сторін.

2. За залученням до переговорів третьої нейтральної сторони: прямі переговори – припускають безпосередню взаємодію учасників переговорів; непрямі переговори – припускають втручання третьої сторони;

3. Залежно від цілей учасників переговорів виділяють такі їх типи:

а) переговори про продовження діючих угод – наприклад, обговорення набули затяжного характеру та сторонам потрібний «перепочинок», після чого вони можуть приступити до більш конструктивного спілкування;

б) переговори про перерозподіл – свідчать про те, що одна зі сторін обговорення вимагає змін на свою користь за рахунок іншої;

в) переговори про створення нових умов – йдеться про продовження діалогу між учасниками переговорів і укладення нових угод;

г) переговори з досягнення побічних ефектів – орієнтовані на вирішення другорядних питань (відвернення уваги, з'ясування позицій, демонстрацію миролюбності тощо) (Восс, 2022).

Одним із видів переговорів у соціальній роботі є ділові переговори. А ділова розмова - дракон «з чотирма головами» (Фішер, Юрі, Паттон, 2020): перша голова відповідає за грамотність і правильність мови (мовний зміст розмови); друга голова керує логікою й обмірковує докази (логічний зміст); третя голова думає про створення психологічного клімату бесіди, враження на оточуючих (психологічний зміст); четверта голова керує нашою мімікою, жестами, манерами.

При цьому тулуб дракона – це наш мозок, який контролює діяльність всіх чотирьох голів.

Ділові переговори в соціальній роботі визначаються за такими ознаки: типовість; учасники; темп; цілі; умови; результативність (але не завжди). Залежно від партнерів реалізації програми / проєкту, переговори можуть бути: комерційними (економічними), організаційними (кадровим тощо) (Кемп, 2018).

Переговори в соціальній роботі ми можемо поділити на:

1. Попередні переговори, шляхом листування. Головні їх переваги: оперативність (інформація передаються телеграфом, факсом, електронною поштою) та економічність (скорочується час процесу листування, витрати на поїздки для особистих зустрічей).

2. Особистісні переговори. Слід зазначити, що успіху досягають громадські організації, які систематично підтримують контакти зі своїми основними партнерами.

3. Телефонні переговори. У даному випадку телефоном обговорюється лише час і місце зустрічі, кількість учасників і порядок денний.

Що може вплинути на переговорний процес у соціальній роботі?

На процес ведення ділових переговорів впливають два чинники: можливості організації надавати певні соціальні послуги; поведінка осіб, які ці послуги отримують.

Перший чинник визначається відповідністю переліку соціальних послуг, що передбачені Законодавством України та нормативно-правовим актам, і наявністю в реєстрі організацій, що надають соціальні послуги.

Другий чинник базується на вивченні поведінки клієнтів соціальних послуг, коли ми встановлюємо: хто саме, коли, де і чому отримують ці соціальні послуги.

Уміння вести переговори визначається такими якостями керівника: компетентність у межах поставлених соціальних проблем; уміння оцінити соціальну ситуацію; соціально-психологічна компетентність; уміння втілювати у життя нові ідеї, знаходити методи розв'язання соціальних проблем; лінгвістична компетентність (уміння використовувати мовні засоби); пристосування до існуючих обставин, знайти порозуміння з отримувачем соціальних послуг; створення спокійної ділової атмосфери.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, переговорна діяльність в соціальній роботі здійснюється та перебуває у неперервному процесі, що має назву «соціальний діалог» (<https://ips.ligazakon.net/document/T102862>). У той же час, недержавні установи, що надають соціальні послуги, у практичній діяльності з метою реалізації програм / проєктів використовують різноманітні підходи до ведення переговорів, що позитивно впливає на «кінцевий продукт» їх діяльності. Якість підготовки та проведення переговорів залежить від професійної компетентності керівників обох сторін і команди, яка готує ці переговори. Основною проблемою переговорів в соціальній роботі є пристосування потреб людини (організації, фонду тощо) до можливостей їх задоволення в межах правового поля, що існує та діє на даному етапі часу в державі. Найбільшою проблемою в соціальній роботі є швидкоплинність соціальних процесів у суспільстві. Тому, соціальні потреби громад перебувають у постійній трансформації. Головна задача всіх організацій, що реалізують соціальну політику в державі, полягає у своєчасному реагуванні на ці запити та розробці конкретних кроків щодо соціального захисту населення та надання людям певних соціальних послуг. Подальшого вивчення переговорної діяльності в соціальній роботі потребують питання протидії брехні, маніпулятивним технікам, інформаційним технологіям, що негативно впливають на морально-психологічну обстановку серед осіб, які надають або отримують соціальні послуги. Саме на вирішення цих проблем і будуть спрямовані наші подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білик Н. М. Перспективи впровадження технології медіації однолітків у загальноосвітній школі. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 2 (46). С. 189-197.
2. Боброва О. М., Горова А. О., Землянська В. В., Прокопенко Н. М. Відновне правосуддя. Особливості впровадження процедури медіації: європейський досвід. Київ: Наш час, 2006. 164 с.
3. Восс К., Тал Р. Ніколи не йдіть на компроміс: техніка ефективних переговорів. Київ: «Наш формат», 2021. 264 с.
4. Георгієвський Е. В., Денисова Т. А., Ємельянов І. І., Землянська В. В., Калганова О. А., Ковриженко Д. В., Коваленко О. М. Законодавче врегулювання медіації як соціальної послуги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. сер.: юриспруденція*. 2020. № 43. С. 18-21. DOI : <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.4>.
5. Гірник А. Резаненко В. Світоглядні та етико-правові засади медіації в Китаї. *Наукові записки : Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2013. Т. 149. С. 27-31.
6. Голова Н. І. Медіація як соціальна технологія в роботі соціального працівника: принципи реалізації та технологічні умови. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2022. № 1 (349). Ч. 2. С. 106-116.
7. Головань Т. Г. Генеза соціального діалогу. *Збірник наукових праць ХНПУ імені ГС Сковороди: Право*. 2022. № 34. С. 8-15.
8. Єсіна Н. О. Використання технології медіації з підлітками-девіантами у соціальній роботі. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 25 листопада 2021 року. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2021. С. 27-28.
9. Єсіна Н. О. Соціально-педагогічна медіація як інноваційна технологія в соціальній роботі. *Інновації в підготовці та професійної діяльності фахівців соціальної сфери* : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції м. Харків, 17 листопада 2017 року. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 27-29.
10. Ільченко Б. Модернізація соціального діалогу в нових соціально-економічних реаліях: аналіз альтернатив. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 3 (67). С. 48-55.
11. Каршиєва А. І. Медіація у системі надання соціальних послуг. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 2 (4). 220-228.
12. Кемп Дж. Ні краща стратегія ведення переговорів. Київ, 2018. 296 с.
13. Котловий С. А. Медіація у роботі. Актуальні проблеми соціальної сфери. *Збірник статей учнів, студентів і викладачів за результатами конкурсних і кваліфікаційних досліджень*. Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2019. Вид. 9. С.15-18.
14. Куртакова Г. Роботодавець та їх об'єднання як суб'єкт соціального партнерства. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 2 (8). С. 165-172
15. Луньова Т. С. Проблеми розвитку соціального партнерства в Україні. *Економічний простір*. 2022. № 180. С. 16-20.
16. Лях Т. Л., Спіріна Т. П. Медіація як соціальна технологія посередництва у конфліктних ситуаціях. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 29 (2) С. 52-60.
17. Новгородський Р. Г., Пилипенко Д. В. Шкільна медіація як технологія розв'язання конфліктів у закладах середньої освіти. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2022. № 1. С. 61-68. DOI 10.31654/2663-4902-2022-PP-1-61-68.
18. Попова А., Тургенева А. Досвід використання медіації у Скандинавських країнах: можливості для вітчизняних медіаційних практик у галузі соціальної роботи. *Social work and education*. 2021. № 8 (2). С. 260-274.
19. Протас О. Медіація як технологія соціального супроводу дітей, які перебувають в складних життєвих обставинах. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. № 1, С. 178.
20. Самолук Н. М. Соціальний діалог як інструмент забезпечення соціальної справедливості при розподілі доходів. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*. 2022. № 3 (99). С. 147-159.
21. Синявська А. Ю. Медіація як сучасна психотехнологія в роботі майбутнього менеджера. *Вісник студентського наукового товариства*. Ніжин, 2018. Вип. 19. С. 329-333.
22. Фішер Р., Юрі У., Паттон Б. Переговори без поразок: Гарвардський метод. Київ, 2019. 272 с.
23. Шеремет А. М. Посередництво (медіація) як соціальна послуга : *Малиновські читання*. Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Острого, 22 травня 2020 року. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. С. 88-90.
24. Яремко О. М. Сімейна медіація у системі соціальної допомоги. *Наукові проекти соціально-гуманітарного факультету ЗУНУ*. 2022. С. 106-108.

25. Ярошенко А. О. Технології соціальної mediaції. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35092/Yaroshenko.pdf?sequence=1> (дата звернення 23.02.2023 року).

REFERENCES:

1. Bilyk N. M. (2015). Perspektyvy vprovadzhennia tekhnolohii mediatsii odnolitkiv u zahalnoosvitnii shkoli [Prospects for the introduction of peer mediation technology in a secondary school]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii* [Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies], № 2 (46), 189-197, [in Ukrainian].
2. Bobrova O. M., Horova A. O., Zemlianska V. V., Prokopenko N. M. Vidnovne. (2006). Osoblyvosti vprovadzhennia protsedury mediatsii: yevropeyskyi dosvid pravosuddia. [Restorative justice. Peculiarities of implementation of the mediation procedure: European experience]. Kyiv: Nash chas. 164 p. [in Ukrainian].
3. Voss. K., Tal R. (2021). Nikoly ne ydit na kompromis: tekhnika efektyvnykh perehovoriv [Never Compromise: Effective Negotiation Techniques]. Kyiv: «Nash format», 2021. 264 p. [in Ukrainian].
4. Heorhiievskiy E. V., Denysova T. A., Yemelianov I. I., Ziemlianska V. V., Kalhanova O.A., Kovryzhenko D.V., Kovalenko O.M. (2020). Zakonodavche vrehuliuvannia mediatsii yak sotsialnoi posluhy [Legislative regulation of mediation as a social service]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. ser.: yurysprudentsiia* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ch. : jurisprudence], № 43, 18-21. DOI : <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.43.4>. [in Ukrainian].
5. Hirnyk A. Rezanenko V. (2013). Svitohliadni ta etyko-pravovi zasady mediatsii v Kytai [Worldview and ethical and legal foundations of mediation in China]. *Naukovi zapysky : Pedahohichni, psykholohichni nauky ta sotsialna robota* [Scientific notes: Pedagogical, psychological sciences and social work], t. 149, 27-31. [in Ukrainian].
6. Holova N. I. (2019). Mediatsiia yak sotsialna tekhnolohiia v roboti sotsialnoho pratsivnyka: pryntsyipy realizatsii ta tekhnolohichni umovy [Mediation as a social technology in the work of a social worker: implementation principles and technological conditions.]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky* [Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Pedagogical sciences], № 1 (349), Ch. 2, 106-116. [in Ukrainian]
7. Holovan T. H. (2022). Heneza sotsialnoho dialohu [The genesis of social dialogue]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU imeni HS Skovorody "Pravo"* [Collection of scientific works of the KhnPU named after GS Skovoroda: Law], № 34, 8-15. [in Ukrainian].
8. Yesina N. O. (2021). Vykorystannia tekhnolohii mediatsii z pidlitkami-deviantamy u sotsialnii roboti [Use of mediation technology with deviant teenagers in social work]. *Suchasni realii ta perspektyvy sotsialnoho vykhovannia osobystosti v riznykh sotsialnykh instytutsiakh* [Modern realities and prospects of social education of personality in various social institutions] : Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Kharkiv, 25 lystopada 2021 roku. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody. 27-28. [in Ukrainian]
9. Yesina N. O. (2017) Sotsialno-pedahohichna mediatsiia yak innovatsiina tekhnolohiia v sotsialnii roboti [Socio-pedagogical mediation as an innovative technology in social work]. *Innovatsii v pidhotovtsi ta profesiinoy diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi sfery* [Innovations in the training and professional activity of specialists in the social sphere] : Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii m. Kharkiv, 17 lystopada 2017 roku. Kharkiv: KhNPU imeni H. S. Skovorody. 27-29. [in Ukrainian].
10. Ilchenko B. (2022). Modernizatsiia sotsialnoho dialohu v novykh sotsialno-ekonomichnykh realiiakh: analiz alternatyv [Modernization of social dialogue in new socio-economic realities: analysis of alternatives]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»* [Scientific notes of the "KROK" University], № 3 (67), 48-55. [in Ukrainian].
11. Karshyieva A. I. (2020). Mediatsiia u systemi nadannia sotsialnykh posluh [Mediation in the system of providing social services]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia* [Expert: paradigms of legal sciences and public administration], № 2 (4), 220-228. [in Ukrainian]
12. Kemp Dzh. (2018). Ni krashcha stratehiia vedennia perehovoriv [No is a better negotiating strategy]. Kyiv. 296 p. [in Ukrainian].
13. Kotlovyi S. A. (2019). Mediatsiia u roboti. Aktualni problemy sotsialnoi sfery [Mediation at work. Actual problems of the social sphere]. *Zbirnyk statei uchniv, studentiv i vykladachiv za rezultatamy konkursnykh i kvalifikatsiinykh doslidzhen* [A collection of articles by pupils, students and teachers based on the results of competitive and qualification studies]. Zhytomyr: Vyd-vo Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Vyd. 9, 15-18. [in Ukrainian].
14. Kurtakova H. (2023). Robotodavets ta yikh obiednannia yak subiekt sotsialnoho partnerstva [The employer and their association as a subject of social partnership]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki* [Current issues in modern science], № 2 (8), 165-172. [in Ukrainian].
15. Lunova T. S. (2022). Problemy rozvytku sotsialnoho partnerstva v Ukraini [Problems of development of social partnership in Ukraine]. *Ekonomichnyi prostir* [Economic space], № 180, 16-20. [in Ukrainian]

16. Liakh T. L., Spirina T. P. Mediatsiia yak sotsialna tekhnolohiia poserednytstva u konfliktnykh sytuatsiakh [Mediation as a social technology of mediation in conflict situations]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University]*, 2015, № 29 (2), 52-60. [in Ukrainian].
17. Novhorodskyy R. H., Pylypenko D. V. (2022). Shkilna mediatsiia yak tekhnolohiia rozviazannia konfliktiv u zakladakh serednoi osvity [School mediation as a technology for conflict resolution in secondary education institutions]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky [Scientific notes of NSU named after M. Gogol. Psychological and pedagogical sciences]*, № 1, 61-68. DOI 10.31654/2663-4902-2022-RR-1-61-68. [in Ukrainian].
18. Popova A., Turhenieva A. (2021). Dosvid vykorystannia mediatsii u Skandinavskykh krainakh: mozhlyvosti dlia vitchyzniannykh mediatsiinykh praktyk u haluzi sotsialnoi roboty [Experience of using mediation in Scandinavian countries: opportunities for domestic mediation practices in the field of social work]. *Social work and education*. № 8 (2), 260-274. [in Ukrainian].
19. Protas O. (2022). Mediatsiia yak tekhnolohiia sotsialnoho suprovodu ditei, yaki perebuvaiut v skladnykh zhyttievykh obstavynakh [Mediation as a technology of social support for children in difficult life circumstances]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk [Current issues of humanitarian sciences]*, № 1, 178. [in Ukrainian].
20. Samoliuk N. M. (2022). Sotsialnyi dialoh yak instrument zabezpechennia sotsialnoi spravedlyvosti pry rozpodili dokhodiv [Social dialogue as a tool for ensuring social justice in income distribution]. *Bulletin National University of Water and Environmental Engineering*. № 3 (99), 147-159. [in Ukrainian].
21. Syniavska A. Yu. (2018). Mediatsiia yak suchasna psykhotekhnolohiia v roboti maibutnoho menedzhera [Mediation as a modern psychotechnology in the work of the future manager]. *Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva [Bulletin of the student scientific society]*, Nizhyn, Vyp. 19, 329-333. [in Ukrainian].
22. Fisher R., Yuri U., Patton B. (2019). Perehovory bez porazok: Harvardskyy metod [Negotiation without defeat: The Harvard method]. Kyiv, 2019, 272 p. [in Ukrainian].
23. Sheremet A. M. (2020). Poserednytstvo (mediatsiia) yak sotsialna posluha [Mediation as a social service] : *Malynovski chytannia [Malinovsky readings]*. Materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Ostroh, 22 travnia 2020 roku. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». 88-90. [in Ukrainian].
24. Yaremko O. M. (2022). Simeina mediatsiia u systemi sotsialnoi dopomohy [Family mediation in the social assistance system]. *Naukovi proekty sotsialno-humanitarnoho fakultetu ZUNU [Scientific projects of the Social and Humanities Faculty of ZUNU]*, 106-108. [in Ukrainian].
25. Yaroshenko A. O. (2020). Tekhnolohii sotsialnoi mediatsii [Technologies of social mediation]. URL : <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/35092/Yaroshenko.pdf?sequence=1> (data zvernennia 23.02.2023 roku). [in Ukrainian].

УДК 371.71

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.18>

Зоряна УДИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46000

ORCID: 0000-0003-2124-2263

Лілія ШУЛЬГІНА

аспірантка кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, вул. Максима Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46000

ORCID: 0000-0002-6897-3277

Бібліографічний опис статті: Удич, З., Шультіна, Л. (2023). Моніторингове дослідження рівня підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 125–131, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.18>

МОНІТОРИНГОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ДО СТВОРЕННЯ ДОСТУПНОГО СЕРЕДОВИЩА В СИСТЕМІ ОТГ

Метою статті є проведення моніторингового дослідження рівня підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ. Визначено, що для дослідження мотиваційного компонента готовності соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ нами використано валідну методика ТОМ «Тест мотиваційних орієнтацій», розробники: Л. Борджоні, Л. Петіта, К. Барбаранеллі, адаптацію здійснили Л. Бурлачук, Х. Рахубовська. З метою вивчення мотиваційних орієнтацій соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ використано методика ТОМ: опитувальник, призначений для вимірювання мотивів, які керують поведінкою в професійних умовах. Ця методика базується на теорії потреб Макклелланда і теорії Берліна; опитувальник спрямований на вимірювання трьох виявлених мотиваційних орієнтацій Макклелландом, а також здійснено окремий аспект потреби в успіху – орієнтація на новизну, розглянута в теорії Берліна. У ході оцінки особистісно-адаптивного критерію рівня підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища використано наступні психодіагностичні методики: Методика «Емоційна самосвідомість» (О. Власова); Опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д. Люсіна). Результати дослідження базуються на позиції 200 студентів спеціальності «Соціальна робота» старших курсів. В ході проведення експериментального дослідження отримано результати, які вказують на різні рівні розвитку емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників в контексті готовності до створення доступного середовища в системі ОТГ. Також було визначено рівні емоційної самосвідомості майбутніх соціальних працівників (за методикою О. Власової) та емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників за методикою Д. Люсіна.

Ключові слова: соціальний працівник, мотиваційна орієнтація, емоційна самосвідомість, емоційний інтелект.

Zoriana UDYCH

Candidate of Pedagogical Sciences, Docent Department of Pedagogy and Management of Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 Maxyma Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 46000

ORCID: 0000-0003-2124-2263

Liliia SHULHINA

Postgraduate Student of the Department of Social Work and Management of Social and Cultural Activity, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 Maxyma Kryvonosa str., Ternopil, Ukraine, 46000

ORCID: 0000-0002-6897-3277

To cite this article: Udych, Z., Shulhina, L. (2023). Monitorynhove doslidzhennia rivnia pidhotovky sotsialnoho pratsivnyka do stvorennia dostupnoho seredovyscha v systemi OTH [Monitoring study of the level of training of the social worker to create an accessible environment in the OTG system]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 125–131, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.18>

MONITORING STUDY OF THE LEVEL OF TRAINING OF THE SOCIAL WORKER TO CREATE AN ACCESSIBLE ENVIRONMENT IN THE OTG SYSTEM

The purpose of the article is to conduct a monitoring study of the level of training of a social worker to create an accessible environment in the system of OTG. It was determined that for the study of the motivational component of the social worker's readiness to create an accessible environment in the OTG system, we used the valid methodology of the TOM "Test of motivational orientations", developers: L. Borgioni, L. Petita, K. Barbaranelli, adaptation was carried out by L. Burlachuk, Kh. Rakhubovska. In order to study the motivational orientations of the social worker to create an accessible environment in the OTG system, the TOM method was used: a questionnaire designed to measure the motives that guide behavior in professional conditions. This technique is based on McClelland's theory of needs and Berlin's theory; the questionnaire is aimed at measuring the three motivational orientations identified by McClelland, as well as a separate aspect of the need for success - the orientation to novelty considered in Berlin's theory - was carried out. The following psychodiagnostic methods were used during the assessment of the personal-adaptive criterion of the level of training of social workers to create an accessible environment: "Emotional self-awareness" method (O. Vlasova); Questionnaire of emotional intelligence "EmIn" (D. Lucin). The results of the research are based on the position of 200 senior students majoring in Social Work. In the course of conducting an experimental study, results were obtained that indicate different levels of development of emotional intelligence of future social workers in the context of readiness to create an accessible environment in the OTG system. The levels of emotional self-awareness of future social workers (according to O. Vlasova's method) and emotional intelligence of future social workers according to D. Lyusin's method were also determined.

Key words: social worker, motivational orientation, emotional self-awareness, emotional intelligence.

Аналіз проблеми. У системі ОТГ важливу роль у формуванні готовності соціальних працівників до створення доступного середовища відіграють відповідні компоненти. Ці компоненти – це знання (пізнавальні, теоретичні, інформаційні) про об'єкт, щодо якого планується діяльність, та навички, що дозволяють якісно, успішно здійснювати професійну діяльність (практичні, оперативні). З огляду на те, підготовка соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ в умовах сьогодення є дуже важливою проблемою, вирішення якої зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці, які досліджували готовність соціальних працівників до створення доступного середовища в системах ОТГ, теоретично розглядали когнітивний компонент як визначальний намір, «плани досягнення чогось, бажання, припущення» (Демченко, 2016: 342) та здатність соціальних працівників розпізнавати й усвідомлювати доступне середовище як фактор, що визначає соціальні потреби, їх концептуальні ідеї, природу, ефективність (володіння необхідними «методами» вирішення завдань), що характеризують особистість «особливих» людей, знання, особливості професій-

ної діяльності, предметну роль доступного простору у створенні комфортного адаптаційного середовища кожної людини.

Змістовно-процесуальні критерії структури підготовки соціальних працівників для створення доступного середовища в системі ОТГ відображають здатність демонструвати сформовані в соціальній роботі компетенції, такі як адаптація, модифікація змісту, методи взаємодії, оцінка доступного середовища; планування та будівництво доступного середовища, проектування доступного середовища, організація спільної діяльності та спілкування між людьми з особливими потребами та рештою громади тощо (Мартинчук, 2019).

Проте, враховуючи дослідження науковців, слід відзначити, що ґрунтовного моніторингового дослідження потребують питання вивчення рівня підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ.

Мета дослідження. Метою статті є проведення моніторингового дослідження рівня підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Компетентнісне наповнення структурних компонентів освіти можна пояснити аналізом сус-

пільної діяльності в умовах ОТГ, суб'єктно-функціональним аналізом позиціонування учасників створення доступного середовища в системі ОТГ. Для дослідження мотиваційного компонента готовності соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ нами використано валідну методику ТОМ «Тест мотиваційних орієнтацій», розробники: Л. Борджоні, Л. Петіта, К. Барбаранеллі, адаптацію здійснили Л. Бурлачук, Х. Рахубовська.

З метою вивчення мотиваційних орієнтацій соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ використано методику ТОМ: опитувальник, призначений для вимірювання мотивів, які керують поведінкою в професійних умовах. Ця методика базується на теорії потреб Макклелланда і теорії Берліна; опитувальник спрямований на вимірювання трьох виявлених мотиваційних орієнтацій Макклелландом, а також здійснено окремий аспект потреби в успіху – орієнтація на новизну, розглянуту в теорії Берліна.

Тест мотиваційної диспозиції призначений для виявлення тенденцій у мотиваційній сфері людини в професійних умовах за допомогою методу інтроспекції. Твердження, що містяться в тесті на мотиваційну орієнтацію, визначають, що людина прагне робити, роблячи вибір, чому віддає перевагу, що любить і як контролює свою поведінку. Вони згруповані в чотири шкали, які вимірюють: орієнтацію на досягнення; орієнтацію на новизну; орієнтацію на лідерство; орієнтація на відносини.

Формулювання твердження враховує індивідуальні відмінності в поведінці, тісно пов'язані з різними мотиваційними напрямками, про що свідчать літературні джерела. Автори методики розробили спеціальну шкалу соціальної бажаності, яка спрямована на контроль таких тенденцій. Цей опитувальник визначає мотиваційні орієнтації, оцінюючи риси особистості, а не здібності та навички.

У тестах, в яких опитування проводяться за допомогою рефлексії, респондент може представити себе у вигідному або несприятливому світлі, хоча і рідше, відповідаючи на твердження, які він описує. Особливо це стосується професійних ситуацій, коли здобувачі освіти можуть неусвідомлено намагатися завоювати серце співбесідника. У результаті респонденти можуть спотворювати свої відповіді, щоб пред-

ставити образ себе, який відповідає очікуванням інтерв'юера. Залежно від того, що цей респондент вважає прийнятним або неприйнятним у конкретній ситуації, профіль мотиваційно-орієнтаційного тесту може спотворюватися в різні боки. Твердження, пов'язані зі шкалами соціальної бажаності, дозволяють респондентам приписувати якості, які вважаються бажаними.

У ході оцінки особистісно-адаптивного критерію рівня підготовки соціальних працівників до створення доступного середовища використано наступні психодіагностичні методики: Методика «Емоційна самосвідомість» (О. Власова); Опитувальник емоційного інтелекту «ЕМІн» (Д. Люсін).

Методика «Емоційна самосвідомість» (О. Власової) призначена для дослідження емоційної самосвідомості та інтелекту та їх взаємозв'язку з соціальними поведінковими здібностями (Приймаченко, 2020). Методика складається із п'яти шкал та сумарного показника емоційного інтелекту. Кожна шкала передбачає закриті відповіді опитуваного (так «+» чи ні «-») на 10 запитань, за результатами яких виводиться її узагальнений показник.

Всього опитувальник методики містить 50 питань. Перша шкала – диференціація емоцій, діагностує, наскільки людині важко добре розуміти, що і за яких обставин вона відчуває, наприклад, відрізнити де радість, а де здивування коли її полонить вир емоцій. Наступна шкала – шкала вираження емоцій, показує як адекватно та повно людина вміє демонструвати власні почуття, наскільки відверто виражає себе. Результат за шкалою емпатії демонструє здатність особистості відчувати емоційний стан іншої людини, рівень її співчуття болі, суму або радості, які переживають інші. Шкала управління емоціями показує розвиток вміння опитуваного до управління і спрямування власних емоцій у необхідному, з огляду на вимоги ситуації, напрямку. Шкала прийняття відповідальності показує, наскільки людина усвідомлює свою відповідальність за власні переживання відносно того, чи буде вона здоровою, щасливою та благополучною. За кожною шкалою експериментатор отримує певні показники, а також вираховує суму за всіма шкалами, що виступає загальним показником рівня розвитку емоційної самосвідомості людини (або інтра-

особистісного емоційного інтелекту). Якісна оцінка показника здійснюється як інтеграція описів відповідних рівнів вираженості за окремими шкалами.

Опитувальник емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д. Люсін) призначений для діагностики різних аспектів емоційного інтелекту. Опитувальник вимірює емоційний інтелект (ЕІ), який трактується як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій і управління ними. У структурі ЕІ виділяється міжособистісний ЕІ (МЕІ) – розуміння емоцій інших людей і управління ними, внутрішньо особистісний ЕІ (ВЕІ) – розуміння власних емоцій і управління ними, здатність до розуміння своїх і чужих емоцій (ПЕ), здатність до управління своїми і чужими емоціями (УЕ).

Цей опитувальник базується на трактуванні емоційного інтелекту як здатності розуміти власні та чужі емоції та керувати ними. Здатність розуміти емоції означає: люди можуть розпізнавати емоції, тобто можна встановити факт емоційного переживання; емоції можна визначити (це означає, що можна визначити, що відчуває людина, і знайти це словесне вираження); можна зрозуміти, що викликало цю емоцію і до яких наслідків вона призведе.

Здатність до управління емоціями означає, що: людина може контролювати інтенсивність емоцій, переважно пригнічуючи надто сильні емоції; можна контролювати зовнішнє вираження емоцій; за потреби та за бажанням можна викликати ту чи іншу емоцію (Четвертик-Бурчак, 2015).

Як здатність розуміти, так і вміння керувати емоціями можуть бути спрямовані як на власні емоції, так і на емоції інших людей. Отже, тут доцільно говорити про внутрішньо особистісний та міжособистісний емоційний інтелект. Ці два варіанти передбачають актуалізацію різних когнітивних процесів і навичок, але, ймовірно, мають бути пов'язані один з одним.

Опитуваному надається така інструкція перед заповненням опитувальника: «Вам пропонується заповнити опитувальник, що складається з 46 тверджень. Читайте уважно кожне твердження і відзначте ту графу, яка найкраще відображає Вашу думку». Під час обробки опитуваний набирає різну кількість балів за кожною шкалою, які потім приводяться до п'яти значень: дуже низьке значення, низьке, середнє, високе, дуже високе. Для кожної шкали норми

значень різні, в цілому принцип їх побудови передбачає: дуже низькі значення відповідають 10% найнижчих балів; низькі значення потрапляють в діапазон від 11% до 30%; середні значення – від 31 до 70%; високі значення – від 71 до 90%; дуже високі значення – від 91 до 100% (Четвертик-Бурчак, 2015).

Опитувальник ЕмІн дозволяє зробити висновки за двома субшкалами, що вимірює різні аспекти міжособистісного емоційного інтелекту (МЕІ), і за трьома субшкалами, що вимірює різні аспекти внутрішньо особистісного емоційного інтелекту (ВЕІ). Значення за шкалами МЕІ і ВЕІ отримують шляхом простого підсумовування відповідних субшкал:

1. Міжособистісний емоційний інтелект (МЕІ) включає в себе значення таких шкал:

1) шкала МП. Розуміння чужих емоцій. Здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція, звучання голосу) та / або інтуїтивно; чуйність до внутрішніх станів інших людей;

2) шкала МУ. Управління чужими емоціями. Здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій.

2. Можливо, схильність до маніпулювання людьми. Внутрішньо особистісний емоційний інтелект (ВЕІ) включає в себе значення таких шкал:

1) шкала ВП. Розуміння своїх емоцій. Здатність до усвідомлення своїх емоцій: їх розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин, здатність до вербального опису.

2) шкала ВУ. Управління своїми емоціями. Здатність і потреба управляти своїми емоціями, викликати і підтримувати бажані емоції і тримати під контролем небажані.

3) шкала ВЕ. Контроль експресії. Здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

Можна також використовувати інтегральний показник загального емоційного інтелекту, оцінюючи таким чином загальну здатність опитуваного до розпізнавання емоцій (своїх та чужих) та управління ними (Комаринська)

У дослідженні взяли участь 200 студентів спеціальності «Соціальна робота» старших курсів: студенти 4 курсу першого (бакалаврського) рівня та здобувачі другого (магістерського) рівня. Всього було охоплено 160 студентів освітнього рівня «бакалавр» та 40 студентів освіт-

нього рівня «магістр» денної форми навчання. Усереднені дані загального профілю – отримані у результаті тестування показники ТОМ – представлені у табл. 1.

В ході проведення експериментального дослідження вдалося отримати результати, які свідчать про різні рівні розвитку емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників в контексті готовності до створення доступного середовища в системі ОТГ.

Провівши опитування учнів за методикою «Емоційна самосвідомість» (О. Власова), отримали наступні результати (табл. 2).

Як можна помітити з отриманих даних, у майбутніх соціальних працівників переважають показники високого і середнього рівня: диференціації емоцій (40% та 36% відповідно); вираження емоцій (по 35% відповідно). Більшість опитаних демонструють середній рівень управління емоціями (37%, а ще по 31% і 32% опитаних мають прояви низького і високого рівнів). Також серед опитуваних проявляються середній і низький рівень емпатії (38% та 37% відповідно), прийняття відповідальності за свої емоції (35% та 34% відповідно).

Як бачимо, показник емоційної самосвідомості у майбутніх соціальних працівників переважно знаходиться на середньому рівні (у 37%

опитуваних). Тільки 31% опитуваних мають високий рівень розвитку емоційної самосвідомості, яка характеризує опитуваного як людину з високою здатністю до розпізнавання емоцій (як своїх, так і оточуючих), здатного до свідомого вираження емоцій та контролю за їх впливом на інших людей, готового до прийняття відповідальності за власні емоції, до прояву емпатії у ставленні до оточуючих людей.

Також досить значною є група майбутніх соціальних працівників із низьким рівнем емоційної самосвідомості (32%). Ці опитувані переважно не здатні до диференціації емоцій оточуючих людей, вони не можуть адекватно виражати власні емоції, не здатні до управління емоціями та прийняття відповідальності за них, не можуть проявити емпатії у відносинах з оточуючими. Зазначені дані вказують на третину опитуваних майбутніх соціальних працівників, які мають низький рівень емоційної самосвідомості як характеристик емоційного інтелекту.

За даними методики Д. Люсіна визначено наступні прояви емоційного інтелекту опитуваних (табл. 3):

За даними табл. 3 зрозуміло, що переважна більшість опитуваних майбутніх соціальних працівників мають середній та низький рівні сформованості міжособистісного емоційного

Таблиця 1

Усереднені результати загального профілю мотиваційних орієнтацій за всіма шкалами для всієї вибірки респондентів

Шкала	Сирі бали	T-бали
Орієнтація на досягнення	75	47
Орієнтація на новизну	74	48
Орієнтація на лідерство	62	46
Орієнтація на стосунки	78	51
Соціальна бажаність	48	49

Таблиця 2

Рівні емоційної самосвідомості майбутніх соціальних працівників (за методикою О. Власової)

Рівні/Шкали	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
диференціація емоцій	40	36	24
вираження емоцій	35	35	30
емпатія	25	38	37
управління емоціями	31	37	32
прийняття відповідальності за свої емоції	31	35	34
показник емоційної самосвідомості (емоційний інтелект)	31	37	32

Таблиця 3

Рівні емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників за методикою Д. Люсіна

Рівні/Шкали	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Міжособистісний EI	30	40	30
Внутрішньо особистісний EI	36	36	28
Інтегральний показник загального емоційного інтелекту	34	36	30

інтелекту (40% та 30% відповідно). Ще 30% опитаних мають високий рівень його сформованості. Відзначимо, що міжособистісний емоційний інтелект передбачає розуміння чужих емоцій та управління чужими емоціями (схильність викликати в інших людей ті чи інші емоції, здатність до маніпулювання людьми). Відповідно високий рівень міжособистісного емоційного інтелекту характеризує опитаних із високою здатністю до розпізнавання та керування емоцій оточуючих, а низький – навпаки, нездатністю до розпізнавання емоцій інших людей та низьким рівнем здатності до управління проявами емоцій в оточуючих.

За проявами внутрішньо особистісного емоційного інтелекту – 36% респондентів мають середній рівень, ще 36% мають високий рівень, а 28% характеризуються низьким рівнем. Внутрішньо особистісний емоційний інтелект визначається на основі розуміння власних емоцій, управління своїми емоціями та контролю експресії (здатності до контролю зовнішніх проявів своїх емоцій).

Відповідно високий рівень внутрішньо особистісного емоційного інтелекту, виявлений у 36% опитаних, вказує на їх здатність до розуміння своїх емоцій, керування ними та контролювання їх зовнішніх проявів. Низький рівень внутрішньо особистісного емоційного інтелекту, що був діагностований у 28% майбутніх соціальних працівників, характеризує опитаних як не здатних до усвідомленого розпізнавання власних емоцій, не сформованих навичок контролю та керування ними.

За проявами інтегрального показника так само переважними є високий і середній рівні (34% та 36%, сумарно 70%), однак для 30%

опитаних властивий низький рівень. Близько третини опитуваних майбутніх соціальних працівників (30%) мають низький показник сформованості емоційного інтелекту, що проявляється у міжособистісній сфері відносин з оточуючими, так і в умінні розпізнавати свої та чужі емоції, управляти ними.

Високий рівень емоційного інтелекту також властивий для третини опитуваних майбутніх соціальних працівників (від 30% до 36% за різними показниками). Ці опитувані мають недостатньо сформовані показники як міжособистісного, так і внутрішньо особистісного емоційного інтелекту. Середній проявляється у переважній більшості опитуваних майбутніх соціальних працівників (від 36% до 40%), яким характерні недостатньо виражені показники емоційного інтелекту у міжособистісній сфері та у здатності розпізнавати емоції (власні та чужі), керувати ними та прогнозувати ймовірні наслідки їх прояву.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у статті проведено моніторингове дослідження рівня підготовки соціального працівника до створення доступного середовища в системі ОТГ. Результати дослідження базуються на позиції 200 студентів спеціальності «Соціальна робота» старших курсів. В ході проведення експериментального дослідження отримано результати, які вказують на різні рівні розвитку емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників в контексті готовності до створення доступного середовища в системі ОТГ. Також було визначено рівні емоційної самосвідомості майбутніх соціальних працівників (за методикою О. Власової) та емоційного інтелекту майбутніх соціальних працівників за методикою Д. Люсіна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: дис.... докт. пед. наук: 13.00.04; 13.00.03. Умань, 2016. 716 с.
2. Комаринська З. М. Особливості роботи соціального педагога в об'єднаній територіальній громаді. URL: <https://itta.info/osoblivosti-roboti-socialnogopedagoga-v-obyednaniy-teritorialnij-gromadi/>

3. Мартинчук О. В. Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі: дис.... доктора пед. наук: 13.00.03. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені М. Д. Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України, Київ, 2019. 614 с.
4. Приймаченко О. М. Особливості емоційного інтелекту неповнолітніх засуджених чоловічої статі: автореф. дис.... канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2020. 25 с.
5. Четверик-Бурчак А. Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості: дис.... канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2015. 187 с.

REFERENCES:

1. Demchenko, I. I. (2016). Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klaviv do profesiinoi diialnosti v umovakh inkluzyvnoi osvity: dys.... dokt. ped. nauk: 13.00.04; 13.00.03 [Theoretical and methodical principles of training future primary school teachers for professional activities in the conditions of inclusive education: diss... doc. ped. Sciences: 13.00.04; 13.00.03]. Uman, 2016. 716 p.
2. Komarynska, Z. M. Osoblyvosti roboty sotsialnoho pedahoha v obiednani terytorialnii hromadi [Peculiarities of the work of a social pedagogue in a united territorial community]. URL: <https://itta.info/osoblyvosti-roboti-socialnogopedagoga-v-obyednani-teritorialnij-gromadi/>
3. Martynchuk, O. V. (2019). Teoriia ta praktyka pidhotovky fakhivtsiv zi spetsialnoi osvity do profesiinoi diialnosti v inkluzyvnomu osvitnomu seredovyshchi: dys.... doktora ped. nauk: 13.00.03 [Theory and practice of training specialists in special education for professional activities in an inclusive educational environment: thesis... of the doctor of pedagogy. Sciences: 13.00.03]. Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni M. D. Yarmachenka Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, Kyiv, 2019. 614 p.
4. Pryimachenko, O. M. (2020). Osoblyvosti emotsiinoho intelektu nepovnoolitnikh zasudzhennykh cholovichoї stati: avtoref. dys.... kand. psykhol. nauk: 19.00.06 [Peculiarities of emotional intelligence of male juvenile convicts: author's abstract. thesis... candidate psychol. Sciences: 19.00.06]. Kharkiv, 2020. 25 p.
5. Chetveryk-Burchak, A. H. (2015). Mekhanizmy vplyvu emotsiinoho intelektu na uspihnist zhyttiediialnosti osobystosti: dys.... kand. psykhol. nauk: 19.00.01 [Mechanisms of influence of emotional intelligence on the success of life activities of an individual: diss... candidate. psychol. Sciences: 19.00.01]. Odesa, 2015. 187 p.

УДК 364-055.26-053.31

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.19>

Світлана ХЛЕБІК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, вул. Графська, 2, м. Ніжин, Україна, 16680
ORCID: 0000-0002-8272-1252

Бібліографічний опис статті: Хлебик, С. (2023). Розвиток соціальних послуг в громаді з попередження відмови від новонароджених дітей жінок групи ризику. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 132–137, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.19>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В ГРОМАДІ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВІДМОВИ ВІД НОВОНАРОДЖЕНИХ ДІТЕЙ ЖІНОК ГРУПИ РИЗИКУ

У статті досліджено стан проблеми відмови від немовлят в Україні, окреслено можливості підвищення якості соціальної роботи з жінками групи ризику в умовах об'єднаної територіальної громади, обґрунтовано запровадження нових форм взаємодії соціальних служб та соціально-медичних сервісів громади у вирішення питання попередження розвитку різних форм девіантного материнства.

Розглянуто соціально-психологічні причини відмовної материнської поведінки, наслідки формування девіантного батьківства, профілактичні заходи щодо попередження відмов у взаємодії соціальних служб та соціально-медичних сервісів громади.

Мета роботи, висвітлити характерні причини відмови матері від новонародженої дитини, обґрунтувати шляхи вдосконалення соціальної роботи з майбутніми матерями групи ризику в умовах ОТГ.

Методи дослідження: метод системного аналізу для з'ясування концептуальних засад відмови від материнства як соціального феномену, аналіз факторів – для систематизації чинників виникнення відмови від немовлят як форми девіантного материнства; метод аналізу документів – для висвітлення організаційних засад соціальної роботи з майбутніми матерями групи ризику відмови від новонароджених дітей в об'єднаній територіальній громаді.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що теоретично обґрунтовано шляхи удосконалення практик соціальної роботи щодо запобігання відмови від немовлят, технології профілактичної роботи з матерями групи ризику щодо попередження відмови від новонародженої дитини з боку соціальних служб соціально-медичних сервісів громади.

Висновки. Авторкою статті доведено, що суть деінституціалізації дітей від 0 до 3 років в нашій країні повинна, в першу чергу, сконцентруватися на питанні запобігання відмови матерів від новонароджених дітей.

Досягти результатів щодо зменшення кількості випадків відмов жінок від новонароджених дітей можливо шляхом вдосконалення надання соціальних послуг жінкам групи ризику через підвищення рівня їх взаємодії із закладами охорони здоров'я щодо своєчасного виявлення наміру і попередження відмови від немовлят жінок групи ризику.

Ключові слова: відмова від новонародженої дитини, профілактика відмов, жінки групи ризику, соціальні послуги в громаді.

Svitlana KHLIEBIK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Mykola Gogol Nizhyn State University, 2 Graf'ska str., Nizhyn, Ukraine, 16680
ORCID: 0000-0002-8272-1252

To cite this article: Khlebyk, S. (2023). Rozvytok sotsialnykh posluh v hromadi z poperedzhennia vidmovy vid novonarodzhennykh ditei zhynok hrupy ryzyku [Development of social services in the community to prevent abandonment of newborn children of women at risk]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 132–137, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.19>

DEVELOPMENT OF SOCIAL SERVICES IN THE COMMUNITY TO PREVENT THE REJECTION OF NEWBORN CHILDREN OF WOMEN AT RISK

Article author researches the problems of infants refugee, describes the possibilities of female social support improvement especially in risk groups under the circumstances of joint territorial community, backgrounds introduction

of new interaction forms of social services and social-medical community services in solving of precocious and development of different forms of deviate motherhood.

Article contains analysis of social-psychological reasons of refugee mother behaviour; consequences of deviate paternity formation, characteristics of preventive services to foresee of infants refugees by the women of risk groups in cooperation with social services and social-medical community services.

Work aim is to describe most common reasons of mothers refuseing from infants, backup ways of improvement of social work with future mothers of risk groups in joint territorial communities.

Research methods: method of systematical analysis to get the conceptual basis of refuseing like a social phenomenon, factors analysis – to systemize reasons of refuseing appearance as a form of mother deviate behavior; document analysis method – to describe organizational basis of social work with future mothers of risk group to refuse from infants in joint territorial communities

Scientific novelty of received results is in theoretical description of ways of improvement of social work practice to avoid refusal from infants, preventive work with risk group mothers to avoid refusal from social services and social-medical services of community.

Conclusions. Article author proves that meaning of the de-institutionalisation of children from 0 to 3 years old in our country has to concentrate on the question of preventing of mothers refusal from babies.

Results achievement is to decrease number of refusal cases by increasing the quality of social services to the women of risk groups via improving the level of cooperation with medical health institutions in identifying in time possibilities of women refusal

Key words: *refusal from babies, refusal prevention of risk group women, risk group women, community social services.*

Актуальність проблеми. Материнство і дитинство належать до тих соціальних феноменів, які найбільш чутливі до соціально-економічних трансформацій у суспільстві. Проте, у будь-якому суспільстві постійно відбуваються зміни у суспільних відношеннях, що в свою чергу, призводить до змін і у свідомості жінок – модель материнства стає іншою, змінюється відношення жінки до своєї ролі матері. Відмова від материнства – небажання жінки прийняти на себе соціальну роль матері – важливий показник економічного та духовного стану суспільства

Станом на сьогоднішній день питання статистичного аналізу кількості відмов від новонароджених дітей залишається відкритим. Це пов'язано з особливостями фіксації факту відмови в пологових будинках. Офіційної інформації про те, скільки дітей втрачають батьків у зв'язку з небажанням тих їх виховувати, немає, а статистика ведеться лише в контексті видачі «пакетів для малюка». Ускладнює ситуацію той факт, що, коли жінка, народивши дитину, просто зникає з пологового будинку, не залишивши жодного документа. Або ж надходить у пологовий будинок без документів. І тоді в медичних записках значиться ім'я, яке жінка вирішила назвати. Тобто тепер цей показник складніший, і фіксується далеко не все. Найбільш висока розповсюдженість такої ситуації серед незаміжніх жінок; жінок з сімей з низьким матеріальним достатком; що не мають постійного житла; серед неповнолітніх і таких, що навчаються; осіб з кримінальним минулим; серед випус-

книць інтернатних закладів. Саме ці, найменш соціально захищені групи жінок, особливо схильні до психологічних стресів, депресивних станів в період вагітності, а також інших форм психічної патології, у тому числі алкоголізму і наркоманії. Тобто, таких порушень, які самі по собі можуть змінювати світогляд жінки, породжувати невпевненість в своїх силах, відчуття втрати перспективи, зневіри в завтрашньому дні і тим самим сприяти відмові від материнства.

Матері та дитині необхідна допомога на всіх етапах, починаючи з планування вагітності, а можливо, навіть і раніше, включаючи консультування по формуванню материнської сфери в онтогенезі

Питання вирішення подальшої долі дитини теж має свої особливості. З моменту реальної втрати дитиною сім'ї вона знаходиться під патронатом територіальні служби у справах дітей. А їх у багатьох ОТГ створили суто формально або вони відсутні взагалі.

У зв'язку з вище означеними умовами актуалізується соціальна робота в громаді з попередження(із запобігання) відмови від новонароджених дітей жінок групи ризику.

Саме професійна діяльність соціальних працівників і соціальних педагогів охоплює широкий діапазон соціальної підтримки майбутніх матерів, які знаходяться в групі ризику відмови від новонародженої дитини як забезпечення одного з базових прав Конвенції ООН про права дитини – право на сім'ю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Материнство – складний феномен, який має

свої фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. Відмови від материнства зумовлені складним взаємовпливом соціально-економічних, сімейних, моральних, психобіологічних та патологічних чинників.

Питання природи материнської поведінки розглядалися зарубіжними і вітчизняними вченими, більшість з яких обмежувалися лише розглядом природно-біологічних проблем, в той час як механізм формування материнства охоплює сукупність факторів від соціальних і психологічних до біологічних.

Ряд досліджень вітчизняних науковців (Братусь І. В. (2007), Вовченко І. В. (2020), Волобуєва Н. А. (2012) присвячено вивченню причин відмов від новонароджених дітей. Основу їх досліджень становлять основні положення: вікової, гендерної психології та психології материнства, теорії соціалізації особистості та соціально-педагогічної роботи з молоддю. Серед науковців, які займалися питанням профілактики та деінституціалізації, можемо виділити дослідження І. Д. Звереві (2008), Ж. В. Петрович (2008), О. В. Безпалько (2008), в роботах яких розкрито основні положення соціально-педагогічної роботи з молоддю сім'єю та підготовка до усвідомленого батьківства з метою запобігання інституціалізації дітей раннього віку. Важливим питанням змісту проблемного поля сучасного материнства присвячено дослідження М. В. Нероби (2016), в яких аналізуються різні види деструктивної материнської поведінки та основні чинники, що впливають на її формування

Проблема відмов від немовлят привертає увагу спеціалістів різних галузей. Однак в теорії і практиці соціальної роботи залишаються питання, що потребують більш докладного вивчення. Серед них – питання впровадження нових форм організації соціальної підтримки в громаді жінок групи ризику щодо запобігання відмови їх від новонароджених дітей

Мета статті – висвітлити характерні причини відмови матері від новонародженої дитини, обґрунтувати шляхи вдосконалення соціальної роботи з майбутніми матерями групи ризику в умовах об'єднаної територіальної громади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці розглядають материнство як

складний психосоціальний та соціокультурний феномен. Насамперед, це одна провідних соціальних ролей жінки, реалізація якої є умовою повноцінного становлення її як особистості. Материнство це не тільки забезпечення умов для розвитку дитини, а й частина особистісної сфери жінки. У першому випадку материнство – це одна з жіночих ролей, яка визначається біологічними та соціальними чинниками. У другому випадку увага акцентується саме на особистісному розвитку жінки та її психофізіологічних особливостях у різні періоди репродуктивного циклу [4]. Як бачимо, такий підхід до розуміння материнства приймається багатьма дослідниками.

Специфічний ракурс розгляду материнства представлений у дослідженнях, де головна увага зосереджується на особистісній складовій жінки-матері. Мова йде про психологічну готовність жінки до реалізації функції материнства (В.Вишньовський, (2016), Нероба М. В. (2016).

Ряд досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців (Братусь І. В. (2007), І. В. Вовченко (2020) та інші) присвячено вивченню поведінкових проявів переживання вагітності майбутніх матерів, які можуть скласти групу ризику відмовниць. Вони зазначають, що у становленні материнства період вагітності є особливим періодом. У цей період спостерігають актуалізацію невіршених у дитинстві психологічних проблем, загострюються внутрішні конфлікти та протиріччя. Прийняття рішення про відмову від дитини переважно виникає у жінок до її народження. В основі відмови лежить складний психологічний конфлікт, який у кожному конкретному випадку має свій зміст, але у результаті призводить до «придушення» інстинкту материнства.

В своїх дослідженнях науковці обґрунтовують наявність двох теоретико-методологічних підходів до проблеми відмови від немовлят. По-перше, відмова від новонародженого розглядається як одна із форм девіантного материнства, що тісно пов'язана з психологічними проблемами матері-відмовниці і її способом життя до вагітності. Представники цього напрямку наполягають на індивідуальній провіні жінки за відмову від новонародженого. Більшість дослідників акцентує увагу на юному материнстві як одному з суттєвих факторів відмов.

Вони вказують на особливе неблагополуччя позашлюбної народжуваності, зокрема серед неповнолітніх матерів.

Другий підхід зводить відмову від новонародженого до варіантів репродуктивної поведінки жінки, пов'язаний з вирішенням проблеми небажаного материнства. Відмова від новонародженого позиціонується як життєва обставина, що виникла під впливом комплексу соціально-психологічних і економічних чинників

Волобуєва Н. А. (2012) визначає наступні причини цього соціального явища: падіння моральних устоїв сім'ї, зниження стабільності шлюбу; збільшення позашлюбної народжуваності; педагогічна неспроможність родин; девіантна поведінка батьків; материнська смертність; послаблення релігійних традицій; недосконалість системи освіти й виховання; неоднозначний вплив ЗМІ, масової культури на субкультуру молодого покоління, пропаганда форм та цінностей, що не відповідають соціальним ідеалам; недостатній розвиток служб допомоги дітям та захисту їх прав; крадіжка й експлуатація дітей; недосконалість соціальної політики держави.

Більш детальний аналіз соціально-психологічних і економічних причини відмови від новонародженої дитини здійснюється в дослідженнях Вовченко І. В. (2020), в яких виокремлено психологічний компонент (майбутня мати не має позитивної фіксації на дитині під час вагітності або вбачає у ній тягар; мала проблеми з прийняттям відповідальності та погано емоційно пристосовується; вагітна юного віку і особисто незріла, потреба в дитині суперечить сімейним установкам батьківської родини); соціальний (вагітність позашлюбна або небажана; шлюб нестабільний; високий ризик народження дитини з фізичними дефектами; незадовільний матеріальний стан) і поведінковий (своєю поведінкою жінка ігнорує вагітність, веде несприятливий для плода спосіб життя; вагітна раніше вже відмовлялася від дітей чи утримує їх в інтернатних закладах).

Спеціалісти, які працюють з вагітними, часто називають різні ознаки можливого ризику відмов від дитини, проте наголошують про те, що прийняття рішення про відмову від дитини переважно виникає у жінок до її народження. В основі відмови лежить складний психологічний конфлікт, який у кожному конкретному

випадку має свій зміст, але у результаті призводить до «придушення» інстинкту материнства.

Розвиток якісних послуг в громаді передбачає створення сприятливих умов для відродження сімейних цінностей, покращення емоційного клімату сімей, задоволення потреб дітей. Щодо запобігання відмови від немовлят – це може бути система заходів, що спрямована на підвищення якості соціальних послуг громади з попередження причин і наслідків раннього соціального сирітства і спрямованих на надання соціальної підтримки і захисту майбутніх матерів, що знаходяться в групі ризику відмови від новонароджених дітей.

Одним із напрямків розвитку цієї системи є запровадження послуг громадських медсестер, (які працюють в громадах). На рівні спільноти це може бути відповідна програма для медсестер, які будуть працювати безпосередньо з жіночими консультаціями, пологовими будинками, взаємодіяти з соціальними установами та громадськими організаціями. Вони будуть опікуватися питаннями здоров'я матері і дитини.

Пропонується, щоб медсестри аналізували добробут усіх вагітних жінок, починаючи з 16 тижня вагітності. Майбутніх матерів, які вважатимуться такими, що належать до групи ризику, медсестри мають відвідувати на дому для перевірки стану жінки та плоду. Важливим їх обов'язком є робота з матерями, які належать до групи високого ризику. Громадська медсестра має ідентифікувати тих жінок, щодо яких існує висока вірогідність залишення дитини в пологовому будинку і передати відповідну інформацію місцевій соціальній службі для здійснення подальшого супроводу матері і дитини.

В таких випадках у здійсненні візитів у сім'ю обов'язковим є взаємодія громадських медичних сестер та соціальних працівників. Медичні сестри оцінюватимуть потреби дитини, спроможність батьків задовольняти їх, а також соціальні фактори і чинники середовища, які можуть обмежувати батьківський потенціал підвищувати ризик відмови від новонародженої дитини.

Будь-які питання, що виникають у громадської медичної сестри (громадське здоров'я) чи в соціального працівника (соціальні служби) щодо тієї чи іншої жінки та її родини пови-

нні бути надіслані у письмовому вигляді, відповідно, в управління охорони здоров'я та державну службу соціальної допомоги на регіональному рівні. Цю інформацію мають отримати й працівники жіночих консультацій.

Велике значення для профілактичної соціальної роботи з вагітними жінками та породіллями, які входять до групи ризику і мають намір відмовитись від дитини, є впровадження у лікувальних закладах програм у підготовки лікарняних соціальних працівників. Ці фахівці потребують навчання з питань процедур міжвідомчої співпраці і координації, а також спеціальних тренінгів з консультування матерів з групи ризику і надання їм допомоги щодо подолання труднощів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі аналізу державних документів, науково-теоретичних досліджень і інноваційних практик вирішення проблеми деінституціалізації дітей від 0 до 3 років в нашій країні повинна, в першу чергу, орієнтуватися на вирішення проблеми попередження направлення та перебування дітей в закладах інституційного догляду і сконцентруватися на питання запобігання відмови матерів від новонароджених дітей.

Соціальна забарвленість означеної проблеми потребує для свого вирішення не залучення фахівців різних галузей, ряду соціальних та суспільно-політичних рішень. Одним з показників потенціалу будь-якої держави є стан здоров'я її громадян, а народження та виховання нового покоління є одним з пріоритетних напрямків розвитку держави, яка піклується про своє майбутнє.

Важливим аспектом державного підходу вирішення проблеми профілактики відмови від

новонароджених дітей є розвиток соціальних послуг в громаді, використання нових соціальних і соціально-медичних технологій, спрямованих на запобігання випадків відмов від немовлят; підвищення рівня взаємодії соціальних служб із закладами охорони здоров'я щодо своєчасного виявлення і ефективної соціальної підтримки жінок, які знаходяться в групі ризику відмови від новонародженої дитини, укладання угод про організацію консультативних пунктів для оперативного надання допомоги жінкам різними спеціалістами.

Досягти результатів щодо зменшення кількості випадків відмов жінок від новонароджених дітей можливо шляхом підвищення якості роботи працівників центрів та закладів, а саме: завдяки підвищенню кваліфікації працівників центрів та закладів, які працюють з даною категорією осіб, вивчення досвіду громадських організацій, що працюють у регіонах за даним напрямком роботи, та впровадження нових соціальних технологій, спрямованих на запобігання випадків відмов від новонароджених дітей; підвищення рівня взаємодії із закладами охорони здоров'я щодо своєчасного виявлення жінок, які виявили намір відмовитись від новонародженої дитини, укладання угод про організацію консультативних пунктів для оперативного надання допомоги жінкам різними спеціалістами.

В перспективи подальших досліджень вважаємо доцільним вивчення проблеми прогнозування і профілактики можливих порушень у материнській сфері, допомоги в адаптації до нової соціальної ролі та її прийняття, формування відповідальності за власні дії та життя власної дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братусь І.В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис.... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2007. 22 с.
2. Вишньовський В.В. Формування психологічної готовності жінки до материнства. *Актуальні задачі сучасних технологій*: матеріали V Міжнар. наук.-технічн. конф. молодих учених та студентів, м. Тернопіль 17-18 листопада 2016. С. 301-302.
3. Волобуєва Н.А. До питання про підвищення педагогічної компетенції прийомних батьків, які виховують дитину-сироту. *Вісник ЛНУ ім. Тараса Шевченка*. Львів, 2012. № 19. С. 5 – 6.
4. Вовченко І.В. Профілактика відмов матерів від немовлят. *Медсестринство*, 2020.(№2). С. 57–60. <https://doi.org/10.11603/2411-1597.2020.2.11243>.
5. Герасимова В.Г. Соціально-психологічні чинники материнської девіації. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/8708/27.%20>

6. Методичні рекомендації з питань організації соціальної роботи з жінками, які виявили намір відмовитись від новонародженої дитини. Режим доступу. URL: <https://www.facebook.com/zocsssdm.org/>.

7. Нероба М. В. Материнська девіація як прояв деструкції особистісної сфери жінки. Педагогічний процес: теорія і практика. 2016. Вип. 1. С. 89-92. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2016_1_20.

8. Суровцева І. Ю. Сучасний стан та соціальні наслідки відмов від новонародженої дитини *Вісник Маріупольського державного університету*. Маріуполь, 2019. №17.С. 74-79. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_fks_2019_17_12.

9. Типове положення про соціальний центр матері та дитини [Електронний ресурс] : Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF>.

10. Шкраб'юк В.С. Відмова від материнства як психологічна проблема. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, 2013, №2(31) С.49-253 URL: <http://tppjournal.com.ua/contents/n3y2k13folder/n3y2k13a51.html>.

REFERENCES:

1. Bratus I.V. Sotsialno-pedahohichna robota z yunymy materiamy u SHA ta Velykii Brytanii [Social and pedagogical work with young mothers in the USA and Great Britain]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05 22 s. [in Ukrainian].

2. Vyshnovskiy V.V. Formuvannya psykholohichnoi hotovnosti zhinky do materynstva [Formation of a woman's psychological readiness for motherhood]// Aktualni zadachi suchasnykh tekhnolohii: materialy V Mizhnar. nauk.-tekhnichn. konf. molodykh uchenykh ta studentiv, m. Ternopil 17-18 lystopada 2016. S.301-302. [in Ukrainian].

3. Volobuieva N. A. Do pytannia pro pidvyshchennia pedahohichnoi kompetentsii pryiomnykh batkiv, yaki vykhovuiut dytynu-syrotu [To the issue of increasing the pedagogical competence of foster parents who raise an orphan child]Visnyk LNU im. Tarasa Shevchenka. Lviv, 2012. № 19. S. 5 – 6. [in Ukrainian].

4. Vovchenko I.V. Profilaktyka vidmov materiv vid nemovliat.[Prevention of maternal rejection of babies] Medsestrynstvo, 2020.(№2). S. 57–60. <https://doi.org/10.11603/2411-1597.2020.2.11243>[in Ukrainian].

5. Herasymov a V.H Sotsialno-psykholohichni chynnyky materynskoj devyatsii [Socio-psychological factors of maternal deviance] Rezhym dostupu: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/8708/27.%20y>[in Ukrainian].

6. Metodychni rekomendatsii z pytan orhanizatsii sotsialnoi roboty z zhinkamy, yaki vyiyavlyly namir vidmovytys vid novonarodzhenoi dytyny.[Methodical recommendations on the organization of social work with women who have expressed the intention to give up a newborn child.] URL: <https://www.facebook.com/zocsssdm.org/>[in Ukrainian].

7. Neroba M. V. Materynska devyatsiia yak proiav destruktzii osobystisnoi sfery zhinky. [Maternal deviation as a manifestation of the destruction of a woman's personal sphere] Pedahohichnyi protses: teoriia i praktyka. 2016. Vyp. 1. S. 89-92. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pptp_2016_1_20[in Ukrainian].

8. Surovtseva I.Yu. Suchasnyi stan ta sotsialni naslidky vidmov vid novonarodzhenoi dytyny Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu.[The current state and social consequences of rejection of a newborn child]Mariupol, 2019. №17.S. 74-79. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_fks_2019_17_12[in Ukrainian].

9. Typove polozhennia pro sotsialnyi tsentr materi ta dytyny [A typical provision on the mother and child social center] [Elektronnyi resurs] : Zatverdzheno postanovoioiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 zhovtnia 2017 r. № 741. Rezhym dostupu :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-%D0%BF> ;

10. Shkrabiuk V.S. Vidmova vid materynstva yak psykholohichna problema [Rejection of motherhood as a psychological problem.]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*, 2013, №2(31) S.49-253 Rezhym dostupu <http://tppjournal.com.ua/contents/n3y2k13folder/n3y2k13a51.html>[in Ukrainian].

УДК 159.923.2.3.36

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.20>

Ірина ЦИРКОВНИКОВА

аспірант за спеціальністю 231 Соціальна робота, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0003-4396-219X

Бібліографічний опис статті: Цирковникова, І. (2023). Особливості адаптації вимушених переселенців та надання первинної психологічної допомоги під час бойових дій. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 138–143, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.20>

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ТА НАДАННЯ ПЕРВИННОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС БОЙОВИХ ДІЙ

Метою роботи є теоретичний аналіз адаптації вимушених переселенців та надання первинної психологічної допомоги під час бойових дій. Вже більше року в нашій країні йде повномасштабна війна з 24 лютого 2022 року, про яку дуже багато говорилося, але ніхто не вірив, що таке може відбутися у 21 столітті. Реальні військові дії, обстріли міст і населених пунктів, жорстокість і мародерство до мирних громадян з боку держави агресора, яка позиціонує себе як орієнтоване на європейські гуманістичні цінності, справили величезний психологічний вплив на населення нашої країни. Це призвело до масової міграції людей як за межі країни так і всередині.

У зв'язку з масовою міграцією людей утворився дуже широкий спектр питань з адаптації внутрішньо переміщених осіб, вимушених переселенців до нових умов життя та надання первинної психологічної допомоги тим, хто знаходиться в умовах психологічного стресу від бойових дій. Все це дуже вплинуло на психічне здоров'я вимушених переселенців.

Психічне здоров'я є неодмінною частиною та найважливішим компонентом здоров'я. У Статуті ВООЗ йдеться: «Здоров'я є станом повного фізичного, душевного та соціального добробуту, а не лише відсутністю хвороб та фізичних дефектів». Важливим наслідком цього визначення і те, що психічне здоров'я — це відсутність психічних розладів і форм інвалідності. (Психічне здоров'я)

Зміцнення психічного здоров'я включає дії, що зміцнюють психологічне здоров'я. Вони можуть включати створення довкілля, що підтримує психічне здоров'я. Атмосфера, в якій забезпечено повагу та захист основних цивільних, політичних, соціально-економічних та культурних прав, є основою психічного здоров'я. За відсутності безпеки та свободи, що забезпечуються цими правами, підтримувати високий рівень психічного здоров'я складно. (Психічне здоров'я)

В свою чергу своєчасне надання первинної психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам та вимушеним переселенцям сприяють більш легкій адаптації.

Ключові слова: адаптація, первинна психологічна допомога, вимушені переселенці, бойові дії.

Ірина TSYRKOVNYKOVA

Postgraduate Student in specialty 231 Social work, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychnya, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0003-4396-219X

To cite this article: Tsykovnykova, I. (2023). Osoblyvosti adaptatsii vymushenykh pereselentsiv ta nadannia pervynnoi psykholohichnoi dopomohy pid chas boiovykh dii [Features of the adaptation of forced displacements and the provision of primary psychological aid during combat actions]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 138–143, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.20>

FEATURES OF THE ADAPTATION OF FORCED DISPLACEMENTS AND THE PROVISION OF PRIMARY PSYCHOLOGICAL AID DURING COMBAT ACTIONS

The purpose of the work is a theoretical analysis of the adaptation of forced migrants and the provision of primary psychological assistance during hostilities. For more than a year, a full-scale war has been going on in our country since February 24, 2022, which was talked about a lot, but no one believed that this could happen in the 21st century. Real military operations, shelling of cities and settlements, brutality and looting of civilians by the aggressor state, which

positions itself as oriented towards European humanistic values, had a huge psychological impact on the population of our country. This led to mass migration of people both outside the country and inside.

In connection with the mass migration of people, a very wide range of issues has arisen on the adaptation of internally displaced persons, forced migrants to new living conditions and the provision of primary psychological assistance to those who are under conditions of psychological stress from hostilities. All this greatly affected the mental health of the forcibly displaced people.

Mental health is an essential part and most important component of health. The WHO Charter states: "Health is a state of complete physical, mental and social well-being and not merely the absence of disease or infirmity." An important consequence of this definition is that mental health is the absence of mental disorders and forms of disability. (Психічне здоров'я)

Mental health promotion includes actions that promote psychological health. These may include creating an environment that supports mental health. An atmosphere in which basic civil, political, socio-economic and cultural rights are respected and protected is the foundation of mental health. In the absence of the security and freedom provided by these rights, it is difficult to maintain a high level of mental health. (Психічне здоров'я)

In turn, timely provision of primary psychological assistance to internally displaced persons and forced migrants contributes to easier adaptation.

Key words: adaptation, primary psychological assistance, forced migrants, hostilities.

Актуальність проблеми. На думку багатьох вчених, рівень стресу вимушеного переселенця сягає 100 балів, що дорівнює переживанням під час смерті близької людини.

У 1954 році антрополог Оберг описав переживання вимушених переселенців «культурним шоком». Вживається слово в цій метафорі «культурний» – зовсім не про рамки пристойності.

У багатьох людей України після вторгнення Росії сталася радикальна зміна всього: мови, культури, стилю поведінки, історії, географії, кола друзів, часто професії. Вони стали вимушеними переселенцями, мігрантами або внутрішньо переміщеними особами, яким потрібно адаптуватися до нових реалій життя як в самій країні, так і за її межами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання внутрішнього вимушеного переселення людей є багатогранним. Науковці, які розглядали питання переживання тривоги, стресу (Ф. Березін, В. Гриценко, Г. Солдатова), специфіку соціально-психологічної адаптації (Т. Вашека, В. Гриценко, В. Константинов, І. Музиченко, Т. Паршина, О. Риндзак, Г. Солдатова, Н. Стукаленко, С. Чернікова, Р. Шаміонов, М. Южанін), недовіри (Ю. Серета). Підкреслюється важливість законодавчого визначення такого виду переміщення як «вимушені переселенці» та внутрішньо переміщені особи (О. Блинова, М. Слюсаревський). В. Стасюк розглядав психологічні особливості надання первинної допомоги під час бойових дій; питання психічної травми, розладів психіки, шоку та втоми від бойових дій стало предметом уваги Р. Попелюшка.

Методи соціально-психологічної підтримки розглядала Л. Мульована; значний доробок у питанні адаптації та зростання особистості має В. Осьодло; арт-терапію як засіб відновлення після стресу в умовах війни розглядає Н. Авер'янов.

Мета дослідження. Розкрити особливості адаптації вимушених переселенців та надання первинної психологічної допомоги під час бойових дій.

Виклад основного матеріалу дослідження. На думку Калерво Оберга та Т. Г. Стефаненка існує чотири етапи адаптації або стадії «культурного шоку»:

1. Перший етап адаптації називається «туристичний» або «медовий місяць». Переселенці відчують ейфорію від переїзду, «я тут, я зміг, для мене немає перешкод». Ця стадія передбачає деяке зниження критичного мислення до реальності, переміщені особи зосереджені на приємних відчуттях, нових місцях, різноманітності в магазинах, нових смаках, навколишньому середовищі, розвагах. Переселенці українці трошки приходять до тями, бо немає вже звуків серен, бомб, літаків та розірваних снарядів.

2. Другий етап «власне культурний шок» це етап поступового розчарування, проблеми неспішно нарастають. Переселенець має ще свіжі спогади про Батьківщину і неминуче починає порівнювати і зазвичай не на користь нової країни.

Найчастіше всього це відбувається через стереотипи, з якими він жив у країні до війни. На новому місці переміщені особи з ними могли зіткнутися в реальності і дуже часто

це може викликати необхідність переглянути власні погляди. На тлі цього відбувається поступове зниження настрою, оскільки необхідність вбудовуватися в навколишнє середовище передбачає зіткнення з побутом і життям іншої країни та може викликати негативні відчуття, оскільки вміння спілкування в цій культурній системі ще не вироблені або не доведені до автоматизму. На цьому етапі присутнє сильне відчуття чужорідності та відсутність відчуття «дому». У деяких людей можуть виникнути думки про власну неповноцінність, дискомфорт від спілкування з навколишнім світом через неможливість зрозуміти людей у новій країні, відчуження. Часто це виливається у свідомі спроби зменшити спілкування з іншими людьми, ізолюватися, з'являється розчарування у переїзді, людина починає ставити собі запитання про правильність її вибору (Стрес і ненависть в еміграції: всі стадії адаптації в новій країні).

Виникає небажання вчити нову мову та використовувати її в побуті, роздратування та злість, що взагалі доводиться її вчити. Переселенець таким чином намагається захиститися, бо оберегає себе від відчуття провалу та страху, що з тебе будуть сміятися, наприклад, коли комунікації не вдаються, або ж робляться помилки при спілкуванні, чутно акцент чи тебе постійно перепитують.

Це може бути пов'язано з тим, що вимушений переселенець не приймає нове життя, боїться комунікації з місцевим населенням, приписуючи йому ворожі риси – відчуженість, зарозумілість, закритість. Незнання мови виступає захисним бар'єром – я вас не розумію, отже, і образити ви мене не можете.

Найгірший час цього етапу може відчуватися як період сильної кризи і припускати серйозні проблеми з реалістичним сприйняттям світу. Навколишні люди можуть здаватися ворожими, переселенець відчуває сильне почуття самотності, неприйняття його цим світом (Стрес і ненависть в еміграції: всі стадії адаптації в новій країні).

У нього виникають сумніви у власній цінності, сильна незадоволеність собою і навколишнім світом, повністю зникає відчуття своєї ролі в новій країні. Природною реакцією на багато ситуацій стає агресія, заперечення, роздратування.

Туга за домом може стати нестерпною, і багато хто замислюється про повернення, щоб тільки не нудьгувати так сильно.

Цей стан справді серйозний і небезпечний, він може штовхнути людину на необдумані вчинки, навіть на суїцид, настільки важко це може переживатися переміщеними особами.

Часто виникають психосоматичні розлади, депресії, різні неврологічні проблеми. Можуть виникати хвороби без видимих на те причин, змінюється режим сну, інколи здається, що сил немає навіть щоб встати з ліжка. Зростає агресія по відношенню не тільки до місцевого населення, а й до найближчого оточення, сім'ї. Така поведінка оманливо дає змогу захистити своє самолюбство на короткий термін, підвищити самооцінку.

Виникає пекуче і непереборне бажання повернутися у звичну обстановку, і переселенці, які не витримують напруги, повертаються до дому. Багато хто забуває, через що вони поїхали, домашня обстановка здається острівцем спокою і затишку, місцем, де можна нарешті відпочити, скинути напругу і стати справжнім.

3. Стадія «примирення». Американський психолог, Гаррі Тріандіс, виокремлює окремий етап – саме третій етап «дно» кризи. На цьому етапі відбувається загострення всіх негативних переживань і, на його думку, саме тут робиться вибір – пересилити себе та почати адаптуватися, навіть якщо нічого не виходить, або розчаруватися в собі та новій країні і повернутися назад (Стрес і ненависть в еміграції: всі стадії адаптації в новій країні).

4. Четвертий етап – пристосування або адаптація.

На цьому етапі повільно й поступово починають розв'язуватися проблеми, що накопичилися, з'являються перші близькі знайомі серед місцевого населення, стосунки з колегами поліпшуються. Побутові складнощі більше не спричиняють таких труднощів, з'являється можливість спробувати щось нове, а не тільки хворобливе бажання триматися тільки за знайоме і звичне.

У когось це проявляється в почутті гумору – з'являються сили пожартувати над собою, посміятися над ситуацією з огляду на те, що раніше це викликало біль і негативні відчуття. Інші набувають здатності розпочинати розмови

з незнайомими людьми без страху, бувати на міських заходах, одним виходити в місто, якщо раніше це здійснювалося тільки в разі крайньої потреби.

Переселенець поступово знаходить нові можливості для своєї реалізації, світ навколо більше не здається таким безвихідним і незрозумілим. Нова країна поступово починає здаватися дедалі зрозумілішою і доступнішою, країна від'їзду і співвітчизники дедалі більше віддаляються, з'являється можливість почуватися в безпеці без зв'язку з Батьківщиною.

Хтось на цьому етапі вже здатен допомагати іншим, наприклад, новим переселенцям. Здається, що вже є сили, щоб розрадити і підтримати не тільки себе, а й інших.

На останньому етапі адаптації вимушений переселенець уже повністю адаптований до навколишнього світу, йому легко взаємодіяти з людьми, побутові ситуації більше не викликають неприємних відчуттів. Переміщена особа відчуває, що нова країна їй подобається, але при цьому вона може критично оцінювати її позитивні й негативні сторони, не порівнюючи при цьому з країною від'їзду, ситуація повністю стабілізована, негативні емоції не з'являються або з'являються дуже рідко (Стрес і ненависть в еміграції: всі стадії адаптації в новій країні).

Вимушений переселенець здатний оцінити нову країну і місцеве населення як інших, відмінних, не поганих чи хороших, незважаючи на те, що раніше на них могли навіщуватися ярлики, інколи негативні, для полегшення розуміння і визначення своєї власної ролі. Навіть якщо відбувається якесь нерозуміння під час спілкування з людьми в новій країні, це більше не викликає страху і роздратування, над цим можна навіть посміятися.

Особистість людини при цьому збагачується, вона стає сильнішою і витривалішою в емоційному плані, здатна швидше адаптуватися.

Травмуючі та загрозливі обставини:

Катастрофа, в перекладі з грецької мови, – переворот, загибель, біда, раптові події, що шокують, знищення людського життя, руйнування матеріальних засобів і природних ресурсів. Часто – раптова, руйнівна за силою і менш тривала, ніж криза.

Криза, в перекладі з грецької, – перелом або поворот. Проблемна ситуація, коли індивід змушений протистояти обставинам, що загрожу-

ють психологічній рівновазі. Проблема стає для нього найважливішим, але він не може вирішити ситуацію, що існує, звичними засобами або уникнути цієї проблеми.

Погрозливі обставини, ситуації, що травмують виникають зовні, часто несподівано, раптово.

Характеристика травмуючих та загрозливих обставин, які впливають на внутрішньо переміщених осіб: тяжкість емоційної реакції, страх через загрозу життю, безпорадність, підвищена тривожність, звуження обізнаності, невпевненість при прийнятті рішення, порушення психічного балансу.

Надання екстреної психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам.

Під час катастрофи людині надають першу психологічну специфічну допомогу, яка називається кризовою інтервенцією – це специфічне втручання, короткочасна психосоціальна допомога постраждалим та їх близьким на місці, де виникла психотравмуюча подія.

Мета екстреного втручання у кризовій ситуації є швидке усунення загрози та відновлення нормального стану, т.к. у кризових ситуаціях у людей може розвинути критичний стан та психічні розлади.

Мета психологічної допомоги – це ослаблення почуттів безсилля постраждалих, забезпечення першої можливості визнання ситуації та підтримка у часі ситуації, яка є новою, несподіваною та важкою для постраждалих.

Принципи надання першої допомоги внутрішньо переміщеним особам: невідкладність, постраждала людина не може бути занесена в «лист очікування»; зобов'язання, необхідно завоювати довіру тих людей, хто потребує допомоги, потрібно зобов'язати себе спільною роботою, підняти активність із боку внутрішньо переміщеної особи; одночасна побудова відносин із оточенням внутрішньо переміщеної особи, з тими, хто грає важливу роль в його житті.

Рекомендації спеціалісту, хто працює з постраждалими: потрібно бути здоровим, пишатися своїм даром допомагати, цінувати його та керувати ним. Потрібно мати витримку та вміння «перемикатися на звичайні відносини», не занурюватися в ситуацію дуже глибоко, надавати можливість собі та постраждалим бути незалежними, самостійними та досягти

успіху. Необхідно бути професіоналом: компетентним, комфортним до відновлення здоров'я, даючи собі та внутрішньо переміщеним особам можливість зростати та рухатися вперед, любити себе, свою професію та отримувати задоволення від результатів своєї діяльності та від свого життя (Малкіна-Пих, с. 335).

Стрес – це реакція організму на так звані стрес – фактори.

Можуть бути емоційними чи фізичними. Стрес – фактори запускають багато процесів в організмі, які називаються реакцією на стрес. Організм виробляє два основних механізми на стрес. Перший, це реакція нервової системи, другий – активація гормонів, найважливіші з яких кортизол та адреналін, виробляються наднирниками.

Психотравма – це результат переживання сильного стресу або скоєного до людини насильства. Вона може порушити організацію психіки та призвести до прикордонних чи клінічних станів, неврозів, психосоматичних захворювань.

Принципи першої психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам:

- безпека (створити довіру);
- повернути постраждалого в стан «зараз» (знижуючи силу страху);
- створити можливість для «реагування» (декомпресія);
- використовувати копінг-стратегії (самопоміч «добрий день»);
- підтримувати принцип «надії та віри» (фокус – на позитив)

Постраждалий, це не хворий пацієнт, який вимагає психіатра, а звичайна людина в нужді, з нормальною реакцією на ненормальні події!

В результаті здійснення великої дослідницької програми німецькі психологи Б. Гаш і Ф. Ласогга розробили низку рекомендацій для психолога, іншого фахівця чи добровольця, які працюють у екстремальній ситуації. Ці рекомендації корисні як психологам за безпосередньої роботи у місцях масових лих, так підготовки рятувальників і співробітників спеціальних служб (Малкіна-Пих, с. 607).

Правила для працівників з внутрішньо переміщеними особами:

1. Потрібно дати знати постраждалому, що ви поряд і що вже вживаються заходи для його порятунку. Потерпілий повинен відчувати, що

в даній ситуації він не самотній. Необхідно підійти до постраждалого і сказати, наприклад: «Я залишуся з вами, доки не приїде «Швидка допомога». Потерпілого також має бути проінформований про те, що зараз відбувається: «Швидка допомога» вже в дорозі».

2. Необхідно намагатися позбавити постраждалого від сторонніх поглядів. Цікаві погляди дуже неприємні людині у кризовій ситуації. Якщо роззяви не йдуть, треба дати їм якийсь доручення.

3. Потрібно обережно встановити контакт тіла. Легкий тілесний контакт зазвичай заспокоює постраждалих, візьміть потерпілого за руку або поплескайте по плечу. Торкатися голови або інших частин тіла не рекомендується. Намагайтеся зайняти положення на тому ж рівні, що й постраждалий, навіть коли надаєте медичну допомогу.

4. Необхідно уважно слухати, не перебивати те, що говорить потерпілий, бути терплячим, виконуючи свої обов'язки. Говорити самому треба спокійним тоном, навіть якщо потерпілий непритомний, не виявляти нервозності (Малкіна-Пих, с. 705).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Динаміка бойових дій сьогодні така, що переміщення людей набувають досить важливе значення з кожним днем у всьому світі. Варто відмітити, що країни, в яких наявна велика кількість внутрішньо переміщених осіб, в тому числі і наша держава, мають низький рівень економічного розвитку, що обмежує можливість допомоги вимушеним переселенцям навіть за короткої кризи, не говорячи про необхідність надання їм тривалої підтримки з боку держави у стані війни. За таких обставин важливості набувають фактори інтеграції внутрішньо переміщеної особи в нове соціальне середовище з можливим залученням сторонньої допомоги. Дуже важливо забезпечити у вимушених переселенців віри у власні сили за допомогою тренінгів, програм адаптації і професіоналів, що надають первинну психологічну допомогу. Ці методи сприяють розвитку у вимушених переселенців тих змін, які власне можуть бути корисні для їх соціальної та психологічної адаптації та прийняття того факту, що в нашій країні йде війна. Це може стати основою їх інтеграції в нове серед-

овище за рахунок власних сил за межами нашої держави.

Психологічна допомога вимушеним переселенцям в Україні та за її межами має системний та всеохоплюючий характер і містить у собі

психологічну діагностику, психологічне інформування, психологічну консультацію, психологічну підтримку і супровід, психотерапію, групову роботу, декомпресію під час та після закінчення війни.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Малкіна-Пих І. Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. М. Изд-во Ексмо. 2005, 960 с.
2. Музиченко І. В. Вимушені переселенці: проблема соціально-психологічної адаптації «Освіта та розвиток обдарованої особистості» Київ, 2016 № 9. С. 18–21.
3. Мульована Л. І. Методи психологічної допомоги. Молодий Вчений, 2014. 10(13), С. 114–116.
4. Осодло В. І., Зубовський Д. С. Посттравматичне зростання особистості вимушених переселенців: сучасний стан та перспективи. Укр. психолог. журн., 1, 2017. С. 63–79.
5. Психологічна допомога мігрантам. URL: <http://ur.co/77/2242-2-psiologicheskayapomosh-migrantamhtml> (дата звернення: 18.03.2023).
6. Підтримка внутрішньо переміщених осіб та постраждалого населення в Україні, СНОМ, 2016.
7. Проблема соціальної та психологічної адаптації вимушених переселенців і шляхи її корекції. URL: <http://ukrbukva.net/print:page,1,45878-Problema-social-noiy-i> (дата звернення: 20.03.2023).
8. Ромек В.Г., Конторович В.А., Крукович Є.І. Психологічна допомога в кризових ситуаціях. СПб. Мова. 2004, 226 с.
9. Психічне здоров'я — Вікіпедія (wikipedia.org) (дата звернення 06.04.2023)
10. Стрес і ненависть в еміграції: всі стадії адаптації в новій країні – ForumDaily (дата звернення 07.04.2023)

REFERENCES:

1. Malkina-Pikh I. G. (2005) Auxilium psychologicum in crisisibus adiunctis [Psychological help in crisis situations], [in Ukrainian]
2. Muzichenko, I. V. (2016) Migrantes fatigati: problemata accommodationis socialis et psychicae "Educationis et progressionis specialitatis donatae" [Vimusheni migrants: the problem of social and psychological adaptation] "Education and development of the gifted specialty" No. 9. P. 18-21 [in Ukrainian].
3. Mulovana, L. I. (2014). Methods of psychological assistance to antiterrorist operation participants. Molodyi Vchenyi, 10(13), 114–116. [In Ukrainian]
4. Osodlo, V. I., & Zubovskyi, D. S. (2017). Post-traumatic growth of the personality of combatants: current status and prospects. Ukrainian psychological journal, 1, 63–79. [In Ukrainian].
5. Auxilia psychologica migrantibus [Psychological assistance to migrants] URL- <http://ur.co/77/2242-2-psiologi-capomosh-migrantamhtm>
6. Quaestio de accommodatione sociali et psychica immigrantium migrantium et de via correctionis [The problem of social and psychological adaptation of immigrant migrants and the path of correction] URL: <http://ukrbukva.net/print:page,1,45878-Problema-social-noiy->
7. (2016) Suscipio pro Interna Displacatione Personarum et Affectatum Populationes in Ucraina [Support for internal displacement of persons and affected population in Ukraine] SNOM, [in Ukraine]
8. Romek V.G., Kontorovych V.A., Krukovich E.I. (2004)/ Auxilium psychologicum in crisisibus adiunctis [Psychological help in crisis situations], [in Ukraine]
9. Sanitas mentis – Vicipaedia (wikipedia.org) /Mental health – Wikipedia (wikipedia.org) URL https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5_%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F
10. Accentus et odium in emigrationem: omnes gradus adaptationis in nova regione – ForumDaily/Stress and hatred in emigration: all stages of adaptation in a new country – ForumDaily URL- <https://www.forumdaily.com/uk/stress-i-nenavist-v-igracii-vse-stadii-adaptacii-v-novoj-strane/>

УДК 316.354:343.226-053.2(100+477)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21>

Ольга ШВЕД

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-4251-3894

Scopus-Author ID: 57277857400

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи факультету психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Бібліографічний опис статті: Швед, О., Спірина, Т. (2023). Роль міжнародних та українських неурядових організацій у протидії сексуальному насильству стосовно дітей. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 144–151, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21>

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ СТОСОВНО ДІТЕЙ

В різні часи багато країн піднімало проблему захисту дітей від сексуального насильства. В Україні також виявляли випадки різних видів сексуального насильства щодо дітей, таких як торгівля дітьми, використання дітей в порнографії та проституції, сексуальне розбещення та різні інші форми сексуального насильства й проводили певну роботу з протидії та захисту. Випадки сексуального насильства виявлялись як правоохоронними органами, так і громадськими організаціями, до яких звертались дорослі, щоб захистити дітей або ж самі діти. Під час війни тема сексуального насильства стала ще актуальнішою, оскільки діти та підлітки страждають тепер ще й від російських агресорів. Про це свідчать дані прокуратури і зібрані свідчення людей зі звільнених від агресора територій. Ми також не знаємо долю більше ніж 16000 тисяч дітей, яких вивезли до росії. Нажаль, є вірогідність того, що діти там стикаються із сексуальним насильством. Під час війни з'явилося поняття «сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» і стосується окремих або типових проявів практики звалтування, сексуального рабства, примус до проституції, примусової вагітності, насильницької стерилізації та інших форм сексуального насильства стосовно жінок, чоловіків, дівчат та хлопчиків.

Громадські організації в багатьох країнах світу активно працюють з профілактики сексуального насильства та з дітьми – жертвами. В Україні під час війни кількість дітей-жертв сексуального насильства збільшилась, бо на територіях, які потрапили під окупацію, вони стали не лише свідками, але й жертвами звалтування, тобто в обох випадках жертвами.

В даній статті розглянемо роль та діяльність громадських організацій в протидії сексуальному насильству щодо дітей, оскільки саме вони активно звертають увагу на цю проблему у суспільстві, громадах, державних інституціях, часто вони були і є адвокатами з вирішення проблем, написання нових законів або підзаконних актів. Але профілактичний напрямок у роботі неурядових організацій є одним з найбільш розвинутих, його реалізація забезпечується через проведення освітніх програм для дітей та дорослих, створення та розповсюдження соціальної реклами, інтерактивних занять.

Ключові слова: діти, насильство, неурядові організації, сексуальне насильство.

Olha SHVED

PhD in Sociology, Associate Professor, Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-4251-3894

Scopus-Author ID: 57277857400

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

To cite this article: Shved, O., Spirina, T. (2023). Rol mizhnarodnykh ta ukrainskykh neuriadovykh orhanizatsii u protydii seksualnomu nasylstvu stosovno ditei [The role of international and Ukrainian non-governmental organizations in combating sexual violence against children]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 144–151, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.21>

THE ROLE OF INTERNATIONAL AND UKRAINIAN NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN COMBATING SEXUAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN

At different times, many countries raised the issue of protecting children from sexual violence. In Ukraine, cases of various types of sexual violence against children, such as child trafficking, use of children in pornography and prostitution, sexual harassment and various other forms of sexual violence, have also been identified and some prevention and protection work has been carried out. Cases of sexual violence were identified both by law enforcement agencies and public organizations, which were approached by adults to protect children or by the children themselves. During the war, the topic of sexual violence became even more relevant, as children and teenagers now also suffer from russian aggressors. We also do not know the fate of more than 16,000 children who were taken to russia. Unfortunately, there is a possibility that children there face sexual violence

During the war, the terminology of "conflict-related sexual violence" appeared and refers to specific or typical manifestations of the practice of rape, sexual slavery, forced prostitution, forced pregnancy, forced sterilization and other forms of sexual violence against women, men, girls and boys.

Non-governmental organizations actively work in many countries of the world to prevent sexual violence and with child victims. In Ukraine, during the war, the number of child victims of sexual violence increased, because in the territories that fell under occupation, they became not only witnesses, but also victims of rape, that is, victims in both cases.

In this article, we will look at the role of public organizations in the fight against sexual violence against children, because they actively take care of this problem in the community, communities, state institutions, often they were advocates for the implementation of new laws and legal acts; but the preventive direction in the work of non-governmental organizations is one of the most developed, its implementation is ensured through educational programs for children and adults, creation and distribution of social advertising, and interactive classes.

Key words: children, violence, non-governmental organizations, sexual violence.

Постановка проблеми. Сексуальне насильство – протиправне посягання однієї особи або групи осіб на статеву недоторканість іншої людини, а також дії сексуального характеру щодо неповнолітнього (-ої) та є серйозним порушенням прав людини.

Неурядові організації відіграють важливу роль у просвітництві громад щодо роботи з дітьми та запобіганню сексуальному насильству стосовно дітей. Важливо, щоб агенції ООН, а також міжнародні та національні експертні групи, які мають досвід, взяли на себе відповідальність навчати неурядові організації, соціальних працівників, інших фахівців, запобіганню всіх видів насильства стосовно дітей, а особливо сексуального, адже воно має найтяжчі наслідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сексуальне насильство у контексті криміналь-

ної відповідальності за злочини проти статевої свободи розглядають Д. Москаль, О. Піддубна, Ю. Пудовочкін, А. Савченко; проблему протидії сексуальному і гендерно-обумовленому насильству, пов'язаному з конфліктом досліджувала І. Заворотько; питання запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні вивчала С. Романцова; на можливостях територіальних громад в Україні щодо профілактики насильства наголошують Н. Кабаченко, О. Бойко; проблема виявлення фактів сексуального насильства в умовах воєнного стану в Україні й шляхи підвищення ефективності такого виявлення окреслені у наукових працях В. Плетенця.

Метою даної статті є вивчення ролі неурядових організацій з протидії сексуальному насильству щодо дітей, аналіз їх ролі, напрямів та форм роботи, починаючи з історії створення таких організацій до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Характеризуючи насильство над дітьми, автори навчально-методичного посібника «Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти», звертають увагу, що воно може містити будь-які дії від батьків чи інших осіб насильницького характеру, зловживання, ігнорування, зневажання, відсутність бажання або ж невміння виховувати та опікуватися дітьми, що спричиняє потенційну шкоду дитині (Запобігання, 2020). Наприклад, Ж. Петрошко, досліджуючи проблему насильства над дітьми, класифікує її: залежно від стратегії кривдника (явне, приховане); за часом (що відбувається тепер і, що трапилося в минулому); за тривалістю (одноразове, багаторазове); за середовищем (вдома, у школі, на вулиці) (Петрошко, 2004).

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (стаття 18) представляє сексуальне насильство щодо дитини, як заняття діями сексуального характеру з дитиною, котра не досягла, відповідно до законодавства, віку для занять такими діями, використовуючи примус, силу, погрози.

За визначенням фахівців, сексуальне насильство щодо дитини передбачає: статеві зносини, оральний та анальний секс, показ статевих органів дитині, онанізм, маніпуляцію статевими органами дитини, показ порнографії, залучення дитини до проституції, примушення дитини займатися сексом. Необхідно додати, що до сексуального насильства над дитиною відносяться також прохання або примус доторкатись до статевих органів, ласки грудей дівчини; зйомки дітей в оголеному вигляді та втягнення дітей до участі у створенні творів, зображень, комп'ютерних програм або інших предметів порнографічного характеру; примус дитини бути свідком згвалтування або сексуальних дій, чи демонстрація статевих органів ексгібіціоністами; таємне підглядання в туалет, ванну чи у спальню за дітьми, коли вони без одягу; непристойні коментарі про інтимні частини дитячого тіла; еротизована ласка і турбота: поцілунки у губи, коли батьки миють досить дорослих дітей чи сплять з ними в одному ліжку.

Отже, можемо констатувати, що сексуальне насильство щодо дітей включає не лише згвалтування, але й інші дії сексуального характеру.

В Україні перше ґрунтовне дослідження «Сексуальне насильство стосовно дітей та молоді в Україні: ситуаційний аналіз» було проведено Українською Асоціацією планування сім'ї за підтримкою Фонду народонаселення ООН в 1998 р. До дослідження було залучено більше 3 тисяч старшокласників та учнів закладів професійно-технічної освіти з 13 областей України.

Дослідження «Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні» (Уразливість дітей, 2003) було проведено за участі Міжнародної організації ЕКПАТ, Державного інституту проблем сім'ї та Українського інституту соціологічних досліджень. За участі та фінансової підтримки Міжнародної організації ЕКПАТ та ГО Ла Страда-Україна в Україні ще проводилось кілька досліджень: Регіональний огляд по зображенням сексуального насильства над дітьми через використання інформаційних і комунікативних технологій (Regional overview, 2008), Дитячий секс-туризм в Україні: спроба ситуаційного аналізу (2012 р.) (Дитячий секс-туризм, 2012 р.). У 2015 р. в рамках проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні» було проведено всеукраїнське опитування громадської думки «Насильство щодо дітей в Україні». Дане дослідження показало, що 21% дітей віком 12–17 років страждають від сексуального насильства: оголені інтимні частини тіла дітей фотографували або знімали на відео; дорослі або інші діти пропонували дитині показати свої статеві органи, торкнутись до їхніх оголених частин тіла або вступити з ними в статеві відносини та тримати це у таємниці і за винагороду дитина погоджувалась на такі пропозиції; дорослі торкались їх статевих органів всупереч волі дитини; вдома доводилось вступати в статеві відносини з дорослими або торкатись їхніх статевих органів; вдома прийнято називати статеві органи та статеві відносини непристойними словами; в школі робили непристойні пропозиції, підглядали за іншими в туалеті або просили зняти спідню білизну, силоміць облапували або торкались статевих органів дитини (Насильство щодо дітей в Україні, 2015).

Всі ці дослідження виявили, що таке ганебне явище існує, діти в Україні є жертвами сексуального насильства і на це необхідно звертати серйозну увагу і протистояти цьому явищу.

Саме Міжнародна громадська організація ЕКПАТ (Покінчимо з дитячою проституцією порнографією та торгівлею дітьми) першою в світі почала перейматись проблемою сексуального насильства та сексуальної експлуатації дітей. Проблема бере свій початок в Азії під час війни з В'єтнамом, коли війська США прийшли в регіон в 1961 р. Через певні проміжки часу молоді люди (61% були молодші 20 років) відправлялись в сусідні країни (Гонконг, Філіппіни та Таїланд), щоб відпочити від бойових дій, вони потребували сексуальних розваг. Багато молодих дівчат заробляли в нічних барах та масажних салонах стільки грошей за одну ніч, як їхні батьки заробляли за все своє життя, працюючи на рисових полях. Наприкінці 70-х років у ЗМІ почали з'являтися перші повідомлення про сексуальну експлуатацію дітей, про психологічні та фізичні травми, спричинені насильством з боку дорослих. В 1984 р. на острові Пукет (Таїланд) сталася пожежа в борделі, і пожежники знайшли в підвалі тіла п'яти дівчат віком 9–12 років, які були прикуті до ліжок ланцюгами. Журналісти з'ясували, що батьки продали своїх дітей за можливість купити телевізор або інший електронний гаджет. У 1987 р. набула розголосу історія австрійського лікаря, який на Філіппінах до смерті замучив жакливіми сексуальними діями і катуваннями 13-річну Розарію.

В 1980-х в Південно-Східній Азії невелика група небайдужих людей під головуванням Рональда Майкла О'Греді, сфокусувалась на проблемі сексуальної експлуатації дітей туристами в країнах Південно-Східної Азії. В 1990 р. в Таїланді вперше у світі пройшла конференція «Туризм та дитяча проституція», під час якої О'Греді презентував дослідження щодо сексуальної експлуатації дітей, яке показало, що сотні тисяч дітей перебували у сексуальному рабстві. Після цієї конференції одна з дослідниць (Сударат Сериват) з Таїланду презентувала проблему в офісі ООН в Женеві так: «Дитяча проституція стала нормою життя в Таїланді. Це стало частиною соціальної та економічної структури, вона інтегрувалась в наші культурні цінності і використовується елітами як політичний інструмент» (ЕСРАТ 25 years, 2022).

У 1997 р. ЕКПАТ (ЕСРАТ International) перетворилася на міжнародну НУО, яка існує і сьогодні. Мережа ЕСРАТ розширилася з чотирьох

груп (усі були в Азії) до 122 груп у 104 різних країнах у 2023 р. Усі ці групи є незалежними громадськими організаціями або коаліціями, які працюють проти комерційної сексуальної експлуатації дітей і сексуального насильства над дітьми (Our History).

В 1996 р. уряд Швеції, у співпраці з ЕКПАТ, ЮНІСЕФ і Групою неурядових організацій Конвенції про права дитини, організував Перший Всесвітній конгрес проти комерційної сексуальної експлуатації дітей. Подія започаткувала важливу громадську платформу та офіційний процес для систематичного розгляду порушень комерційної сексуальної експлуатації дітей. В Конгресі взяли участь 1879 учасників, на II Конгресі в Японії були присутні учасники з 136 країн. На III Конгресі, який відбувся в Бразилії, і на якому були присутні 739 делегацій, були ідентифіковані 5 тематичних областей:

1. Форми сексуальної експлуатації: дитяча проституція, дитяча порнографія та зображення з насильством, сексуальна експлуатація дітей в туризмі, торгівля дітьми з сексуальними цілями.

2. Правова база і підзвітність.

3. Інтегровані міжсекторальні політики.

4. Корпоративна соціальна відповідальність.

5. Стратегії для міжнародної кооперації (ЕСРАТ Internat. Report. 2008).

На цьому Конгресі від громадських організацій України активно працювали Ла Страда – Україна та діти-лідери з ГО «Школа Рівних Можливостей».

Так як сексуальне насильство включає в себе сексуальну експлуатацію (проституція, порнографія), боротьба з сексуальним насильством у будь-якому його прояві є важливою роботою. У листопаді 2009 р. Комітет міністрів Ради Європи (47 держав-членів) ухвалив рекомендацію, яка містить керівні принципи для розробки національних стратегій із захисту дітей від насильства. Рада Європи втілювала кілька кампаній, спрямованих на захист дітей від сексуального насильства. Одна з таких кампаній «Один з п'яти» (тому, що за даними Ради Європи, одна з п'яти дітей стає жертвою сексуального насильства) випустила навчально-профілактичні матеріали, такі як «Кіко та рука», Правила дитини «Тут мене не торкайся». В даних матеріалах дітей вчать, що

«твоє тіло належить тобі»; вчать про пристойні та недоречні доторкання; про хороші та погані секрети; про обов'язки дорослих захищати дітей; про довіру, злочинців, допомогу (Навчіть свою дитину).

В Україні наразі існує мережа громадських організацій, діяльність яких спрямована на боротьбу з сексуальним насильством щодо дітей, яке виявляється в комерційній сексуальній експлуатації дітей, у залученні дітей в порнографію, сексуальним насильством в сім'ях та дитячих закладах. Всеукраїнська мережа протидії КСЕД (комерційній сексуальній експлуатації дітей), в яку входили 22 неурядові організації: Громадський рух «Віра. Надія. Любов», Благодійний Фонд «Рокада», Всеукраїнська громадська організація «Служба захисту дітей», ГО «Ла Страда Україна», ГО «Школа Рівних Можливостей», Інформаційно-консультативний жіночий центр, Український Фонд «Благополуччя дітей» та інші громадські об'єднання, які, на жаль, знаходяться на окупованих територіях: Херсонська область, Херсон, Крим, Донецька область.

1. Громадська організація «Школа Рівних Можливостей» (ШРМ), яка почала діяльність у 2000 році, залучаючи до своїх проєктів молодь та дітей, у 2004 р. почала профілактичну та адвокатську роботу в різних регіонах України. Робота ведеться у двох основних напрямках: лобіювання прийняття необхідних законів та програм, експерти у роботі громадських рад, з депутатами тощо; просвітницька та превентивна робота з дітьми та молоддю. Основні цільові групи: шкільна та студентська молодь; викладачі навчальних закладів; державні службовці, представники влади. Основні напрями діяльності в наші дні є: утвердження гендерної рівності; захист прав дитини; попередження і подолання всіх форм насильства та дискримінації; попередження торгівлі людьми; протидія комерційній і сексуальній експлуатації дітей; безпека дітей в мережі Інтернет; адаптація дітей з особливими потребами у суспільстві; захист жінок і дітей – вимушених переселенців; сприяння утвердженню здорового способу життя дітей, молоді (Інтерв'ю з Конченковою Іриною, Виконавчим директором ГО «Школа Рівних Можливостей», 16.03.2023).

Формами роботи ШРМ є: тренінгова діяльність; громадський моніторинг; кампанії адво-

кації та лобіювання; інформаційні кампанії із застосуванням інноваційних та АРТ-технологій; участь у мережах; Гендерний інтерактивний театр; Форум-театр; Гендерна обсерваторія. Діти беруть участь у розробці та постановці інтерактивних театралізованих вистав (публіцистичних, пластико-хореографічних, драматичних, гумористичних, форум-театру). На базі навчальних закладів функціонують драматичні гуртки, де діти створюють вистави на соціальну проблематику і показують їх в своїй та інших школах (Захист дітей, 2015).

Експерти організації довели ефективність цих технологій у соціальній роботі, а також у залученні великої кількості молоді до участі у масових заходах. Організація першою почала впровадження в Україні методики форум-театру та дослідження її ефективності. Ця методика прийшла в Україну завдяки Британській Раді та апробована Школою Рівних Можливостей на різних соціальних групах, включаючи проведення форум-театрів у колоніях для неповнолітніх, у закладах професійно-технічної освіти, інтернатних закладах. Такий вид театру дає змогу охопити просвітницькою роботою багатотисячні аудиторії: актуалізувати гостру соціальну проблему за допомогою яскравих образів, зацікавлених глядачів, які можуть висловити свою власну позицію щодо найболючіших тем. Багато акцій та заходів було присвячено саме запобіганню та протидії сексуальній експлуатації дітей: Марш по Хрещатику, який закінчився флеш-мобом «Не продавайся!», театральні постановки про сексуальне насильство вдома, форум-театр (Інтерв'ю з Конченковою І., 2023).

Громадська організація «Ла Страда Україна» кілька років очолювала Українську мережу протидії сексуальній експлуатації дітей і багато працювала для захисту прав дітей від сексуального насильства та експлуатації: організувала тренінги для інших ГО, поліції, судів та соціальних працівників. В цій організації працює два телефони гарячої лінії: Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації та Гаряча лінія для дітей та молоді. На обидві гарячі лінії, як засвідчила директорка цих телефонних ліній Альона Кривуляк, під час інтерв'ю, поступали та поступають повідомлення про сексуальне насильство над дітьми.

Але під час війни збільшилась кількість повідомлень про сексуальне насильство над неповнолітніми з боку російських окупантів, все більше поступає дзвінків з випадками згвалтувань, і часто це є діти, або випадки, коли діти були свідками, що теж є формою сексуального насильства і вони потребують психологічної реабілітації.

Окремо необхідно відзначити роботу Благодійного фонду «Благополуччя дітей», який вже багато років займається проблемами дітей та насильством щодо них. Місія Фонду - збагачувати фахівців і родини новітніми знаннями та практиками, щоб разом підготувати дітей до самостійного життя й убезпечити їх від безправ'я, насильства та ризикованої поведінки. В даний час ця організація виконує проекти: «Рання профілактика торгівлі людьми та експлуатації серед дітей віком 6–13 років», «Програма попередження сексуального насильства над дітьми дошкільного віку», «Розширення можливостей правоохоронних органів у подоланні насильства щодо дітей в Інтернеті» (Благополуччя дітей. Фонд). Український Фонд «Благополуччя дітей» одним з перших почав розробляти методичні матеріали з тематики профілактики сексуального насильства над дітьми і в 2009 р. випустив інформаційно-методичний посібник «Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей» (Впровадження, 2009).

В Одеській області активною громадською організацією є громадський рух «Віра. Надія. Любов», який працює з 1996 р. Організація очолює Українську мережу протидії комерційній сексуальній експлуатації дітей. В організації працюють юристи, психологи, соціальні працівники, медики і волонтери. Акцент в діяльності організації ставиться на профілактичній роботі з дітьми та молоддю, які практикують ризиковані форми поведінки, проживають в умовах вулиці, учні ЗПТО, студенти закладів вищої освіти. В своїй роботі організація використовує методи, які цікаві певній цільовій групі: тренінги, театральні дійства (в організації є театральна молодіжна мобільна студія «Контакт»), сценарії для якої пишуть самі діти. Організація працює не лише в сфері профілактики, але й реабілітації, бо має свій центр «Софія», де фахівці займаються реабілітацією дівчат та молодих жінок - жертвами сексуальної експлуатації, а саме торгівлі людьми та втягнення в проституцію.

Це специфічний вид роботи, бо контакт з жертвами сексуальної експлуатації характеризується складністю, викликаною страхом жертв, низькою самооцінкою та недовірою. Робота з жертвами сексуального насильства потребує з боку уповноважених осіб усвідомлення та спеціальної кваліфікації в здійсненні своєї діяльності. Також на базі організації працює гаряча лінія з протидії домашньому насильству, куди звертаються також діти та підлітки і яка виявляє випадки сексуального насильства (Інтерв'ю з Головою правління ГР «Віра. Надія. Любов» Семікоп Тетяною, 17.03.2023).

Завдяки зусиллям ГР «Віра. Надія. Любов», ГО «Ла Страда-Україна» та Фонду «Благополуччя дітей» в Україні були відкриті перші дружні до дитини «Зелені кімнати» для опитування дітей-жертв або дітей-свідків сексуального насильства, з метою проведення опитування (допитів) дітей, які є учасниками в кримінальних справах, в умовах, що мінімізують повторну травматизацію психіки дитини (Конвенція № 201). «Зелені кімнати» на початку ХХ ст. були новим явищем для України, але показали свою необхідність та ефективність у захисті прав дитини, особливо, коли це стосується сексуального насильства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Робота з профілактики сексуального насильства над дітьми та підлітками є і буде дуже важливою як на профілактичному, так і на рівні виявлення та реабілітації. Громадські організації, як міжнародні, так і українські є важливим елементом в українському соціумі у цій роботі, їх діяльність та роль є неоціненними вкладом в протидію сексуальному насильству стосовно дітей. Досвід різних країн є важливим і необхідно користуватись набутими знаннями та обмінюватись ними. Добре, що в Україні є спеціалізована мережа, але, нажаль, вона наразі не є активною. Держава має допомогти активізувати діяльність громадських організацій та даної мережі, приєднавши до діяльності Міністерство соціальної політики та Міністерство освіти та науки. Міжнародні організації мають звернути увагу на ситуацію в Україні з дітьми, які стали або стають жертвами сексуального насильства саме під час війни і допомагати в реабілітації та подальшій адаптації у нормальне життя.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дитячий секс-туризм в Україні: спроба ситуаційного аналізу / авт. кол.: І. Бандурка, Н. Бочкор, М. Євсюкова та ін. Київ : Свої люди, 2012. 78 с.
2. Діяльність. *Благополуччя дітей : Український Фонд*. URL: <https://childfund.org.ua/diialnist?start=10> (дата звернення: 13.03.2023).
3. Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. / В. Л. Андрєнкова, В. В. Байдик, Т. В. Войцях, О. А. Калашник та ін. Київ : Нічога С.О. 2020. 196 с.
4. Захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства / Ковальчук Л. *Конференція ЄС та РЄ «Проект зі зміцнення і утвердження прав жінок і дітей»* / ред. Єва Янішевич. Варшава, 2015. 82 с.
5. Зимінець Н. В., Малієнко Ю. М., Цюман Т. П. Впровадження пілотної моделі структурної профілактики насильства щодо дітей : інформаційно-методичні матеріали / за заг.ред. І. Д.Зверєвої. Київ, 2009. 64 с.
6. Конвенція Ради Європи № 201 «Про захист дітей проти сексуальної експлуатації та сексуального розбещення». *База даних «Законодавство України»*.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Text (дата звернення: 13.03.2023).
7. Навчіть свою дитину правилу «Тут мене не торкайся». *Council of Europe*.URLhttps://childfund.org.ua/Uploads/Files/campaing_materials/broshura_Kiko_for_parents.pdf (дата звернення: 13.03.2023).
8. Насильство щодо дітей в Україні. Всеукраїнське опитування громадської думки / за заг. ред.: С. Павлишин, Т. Журавель. Київ : СТ-ДРУК, 2015. 132 с.
9. Петрочко Ж. В. Проблема жорстокого поводження з дітьми: визначення та класифікація понять. *Наукові записки*. 2004. Вип. 56: Педагогічні та історичні науки. С. 135–141.
10. Уразливість дітей щодо комерційної сексуальної експлуатації в Україні / ЕКПАТ, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді, Українського ін-т соціологічних досліджень. Київ, 2003. 65 с.
11. ECPAT 25 years: Rallying the World to End Child Sexual Exploitation. 2015. 168 p. URL: https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2022/05/ECPAT-25-Years_FINAL.pdf (accessed: 13.03.2023).
12. ECPAT International Report of the World Congress III against Sexual Exploitation of Children & Adolescent. 2008. 152 p. URL: http://ecpat.lu/wp-content/uploads/2008/10/rapport_wc3.pdf (accessed: 13.03.2023).
13. Our History. *ECPAT Child Alert*. URL: <https://www.ecpat.org.nz/our-history> (accessed: 13.03.2023).
14. The World to End Child Sexual Exploitation. 2015. 168 p. URL: <https://www.ecpat.org.nz/our-history> (accessed: 13.03.2023).
15. Regional overview on Child Sexual Abuse Images through the Use of Information and Communication Technologies. ECPAT International. 2008.

REFERENCES:

1. Bandurka I., Bochkor N., Yevsiukova M. (2012). *Dytiachyi seks-turyzm v Ukraini: sprobа sytuatsiinoho analizu. [Child Sex Tourism in Ukraine: an attempt of situational analysis]*. Kyiv : Svoi liudy. [In Ukrainian]
2. Diialnist. Blahopoluchchia ditei. Ukrainyskyi Fond. [Activity. Ukrainian Well-Being Found]. <https://childfund.org.ua/diialnist?start=10> [In Ukrainian]
3. Andrieyenkova V.L., Baidyk V.V., Voitsiakh T.V., Kalashnyk O.A. et al. (2020). *Zapobihannia ta protydyia proiavam nasylstva: diialnist zakladiv osvity. Navchalno-metodychnyi posibnyk. [Prevention and countermeasures against manifestations of violence: activities of educational institutions. Educational and methodological manual]*. Kyiv: FOP Nichoha S.O. [In Ukrainian]
4. Kovalchuk L. (2015). *Zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva. [Protection of children from sexual exploitation and sexual violence]*. *Konferentsiia EU ta CoU «Proekt zi zmitsnennia i utverdzhennia prav zhinok i ditei»*. – EU and Council Europe Conference “Project on strengthening and affirming the rights of women and children”. Warsaw. [in Ukrainian]
5. Zymynets N., Maliienko Yu., Tsiuman T. / Zvierieva (Eds.) (2009). *Vprovadzhennta pilotnoi modeli struktturnoi profilaktyky nasylstva shchodo ditei. Informatsiino- metodychni materialy [Implementation of a pilot model of structural prevention of violence against children: informational and methodological materials]*. Kyiv.[in Ukrainian]
6. Konventsiia Rady Yevropy № 201 «Pro zakhyst ditei proty seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho rozbeshchennia [Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse] . Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_927#Te [In Ukrainian]
7. Navchit svoiu dytynu pravylu «Tut mene ne torkaisia» [Teach your child the rule "Don't touch me here"]. Retrieved from https://childfund.org.ua/Uploads/Files/campaing_materials/broshura_Kiko_for_parents.pdf [In Ukrainian]
8. Pavlyshyna S., Zhuravel T. (Eds.) (2015). *Nasylstvo shchodo ditei v Ukraini. Vseukrainske opytuvannia hromadskoi dumky [Violence against children in Ukraine. All-Ukrainian survey of public opinion]*. Kyiv: St-Druk. [In Ukrainian]
9. Petrochko Zh.V. (2004). *Problema zhorstokoho povodzhennia z ditmy: vyznachennia ta klasyfikatsiia poniat. [The*

problem of child abuse: definition and classification of concepts]. Dragomanov National Pedagogical university. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [In Ukrainian]

10. *Urazlyvist ditei shchodo komertsii noi seksualnoi ekspluatatsii v Ukraini* (2003) [*Vulnerability of Children to Commercial sexual Exploitation in Ukraine*]. ECPAT, State Institute of Family and Youth Problems, Ukrainian Institute of Sociological Research. – Kyiv. [In Ukrainian]

11. ECPAT 25 years: Rallying the World to End Child Sexual Exploitation. 2015. URL: https://www.ecpat.org/wp-content/uploads/2022/05/ECPAT-25-Years_FINAL.pdf (accessed: 13.03.2023).

12. ECPAT International Report of the World Congress III against Sexual Exploitation of Children & Adolescent. (2008). URL: http://ecpat.lu/wp-content/uploads/2008/10/rapport_wc3.pdf (accessed: 13.03.2023).

13. Our History. *ECPAT Child Alert*. URL: <https://www.ecpat.org.nz/our-history> (accessed: 13.03.2023).

14. The World to End Child Sexual Exploitation. 2015. URL: <https://www.ecpat.org.nz/our-history> (accessed: 13.03.2023).

15. Regional overview on Child Sexual Abuse Images through the Use of Information and Communication Technologies. ECPAT International. 2008.

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 378.316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.22>

Вікторія КОРНЕЩУК

доктор педагогічних наук, професор, виконуюча обов'язки директора інституту гуманітарних наук, Національний університет «Одеська політехніка», просп. Шевченка, 1, м. Одеса, Україна, 65044, vtoryu@te.net.ua

ORCID: 0000-0002-9245-6616

Ольга ДЖЕЖИК

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи, Національний університет «Одеська політехніка», просп. Шевченка, 1, м. Одеса, Україна, 65044, dzhezhik_olga@ukr.net

ORCID: 0000-0003-2570-2589

Бібліографічний опис статті: Корнешчук, В., Джежик, О. (2023). Професійна підготовка магістрів-психологів до реабілітаційної діяльності. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 152–158, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.22>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАГІСТРІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті наголошено на необхідності підготовки майбутніх практичних психологів до реабілітаційної діяльності, попит на яку дедалі збільшується внаслідок повномасштабної військової агресії РФ. Авторами проведений ґрунтовний аналіз наявних в Україні освітньо-професійних програм підготовки практичних психологів за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнями вищої освіти, що дозволило констатувати відсутність у вітчизняних ЗВО цілеспрямованої підготовки здобувачів-магістрів до реабілітаційної діяльності. Аналіз вітчизняних та зарубіжних ОПП, досвід кафедри психології та соціальної роботи Національного університету «Одеська політехніка», її кадровий склад, співпраця з академічною спільнотою та стейкхолдерами, – дозволили визначити сукупність освітніх компонентів, вивчення яких забезпечить формування у здобувачів спеціальних компетентностей, необхідних для ефективного здійснення такої діяльності, та розробити освітньо-професійну програму «Кризова та реабілітаційна психологія» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти. На думку авторів та групи забезпечення, розроблена програма дозволить здобувачам опанувати поглиблені професійні знання, практичні вміння та навички, необхідні для розв'язання складних спеціалізованих завдань та практичних проблем у сфері реабілітаційної та кризової психології. В статті докладно висвітлений зміст запропонованої ОПП та схарактеризовані дидактичні можливості кафедри щодо формування загальних, спеціальних компетентностей та відповідних ним результатів навчання в педагогічному процесі. Наголошено, що зазначена ОПП побудована відповідно до Стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» для другого (магістерського) рівня вищої освіти та задовольняє вимогам кредитно-модульної системи організації навчального процесу у ЗВО, рекомендованою Європейською кредитно-трансферною системою (ЕКТС). У статті також окреслені можливі сфери та установи для працевлаштування випускників представленої програми, а також посади, які вони можуть обіймати. Автори сподіваються, що випускники програми будуть конкурентоспроможними на вітчизняному та міжнародному ринках праці та вельми затребуваними не тільки у воєнний, але й у післявоєнний час.

Ключові слова: психологія, життєва криза, психологічна реабілітація, освітньо-професійна програма, рівень вищої освіти, магістр, загальні компетентності, спеціальні компетентності, програмні результати навчання.

Viktoriiа KORNESSHCHUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Acting Director of the Institute of Humanities, Odesa Polytechnic National University, 1 Shevchenko ave., Odesa, Ukraine, 65044, vtoryu@te.net.ua

ORCID: 0000-0002-9245-6616

Olha DZHEZHUK

PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Psychology and Social Work Department, Odesa Polytechnic National University, 1 Shevchenko ave., Odesa, Ukraine, 65044, dzhezhik_olga@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2570-2589

To cite this article: Korneshchuk, V., Dzhezhyk, O. (2023). Profesiyina pidhotovka mahistriv-psykholohiv do reabilitatsiynoyi diyal'nosti [Professional training of master psychologists for rehabilitation activities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 152–158, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.22>

PROFESSIONAL TRAINING OF MASTER PSYCHOLOGISTS FOR REHABILITATION ACTIVITIES

The article emphasizes the need to prepare future practical psychologists for rehabilitation activities, the demand for which is increasing due to the full-scale military aggression of the Russian Federation. The authors conducted a thorough analysis of the educational and professional training programs for practical psychologists available in Ukraine at the first (bachelor) and second (master) levels of higher education, which made it possible to ascertain the lack of purposeful training of master's degree applicants for rehabilitation activities at domestic higher education institutions.

The analysis of domestic and foreign OPPs, the experience of the Department of Psychology and Social Work of the National University «Odesa Polytechnic», its staff, cooperation with the academic community and stakeholders – made it possible to determine a set of educational components, the study of which will ensure the formation of special competencies in the students, necessary for effective implementation such activity, and to develop the educational and professional program «Crisis and rehabilitation psychology» for applicants of the second (master's) level of higher education.

According to the authors and the support group, the developed program will allow the applicants to acquire in-depth professional knowledge, practical skills and abilities necessary for solving complex specialized tasks and practical problems in the field of rehabilitation and crisis psychology. The article details the content of the proposed OPP and characterizes the didactic capabilities of the department regarding the formation of general and special competencies and their corresponding learning outcomes in the pedagogical process.

It is emphasized that the specified OPP is built in accordance with the Standard of higher education in the specialty 053 «Psychology» of the field of knowledge 05 «Social and behavioral sciences» for the second (master's) level of higher education and meets the requirements of the credit-module system of the organization of the educational process in higher education institutions, recommended by the European Credit – transfer system (ECTS).

The article also outlines the possible areas and institutions for employment of graduates of the presented program, as well as the positions they can hold. The authors hope that the graduates of the program will be competitive in the domestic and international labor markets and in great demand not only during the war, but also in the post-war period.

Key words: *psychology, life crisis, psychological rehabilitation, educational and professional program, level of higher education, master's degree, general competencies, special competencies, program learning outcomes.*

Актуальність проблеми. Українська держава дедалі більше стикається із соціальними, політичними та економічними труднощами, зумовленими карантинними обмеженнями внаслідок пандемії «COVID-19», а згодом і повномасштабним військовим вторгненням, що зумовлює попит на професійних фахівців-психологів, здатних надати кваліфіковану та ефективну допомогу різним категоріям населення як під час воєнного, так і післявоєнного часу.

Тому необхідність у забезпеченні потреб Одеського регіону та півдня України у компетентних, професійно мобільних фахівцях-психологах, особливо в умовах значного відтоку кадрів за кордон, зумовило розробку та впровадження на кафедрі психології та соціальної роботи (ПСР) Національного університету «Одеська політехніка» освітньо-професійної

програми (ОПП) «Кризова та реабілітаційна психологія» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, що є логічним продовженням навчання за ОПП «Психологія» на рівні бакалаврату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освітньо-професійна програма «Кризова та реабілітаційна психологія» розроблена на основі Стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» для другого (магістерського) рівня вищої освіти (наказ МОН України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти», 2019), затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України № 564 24.04.2019 р., та передбачає підготовку фахівців до психо-

логічної реабілітації різних категорій осіб, які постраждали від травматичних подій та/або знаходяться у кризових станах. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», програма передбачає логічне та послідовне вивчення здобувачами низки освітніх компонентів (ОК), необхідних для їх професійної діяльності (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Мета дослідження полягала в ґрунтовному аналізі наявних в Україні та за кордоном освітньо-професійних програм різних рівнів вищої освіти, спрямованих на підготовку практичних психологів, та розробці на основі такого аналізу ОПП, здатної забезпечити якісну підготовку фахівців-психологів до психологічної реабілітації постраждалих українців у воєнний та післявоєнний час.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснений науковий пошук засвідчив відсутність у вітчизняних вишах ОПП, за якими відбувається цілеспрямована професійна підготовка фахівців-психологів, спроможних розв'язувати комплексні психологічні проблеми, здійснювати практичну діяльність у галузі кризової та реабілітаційної психології.

Тому розроблена на кафедрі психології та соціальної роботи Національного університету «Одеська політехніка» ОПП «Кризова та реабілітаційна психологія» передбачала насамперед оволодіння здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти сучасними науковими концепціями, поняттями, методами та технологіями психологічної реабілітації, опанування методиками діагностування кризових станів, оволодіння основними техніками та технологіями соціально-психологічної реабілітації та ресоціалізації осіб, постраждалих від військового конфлікту, терористичних дій, надзвичайних та кризових ситуацій та інших психотравмуючих чинників. Отже, на підготовку до розв'язання складних спеціалізованих завдань та комплексних психологічних проблем у сфері кризової та реабілітаційної психології були спрямовані такі обов'язкові ОК, як: «Професійна діяльність практичного психолога», «Психологічна реабілітація: теорія та практика», «Психологічна реабілітація осіб різних категорій», «Психометрика та діагностика в реабілітології», «Психологія надзвичайних станів, екстрена та кризова психологія». На наш погляд, вивчення зазначених освітніх

компонентів дозволить здобувачам отримати уявлення про юридичні, економічні, психологічні та соціальні передумови кризових станів; опанувати форми, методи та основні напрямки реабілітаційної діяльності; освоїти основні прийоми роботи з посттравматичними стресовими розладами тощо.

Крім того, ОПП мала на меті підготовку висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, які володітимуть поглибленими професійними знаннями, практичними вміннями та навичками, необхідними для проведення оригінальних самостійних наукових досліджень. Для досягнення цієї мети в ОПП були включені такі обов'язкові ОК, як «Статистичні методи та дизайн психологічного дослідження», «Інтелектуальна власність та авторське право», «Бізнес-модель організації психологічних служб».

Співвідношення результатів навчання (РН) з загальними (ЗК) та спеціальними (СК) компетентностями представлено відповідно до чинного Стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти (наказ МОН України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти», 2019). До встановленого стандартом переліку додано дві спеціальні (фахові) компетентності (здатність самостійно вирішувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері реабілітаційної та кризової психології; здатність проводити психологічну реабілітацію цивільного населення та представників силових структур) та два програмних результати навчання (розробляти засоби психологічної реабілітації осіб, постраждалих внаслідок військового конфлікту, терористичних дій, надзвичайних та кризових ситуацій, пов'язаних з горем, втратою та іншими психотравмуючими впливами; вміти використовувати отриманні теоретичні знання та практичні навички для надання психологічної допомоги різним категоріям населення під час воєнного і післявоєнного стану).

Звісно, добір обов'язкових для вивчення освітніх компонентів здійснювався з урахуванням їх дидактичних можливостей щодо формування певних компетентностей та відповідних їм результатів навчання. Так, наприклад, ОК «Професійна педагогіка» з циклу загальної підготовки, спрямована на формування у здобува-

чів здатності генерувати нові ідеї, креативності (ЗК3); мотивувати людей та рухатися до спільної мети (ЗК9); організувати та реалізовувати просвітницьку та освітню діяльність для різних категорій населення у сфері психології (СК5); оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію (СК8). На наш погляд, вивчення означеної ОК дозволить отримати такі результати навчання, як-от: розробляти просвітницькі матеріали та освітні програми, впроваджувати їх, отримувати зворотній зв'язок, оцінювати якість (ПР6); оцінювати ступінь складності завдань діяльності та приймати рішення про звернення за допомогою або підвищення кваліфікації (ПР8); вирішувати етичні дилеми з опорою на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності (ПР9); здійснювати адаптацію та модифікацію існуючих наукових підходів і методів до конкретних ситуацій професійної діяльності (ПР13) тощо.

ОК «Психологічна реабілітація: теорія та практика», віднесена до циклу професійної підготовки, формуватиме у здобувачів здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях (ЗК1); діяти соціально відповідально та свідомо (ЗК7); мотивувати людей та рухатися до спільної мети (ЗК9); здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз актуальних проблем психологічної науки та / або практики (СК1); обирати і застосувати валідні та надійні методи наукового дослідження та/або доказові методики і техніки практичної діяльності (СК3); здійснювати практичну діяльність (тренінгову, психотерапевтичну, консультаційну, психодіагностичну та іншу залежно від спеціалізації) з використанням науково верифікованих методів та технік (СК4); приймати фахові рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності (СК7); розробляти та впроваджувати інноваційні методи психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях (СК11). Вивчення означеної ОК передбачає отримання здобувачами таких результатів навчання: здійснювати пошук, опрацювання та аналіз професійно важливих знань із різних джерел із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ПР1); вміти організувати та проводити психологічне дослідження

із застосуванням валідних та надійних методів (ПР2); розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), провадити їх в індивідуальній та груповій роботі, оцінювати якість (ПР5); здійснювати аналітичний пошук відповідної до сформульованої проблеми наукової інформації та оцінювати її за критеріями адекватності (ПР12).

На наш погляд, розроблена ОПП «Кризова та реабілітаційна психологія» не тільки ґрунтується на сучасних наукових принципах навчання у закладах вищої освіти, враховує компетентнісний підхід, але й передбачає формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів шляхом забезпечення широкого спектру вибіркових дисциплін, серед яких, зокрема «Психологія здоров'я: теорія та практика», «Професійна мобільність в соціономічній сфері» (викладатиметься англійською мовою), «Організаційна психологія», «Реабілітація осіб з посттравматичним стресовим розладом», «Міжнародні практики реабілітаційної роботи» (викладатиметься із залученням іноземних фахівців та викладачів) та багато інших, запропонованих у каталозі вибіркових ОК Національного університету «Одеська політехніка» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Формування визначених Стандартом вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» для другого (магістерського) рівня вищої освіти (наказ МОН України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти», 2019) і доданих нами компетентностей та оцінювання відповідних результатів навчання реалізуватиметься як під час лекційних, практичних та/або лабораторних занять, так і під час виїзних занять, переддипломної практики тощо.

Звісно, лекційні заняття з ОК передбачають розкриття сучасних наукових концепцій, понять, методів та технологій; опанування методиками діагностики кризових станів, оволодіння основними техніками психологічної реабілітації. Водночас, проведення лекційних занять передбачає залучення стейкхолдерів, «гостьових» лекторів, що уможлиблюється завдяки щільній та багаторічній співпраці

кафедри ПСР з роботодавцями, випускниками та академічною спільнотою.

Під час практичних (виїзних практичних) занять відбуватиметься розширення, поглиблення і деталізація наукових знань, отриманих здобувачами на лекціях, формуватимуться вміння та навички їх практичного застосування шляхом виконання індивідуальних завдань, відпрацювання теоретичного матеріалу у формі ділових та ситуаційних ігор, що сприятиме формуванню здатності магістрантів застосовувати здобуті професійні знання у практичних ситуаціях (ЗК1).

Практична підготовка здобувачів забезпечуватиметься також лабораторними заняттями, на яких застосовуватимуться: кейс-метод, що дозволяє аналізувати конкретну ситуацію та обирати найкраще рішення для її вирішення; тренінгові методики тощо. На таких заняттях, на нашу думку, формуватиметься здатність магістрантів здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз актуальних проблем психологічної науки та/або практики (СК1).

Аудиторна робота здобувачів поєднуватиметься з їхньою самостійною роботою, що сприятиме якісному засвоєнню нових професійних знань. Тому наприкінці кожної лекції з усіх ОК здобувачі одержуватимуть контрольні питання за змістом лекційного матеріалу, опрацювання яких передбачає осмислення та більш глибоке його засвоєння; виконуватимуть письмові завдання тощо.

Сформованість у магістрантів здатності здійснювати пошук, опрацювати та аналізувати професійно важливих знання з різних джерел із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ПР1); вмінь організувати та проводити психологічне дослідження із застосуванням валідних та надійних методів (ПР2); узагальнювати емпіричні дані та формулювати теоретичні висновки (ПР3), – перевірятиметься під час написання курсових та розрахунково-графічних робіт.

Як відомо, розрахунково-графічні та курсові роботи – це індивідуальні завдання дослідницького характеру, які мають на меті не лише поглиблення, узагальнення та закріплення знань з окремих освітніх компонентів, але й їх застосування для вирішення конкретних професійних завдань. Вони передбачають уміння здобувачів опрацювати наукові першо-

джерела, проводити емпіричні дослідження, робити висновки та пропозиції.

Під час переддипломної практики здобувачі закріплюватимуть отримані ними під час навчання теоретичні знання та вміння, здобуватимуть практичні навички надання психологічної допомоги та підтримки особам, які опинились в кризовій ситуації, а також матимуть можливість розробляти та впроваджувати необхідні реабілітаційні заходи на різних базах практики, зокрема на базі Комунального закладу «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей служби у справах дітей Одеської обласної державної адміністрації»; Міжнародної благодійної організації Реабілітаційний центр «Сходи» м. Одеси, ГО «Реабілітаційний центр Св. Павла», ГО родин дітей-інвалідів «Білий ангел», ГО «Клуб взаємодопомоги «Життя плюс», ГО «Альтернатива», Одеської міської благодійної організації допомоги дітям з синдромом Дауна «Сонячні діти», Благодійного фонду «Жива Надія» м. Одеси та на базі інших установ, з якими співпрацює кафедра психології та соціальної роботи.

Написання магістерської кваліфікаційної роботи передбачатиме самостійне розв'язання здобувачами складної задачі або комплексної проблеми у сфері психології, що характеризуються невизначеністю умов і вимог, та супроводжуватиметься проведенням досліджень та/або застосуванням інноваційних підходів.

Атестаційний екзамен за спеціальністю має на меті перевірку рівня досягнення результатів навчання, визначених Стандартом вищої освіти та розробленою ОПП (наказ МОН України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти», 2019).

Отримавши поглиблені професійні знання, вміння та навички, необхідні для розв'язання складних спеціалізованих завдань та практичних проблем у реабілітаційній та кризовій психології, випускники представленої ОПП зможуть успішно працевлаштуватись у різних сферах, серед яких передусім освітня сфера (навчально-освітні заклади; підрозділи у галузі освіти; центри професійної орієнтації) і сфера психологічної підтримки та допомоги (психолого-медико-педагогічні консультаційні центри; реабілітаційні центри; заклади охорони здоров'я, «телефон довіри»). Крім того, вони

будуть затребуваними у сфері спорту, силових бізнес-структурах, зможуть здійснювати благодійну діяльність тощо.

Масмо відзначити наявність доволі широких можливостей для працевлаштування магістрів-психологів. Так, згідно з чинною редакцією Національного класифікатора України: Класифікатору професій ДК 003:2010 (наказ Держспоживстандарту «Про затвердження, внесення зміни та скасування нормативних документів», 2010), вони зможуть обіймати посаду психолога в організаціях усіх форм власності, на підприємствах, в адміністративних установах; навчальних закладах (дошкільних, загальноосвітніх, професійних закладах вищої освіти); у закладах охорони здоров'я (лікарні, поліклініки, лікувально-профілактичні заклади, перинатальні, наркологічні, реабілітаційні центри, спецшколи для дітей-інвалідів); психологічних, психотерапевтичних, консультативних службах; службах довіри; у соціальних організаціях (центрах соціально-психологічної реабілітації; центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; центрах зайнятості; центрах соціальної допомоги населенню; дитячих центрах творчості і дозвілля; дитячих будинках, притулках; будинках пристарілих, геронтологічних центрах); громадських організаціях; органах державного управління; оборонних, силових і правоохоронних структурах, у тому числі установах ювенальної превенції, пенітенціарної служби (колонії, розподільники); установах Міністерства надзвичайних ситуацій (митниці, служби порятунку); на підприємствах й організаціях, яким притаманний підвищений ризик праці (на посадах психолога, практичного психолога, психолога-консультанта, психолога-

експерта, психолога-реабілітолога); туристичних, курортних, спортивних та рекреаційних закладах; рекрутингових компаніях та установах з підбору й добору персоналу (відділах з управління персоналом, кадрових агенціях, центрах зайнятості, центрах з профорієнтації); медіа-установах; наукових і науково-дослідних установах (на посадах наукового співробітника, психолог-дослідник НДІ психології) та ін.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування у магістрів-психологів необхідних компетентностей і відповідних ним результатів навчання не вичерпується ґрунтовно продуманою ОПП, її успішною реалізацією в межах професійної підготовки, вдалою організацією практичної підготовки на базах практики, залученням до освітнього процесу висококваліфікованих психологів-практиків, стейголдерів, академічної спільноти, але й передбачає створення умов для професійної самоідентифікації здобувачів, набуття ними навичок творчого пошуку, самовдосконалення. Сподіваємось, що підготовлені за запропонованою нами ОПП «Кризова та реабілітаційна психологія» практичні психологи будуть здатні заздалегідь, до виникнення актуальної ситуації, з'ясовувати потреби особистості, яка знаходиться у кризовому стані, прогнозувати характер її поведінки та ефективно проводити необхідні реабілітаційні заходи.

Подальші розвідки з проблеми підготовки магістрів-психологів до реабілітаційної діяльності вбачаємо в аналізі ефективності формування передбачених ОПП компетентностей та об'єктивності оцінювання відповідних програмних результатів навчання в межах кожної окремо взятої освітньої компоненти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Закон України «Про вищу освіту». *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2014. N 37–38. ст. 2004. (редакція від 16.09.2022 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення 14.10.2022).
2. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 053 «Психологія» для другого (магістерського) рівня вищої освіти» від 24.04.2019 № 564. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (дата звернення 20.09.2022).
3. Національний класифікатор України: «Класифікатор професій» ДК 003:2010», затверджений наказом Держспоживстандарту від 28.07.2010 р. №327 (редакція від 25.10.2021 р.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10/sp:max50:nav7:font2#Text> (дата звернення 17.10.2022).

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (2014) [Law of Ukraine «On Higher Education»]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* (VVR). N 37–38. st. 2004. (redaktsiya vid 16.09.2022 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>(data zvernennya 14.10.2022).

2. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennya standartu vyshchoyi osvity za spetsial'nisty 053 «Psykhologhiya» dlya drugoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity» vid 24.04.2019 № 564. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/053-psikhologiya-mag.pdf> (data zvernennya 20.09.2022).

3. Natsional'nyy klasyfikator Ukrainy: «Klasyfikator profesiy» DK 003:2010», zatverdhenyy nakazom Derzhspozhyvstandartu vid 28.07.2010 r. №327 (redaktsiya vid 25.10.2021 r.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10/sp:max50:nav7:font2#Text> (data zvernennya 17.10.2022).

УДК 364.3:[316.722(477):343.35](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.23>

Ольга МАТРОС

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0001-6541-1941

Бібліографічний опис статті: Матрос, О. (2023). Особливості формування антикорупційної культури українського суспільства в системі соціального забезпечення. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 159–165, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.23>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Серед основних процесів сучасного суспільного розвитку більшість науковців виокремлюють глобалізаційні. Україна як одна з найбільших європейських держав, володіючи великим економічним та геополітичним потенціалом, не може залишатися осторонь світових тенденцій. Однак державним управлінням, політикам і науковцям необхідно пам'ятати про численні перешкоди, які неодмінно супроводжують такі важливі для суспільства явища. І чи не найнебезпечнішою загрозою розвитку суспільства нині є корупція. В українському суспільстві, на превеликий жаль, міцніють стереотипи толерантності щодо корупції та злочинності, пов'язаної з нею.

У статті з'ясовано, що для зміни такого становища, формування антикорупційної свідомості громадян і посилення їх антикорупційної мотивації необхідне здійснення комплексу профілактичних заходів, зокрема виховного, навчального та інформаційного характеру та були спрямовані на роз'яснення громадянам сутності, небезпечності та усіх негативних наслідків корупції для суспільства, поширення серед громадян ідей нетерпимості до проявів корупції, формування високої антикорупційної правосвідомості та доведення переваг законослухняної поведінки тощо.

Мета дослідження полягає у висвітленні та аналізі основних аспектів формування антикорупційної культури в українському суспільстві; визначені сучасних тенденцій профілактичної антикорупційної правосвідомості у системі соціального забезпечення. Методологія. Завдяки використанню методів аналізу, синтезу та узагальнення нормативно-правових актів та документів, встановлено, що важливим завданням на шляху запобігання та протидії корупції в Україні виступає формування антикорупційної культури та правосвідомості суспільства. Для вирішення цього завдання необхідною є системна діяльність за низкою основних напрямів. Результати і практичне значення. З'ясовано, що задля побудови та формування думки у масовій свідомості, що корупційні злочини завдають значної шкоди суспільству, доцільно розгорнути у вигляді довгострокової стратегії розвитку України, виробленої на основі суспільної згоди та закріпленої спеціальним законом, що має стати базовим документом для діяльності вітчизняного уряду. Наступним етапом наукового аналізу має бути детальний аналіз кожного напрямку формування антикорупційної культури.

Ключові слова: корупція, соціальне забезпечення, антикорупційна культура, антикорупційна політика, державні стандарти.

Olha MATROS

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0001-6541-1941

To cite this article: Matros, O. (2023). Suchasni tendentsii v sotsialnomu analizi rozluchennia [Features of the formation of the anti-corruption culture of the Ukrainian society in the social security system]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 159–165, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.23>

FEATURES OF THE FORMATION OF THE ANTI-CORRUPTION CULTURE OF THE UKRAINIAN SOCIETY IN THE SOCIAL SECURITY SYSTEM

Among the main processes of modern social development, the majority of scientists single out globalization. Ukraine, as one of the largest European states, possessing great economic and geopolitical potential, cannot remain aloof from world

trends. However, public managers, politicians and scientists need to remember the numerous obstacles that inevitably accompany such important phenomena for society. And perhaps the most dangerous threat to the development of society today is corruption. In Ukrainian society, unfortunately, the stereotypes of tolerance regarding corruption and related crimes are getting stronger.

The article found out that in order to change this situation, to form citizens' anti-corruption awareness and strengthen their anti-corruption motivation, it is necessary to implement a set of preventive measures, in particular educational, educational and informational in nature, aimed at explaining to citizens the essence, danger and all negative consequences of corruption for society, the spread among citizens of ideas of intolerance to manifestations of corruption, the formation of high anti-corruption legal awareness and proving the benefits of law-abiding behavior, etc.

The purpose of the study is to highlight and analyze the main aspects of the formation of anti-corruption culture in Ukrainian society; determined by modern trends of preventive anti-corruption legal awareness in the social security system. Methodology. Thanks to the use of methods of analysis, synthesis and generalization of normative legal acts and documents, it was established that the formation of an anti-corruption culture and legal awareness of society is an important task in the way of preventing and countering corruption in Ukraine. Systematic activity in a number of main directions is necessary to solve this task. Results and practical significance. It has been found that in order to build and form the opinion in the mass consciousness that corruption crimes cause significant damage to society, it is expedient to deploy in the form of a long-term strategy for the development of Ukraine, developed on the basis of public consent and enshrined in a special law, which should become a basic document for the activities of the national government. The next stage of the scientific analysis should be a detailed analysis of each direction of the formation of anti-corruption culture.

Key words: corruption, social security, anti-corruption culture, anti-corruption policy, state standards.

Актуальність проблеми. Корупція є однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності, розв'язання якої є надзвичайно важливим для багатьох країн світу. Це повною мірою стосується і України, високий рівень корумпованості якої визнано її політичним керівництвом, вітчизняними та зарубіжними аналітиками, відповідними міжнародними інституціями.

Корупція в сучасних умовах стала чинником, який реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу України. Вона негативно впливає на різні сторони суспільного життя, зокрема економіку, політику.

Серед механізмів запобігання та протидії корупції в Україні досить довго пріоритет у державній антикорупційній політиці віддавався удосконаленню населенню правової сфери, регулюванню економічних відносин, жорсткому покаранню винних у вчиненні корупційних діянь тощо. Але досвід показав, що більшість законів та заходів, спрямованих на боротьбу з корупцією, на практиці не дали позитивних результатів. Причини такого незадовільного стану справ великою мірою пов'язані з культурою, менталітетом, традиціями корупційної діяльності в органах державної влади й правоохоронних органах.

Тому важливим завданням на шляху запобігання та протидії корупції виступає формування антикорупційної культури суспільства. Отже, зниження корупційної активності громадян можливе за рахунок формування антикорупційної культури суспільства, зокрема

негативного ставлення громадян до корупції та готовності протидіяти їй. В Україні потрібно створити сприятливі умови для розвитку соціальної (тобто політичної, економічної, правової, моральної) культури громадян, низький рівень якої нівелює антикорупційний ефект від правових, судових, управлінських та інших реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пошуку ефективних технологій, форм і методів попередження корупції та формування у громадян України антикорупційної правосвідомості та культури, негативного ставлення до корупційних злочинів стає однією з важливою у суспільстві, загалом у сфері соціального забезпечення. Основні причини поширення корупційних явищ, наслідки та механізми протидії корупції, а також концепції адміністративно-правового забезпечення протидії корупції в Україні аналізували вітчизняні дослідники В. Литвиненко, М. Мельник, А. Мовчан, С. Невмержицький, М. Романов та інші.

Метою статті є аналіз та обґрунтування особливостей формування антикорупційної культури українського суспільства в системі соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. На думку науковця А. Мовчана «проблема протидії корупції в Україні сьогодні є надзвичайно актуальною. Необхідність непримиренної боротьби з цим негативним соціально-правовим явищем є очевидною як для політиків, так і для різних верств населення. Корупція підриває довіру людей до

влади, дискредитує ринкові механізми розвитку конкуренції та запобігання монополізму в економіці, сприяє лобюванню законодавчих і нормативних актів, масштабним зловживанням і злочинності» (Мовчан, 2017).

Для зміни такого становища, формування антикорупційної свідомості громадян і посилення їх антикорупційної мотивації необхідне здійснення комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на роз'яснення громадянам сутності, небезпечності та усіх негативних наслідків корупції для суспільства, поширення серед громадян ідей нетерпимості до проявів корупції, формування високої антикорупційної правосвідомості та доведення переваг законослухняної поведінки тощо.

У такому комплексі заходів можна виділити низку загальних напрямів. До них належить, передусім, формування у суспільстві чіткого розуміння сутності корупції, зокрема основних характеристик та різних аспектів цього явища, типових форм корупційних проявів та корупційних ситуацій, що можуть виникати у повсякденному житті. Дослідники розглядають як вагомий чинник корупції розходження між суспільними уявленнями про неї та її законодавчим визначенням. Частина корупційних проявів, наприклад запрошення «потрібної» людини в ресторан, піднесення за «особливу» допомогу цінного подарунка тощо, може не сприйматися суспільством як протиправна поведінка або традиційно виправдовуватися.

У цьому зв'язку часто спостерігається пасивність громадян у протидії відповідним проявам або потурання їм. При такому розходженні найвірогідніше, що чиновники будуть діяти згідно з пануючими у суспільстві поглядами всупереч закону, якщо, звичайно, це буде їм вигідно. Таким чином, суспільна протидія корупції неможлива доти, доки у громадян не вироблено чітких уявлень про неї.

Пов'язаним напрямом є розкриття справжньої ціни корупції, тобто усього спектра та загрозовості її негативних наслідків як для суспільства та держави загалом, так і для кожного громадянина. Розрізняють прямі та непрямі наслідки корупції. До прямих наслідків належать, наприклад, несправедливість та нерациональність процедур розподілу державних ресурсів, загальні втрати коштів внаслідок

корупції, що призводить до зменшення суспільних благ. Непрямі наслідки полягають у неналежному функціонуванні структур публічної адміністрації, законодавчих та судових органів, їх нездатності забезпечувати суспільний розвиток тощо.

Загалом виділяють багато деструктивних наслідків корупції в усіх основних сферах суспільства. Зокрема, до її економічних наслідків відносять: розширення тіньової економіки, що призводить до ослаблення бюджету; порушення конкурентних механізмів ринку, дискредитацію самої ідеї ринкової конкуренції; неефективне використання бюджетних коштів, матеріальних та людських ресурсів; підвищення цін за рахунок корупційних «накладних витрат»; поширення серед суб'єктів ринку сумнівів у здатності держави встановлювати, контролювати і виконувати чесні ринкові правила; зменшення бажання іноземних інвесторів вкладати гроші в економіку країни тощо.

Серед соціальних наслідків корупції виділяють: відволікання значної частини ресурсів від цілей суспільного розвитку; закріплення і збільшення майнової нерівності, поширення бідності серед населення; дискредитація права як основного регулятора суспільного життя; зміцнення організованої злочинності через корумпованість правоохоронних органів; загострення соціальних проблем через слабкість бюджету та ін. Політичними наслідками корупції вважаються: зміщення цілей політики від загальнонаціонального розвитку до забезпечення інтересів окремих груп; падіння довіри до влади, зростання її відчуження від суспільства; погіршення міжнародної репутації країни; збільшення ризику встановлення диктатури на хвилі боротьби з корупцією і т. ін.

До кола духовно-моральних наслідків корупції можна включити: загальне погіршення морального стану суспільства; зменшення у багатьох громадян віри в можливість нормального життя в країні тощо. Видається необхідним роз'яснення на рівні масової свідомості усіх зазначених негативних наслідків корупції та їх зв'язку з погіршенням якості життя більшості громадян, оскільки саме вони є головними жертвами корупції, які несуть основний тягар сукупних збитків від неї.

У свою чергу, до посадових осіб державних органів усіх рівнів важливо донести, що,

беручи участь у корупційних діях, вони завдають шкоди не лише своїм співвітчизникам, але й собі, оскільки загальне погіршення ситуації в країні позначається на бутті всіх її громадян без винятку. Важливе значення має залучення до такої просвітницької діяльності інститутів громадянського суспільства. Розкриваючи суспільну шкідливість корупції, необхідно також роз'яснювати важливість та можливості участі громадськості у запобіганні та протидії цьому явищу. Кожен громадянин має усвідомити потребу ухилятися від сприяння корупції, активно реагувати на помічені корупційні дії та вимагати підзвітності й прозорості роботи державних установ. Крім того, громадяни мають бути інформовані про наявні механізми їх співпраці з органами державної влади в подоланні корупції. Наступним напрямом є детальне публічне висвітлення діяльності держави щодо запобігання та протидії корупції.

Для досягнення співпраці з громадськістю необхідно широко інформувати її про: основні положення антикорупційного законодавства; засади відповідної державної політики та зміст державних програм, які передбачається виконувати, з обґрунтуванням потреб їх суспільної підтримки; основні організаційні структури з питань боротьби з корупцією; важливі антикорупційні заходи тощо.

У цьому зв'язку ст. 19 та ст. 20 Закону України «Про запобігання корупції» [8], регламентує питання інформування громадськості про антикорупційну діяльність держави. Зокрема, спеціально уповноважений орган з питань антикорупційної політики щороку готує національну доповідь щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики, яку не пізніше 1 квітня оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті та подає Кабінету Міністрів України, Верховній Раді України, Президенту України.

Також, у статті 20 вищезазначеного Закону України, зазначено, що у національній доповіді щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики повинні відобразитися:

1) узагальнений аналіз ситуації щодо корупції та впливу здійснюваних заходів на рівень корупції (на основі статистичних даних та результатів соціологічних досліджень);

2) звіт про стан реалізації Антикорупційної стратегії та державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії;

3) інформація про результати виконання позапланових заходів щодо запобігання та протидії корупції, у тому числі в рамках міжнародного співробітництва;

4) висновки та рекомендації, у тому числі щодо строку дії та напрямів Антикорупційної стратегії на новий період;

5) звіт про стан реалізації державної антикорупційної програми з виконання Антикорупційної стратегії із зазначенням реалізованих заходів, заходів, що знаходяться в реалізації, а також нереалізованих заходів і відповідальних за невиконання та причини невиконання цих заходів [8].

Національна доповідь може містити й іншу інформацію, пов'язану з реалізацією державної антикорупційної політики.

Україна як Держава-учасниця Конвенції ООН проти корупції зобов'язана на виконання її вимог розробляти й здійснювати (проводити) ефективну скоординовану політику протидії корупції, яка сприяє участі суспільства і яка відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, чесності й невідкупності, прозорості й відповідальності.

Відповідно до статті 13 Конвенції ООН проти корупції від 13 жовтня 2003 року [1], «кожна Держава-учасниця вживає належних заходів, у межах своїх можливостей і згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею. Цю участь слід зміцнювати за допомогою таких заходів, як:

- посилення прозорості й сприяння залученню населення до процесів прийняття рішень;
- забезпечення для населення ефективного доступу до інформації;

- проведення заходів щодо інформування населення, які сприяють створенню атмосфери неприйняття корупції, а також реалізація програм державної освіти, у тому числі навчальних програм у школах й університетах».

Важливе значення має поширення серед громадян інформації про базові стандарти діяльності державних установ, щоб сформувати суспільні очікування цих стандартів та готовність до реагування у разі невідповідності їм. Знання стандартів дає громадянам підстави вимагати від чиновників відповідної якості послуг замість отримання цієї якості корупційним шляхом, а також подавати скарги до державних органів у разі недотримання стандартів. Спорідненим напрямом є антикорупційна освіта населення, включаючи поширення серед різних верств населення ідей нетерпимості до проявів корупції, доведення переваг правомірної поведінки, від якої залежить добробут кожного громадянина України. Для забезпечення позитивного результату така освіта повинна мати системний характер.

Тому крім загальної просвітницької роботи, важливо проводити інформаційні та навчальні заходи специфічного змісту для певних цільових аудиторій, таких як представники малого бізнесу або ЗМІ, учні та студенти, депутати місцевих рад, працівники галузей освіти, охорони здоров'я тощо.

Такі заходи мають відповідати особливостям корупційних проявів у тій чи іншій галузі та сприяти формуванню антикорупційної культури конкретних соціальних груп. Особливе місце посідає антикорупційна освіта державних службовців, зокрема вироблення в них розуміння суспільної небезпеки корупції, важливості та відповідальності державної служби як форми служіння суспільству, донесення державним службовцям основних положень міжнародного законодавства щодо протидії корупції, їх інформування про види корупційних правопорушень та роз'яснення санкцій за вчинення цих правопорушень, формування в державних службовців знань принципів і механізмів запобігання та протидії корупції, вмінь та навичок застосування цих знань на практиці тощо. Поряд з освітніми заходами, невід'ємною складовою формування антикорупційної культури суспільства є духовне оздоровлення нації.

У результаті нинішній духовний стан українського суспільства, що великою мірою характеризується відсутністю надособистісних цінностей, ідеалів та моральних заборон, формує егоїстично-споживацький світогляд громадян і намагання збагачуватися будь-якими шляхами,

у тому числі корупційними. Як наслідок, проведені за останні роки в Україні дослідження з питань запобігання та протидії корупції свідчать про проблему не просто толерантного ставлення всього суспільства до корупції, а про використання корупції як «ефективної рушійної сили» при отриманні позитивних результатів врегулювання різного роду проблем.

Як зазначає дослідник М. Романов «політику в сфері запобігання корупції можна визначити як вектор політичної діяльності, який полягає в формуванні засадничих, найбільш загальних напрямів і способів впливу на суспільні відносини в цілому та соціальний феномен корупції, зокрема, чинники, які його породжують та підтримують, з метою скорочення проявів корупції і поставлення її під контроль спеціально уповноважених органів держави, а також формування негативного ставлення суспільства до корупційних проявів» (Романов, 2017).

Тому важливим завданням на шляху запобігання та протидії корупції в Україні виступає формування антикорупційної культури суспільства. Для вирішення цього завдання необхідно є системна діяльність за низкою основних напрямів, серед яких доцільно виділити такі:

- формування в суспільстві чіткого розуміння сутності корупції, донесення на рівні масової свідомості її справжньої ціни, тобто усього спектра та небезпеки її суспільно деструктивних наслідків;
- роз'яснення важливості та наявних механізмів участі громадськості у запобіганні та протидії корупції;
- детальне публічне висвітлення антикорупційної діяльності держави, забезпечення відкритості та прозорості державних органів з відповідних питань;
- поширення серед громадян інформації про базові стандарти діяльності державних установ;
- загальна антикорупційна освіта населення, проведення інформаційних і навчальних заходів специфічного змісту для цільових аудиторій у галузях, що характеризуються найгіршою корупційною ситуацією, та особливо антикорупційна освіта державних службовців;
- духовне оздоровлення нації, що приведе до значного зменшення егоїстично-споживацької складової у світогляді громадян, шляхом повернення до цінностей Православної циві-

лізації, частиною якої українське суспільство було протягом століть, у поєднанні з патріотичним вихованням;

– вироблення, закріплення в суспільній свідомості та поступове практичне втілення чіткого бачення майбутнього України як країни, розвиток якої не сумісний з ганебними суспільними явищами на зразок корупції.

Висновки. Отже, важливим видається вироблення, закріплення в суспільній свідомості та поступове практичне втілення чіткого бачення майбутнього України як країни з гідним рівнем життя, яка розвивається на засадах життєтворчості

та любові до ближнього, що несумісно з такими ганебними суспільними явищами, як корупція. Таке бачення доцільно розгорнути у вигляді довгострокової стратегії розвитку України, виробленої на основі суспільної згоди та закріпленої спеціальним законом, що має стати базовим документом для діяльності вітчизняного уряду.

Перспективи подальших досліджень. Запропонований перелік напрямів формування антикорупційної культури не є вичерпним. Крім того, кожен напрям потребує детальної наукової розробки, що зумовлює перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. № 995_j51. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 4.01.2023).
2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська Конвенція) від 27.05.2005 р. № 994_015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 5.01.2023).
3. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією від 27 січня 1999 р. №994_101, ратифікована Законом України від 18.10.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 4.01.2023).
4. Мовчан А.В. Актуальні проблеми протидії корупції в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. №1, 2017. С. 116–121. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2017_Movchan.pdf (дата звернення: 5.01.2023).
5. Напрями формування антикорупційної культури українського суспільства. URL: http://old.phm.gov.ua/%5Bfield_sef_title-raw%5D-3047 (дата звернення: 4.01.2023).
6. Національне агентство з питань запобігання корупції. Антикорупційна політика. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antykoriupcijsjna-polityka/> (дата звернення: 5.01.2023).
7. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 5.01.2023).
8. Про запобігання корупції: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. № 49 від 28.12.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 8.01.2023).
9. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20 червня 2022 року № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 4.01.2023).
10. Романов М. В. Основні засади запобігання корупції: підручник. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2017. 176 с.

REFERENCES:

1. Konventsiia OON proty koruptsii [UN Convention against Corruption]. 995_j51 vid 31.10.2003 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
2. Konventsiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosuddia z pytan, shcho stosuuiutsia dovkillia (Orkhuska Konventsiia) [Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Matters Relating to the Environment (Aarhus Convention)]. 994_015 vid 27.05.2005 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text [in Ukrainian].
3. Kryminalna konventsiia pro borotbu z koruptsiieiu [Criminal Convention on Combating Corruption]. vid 27 sichnia 1999 r. №994_101, ratyfikovana Zakonom Ukrainy vid 18.10.2006 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text [in Ukrainian].
4. Movchan, A.V. *Aktualni problemy protydii koruptsii v Ukraini [Actual problems of combating corruption in Ukraine]*. Kyiv: ALERTA [in Ukrainian].
5. Napriamy formuvannia antykoriupcijsiinoi kultury ukrainskoho suspilstva [Directions of formation of anti-corruption culture of Ukrainian society]. Retrieved from http://old.phm.gov.ua/%5Bfield_sef_title-raw%5D-3047 [in Ukrainian].
6. Sait Natsionalnoho ahentsta z pytan zapobihannia koruptsii. Antykoriupcijsna polityka [The website of the National Agency for the Prevention of Corruption. Anti-corruption policy]. Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/antykoriupcijsjna-polityka/> [in Ukrainian].

7. Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy: Zakon Ukrainy [About the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine: Law of Ukraine]. 1698-VII vid 14.10.2014 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> [in Ukrainian].
8. Pro zapobihannia koruptsii Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on Prevention of Corruption]. 49 vid 28.12.2014 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
9. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky: Zakon Ukrainy [On the principles of state anti-corruption policy for 2021-2025: Law of Ukraine]. 2322-IX vid 20.06.2022 r. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> [in Ukrainian].
10. Romanov, M. V. (2017). *Osnovni zasady zapobihannia koruptsii [Basic principles of corruption prevention]*. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo «Prava liudyny» [in Ukrainian].

УДК 351.84 : 364.442

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.24>

Катерина ДАНИЛЮК

кандидат наук з державного управління, доцент кафедри педагогіки, соціальної роботи та освітнього менеджменту, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Пластова, 31, м. Рівне, Україна, 33022

ORCID: 0000-0002-1004-6411

Бібліографічний опис статті: Данилюк, К., (2023). Аналіз державного управління системою забезпечення паліативною та хоспісною допомогою населення України в довоєнний період. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 166–174, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.24>

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАЛІАТИВНОЮ ТА ХОСПІСНОЮ ДОПОМОГОЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано державне управління системою забезпечення паліативною та хоспісною допомогою населення України в довоєнний період (до 24.02.2022 р). З'ясовано що державне управління системою паліативної і хоспісної допомоги в довоєнний період було зосереджено на Міністерстві охорони здоров'я та Міністерстві соціальної політики України. Встановлено, що паліативна та хоспісна допомога в Україні надається на безоплатній основі інкурабельним (невиліковним) пацієнтам за медичними показаннями та в порядку, регламентованих нормативно-правових актів. Визначено та обґрунтовано форми надання паліативної та хоспісної допомоги за ознаками кваліфікованості суб'єктів, що надають таку допомогу та складності захворюваності інкурабельних пацієнтів. Розкрито прогалини державного управління в системі надання паліативної та хоспісної допомоги в довоєнний період, зокрема по-перше, в штатні розписи хоспісів, інших закладів, у яких надається допомога інкурабельним пацієнтам не були включені посади соціального працівника, психолога, юрист-консультанта та ін. що не дає змогу забезпечувати реалізацію мультидисциплінарного підходу до надання такої допомоги; по-друге, питання розвитку мережі хоспісних закладів (відділень, реабілітаційних центрів), їх створення та функціонування та надання паліативної допомоги було покладено на регіони, які в умовах недостатньої розробленості фінансового механізму державного управління паліативною та хоспісною допомогою, постійного недофінансування заходів такої допомоги з державного, місцевих бюджетів вирішуються вкрай незадовільно. В світлі останніх подій 80% українців з причин відсутності коштів на оплату лікування в медичних закладах вимушені помирати вдома; по-третє, відсутні ефективні державні механізми координації міжвідомчої та міждисциплінарної співпраці щодо надання такої допомоги на центральному та місцевому рівнях; по-четверте, була відсутня система підготовки медичних, соціальних та інших працівників за спеціальністю «паліативна допомога» (якої не було в переліку спеціальностей) та підвищення їх кваліфікації; по-п'яте, низький рівень поінформованості громадськості щодо паліативної допомоги (3% населення не розуміють що таке «паліативна допомога») в поєднанні з низькою активністю, участю недержавних організацій і благодійників у наданні такої допомоги; по-шосте, низькі рівні якості та обсяги надання паліативної та хоспісної допомоги, що є закономірним інтегрованим результатом перерахованих проблем вище.

Ключові слова: державне управління, паліативна і хоспісна допомога, соціальний захист, форми надання хоспісної та паліативної допомоги, мультидисциплінарний підхід, знеболювальні препарати, інкурабельні пацієнти.

Kateryna DANYLIUK

PhD in Public Administration, Associate Professor at the Department of Pedagogy, Social Work and Educational Management. Rivne State Humanities University, 31 Plastova str., Rivne, Ukraine, 33022

ORCID: 0000-0002-1004-6411

To cite this article: Danyliuk, K. (2023). Analiz derzhavnoho upravlinnya systemoyu zabezpechennya paliatyvnoyu ta khospisnoyu dopomohoyu naseleння Ukrainy v dovoyennyu period [Analysis of the state management of the system of providing palliative and hospice care to the population of Ukraine in the pre-war period]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 166–174, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.24>

ANALYSIS OF STATE MANAGEMENT OF THE SYSTEM OF PROVIDING PALLIATIVE AND HOSPICE ASSISTANCE FOR THE POPULATION OF UKRAINE IN THE PRE-WAR PERIOD

The article analyzes the state management of the system of providing palliative and hospice care to the population of Ukraine in the pre-war period (until February 24, 2022). It was found that the state management of the system of palliative and hospice care in the pre-war period was focused on the Ministry of Health and the Ministry of Social Policy of Ukraine. It has been established that palliative and hospice care in Ukraine is provided free of charge to incurable (incurable) patients according to medical indications and in accordance with the regulations and legal acts. Forms of providing palliative and hospice care based on the qualifications of the subjects providing such care and the complexity of the morbidity of incurable patients have been defined and substantiated. Gaps in state administration in the system of providing palliative and hospice care in the pre-war period have been revealed, in particular, firstly, the staff lists of hospices and other institutions that provide assistance to incurable patients did not include the positions of social worker, psychologist, legal consultant, etc. which does not make it possible to ensure the implementation of a multidisciplinary approach to the provision of such assistance; secondly, the issue of developing a network of hospice institutions (departments, rehabilitation centers), their creation and operation, and the provision of palliative care was entrusted to the regions, which, in the conditions of insufficient development of the financial mechanism of state management of palliative and hospice care, constant underfunding of such care measures from the state, local budgets are resolved extremely unsatisfactory. In light of recent events, 80% of Ukrainians are forced to die at home due to lack of funds to pay for treatment in medical institutions; thirdly, there are no effective state coordination mechanisms for interdepartmental and interdisciplinary cooperation in providing such assistance at the central and local levels; fourthly, there was no system for training medical, social and other workers in the specialty "palliative care" (which was not in the list of specialties) and improving their qualifications; fifth, a low level of public awareness of palliative care (3% of the population does not understand what "palliative care" is) combined with low activity, participation of non-governmental organizations and philanthropists in providing such care; sixth, low levels of quality and volume of palliative and hospice care, which is a natural integrated result of the problems listed above.

Key words: public administration, palliative and hospice care, social protection, forms of hospice and palliative care, multidisciplinary approach, painkillers, incurable patients.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Починаючи з другої половини ХХ ст. у сфері охорони здоров'я та соціального захисту населення відбуваються лавиноподібні, складні та багатовимірні зміни. В сучасних умовах інтенсифікації світових процесів глобалізації, інтеграції їх кількість і масштаби невпинно збільшуються, а наслідки впливу на суспільство все важче передбачити. Такі зміни детермінують у значній мірі розвиток національних систем охорони здоров'я та соціального захисту з покращення якості життя населення. Напруженою та складною ця ситуація, була в довоєнний період (до 24.02.2022 р.), в системі надання паліативної та хоспісної допомоги і особливого значення вона набула в період повномасштабної війни Росії проти суверенітету на незалежності України. Окупація територій, використання зброї масового враження, забороненої Женевською Конвенцією, постійні бомбардування цивільної інфраструктури та каліцтва отримані не тільки військовослужбовцями, а й мирним населенням, дітьми, проживання в підвалах без можливості медичного та соціального обслуговування, голод і холод нанесли

незворотної шкоди населенню України. Саме ці чинники в разі збільшили потреби в паліативній та хоспісній допомозі та зумовлюють потребу в пошуку, розробці та впровадженні в цій системі такого формату розширення форм, методів та технологій такої допомоги і розроблення ефективних механізмів державного управління нею, що дозволить адекватно реагувати на виклики сьогодення перебуваючи в кровопролитній війні з агресором (Дубич, Данилюк, 2017).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання державного управління системою охорони здоров'я та паліативною і хоспісною допомогою досліджували ряд українських науковців серед яких: В. Безпрозванна, М. Білинська, К. Дубич, Є. Москвяк, Я. Радиш, І. Парашич, Н. Ярош та ін.

Кращому розумінню понятійно-термінологічного апарату дослідження статті сприяли наукова державно-управлінська енциклопедична література, авторами якої є, зокрема, такі вітчизняні вчені та дослідники, як В. Бакуменко, Ю. Ковбасюк, А. Михненко, І. Студеняк, Б. Сташків, Ю. Сурмін, В. Трощинський та ін.

Метою та завданням статті – здійснення аналізу державного управління системою забезпечення паліативною та хоспісною допомогою населення України в довоєнний період та пошук шляхів удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи сучасний стан справ в системі надання паліативної та хоспісної допомоги необхідно провести аналіз її нормативно-правового супроводу. Так, у ст. 8 Основ законодавства України про охорону здоров'я (Основи законодавства України про охорону здоров'я, 1993–2022) зазначено, що паліативна допомога надається за *медичними показаннями* та в *порядку*, встановленому ЦОВВ, що забезпечує формування державної політики в сфері охорони здоров'я. Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 21.01.2013 № 41 «Про організацію паліативної допомоги в Україні» (Про затвердження Примірного положення про лікарню «Хоспіс», 2010) визначено, що така допомога надається *на безоплатній основі* за направленням закладу охорони здоров'я. В ст. 35⁴ вказаного Закону (Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19 лист. 1992 р., 1993–2022) йдеться, що паліативна допомога, яка включає в себе комплекс заходів, спрямованих на полегшення фізичних та емоційних страждань пацієнтів, надання психосоціальної і моральної підтримки членам їх сімей, надається інкурабельним пацієнтам. У Наказі уточнюються *медичні показання* для надання паліативної допомоги – прогресуючі захворювання на останніх стадіях перебігу, що не піддаються лікуванню, спрямованому на одужання, супроводжуються хронічним больовим синдромом та значними обмеженнями життєдіяльності при відсутності хронічних захворювань у фазі загострення, гострих інфекційних і психічних захворювань, станів гострих хірургічних і після оперативних втручань. Паліативна та хоспісна допомога пацієнтам, хворим на туберкульоз, ВІЛ-інфекцію/СНІД надається у спеціалізованих лікувально-профілактичних закладах відповідно до Наказів МОЗ України від 11.06.2010 № 483 «Про затвердження Примірного положення про лікарню «Хоспіс»...» (Про затвердження Примірного положення про лікарню «Хоспіс», 2010) та від 03.07.2007 № 368 «Про затвердження Клінічного протоколу надання палі-

ативної допомоги...» (Про затвердження Клінічного протоколу надання паліативної допомоги..., 2016).

З огляду на викладене вище, в статті досліджено, що:

отримувачами паліативної та хоспісної допомоги є інкурабельні пацієнти, які підпадають під встановлені вище критерії;

надавачами паліативної та хоспісної допомоги є медичні працівники, сестринський персонал, соціальні працівники, психологи та психотерапевти, душпастирські опікуни, юрисконсультанти, волонтери, інші (за потребою) кваліфіковані фахівці, які отримали спеціальну підготовку та в складі мультидисциплінарних (багатопрфільних) команд безпосередньо реалізують заходи, що складають зміст такої допомоги.

Форми надання паліативної допомоги в залежності від стану інкурабельного пацієнта, його родини виокремлюють у (Про організацію паліативної допомоги в Україні, 2013):

стаціонарні (в стаціонарних умовах);
амбулаторні (в амбулаторних умовах);
вдома (в домашніх умовах).

Така класифікація не є, на нашу думку, вичерпною. Базуючись на аналізі наукової літератури, форми надання паліативної та хоспісної допомоги за ознаками – кваліфікованості суб'єктів, що надають таку допомогу, складності захворюваності пацієнта можна виокремити в дві групи:

неспеціалізована (загальна);
спеціалізована.

Як це можна бачити на *Рис. 1*, у першій групі паліативну та хоспісну допомогу можуть надавати неспеціалізовані служби, лікарі, медсестри, соціальні працівники, волонтери та інші суб'єкти, що не мають відповідної кваліфікації, і цей вид діяльності немає прямого відношення до їхньої професії. Пацієнт може отримувати загальну або неспеціалізовану паліативну та хоспісну допомогу від моменту встановлення йому медичними працівниками діагнозу невиліковного прогресуючого захворювання. Така допомога може надаватися йому, як вдома так і в закладах охорони здоров'я. Як правило, приміщення для надання пацієнтам такої допомоги (місця проживання, будинки сестринського догляду, будинки для людей похилого віку, будинки-інтернати, педіатричні відділення

тощо) не оснащені спеціальним медичним обладнанням та спорядженням, тобто є неспеціалізованими.

Необхідно відмітити, що і в довоєнний період спостерігалась недостатність закладів куди можна було б звернутись за паліативною та хоспісною допомогою, а період сьогодення великої військової агресії з усіма її наслідками спостерігається катастрофічна ситуація щодо потреб такої допомоги серед населення України, особливо серед військовослужбовців з важкими пораненнями та втратою можливості до самообслуговування. Особливо виразна тенденція щодо збільшення паліативної та хоспісної допомоги простежується серед пацієнтів, зокрема серед військовослужбовців і головним побажанням їх є отримання такої допомоги в домашніх умовах. Спостерігаються прогнози українських науковців, що в післявоєнний період попит на надання такої допомоги вдома неспеціалізованими службами буде зростати.

Так, в оприлюдненій британським дослідником Макмілланом доповіді відмічається, що 8 з 10-ти опитаних інкурабельних пацієнтів хотіли померти вдома. Вирішальним фактором такого вибору є підвищені потреби невиліковних пацієнтів у спокійній обстановці, спілку-

ванні з близькими та родичами, позитивному оточенні та психологічному кліматі, які тільки частково можуть бути створені в закладах паліативної та хоспісної допомоги. Втім, приблизно 50% таких пацієнтів помирає на лікарняних ліжках (Безнадежные больные просят разрешить им умереть дома, 2016). Іншими словами, пацієнтів, незважаючи на неспроможність лікарів їх вилікувати та всупереч їхній волі, примусово утримують у медичних та соціальних закладах. Хоча, забезпечення права вибору пацієнтом місця для свого помирання є вищим проявом гуманізму, а остання воля людини, що помирає виконувалася споконвічно та безумовно. Дартмутські дослідники також виявили, що при спілкуванні з близькими, родичами, здоровими людьми в інкурабельних пацієнтів знижується депресія, з'являється відчуття спокою, підвищується позитивний настрій, самопочуття. Така психологічна підтримка сприяє поліпшенню якості життя термінальних пацієнтів, позитивно впливає на перебіг їх захворювання, збільшуючи шанси на їх видужування (Набирает обороты новый вид поддержки больных – паллиативная помощь, 2016).

У другій групі (Рис. 1) паліативну та хоспісну допомогу можуть надавати спеціалізо-

Рис. 1. Форми надання паліативної та хоспісної допомоги¹ (Radbruch, 2010)

¹ Примітка. Адаптовано автором.

вані бригади (команди), різні структурні підрозділи, працівники яких мають відповідні кваліфікацію та компетенцію, а надання такої допомоги є безпосередньо їхньою професійною діяльністю. Спеціалізована допомога може надаватися пацієнтам у стаціонарних і денних хоспісах, закладах охорони здоров'я (стаціонарні відділення такої допомоги в лікарнях, амбулаторні клініки тощо), в інших спеціалізованих, спеціально облаштованих приміщеннях, а також за місцем їх проживання, тобто вдома. Як правило, спеціалізована паліативна та хоспісна допомога надається інкурабельному пацієнту зі складними потребами, які не можуть належним чином бути вирішені неспеціалізованими службами.

Зіставлення результатів термінологічного аналізу, здійсненого в *Рис. 1* дає змогу зробити висновок, що неспеціалізована (загальна) форма надання допомоги притаманна, як правило, паліативній допомозі, а спеціалізована – хоспісній.

За даними Української ліги сприяння розвитку паліативної та хоспісної допомоги» (Карта закладів паліативної допомоги України, 2016) паліативна та хоспісна допомога в Україні в довоєнний період надавалась в 26 стаціонарних закладах охорони здоров'я, в яких нараховується приблизно 300 ліжко-місць (за станом на 01.12.2016 р.), а надання паліативної та хоспісної допомоги вдома не передбачено взагалі. Тобто, в Україні паліативна та хоспісна допомога вдома (за місцем проживання пацієнта) закріплена де-юре, але не надається де-факто.

Слід відмітити, в довоєнний період про катастрофічно мізерні обсяги надання такої допомоги, коли попит суттєво переважав пропозицію в рази, внаслідок чого переважна більшість інкурабельних пацієнтів позбавлена була можливості отримувати таку допомогу. Хоспіс (зі стаціонаром на 30 ліжок) відповідно до стандартів ВООЗ розрахований обслуговувати 300–400 тис. осіб або 100 місць на 1 млн населення. Зроблені автором розрахунки даних наявності ліжко-місць в довоєнний період свідчать, що в Україні 26 стаціонарних закладів охорони здоров'я, що надають паліативну допомогу з наявним ліжковим фондом у приблизно 300 ліжко-місць розраховані на 3–4 млн. осіб наявного населення, що складає менше 10% від встановлених ВООЗ норм. Цей показ-

ник співпадає з опублікованими МОЗ України даними (Проект Концепції Державної цільової програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги на 2010–2014 роки, 2016), які також свідчать, що потреби українців у паліативній допомозі задовольняються лише на 10%, а 85% інкурабельних пацієнтів помирають наодинці вдома, страждаючи від болю, депресії, відсутності належного паліативного догляду. В Україні в довоєнний період нараховувалось приблизно 480 тис. невиліковних пацієнтів, вимушений догляд за якими здійснювали не менше 2 осіб з їхніх сімей, родини. А відтак, показник щорічного попиту на паліативну допомогу в Україні складав приблизно 1,5 млн. осіб (Дубич, Данилюк, 2017).

Якщо взяти післявоєнний період то попит на паліативну і хоспісну допомогу в рази перевищить пропозицію держави і для цього є об'єктивні чинники, винісши всі тяготи війни, важкі поранення та каліцтва, відсутність в окупації отримувати медичну та соціальну допомогу, бомбардування, голод та холод зробили «свою справу», а тому уже зараз необхідно вести пошук альтернативних джерел забезпечення паліативною та хоспісною допомогою тим, хто її потребуватиме.

Важливою складовою надання паліативної та хоспісної допомоги є контроль за болем інкурабельного пацієнта. Відповідно до Порядку (Про організацію паліативної допомоги в Україні, 2013) забезпечувати здійснення такого контролю повинні лікарі, які відповідно до вимог чинного законодавства мають право призначати пацієнту знеболювальні медичні препарати – опіоїдні анальгетики, що містять наркотичні та психотропні речовини та які є найефективнішими лікарськими знеболювальними препаратами. Доступністю до опіоїдних анальгетиків є однією з найбільш серйозних проблем, з якими доводиться на практиці зіштовхуватись інкурабельним пацієнтам, їхнім родичам. Невизначеність, невідповідність і недоліки в нормативно-правовій базі, що регулює питання доступності опіоїдних анальгетиків для інкурабельних пацієнтів унеможливають призначення лікарями цих препаратів в обсягах, необхідних для їх застосування пацієнтом вдома та закладах системи соціального захисту.

Посилаючись на джерела (Проект Концепції Державної цільової програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги на 2010–2014 роки, 2016), доповнимо перелік викладених вище ключових проблем, які мали місце в організації надання паліативної та хоспісної допомоги в Україні в довоєнний період. По-перше, в штатні розписи хоспісів, інших закладів, у яких надається допомога інкурабельним пацієнтам не включені посади соціального працівника, психолога, юрист-консультанта, душпастира, що не дає змогу забезпечувати реалізацію мультидисциплінарного підходу до надання такої допомоги. По-друге, питання розвитку мережі хоспісних закладів (відділень, реабілітаційних центрів), їх створення та функціонування та надання паліативної допомоги було покладено на регіони, які в умовах недостатньої розробленості фінансового механізму державного управління паліативною та хоспісною допомогою, постійного недофінансування заходів такої допомоги з державного, місцевих бюджетів вирішуються вкрай незадовільно. В світлі останніх подій 80% українців з причин відсутності коштів на оплату лікування в медичних закладах вимушені помирати вдома. В 2016 р. понад 70 тис. пацієнтів не отримали лікування в результаті недофінансування державних програм з охорони здоров'я з держбюджету (Бедность по-украински: 80% граждан умирают от болезни дома, 2016). По-третє, немає ефективного державного механізму координації міжвідомчої та міждисциплінарної співпраці щодо надання такої допомоги на центральному та місцевому рівнях. По-четверте, була відсутня система підготовки медичних, соціальних та інших працівників за спеціальністю «паліативна допомога» (якої не має в переліку спеціальностей) та підвищення їх кваліфікації, що призводить до браку в працівників, що надають таку допомогу відповідних знань і навичок, застосування ними адекватних методів знеболення тощо. По-п'яте, низький рівень поінформованості громадськості щодо паліативної допомоги (3% населення не розуміють що таке «паліативна допомога») в поєднанні з низькою активністю, участю недержавних організацій і благодійників у наданні такої допомоги. По-шосте, низькі рівні якості та обсягів надання паліативної та хоспісної допомоги, що є закономірним інте-

грованим результатом перерахованого вище (Дубич, Данилюк, 2017).

Отже, проблеми держави в довоєнний період в системі надання паліативної та хоспісної допомоги були серйозними і потребували швидкого реагування на їх вирішення. Загальнодержавні масштаби охоплення цими проблемами доводять необхідність у невідкладному розгляді та вирішенні на рівні вищих, центральних органів державної влади, які мають забезпечити належне регулювання суспільних відносин у цій сфері, реалізацію інкурабельними пацієнтами конституційно гарантованого їм права на медичну допомогу та відповідну підтримку. Нагальною була потреба в розробці та впровадженні таких механізмів державного управління паліативною та хоспісною допомогою, які дали б змогу не тільки ефективно розв'язати вказані проблеми, але й постійно забезпечувати надання такої допомоги в необхідних обсягах та відповідної якості.

Сутність і призначення держави на певних етапах розвитку суспільства розкриваються через її функції, пріоритети її діяльності. Свої функції держава виконує через впорядкування суспільних відносин. Для ефективного виконання функцій держава створює адміністративно-розпорядчі органи та наділяє їх владними повноваженнями. Такі органи, які є уособленням держави, реалізують її функції шляхом здійснення державного управління в різних сферах суспільного життя, прийняття обов'язкових для виконання рішень, формування державної політики та забезпечення її реалізації через відповідні механізми державного управління. Тобто, держава здійснює специфічний вид діяльності – державне управління, яке базується на цілеспрямованому, зорганізованому впливі на людей, певні суспільні процеси тощо.

Беручи до уваги викладені вище дефініції, результати здійсненого вище термінологічного аналізу, автор пропонує розуміти *державне управління паліативною та хоспісною допомогою*, як сукупність заходів, що формуються та реалізуються органами державної влади, недержавними організаціями, спрямованих на підвищення або підтримання оптимального рівня якості життя інкурабельних пацієнтів, надання медичної, соціальної, психологічної, юридичної, духовної, іншої підтримки їм

і членам їх родини. У вужчому розумінні *державне управління паліативною і хоспісною допомогою* – це цілеспрямована, управлінська діяльність державних і недержавних суб'єктів (уповноважених органів державної влади, громадських організацій) щодо надання такої допомоги (спільне визначення та реалізація цілей і завдань, здійснення державою регулюючих, організуючих і координуючих впливів на сферу паліативної і хоспісної допомоги, задоволення потреб інкурабельних пацієнтів).

Зробивши екстраполяцію поданих вище визначень на систему паліативної та хоспісної допомоги з'ясовано, що в Конституції України (Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР, 1996-2021) визначено, що Україна є соціальна та правова держава (ст. 1), а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність є найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Критерієм правової держави є визнання, законодавче закріплення і гарантування прав і свобод людини, а їх утвердження та забезпечення – основним напрямом діяльності та головною функцією держави, за виконання якої вона несе відповідальність перед людиною. Гарантії прав і свобод людини визначають зміст, спрямованість діяльності держави. Соціальна держава – це держава, в якій людина визнається найвищою соціальною цінністю, особам, групам осіб, які перебувають у важкій життєвій ситуації надається соціальна та інша допомога з метою забезпечення кожному гідного рівня життя. Вважається, що держава є соціальною, якщо соціальна функція є пріоритетом її діяльності, внаслідок якої задовольняються потреби людини. Важливим аспектом соціальної функції держави є забезпечення права на охорону здоров'я та медичну допомогу, яке визначено ст. 49 Конституції України (Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР, 1996-2021). Проявом соціальної та правової держави є забезпечення реалізації цього права з обов'язковим дотриманням принципів людської гідності, соціальної справедливості та рівних для всіх громадян можливостей доступу до отримання медичної допомоги та обслуговування. Соціальну функцію держави виконують зорганізовані в певні структури державні органи (Мінсоцполітики, МОЗ та ін.), які здійснюють у соціальній сфері функціональне управління.

Для розв'язування проблем у системі паліативної та хоспісної допомоги органи державної влади, місцевого самоврядування, взаємодіючи між собою, визначають цілі, напрями, принципи надання такої допомоги, формують очікувані результати. Чітке визначення проблем, завдань щодо їх вирішення, а також необхідних для цього ресурсів і засобів називають *державною політикою*. Державна політика є засобом, який дає державним органам змогу досягнути визначеної мети шляхом використання правових, економічних, адміністративних методів впливу та наявних ресурсів. Відповідно до ст. 8 Основ законодавства України про охорону здоров'я *державна політика щодо паліативної і хоспісної допомоги* (далі – державна паліативна політика) є складовою частиною державної політики в сфері охорони здоров'я. Міністерство охорони здоров'я України є ЦОБВ, що забезпечує формування та виконання цієї політики. Оскільки надання паліативної та хоспісної допомоги базується на мультидисциплінарному підході, то державне управління в цій галузі здійснюють МОЗ України, Мінсоцполітики України, інші органи державної влади.

За допомогою *механізмів державного управління* забезпечуються: право на охорону здоров'я, медичну допомогу, соціальне забезпечення інші права та свободи людини; виконання соціальної функції держави щодо паліативної і хоспісної допомоги; дотримання принципів людської гідності, соціальної справедливості, рівних можливостей доступу до отримання соціально-медичної допомоги та принципів надання паліативної та хоспісної допомоги.

Підставою, передумовою для формування та реалізації механізмів державного управління є: суспільні інтереси, потреби, певні суспільні протиріччя, наприклад порушення принципу соціальної справедливості тощо, намір, мотиви, спонукальні причини до усунення цих протиріч, проблем; відповідні рішення, політика з боку органів державної влади, стратегії їх виконання. Цілі, завдання повинні бути чітко визначеними, конкретними, базуватися на належному ресурсному забезпеченні (фінансовому, матеріально-технічному, організаційному, кадровому, інформаційному та ін.), яке детермінує рівень ефективності реалізації механізмів державного управління. Сутність механізмів державного управління можна розкрити такими

категоріями, як цілі і завдання, функції, методи, стадії, процедури, повноваження, відповідальність, ефективність та ін. А відтак, необхідно дотримуватися алгоритму формування та реалізації механізмів державного управління, який складається з наступних послідовних фаз: *цілі → рішення → впливи → дії → результати*.

Таким чином, механізми державного управління – це процес у державному управлінні, який полягає в послідовному виробленні, науковому обґрунтуванні та поетапній реалізації відповідних рішень і заходів, спрямованих на досягнення визначених цілей, розв'язання важливих суспільних проблем. Держава здійснює свою соціальну функцію через державно-управлінські механізми, які формують і реалізують відповідно до поставлених державою у певній сфері цілей, завдань.

Зважаючи на визначені в довоєнний період проблеми та недоліки в системі надання паліативної та хоспісної допомоги центральним органам виконавчої влади та місцевого самоврядування необхідно у взаємодії усунути недоліки та проблеми і розширити систему закладів як в медичній так і соціальній галузі, адже після отримання перемоги у війні розпочинати цей процес буде пізно, тоді потрібно буде просто забезпечувати необхідну кількість військовослужбовців та мирне населення паліативною та хоспісною допомогою.

Висновки. Встановлено, що паліативна та хоспісна допомога в Україні надається на безоплатній основі інкурабельним (невеликовим) пацієнтам за медичними показаннями та в порядку, регламентованому нормативно-правовим актом.

Визначено та обґрунтовано форми надання паліативної та хоспісної допомоги (за ознаками кваліфікованості суб'єктів, що надають таку допомогу та складності захворюваності інкурабельних пацієнтів), які виокремлено в: неспеціалізовану (загальну); спеціалізовану.

Встановлено, що в Україні паліативна та хоспісна допомога надається в 26 стаціонарних закладах охорони здоров'я, ліжковий фонд яких становить приблизно 300 ліжко-місць (10% від норми, встановленої ВООЗ), тоді як 480 тис. осіб мають невеликовні захворювання та приблизно 1,5 млн. осіб потребують такої допомоги. В організації надання паліативної та хоспісної допомоги в Україні мають місце проблеми, найбільш серйозними з яких є: труднощі з доступністю знеболювальних препаратів для інкурабельних пацієнтів; мультидисциплінарним підходом до надання паліативної та хоспісної допомоги; відсутністю професійної підготовки з надання такої допомоги та ін.

Перспективними напрямками проведення подальших наукових розвідок є: розроблення та наукове обґрунтування механізмів державного управління системою надання паліативної та хоспісної допомоги; визначення шляхів розбудови структури закладів соціального та медичного обслуговування в системі паліативної та хоспісної допомоги в воєнний та повоєнний періоди; удосконалення нормативно-правової бази з фінансування забезпечення ліками інкурабельних пацієнтів; розробити та сформувані умови для функціонування недержавних суб'єктів, що надають паліативну та хоспісну допомогу за місцем проживання пацієнтів; аналіз ефективних європейських моделей паліативної та хоспісної допомоги та можливостей впровадження їх у вітчизняну практику.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дубич К.В., Данилюк К.В. PESTL-аналіз сучасного стану державного управління паліативною та хоспісною допомогою в Україні / К.В. Дубич, К.В. Данилюк. *Державне управління: удосконалення та розвиток: електрон. наук. фах. видання*. 2017. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1075>.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19 лист. 1992 р. № 2801-XII (із змінами, внесен. згідно із 40 Законами в 1993-2022 рр.). Відом. Верховної Ради України: офіц. вид. 1993. 26 січ. (№ 4). Ст. 19.
3. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254 к/96-ВР (із змінами, внесеними 4 Законами України в 2004-2014 рр.). Офіц. вісн. України. – 2010. – 1 січ. (№ 72/1 Спец. випуск). С. 15. Ст. 2598.
4. Про затвердження Примірного положення про лікарню «Хоспіс» (відділення, палату паліативного лікування) для хворих на туберкульоз. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 11 черв. 2010 р. № 483. Міністерство охорони здоров'я України: веб-сайт. 2016. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20100611_483.html.
5. Про організацію паліативної допомоги в Україні. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 21 січ. 2013 р. № 41. Офіц. вісн. України. 2013. 26 лют. (№ 13). С. 77. Ст. 502.

6. Про затвердження Клінічного протоколу надання паліативної допомоги, симптоматичної та патогенетичної терапії хворим на ВІЛ-інфекцію. СНІД: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 03.07.2007 № 368. Портал «Ліга-Закон»: веб-сайт. 2016. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ7906.html.

7. Безнадежные больные просят разрешить им умереть дома. Percare: медицинский журнал Израиля. 2016. URL: <http://www.percare.ru/news/11422>

8. Набирает обороты новый вид поддержки больных – паллиативная помощь. Percare: медицинский журнал Израиля. 2016. URL: <http://www.percare.ru/news/11318>

9. Карта закладів паліативної допомоги України. Всеукр. громад. організація «Українська ліга сприяння розвитку паліативної та хоспісної допомоги»: веб-сайт. 2016. URL: <http://ligalife.com.ua/26>.

10. Проект Концепції Державної цільової програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги на 2010 – 2014 роки. Міністерство охорони здоров'я України: веб-сайт. 2016. URL: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20080627_0.html.

11. Бедность по-украински: 80% граждан умирают от болезней дома. Криминал.TV: веб-сайт. 2016. 14 нояб. URL: http://kriminal.tv/news/bednost_po_ukrainski_80_grazhdan_umirajut_ot_boleznej_doma_video.html.

12. Radbruch L. White Paper on standards and norms for hospice and palliative care in Europe: part 2. Radbruch Lukas, Payne Sheila. Palliative Medicine: The Research Journal of the EAPC. 2010. Vol. 17 (1). P. 22-23.

REFERENCES:

1. Dubych K.V., Danilyuk K.V. (2017) PESTL-analiz suchasnoho stanu derzhavnoho upravlinnya paliatyvnoyu ta khospisnoyu dopomohoyu v Ukraini. [PESTL-analysis of the current state of state management of palliative and hospice care in Ukraine] Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1075>

2. Fundamentals of Ukraine on Health (1993) Law of Ukraine 19 letter. 1992 r. Number 2801-XII (amended. 40 according to the laws in 1993-2015 years.) known. Verkhovna Rada of Ukraine: official. kind.26. № 4 P.19.

3. The Constitution of Ukraine (2010) Law of Ukraine from 28.06. Official. Visn. Ukraine. 2010 1 January. (№ 72,1 Spec. Issue). P. 15, Art. 2598.

4. On approval of Regulations on the hospital "Hospice" (2016), (compartment chamber palliative treatment) for patients with tuberculosis, The Ministry of Health of Ukraine website. Retrieved from: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20100611_483.html.

5. On the organization of palliative care in Ukraine (2013) Order of the Ministry of Health of Ukraine on January 21. 2013 r. № 41, Official. Visn. Ukraine. P. 77 Art. 502.

6. On approval of clinical protocols of palliative care, symptomatic and pathogenetic therapy for patients with HIV / AIDS (2016), the Ministry of Health of Ukraine of 03.07.2007 number 368, Portal "League-Law", Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MOZ7906.html.

7. Desperate patients are asked to allow them to die at home, (2016), Israel Medical Journal. Retrieved from: <http://www.percare.ru/news/11422>.

8. Gaining momentum a new kind of support for palliative care patients (2016), Rercare, Israel Medical Journal. Retrieved from: <http://www.percare.ru/news/11318>.

9. Ukrainian league to promote palliative and hospice care (2016) Map palliative care facilities Ukraine, All-Ukrainian., communities. organization website. Retrieved from: <http://ligalife.com.ua/26>.

10. Draft Concept of the State program of palliative and hospice care in 2010 – 2014 years (2016), The Ministry of Health of Ukraine Retrieved from: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/dn_20080627_0.html.

11. Poverty in Ukrainian: 80% of people die from the disease at home (2016), Kriminal. TV: website. Retrieved from: http://kriminal.tv/news/bednost_po_ukrainski_80_grazhdan_umirajut_ot_boleznej_doma_video.html.

12. Radbruch L. (2010) White Paper on standards and norms for hospice and palliative care in Europe, Palliative Medicine: The Research Journal of the EAPC., vol. 17. 1. P. 22-23

УДК 378.147

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.25>

Яна ДУБІНІНА

старший викладач кафедри соціальної роботи, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, вул. Дворянська, 2, м. Одеса, Україна, 65000

ORCID: 0000-0001-8855-3248

Бібліографічний опис статті: Дубініна, Я. (2023). Вплив інтеграційних процесів на систему соціального захисту населення. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 175–180, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.25>

ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СИСТЕМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

Проблематика модернізації суспільства через її міждисциплінарний характер дедалі більше привертає увагу наукової спільноти. Метою статті є аналіз стратегій соціального розвитку українського суспільства в умовах Європейської інтеграції, основних проблем та напрямів удосконалення системи надання соціальних послуг.

У публікації визначено складові євроінтеграційної політики України та співвідносні з ними принципи сучасної соціальної роботи, які реалізуються з метою створення необхідних соціально-економічних умов для підвищення якості життя населення. Розроблені рекомендації щодо подальших кроків у реформуванні соціального сектору України, а саме оптимізації системи соціального захисту в Україні через: зміну стратегічних пріоритетів та ідеології здійснення соціального захисту, вдосконалення нормативно-правової бази та оптимізацію державної політики у сфері соціального захисту.

Визначена міра наближеності реформованої системи України як у цілому, так і в розрізі окремих складових до системи соціального захисту і засад її функціонування у країнах із розвинутою ринковою економікою. Доведена перспективність системного реформування соціального сектору в Україні через зміну ідеології соціального захисту як системи управління соціальними ризиками, поєднання політики зайнятості та соціальних програм.

Ключові слова: трансформації суспільного розвитку, євроінтеграція, соціальна робота, система соціального захисту населення, соціальні послуги, ринок соціальних послуг.

Yana DUBININA

Senior Lecturer at the Department of Social Work, Odesa I. I. Mechnikov National University, 2 Dvoryanska str., Odesa, Ukraine, 65000

ORCID: 0000-0001-8855-3248

To cite this article: Dubinina, Ya. (2023). Vplyv intehratsiynykh protsesiv na systemu sotsial'noho zakhystu naseleння [Influence of integration processes on the system of social protection of the population]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 175–180, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.25>

INFLUENCE OF INTEGRATION PROCESSES ON THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

The issue of modernization of society due to its interdisciplinary nature is increasingly attracting the attention of the scientific community. The purpose of the article is to analyze the strategies of social development of Ukrainian society in the conditions of European integration, the main problems and directions for improving the system of providing social services.

The publication defines the components of the European integration policy of Ukraine and the corresponding principles of modern social work, which are implemented in order to create the necessary socio-economic conditions for improving the quality of life of the population. Recommendations have been developed regarding further steps in the reform of the social sector of Ukraine, namely the optimization of the social protection system in Ukraine through: changing the strategic priorities and ideology of the implementation of social protection, improving the regulatory and legal framework and optimizing the state policy in the field of social protection.

The degree of closeness of the reformed system of Ukraine both as a whole and in terms of individual components to the system of social protection and the principles of its functioning in countries with a developed market economy is determined. The perspective of the systemic reform of the social sector in Ukraine due to the change in the ideology of social protection as a system of social risk management, the combination of employment policy and social programs has been proven.

Key words: transformations of social development, European integration, social work, system of social protection of the population, social services, market of social services.

Актуальність проблеми. Глобалізація та пов'язані з нею виклики, суспільно-політичні зміни та трансформаційно – модифікаційні процеси є предметом активного дослідження наукової спільноти. Комплексний аналіз тенденцій розвитку сучасного суспільства, детермінованих Європейською інтеграцією, передбачає створення послідовної, заснованої на фундаментальних принципах моделі прогнозування визначальних трансформацій та факторів, які впливають на їх розвиток. Дослідження трансформаційних процесів в гендерних, соціально-психологічних, політично-правових та культурно-історичних аспектах функціонування сучасного суспільства сприяють чіткій координації дій в усіх сферах системи, що і є концептуальною основою стратегії всебічного розвитку української держави.

В межах проблемного поля сучасної соціальної роботи заслуговують уваги наступні напрями науково-дослідної роботи: методологічні засади дослідження трансформацій українського суспільства в умовах євроінтеграції, аналіз інтеграційних процесів в гендерних та соціально-психологічних аспектах суспільного розвитку, характеристика закономірностей соціально-економічного розвитку суспільства, соціальна робота як інструмент реалізації соціальної політики, принципи гуманітарного розвитку України в основі сучасної соціальної роботи, духовний аспект соціальної роботи в культурно-історичному генезисі.

Соціальні, економічні, психологічні, гуманітарні та безпекові аспекти розвитку суспільства є найбільш вразливими до викликів і загроз нової соціальної реальності. Орієнтиром повинна бути розумна імплементація соціально-політичних, економічних і культурних надбань країн Європи й світу до українського суспільства. Складність трансформаційних процесів полягає в необхідності врахування минулих й розробки нових моделей суспільного розвитку, удосконалення політичної системи, формування ефективних способів взаємодії влади із громадськістю. Системні зміни в Україні мають відбуватися в усіх сферах суспільного життя, бути послідовними, взаємоузгодженими. Нові соціальні умови, модифіковані суспільно-політичні й культурні процеси обумовлені глобалізацією, модернізацією та інтеграцією різних форм суспільного життя. Зміни, які спричи-

няються інноваційними процесами, поширюються на всі сфери життєдіяльності суспільства. Ключові суспільні сфери – інституційна оптимальність політичної системи країни, політичні та управлінські аспекти здійснюваних реформ, ціннісні зміни у суспільстві відповідно до європейських цивілізаційних критеріїв – потребують ефективних механізмів реформування (Аблов, 2018).

В контексті інтеграційних процесів актуальним теоретичним та практичним завданням є розробка дієвих методів та ефективних механізмів функціонування системи соціального захисту населення. В європейських країнах соціальні стандарти та соціальний захист є давніми базовими принципами, а в Україні формування якісної системи соціального захисту потребує вдосконалення положень Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». Безумовно, розвиток системи соціальних стандартів сприятиме забезпеченню гідного рівня життя населення. Така система має впроваджуватися окремо для кожної категорії населення, поетапно, протягом декількох років. Основою для розрахунку допомоги мають стати соціальні стандарти, а не прожитковий мінімум, як це передбачено чинним соціальним законодавством.

Пошук ефективних механізмів функціонування системи соціального захисту є нагальним напрямком наукових досліджень та актуальним практичним завданням. *Успішна реалізація комплексу реформ, спрямованих на забезпечення інтеграції України до ЄС, потребує наукового супроводження не лише нормотворчої, але й інтерпретаційно-правової та правозастосовної діяльності, що підвищує актуальність та цінність наукових результатів.*

Однією з базових умов демократичного реформування українського суспільства має стати проведення ефективної правової політики, зміцнення державних інститутів правової держави, конкурентоспроможної ринкової економіки, забезпечення реалізації прав і свобод громадян. Сьогодні поглиблення соціально-економічної кризи в Україні та пов'язані з цим процеси призвели до помітного зростання соціальної напруженості, у тому числі збільшення кількості незахищених верств населення, які потребують державної соціальної підтримки. У зв'язку з цим виникає об'єктивна

необхідність правового регулювання питань, пов'язаних зі створенням ефективної системи соціального захисту в державі.

Аналіз та узагальнення нормативно-правової бази, наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів щодо сучасного стану соціального захисту в Україні доводить, що зазначена проблематика потребує подальшого ґрунтовного вивчення. **Мета статті** – аналіз основних стратегій соціального розвитку українського суспільства в умовах Європейської інтеграції; основних проблем та напрямів удосконалення системи надання соціальних послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Система надання соціальних послуг – це складна, відкрита соціально-економічна система. Вона складається із сукупності державних органів і недержавних організацій, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах, не можуть самостійно їх подолати та потребують сторонньої комплексної допомоги. В трансформаційній економіці пріоритетом є вирішення проблем, пов'язаних із функціонуванням соціального захисту.

Соціальний захист може здійснюватися на основі гуманітарних принципів та організаційно-правових форм і бути ефективною складовою соціальних відносин на рівні соціально-економічної системи суспільства. Раціональний підхід забезпечує узгодженість вертикальних і горизонтальних інтересів суб'єктів і клієнтів соціального захисту, взаємодія яких уможливує ефективний розвиток у сучасних економічних умовах. Система соціального захисту населення має розвиватися та вдосконалюватися для покращення соціальних відносин в суспільстві в цілому.

Концептуальна основа ефективного розвитку соціального захисту передбачає чітке розмежування повноважень за рівнями соціально-економічної системи, яке ґрунтується на об'єктивному аналізі витрат суспільства. Інтеграція правових норм відповідно до концептуальної основи створює комплексний характер соціального захисту. Організаційно-правові засади підвищення ефективності цього механізму структурно та змістовно визначаються соціально-економічними передумовами.

Мета побудови ефективної моделі соціального захисту – створити умови, за яких

громадяни пільгових категорій через впровадження державних соціальних допомог отримуватимуть правову та матеріальну підтримку й зможуть подолати складні життєві обставини та мінімізувати різно-факторні соціальні ризики. Але сьогодні на подолання ризику малозабезпеченості не вистачає розробленої, оновленої, вдосконаленої законодавчої бази; розробленого та уніфікованого класифікатора СЖО та видів малозабезпечених та пільгових категорій.

Модернізація механізмів соціального захисту може бути забезпечена шляхом визначення стратегії соціального захисту особи та сім'ї в Україні; визнання сім'ї основною ланкою реалізації державної соціальної політики; кодифікації соціального законодавства, зокрема законодавства про соціальний захист; удосконалення системи міжбюджетних соціальних трансфертів; підвищення ролі місцевих громад у визначенні пріоритетних напрямів та фінансуванні заходів соціального захисту; посилення адресності державної соціальної допомоги; удосконалення взаємозв'язку між соціальним захистом та соціальною підтримкою; посилення адресності надання державної соціальної допомоги з урахуванням рівня доходів та реальних потреб осіб і сімей; реформування системи соціальних послуг через підвищення їх доступності та наближення до потреб споживачів; реалізацією активної стратегії соціального захисту з метою використання потенціалу самозахисту особистості (Дубініна, 2022).

В теперішній час в українському суспільстві проблема соціального захисту найбільш вразливих верств населення набуває все більшої гостроти. Актуальний рівень фінансової підтримки відзначається неефективним розподілом та недостатньо раціональним використанням цільових фінансових та нематеріальних інструментів реалізації соціальної політики. Пріоритетний вектор позитивних соціальних змін – діагностика ефективності програм соціального захисту частини населення, що знаходиться за межею бідності, насамперед, їх адресності.

Серед актуальних перешкод на шляху оптимізації системи соціального захисту населення можна виокремити невизначеність стратегічних пріоритетів державної політики щодо соціального захисту населення та безсистемність

здійснюваних заходів; низький рівень доходів населення (треба трансформувати в напрямку підвищення ролі заробітної плати як чинника подолання бідності осіб, які працюють, та їхніх сімей; суперечність між широким розумінням соціальних послуг і вузьким визначенням соціального захисту як сфери їх застосування).

Важливою проблемою фінансового забезпечення сфери соціального захисту населення визначається своєчасність, правильність та технологічність призначення соціальних державних допомог малозабезпеченим громадянам, а саме поточна ситуація процесу подання даних до органів призначення та контролю виплати допомоги. Оптимізувати соціальний захист малозабезпечених громадян доцільно через створення єдиної спеціалізованої бази даних та забезпечення покрокового професійного контролю за дотриманням вимог при оформленні таких допомог. Інтегративний принцип в організації супроводу клієнтів соціальних служб витримується через спільну діяльність Міністерства соціальної політики України та організацій підтримки органів місцевого самоврядування. *Удосконалення програм адресної допомоги можливе через впровадження соціального партнерства та міжвідомчої взаємодії.*

Актуальні завдання розвитку системи соціально-правового захисту особистості в Україні включають побудову ефективної системи управління соціальними ризиками; узгодження соціальної політики з політикою зайнятості; підвищення державних соціальних гарантій сім'ям з дітьми та посилення адресності соціальної підтримки; трансформацію соціальної сфери в напрямі підвищення якості та доступності соціальних послуг; формування соціально орієнтованої житлової політики; реформування сфери охорони здоров'я; відновлення довіри суспільства до соціальних реформ.

Діяльність правової держави щодо оптимізації систем соціального захисту має бути спрямована на визнання того, що сім'я є основним об'єктом реалізації соціальної політики та головним одержувачем позитивних результатів ефективних заходів соціального захисту; удосконалені, узгоджені та комплексні системи регулювання соціально-правового законодавства; перехід від кризового втручання у складні життєві ситуації до політики запобігання

виникненню соціальних ризиків; приведення стандартів національної системи соціального забезпечення у відповідність до сучасних соціально-економічних умов; посилення ролі територіальних громад у визначенні пріоритетних напрямків та фінансуванні заходів соціального захисту. Реформувати систему соціального забезпечення доцільно шляхом переходу на адресну грошову виплату, яка може бути перетворена на комплексні соціальні послуги, а поліпшити адресність державної соціальної допомоги (у грошовій формі та у вигляді послуг) з урахуванням фактично оцінених потреб населення.

Серед перспективних напрямів покращення функціонування системи надання соціальних послуг можна виокремити наступні: децентралізацію та монополізацію соціальних послуг, залучення до їх надання неурядових організацій та приватного сектору; визначення державою умов функціонування ринку соціальних послуг та забезпечення їх дотримання всіма суб'єктами, що надають соціальні послуги; своєчасне та адекватне реагування на внутрішні та зовнішні виклики сьогодення; вивчення позитивного зарубіжного досвіду та його можливе впровадження у вітчизняну практику системи надання соціальних послуг (Дубініна, 2020).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, організаційно-правові засади і пріоритети реформування (оптимізації) системи соціального захисту повинні реалізовуватися через:

- сприяння зміні структури доходів населення завдяки підвищенню ролі заробітної плати та продуктивної праці як чинника подолання бідності працюючих осіб і їхніх сімей;
- перегляд наявних пільг і соціальних виплат з метою посилення адресності й обґрунтованості надання державою матеріальної підтримки особам і сім'ям, неспроможним забезпечувати себе через СЖО;
- розширення та зміцнення інфраструктури надання соціальних послуг за місцем проживання як альтернативної форми допомоги особам та сім'ям з метою подолання і попередження негативного впливу соціальних ризиків.

Оптимальна модель соціального сектору буде ефективною, якщо реалізується через вдосконалення нормативної бази; реорганізацію

структури відповідних міністерств; методичне забезпечення роботи на місцях (в соціальних службах) та управлінського координуючого контролю.

Перспективною є розробка концепції та заходів подальшої трансформації національної економіки та створення ефективної системи управління з врахуванням цільових орієнтирів інноваційності та соціалізації, необхідності забезпечення національної безпеки на основі загальнонаціонального консенсусу, врахування

інтересів всіх регіонів України, різних соціальних верств та економічних можливостей і конкурентних переваг країни. Щодо предмета дослідження – подальшим стане виокремлення показників ефективності та результативності системного реформування соціального сектору в Україні, дослідження зміни стратегічних пріоритетів та ідеології соціального захисту як системи управління соціальними ризиками, поєднання політики зайнятості та соціальних програм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аблоу А.Ф. Деякі проблеми теорії і практики трансформації сучасного українського суспільства. *Вісник ОНУ імені Мечникова. Психологія*, 2018. Том 23. Вип 2 (48) С.7-23. <http://psysocwork.onu.edu.ua/old/article/view/145627/151412>
2. Андрейченко А.В. Європейський вибір як чинник модернізації українського суспільства. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Випуск 22'2017. С. 91-96.
3. Дубініна, Я. (2022). Соціально-педагогічна складова системи соціального захисту населення. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 29–35, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.1.5>
4. Дубініна Я.П. Маркетинговий ресурс інноваційних змін сучасної соціальної роботи. *Вісник ОНУ імені Мечникова. Психологія*. 2018, Том 23, Вип 2 (48). – С.41-49.
5. Дубініна Я.П. Трансформаційні процеси в управлінні соціальною роботою: запит на інноваційність. Тенденції та перспективи розвитку психології та соціальної роботи в сучасному суспільстві : Збірник матеріалів міжнародної наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, ОНУ імені І. І. Мечникова, 5 листопада 2020 р. / Редкол.: Л. М. Дунаєва, О. І. Кононенко, Л. С. Смокова. – Одеса: ОНУ, 2020. С. 320-325.
6. Кравець Г.В. Пріоритетні напрями реформування системи соціального захисту в Україні. Актуальні дослідження в соціальній сфері : матеріали дванадцятої міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 листопада 2018 р.) / гол. ред. В. В. Корнєшук. Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2018. С.137-140.
7. Політика суспільних реформ: стратегія, механізми, ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. – 472 с.
8. Розвиток суспільства: соціальні, економічні та психологічні аспекти: колективна монографія. Київ : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК». 2020. 443 с.
9. Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. II. Луцьк, Терен, 2019. 428 с.
10. Нікогосян О.О. Вимоги до фахівця з соціальної роботи на тлі реформи системи соціальних послуг / Партнерство роботодавця та закладу вищої освіти: підготовка конкурентоспроможного фахівця у галузі соціальної роботи: Збірник тез (28 жовтня 2020 року, Київ) / за ред. О. В. Чуйко. – Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. 82 с. (С. 52-55). URL: <http://www.psy.univ.kiev.ua/files/pdf/web/download/Partnerstvo-robotodavtsya-ta-zakladu-vyshchyoiv-osvity-pidhotovka-konkurentospromozhnoho-fakhivtsya-u-haluzi-sotsialnoyi-roboty.pdf>

REFERENCES:

1. Ablov, A.F. (2018). Deyaki problemy teorii i praktyky transformatsiyi suchasnoho ukrayins'koho suspil'stva [Some problems of the theory and practice of the transformation of modern Ukrainian society]. Odesa : *Visnyk ONU imeni Mechnykova. Psykholohiya*, 2 (48), 7-23 [in Ukrainian].
2. Andreychenko, A.V. (2017). Yevropeys'kyu vybir yak chynnyk modernizatsiyi ukrayins'koho suspil'stva [The European choice as a factor in the modernization of Ukrainian society]. *Naukovyy chasopys NPU im. M. P. Dragomanova*, 22'2017, 91-96 [in Ukrainian].
3. Dubinina, Ya. (2022). Sotsial'no-pedahohichna skladova systemy sotsial'noho zakhystu naseleennyia [Socio-pedagogical component of the system of social protection of the population. Politeness. Humanitas]. *Vvichlyvist'. Humanitas*, 1, 29–35 [in Ukrainian].
4. Dubinina, Ya. (2018). Marketynhovyy resurs innovatsiynykh zmin suchasnoyi sotsial'noyi roboty [Marketing resource of innovative changes in modern social work]. *Visnyk ONU imeni Mechnykova. Psykholohiya*, Tom 23, Vyp 2 (48), 41-49 [in Ukrainian].

5. Dubinina, Ya. (2020). Transformatsiyni protsesy v upravlinni sotsial'noyu robotoyu: zapyt na innovatsiynist' [Transformational processes in the management of social work: a request for innovativeness]. *Tendentsiyi ta perspektyvy rozvytku psykholohiyi ta sotsial'noyi roboty v suchasnomu suspil'stvi: Zbirnyk materialiv mizhnarodnoyi nauk.-prakt. internet-konf., m. Odesa, ONU imeni I. I. Mechnykova, 320-325* [in Ukrainian].
6. Kravets G.V. (2018). Priorytetni napryamy reformuvannya systemy sotsial'noho zakhystu v Ukrayini [Priority directions for reforming the social security system in Ukraine]. *Aktual'ni doslidzhennya v sotsial'niy sferi : materialy dvanadtsyatoyi mizhnarodnoyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi, Odesa, 137-140* [in Ukrainian].
7. Polityka suspil'nykh reform: stratehiya, mekhanizmy, resursy. (2018). [Policy of social reforms: strategy, mechanisms, resources]. *Zbirnyk naukovykh prats' / za red. O. O. Rafal's'koho, O. M. Mayborody. Kyiv* [in Ukrainian].
8. Rozvytok suspil'stva: sotsial'ni, ekonomichni ta psykholohichni aspekty: kolektyvna monohrafiya [Development of society: social, economic and psychological aspects: a collective monograph]. *VNZ «Universytet ekonomiky ta prava «KROK»* [in Ukrainian].
9. Ukrayina – Yevropeys'kyy Soyuz: vid partnerstva do asotsiatsiyi (2019). [Ukraine – European Union: from partnership to association Ukrainian]. *Ukrayins'ky Shchorichnyk z Yevropeys'kykh Intehratsiynykh Studiy. Vyp. II, Luts'k* [in Ukrainian].
10. Nikohosyan O.O. (2020). Vymohy do fakhivtsya z sotsial'noyi roboty na tli reformy systemy sotsial'nykh posluh [Requirements for a specialist in social work against the background of the reform of the social services system]. *Partnerstvo robotodavtsya ta zakladu vyshchoyi osvity: pidhotovka konkurentospromozhnoho fakhivtsya u haluzi sotsial'noyi roboty: Zbirnyk tez, Kyiv, 52-55* [in Ukrainian].

УДК 364.4-054.4

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.26>

Андрій КОЛОСОК

кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

Scopus-Author ID: 36069569400

Web of Science Researcher ID: W-6262-2018

Олена МЕЛЬНИК

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов гуманітарних спеціальностей, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-4197-9476

Бібліографічний опис статті: Колосок, А., Мельник, О. (2023). Соціальний захист пільгових категорій населення. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 181–187, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.26>

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ ГРОМАДЯН

Метою статті є дослідження теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності соціального захисту пільгових категорій громадян.

У статті досліджено теоретичні аспекти та визначено основні проблеми соціального захисту пільгових категорій населення, проаналізовано динаміку кількості пільговиків та профінансованих сум виплат у Луцькій міській територіальній громаді, запропоновано пріоритетні напрями підвищення ефективності соціального захисту даної категорії громадян.

Визначено власне розуміння категорії соціального захисту пільгових категорій громадян – це система заходів державного та соціального характеру, спрямована на підвищення рівня життя та забезпечення соціального благополуччя громадян, які знаходять у складних життєвих ситуаціях та потребують допомоги.

Сформовано пріоритетні напрями підвищення ефективності соціального захисту пільгових категорій громадян: впровадити єдину інформаційну систему обліку усіх пільговиків та виплат по ним, забезпечивши сумісність з іншими базами даних Пенсійного Фонду України, Державної служби зайнятості, Державної податкової служби України, Департаментами соціального захисту та Центрами соціальних служб територіальних громад; сформувати єдиний нормативно-правовий документ, який би регулював процедури призначення усіх видів пільг; максимізувати адресність соціальної пільги прив'язавши її до конкретного отримувача, за принципом «гроші ходять за пільговиком»; підняти мінімальні соціальні стандарти та збалансувати таким чином відношення кількості пільговиків до населення держави в цілому; забезпечити паритетне фінансування соціальних пільг з державного та місцевих бюджетів, максимально залучати кошти міжнародних соціальних програм та благодійних фондів.

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні механізмів адресного розподілу фінансових ресурсів з метою забезпечення ефективного соціального захисту пільгових категорій громадян.

Ключові слова: соціальний захист, пільговики, пільгові категорії громадян.

Andrii KOLOSOK

PhD in Economics, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-9167-5430

Scopus-Author ID: 36069569400

Web of Science Researcher ID: W-6262-2018

Olena MELNYK

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Humanities Students, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-4197-9476

To cite this article: Kolosok, A., Melnyk, O. (2023). Sotsialnyi zakhyst pilhovykh katehorii naselennia [Social protection of special population groups]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 181–187, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.26>

SOCIAL PROTECTION OF SPECIAL POPULATION GROUPS

The purpose of the article is to investigate theoretical provisions and develop practical recommendations for increasing the effectiveness of social protection of special population groups.

The article examines the theoretical aspects and identifies the main problems of social protection of special population groups, analyzes the dynamics of the number of beneficiaries and the financed payment sums in the Lutsk City Territorial Community. It was suggested the priority directions for improving the effectiveness of social protection for this social category.

The proper understanding of the category of social protection of special population groups was determined. The system of state and social nature measures was aimed at raising the living standard and ensuring the social well-being of citizens who find themselves in difficult life situations and need help.

The priority directions for improving the effectiveness of social protection for privileged categories of the population have been formed: to implement a unified information system for accounting for all beneficiaries and payments to them, to ensure the compatibility with other databases of the Pension Fund of Ukraine, State Employment Service, State Tax Service of Ukraine, Departments of Social Protection and Centers of Social Services of Territorial Communities; to form a single legal document that would regulate the procedures for assigning all types of benefits; to maximize the targeting of the social benefit by binding it to a specific recipient, according to the principle "money follows the beneficiary"; to raise the minimum social standards and thus balance the ratio of the beneficiaries number to the state population as a whole; to ensure equal financing of social benefits from the state and local budgets, to maximally attract funds from international social programs and charitable funds.

Prospects for further research are to improve the mechanisms of targeted distribution of financial resources in order to ensure effective social protection of special population groups.

Key words: social protection, beneficiaries, special population groups.

Актуальність проблеми. Нині в Україні є надзвичайна велика кількість пільговиків, які у повній мірі не отримують гарантованих державою соціальних благ. Це пов'язано з дефіцитом необхідних коштів, не ефективним їх розподілом, громіздким та суперечливим законодавством, складним адмініструванням, значною кількістю отримувачів пільг. Тому розв'язання усіх цих проблем є надзвичайно важливим та актуальним питанням сучасного суспільства.

Актуальність соціального захисту пільгових категорій громадян полягає в необхідності забезпечити повноцінне життя та захист прав людей, які опинились в складних життєвих обставинах. Це надзвичайно важливо для забезпечення стабільності та розвитку держави як на національному так і регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблем соціального захисту громадян займалися: Батманова В.В., Бондар М.І., Гапочка В.М., Горієва Л.А., Колосок А.М., Лихошва О.Ю., Пікулик О.І., Рак Н.В., Сербалюк Ю., Смирнова І.І., Філіпчук В.Р. та ін.

Зокрема Філіпчук В.Р. розглядав соціальний захист населення в контексті змісту його

категорій на відповідність викликам глобалізації та відзначив, що «соціальний захист населення в Україні потребує відтворення у власній практиці позитивних рис та подолання негативних наслідків світових тенденцій глобалізації» (Філіпчук, 2018).

Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л.А. досліджували сучасний стан соціального захисту населення в Україні, і визначили наступні ключові проблеми: «низька адресність соціальних пільг, невідповідність між розмірами пільг та реальними можливостями їх забезпечити, дефіцитність Пенсійного фонду України, залишкове фінансування медичного забезпечення» (Смирнова, 2020).

Бондар М.І. у своїй праці визначив структурні елементи соціального захисту, дослідив світовий досвід реалізації державної політики щодо соціального захисту різних країн Європи та Америки, вказав шляхи реалізації ефективної державної політики щодо соціального захисту населення (Бондар, 2021).

Гапочка В.М. розглянув актуальні питання соціального захисту безробітних в умовах сьогодення, зазначив що «захист від безробіття повинен бути невід'ємним складником державної політики, спрямованим на вирішення важли-

вих соціально-економічних завдань» (Гапочка, 2022).

Сербалюк Ю. присвятила своє дослідження соціальному захисту військовослужбовців, як особливої категорії пільговиків в умовах воєнного стану, зробила висновок «про необхідність поширення соціальних гарантій на членів добровольчих формувань територіальних громад, їх сімей, активізації роботи з поінформованості захисників Вітчизни про свої соціальні права» (Сербалюк, 2022).

Батманова В.В. визначала особливості надання публічних послуг в сфері соціального захисту населення, зокрема встановила що «публічні послуги у сфері соціального захисту населення надаються за умови настання передбаченого законодавством випадку соціального ризику, наприклад, при досягненні певного віку непрацездатності або набуття статусу інваліда, тощо» (Батманова, 2021).

Пікулик О.І до основних проблем соціального захисту громадян України відніс: зростання рівня безробіття, значні зловживання у системі адміністрування пільг, громіздка, забюрократизована мережа державних і комунальних закладів соціального захисту та соціальних служб, низький рівень середнього класу, відсутність повномасштабної реформи пенсійної системи (Пікулик, 2016).

Проте необхідно відмітити, що наукових праць безпосередньо присвячених ефективності соціального захисту пільгових категоріям громадян є обмаль, тому дана проблема потребує подальшого дослідження.

Метою статті є дослідження теоретичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності соціального захисту пільгових категорій громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. До пільгових категорій громадян належать: ветерани війни; ветерани праці; особи, які мають особливі заслуги перед державою; багатодітні сім'ї; особи, які постраждали від Чорнобильської катастрофи; діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; реабілітовані особи, пенсіонери, інваліди, діти-інваліди, малозабезпечені сім'ї, військовослужбовці, учасники бойових дій та члени їх сімей; хворі на СНІД та ВІЛ-інфіковані, тощо...

Система соціального захисту цих категорій громадян передбачає різні форми пільг, а саме:

житлово-комунальні, медико-реабілітаційні, транспортні, соціально-побутові, пенсійні та соціально-трудова.

На наш погляд, найбільш значущими є пільги на житлово-комунальні послуги, що надаються у грошовій готівковій або безготівковій формі. Зокрема, згідно офіційних даних Департаменту соціальної політики Луцької міської ради протягом 2022 року щомісяця дана пільга нараховувалась в середньому на місяць 7 657 особам на суму 8 199 629 грн. (таблиця 1). Всього за 2022 рік у Луцькій міській територіальній громаді на фінансування пільг з житлово-комунальних послуг було виділено 98 395 542 грн.

Причому 54,68 % громадян отримують пільги на житлово-комунальні послуги у безготівковій формі, 45,16 % – готівкою через банківські установи, 0,16 % – готівкою через поштові відділення АТ «Укрпошта». Отже, лише менша половина пільговиків – 45,32 % отримують соціальну пільгу на житлово-комунальні послуги адресно. Проте необхідно відмітити, що основна маса громадян отримують пільгу на картковий рахунок у банку і лише 0,16 % отримують готівку на руки через місцевих поштарів.

Аналіз динаміки середнього розміру пільги на житлово-комунальні послуги на одну особу в Луцькій міській територіальній громаді протягом 2022 року показав, що розмір пільги залежить від сезону і тісно пов'язаний з температурою навколишнього середовища. Зокрема у лютому 2022 року середній розмір пільги на житлово-комунальні послуги на одну особу становив 1548 грн. далі протягом березня-квітня спостерігалось зменшення до 460 грн. у травні-червні, і протягом серпня-жовтня спостерігалось збільшення до 1528 грн. у листопаді (рис. 1). Необхідно відмітити, незначний розмір пільги у доларовому еквіваленті, який коливається від 13 до 42 доларів згідно фіксованого курсу Національного банку України.

Додатково із місцевого бюджету протягом 2022 року згідно рішення виконавчого комітету Луцької міської ради від 28.12.2021 № 1080-1, здійснено виплату адресної грошової допомоги на оплату житлово-комунальних послуг, електричної енергії на загальну суму 5 740 700 грн. наступним категоріям громадян: бійці-добровольці; особи з інвалідністю по зору; члени сімей загиблих в Афганістані; члени сімей

**Динаміка кількості одержувачів пільги на житлово-комунальні послуги
у Луцькій міській територіальній громаді протягом 2022 року**

Місяць	Отримали пільгу, осіб	Сума, грн.	З них у безготівковій формі		З них готівкою через банківські установи		З них готівкою через поштові відділення АТ «Укрпошта»	
			осіб	грн.	осіб	грн.	осіб	грн.
1	2	3	5	6	7	8	9	10
Січень	8472	12741103	4258	5431576	4198	7289044	16	20484
Лютий	8165	12638926	3939	5291315	4213	7330542	13	17068
Березень	5722	7437622	4081	5360584	1637	2075457	4	1582
Квітень	5755	4924654	4111	3415481	1640	1508009	4	1162
Травень	6278	2888614	4634	1947922	1636	939057	8	1634
Червень	6274	2884244	4604	1931993	1662	950359	8	1892
Липень	8783	5900021	4497	2405632	4269	3485860	17	8528
Серпень	8789	5964497	4408	2410261	4365	3545624	16	8613
Вересень	8796	8283004	4367	2340388	4413	5930716	16	11901
Жовтень	8358	9596378	3892	3744753	4450	5840671	16	10953
Листопад	8269	12637420	3744	4839825	4510	7783722	15	13874
Грудень	8218	12499059	3703	4774152	4503	7710894	12	14012
Разом за рік	91879	98395542	50238	43893883	41496	54389955	145	111704
Середнє значення	7657	8199629	4187	3657824	3458	4532496	12	9309

(Департамент соціальної політики Луцької міської ради офіційний сайт, 2023)

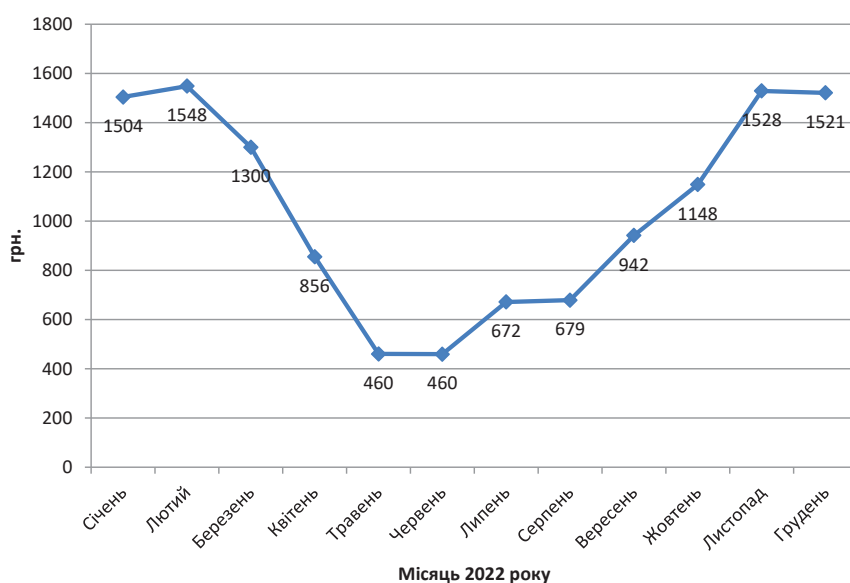

Рис. 1. Динаміка середнього розміру пільги на житлово-комунальні послуги на одну особу в Луцькій міській територіальній громаді

загиблих в АТО; неодружені повнолітні діти, які визнані особою з інвалідністю з дитинства (таблиця 2).

Причому у четвертому кварталі 2022 року з 400 осіб, які отримали адресну грошову допомогу на оплату житлово-комунальних послуг, електричної енергії 71,25 % це особи з інвалід-

ністю по зору, члени сімей загиблих в АТО – 23,5 %, бійці-добровольці – 3 %, неодружені повнолітні діти, які визнані особою з інвалідністю з дитинства – 1 %.

Щодо інших видів соціальних пільг то протягом 2022 року у Луцькій міській територіальній громаді було:

**Адресна грошова допомога на оплату житлово-комунальних послуг з місцевого бюджету
Луцької міської територіальної громади**

Категорія	2022 рік							
	I квартал		II квартал		III квартал		IV квартал	
	осіб	грн	осіб	грн	осіб	грн	осіб	грн
Бійці-добровольці	12	76800	11	72000	11	72000	12	76800
Особи з інвалідністю по зору	278	1016700	297	1056800	292	1054400	285	1030400
Члени сімей загиблих в Афганістані	6	14400	5	12000	5	12000	5	12000
Члени сімей загиблих в АТО	93	303200	95	298400	95	303200	94	297600
Неодружені повнолітні діти, які визнані особою з інвалідністю з дитинства	3	5600	71.25	7200	4	9600	4	9600
Всього	392	1416700	411	1446400	407	1451200	400	1426400

(Департамент соціальної політики Луцької міської ради офіційний сайт, 2023)

- Здійснено компенсацію 395-ти власникам житлових приміщень, які тимчасово розмістили внутрішньо переміщених осіб на загальну суму 2 360 232 грн.

- Виплачено соціальні стипендії 1115 студентам, які перебувають на обліку в ЄДАРП на загальну суму 29 061 360 грн.

- Забезпечено путівками на санаторно-курортне лікування 289 осіб, з них: 19 – учасників бойових дій; 48 – осіб з інвалідністю внаслідок війни; 12 – учасників війни; 3 – особи, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; 73 – осіб з інвалідністю від загального захворювання та з дитинства; 11 – супровідників осіб з інвалідністю 1-ї групи; 123 – особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, віднесеним до категорії 1, серед них 14 дітей з інвалідністю внаслідок ЧАЕС.

- Оздоровлено 42 дитини пільгових категорій, з них: 20 дітей в оздоровчому закладі «Соколята», 22 дитини у оздоровчому закладі «Артек-Прикарпаття».

- Відшкодовано вартість проїзду 32 громадянам, постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи на суму 16,8 тис. гривень.

- Призначено та виплачено щомісячну грошову компенсацію вартості продуктів харчування для 791 громадянина, віднесеного до категорії 1 і 2 осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи на суму 3 565,8 тис. гривень.

- Призначено та виплачено компенсацію взамін санаторно-курортної путівки для 5 осіб з інвалідністю внаслідок війни та для 26 осіб з інвалідністю загального захворювання на загальну суму 15,2 тис. гривень.

- Призначено та виплачено компенсацію взамін санаторно-курортної путівки для 22 осіб, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС та віднесені до 1 категорії, на суму 14,9 тис. гривень.

- Прийнято заяв, призначено та відшкодовано коштів за пільгове медичне обслуговування від 704 осіб на загальну суму 1196,2 тис. гривень;

- Прийнято 151 заяву та призначено адресну грошову допомогу пільговим категоріям громадян для придбання лікарських засобів, препаратів та виробів медичного призначення на суму 1878,1 тис. гривень (Волинська обласна державна адміністрація офіційний сайт, 2023).

Висновки. На основі проведеного огляду останніх досліджень та публікацій ми сформуливали власне бачення сутності соціального захисту пільгових категорій громадян – це система заходів державного та соціального характеру, спрямована на підвищення рівня життя та забезпечення соціального благополуччя громадян, які знаходять у складних життєвих ситуаціях та потребують допомоги.

На нашу думку, до основних проблем соціального захисту пільгових категорій громадян в Україні відноситься: значний відсоток одер-

жувачів пільг у співвідношенні до загальної кількості населення держави; недостатність коштів у державному та місцевих бюджетах аби забезпечити виконання усіх пільг передбачених законодавством; надзвичайно складна та суперечлива нормативно-правова база; доволі трудомісткий процес адміністрування отриманих пільг, пов'язаний з необхідною кваліфікацією персоналу; наявність окремих реєстрів по різних пільговим категоріям громадян, що ускладнює їх інтегруєбельність; низький рівень доходів громадян, зокрема прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати; непристойно великі розриви між максимальною і соціальною пенсіями, тощо.

У кожній країні система соціального захисту пільгових категорій громадян може відрізнятися, оскільки вона залежить від національних законів та політики держави. Проте, основні принципи захисту пільговиків є однаковими: це забезпечення соціальної справедливості та підвищення рівня життя громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах.

З метою підвищення ефективності соціального захисту пільгових категорій громадян необхідно: впровадити єдину інформаційну систему обліку усіх пільговиків та виплат по ним, забезпечивши

сумісність з іншими базами даних Пенсійного Фонду України, Державної служби зайнятості, Державної податкової служби України, Департаментами соціального захисту та Центрами соціальних служб територіальних громад; сформувати єдиний нормативно-правовий документ, який би регулював процедури призначення усіх видів пільг; максимізувати адресність соціальної пільги прив'язавши її до конкретного отримувача, за принципом «гроші ходять за пільговиком»; підняти мінімальні соціальні стандарти та збалансувати таким чином відношення кількості пільговиків до населення держави в цілому; забезпечити паритетне фінансування соціальних пільг з державного та місцевих бюджетів, максимально залучати кошти міжнародних соціальних програм та благодійних фондів.

Загалом, соціальний захист пільгових категорій громадян – це важлива складова соціальної політики держави, яка підвищує рівень соціальної справедливості та забезпечує рівні можливості для всіх громадян.

Перспективи подальших досліджень полягають в удосконаленні механізмів адресного розподілу фінансових ресурсів з метою забезпечення ефективного соціального захисту пільгових категорій громадян.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батманова В.В. Визначення публічні послуги в сфері соціального захисту населення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2021. № 65. С. 204-209. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.37> (дата звернення: 18.03.2023).
2. Бондар М.І. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10> (дата звернення: 18.03.2023).
3. Волинська обласна державна адміністрація офіційний сайт. URL: <https://voladm.gov.ua/> (дата звернення: 14.03.2023).
4. Гапочка В.М. Соціальний захист безробітних: реалії сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2022. № 74. С. 171-175. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.29> (дата звернення: 23.03.2023).
5. Департамент соціальної політики Луцької міської ради офіційний сайт. URL : <http://www.social.lutsk.ua/> (дата звернення: 16.03.2023).
6. Колосок А.М. Актуальні аспекти соціального захисту населення Економічний часопис Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2021. № 2 (26). С. 16-23. DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2021-02-16-23> (дата звернення: 11.03.2023).
7. Пікулик О.І Проблеми соціального захисту громадян України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 220-222. URL: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/46.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).
8. Сербалюк Ю. Соціальний захист військовослужбовців: зміни в умовах воєнного стану. *Humanitas*. 2022. № 6. С. 72-79. DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.11> (дата звернення: 15.03.2023).
9. Смирнова І.І., Лихошва О.Ю., Рак Н.В., Горієва Л.А. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми в Україні. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 3(61). С. 205-212. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-205-212](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-205-212) (дата звернення: 20.03.2023).
10. Філіпчук В.Р. Соціальний захист населення: зміст категорії та відповідність викликам глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове гос-*

подарство. 2018. № 20. С. 106-110. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/20_3_2018ua/24.pdf (дата звернення: 13.03.2023).

REFERENCES:

1. Batmanova, V.V. (2021). Vyznachennia publichni posluhy v sferi sotsialnoho zakhystu naseleennia [Definition of public services in the field of social protection of the population]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo. – Uzhhorod National University Herald. Series: Law.* 65. 204-209. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.37> [in Ukrainian].
2. Bondar, M.I. (2021). Sotsialne zabezpechennia ta sotsialnyi zakhyst v Ukraini [Social security and social protection in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society.* 34. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-34-10> [in Ukrainian].
3. Departament sotsialnoi polityky Lutskoi miskoi rady ofitsiinyi sait [Department of Social Policy of Lutsk City Council official website]. (n.d.). [social.lutsk.ua](http://www.social.lutsk.ua). Retrieved from <http://www.social.lutsk.ua/> [In Ukrainian].
4. Filipchuk, V.R. (2018). [Social protection of the population: content of the category and compliance with the challenges of globalization]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. – Uzhhorod National University Herald. International Economic Relations And World Economy.* 20, 106-110. Retrieved from http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/20_3_2018ua/24.pdf [in Ukrainian].
5. Kolosok, A.M. (2021). Aktualni aspekty sotsialnoho zakhystu naseleennia [Current aspects of social protection of the population]. *Ekonomichnyi chasopys Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Economic Journal of Lesya Ukrainka Volyn National University.* 2 (26), 16-23. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.29038/2411-4014-2021-02-16-23> [In Ukrainian].
6. Pikulyk, O.I (2016). Problemy sotsialnoho zakhystu hromadian Ukrainy [Problems of social protection of ukrainians]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky –Global and National Problems of Economy.* 10, 220-222. Retrieved from <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/46.pdf> [In Ukrainian].
7. Serbaliuk, Yu. (2022). Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv: zminy v umovakh voiennoho stanu [Social protection of military servants: changes in the conditions of the martial state]. *Vvichlyvism – Humanitas,* 6, 72–79. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.11> [In Ukrainian].
8. Smyrnova, I. I., Lykshosva, O. Yu., Rak N. V., & Horieva L. A. (2020). Sotsialnyi zakhyst naseleennia na suchasnomu etapi: stan i problemy v Ukraini [Social Protection of the Population at the Present Stage: State and Problems in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbass.* 3(61), 205-212. Retrieved from DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-205-212](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-205-212) [in Ukrainian].
9. Volynska oblasna derzhavna administratsiia ofitsiinyi sait [Governor of Volyn Oblast official website]. (n.d.). voladm.gov.ua. Retrieved from <https://voladm.gov.ua/> [In Ukrainian].
10. Napochka, V.M. (2022). Sotsialnyi zakhyst bezrobitnykh: realii sohodennia [Social protection of the unemployed: realities of today]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo. – Uzhhorod National University Herald. Series: Law.* 74, 171-175. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.29> [in Ukrainian].

УДК 364.4.046.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.27>

Ольга ШВЕД

кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-4251-3894

Scopus-Author ID: 57277857400

Олена КАРПЕНКО

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus Author ID: 57287160700

Бібліографічний опис статті: Швед, О., Карпенко, О. (2023). Вивчення зарубіжного досвіду реалізації соціальних проєктів і програм із профілактики ВІЛ/СНІДу. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 188–197, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.27>

ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ І ПРОГРАМ ІЗ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІДУ

Розглянуто проблему профілактики ВІЛ/СНІДу шляхом вивчення закордонних соціальних проєктів і програм як елементу їх впровадження та формування професійних умінь у майбутніх соціальних працівників. Розкрито сутність поняття «профілактика ВІЛ/СНІД»; досліджено особливості профілактичного процесу, який спрямований на формування та розвиток самоосвітньої діяльності щодо запобігання ВІЛ/СНІД. Визначено умови успішної реалізації профілактичних соціальних проєктів і програм у практиці різних країн. Наведено нормативно-правові документи з питання профілактики ВІЛ/СНІДу.

Проаналізовано сучасну епідемічну ситуацію щодо розповсюдження ВІЛ/СНІДу в Україні та стан профілактичної роботи щодо запобігання поширенню захворювання. Розглянуто досвід і перспективи застосування інтерактивних і тренінгових психолого-педагогічних технологій для реалізації профілактичних проєктів, програм і заходів щодо запобігання ризикової поведінки молоді та підвищення ефективності засвоєння знань з превентивної освіти. Наведено програми та схематичний виклад профілактичних заходів в США, Великобританії, Швейцарії стосовно розповсюдження ВІЛ-інфекції та СНІДу.

Розглянуто медичну та соціальну значущість ВІЛ-інфекції, а також сутність політики України в галузі боротьби з нею. Викладено відомості щодо епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу в глобальному масштабі. Проаналізовано епідеміологічні особливості розповсюдження та рушійних сил епідеміологічного процесу ВІЛ-інфекції в державі.

Розглянуто питання методології соціального моніторингу (СМ), технології його реалізації, методи оцінки ефективності соціальних програм/проєктів. Описано методи та прийоми планування СМ, спрямованого на допомогу в реалізації даних програм, зокрема, у сфері охорони здоров'я. Розкрито соціальні аспекти поширення епідемії ВІЛ/СНІДу в Україні.

Виявлено передумови та фактори розвитку пандемії СНІДу, розглянуто соціальні та економічні наслідки даного явища. Досліджено динаміку та регіональні особливості поширення епідемії серед населення України, визначено найбільш вразливі до ВІЛ-інфекції категорії. Представлено офіційні статистичні дані про поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу.

Висвітлено питання діагностики, лікування та профілактики захворювання, визначено порядок проведення медичного обстеження з метою виявлення ВІЛ-інфекції. Проаналізовано основні положення вітчизняного законодавства у сфері боротьби з ВІЛ/СНІД, розглянуто державну політику України щодо його профілактики та соціальні права інфікованих осіб.

Ключові слова: ВІЛ/СНІД, ВІЛ-інфекція, профілактика ВІЛ/СНІДу, зарубіжний досвід, соціальні проєкти, соціальні програми, соціальний працівник, профілактика, соціальна профілактика.

Olha SHVED

PhD in Sociology, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-4251-3894

Scopus-Author ID: 57277857400

Olena KARPENKO

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-6715-2899

Scopus Author ID: 57287160700

To cite this article: Shved, O., Karpenko, O. (2023). Vyvchennya zarubizhnoho dosvidu realizatsiyi sotsial'nykh proyektiv i prohram iz profilaktyky VIL/SNIDu [Study of foreign experience in the implementation of social projects and programs for the prevention of HIV/AIDS]. *Politeness. Humanitas*, 1, 188–197, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.1.27>

STUDY OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL PROJECTS AND PROGRAMS FOR THE PREVENTION OF HIV/AIDS

The problem of HIV/AIDS prevention was considered by studying foreign social projects and programs as an element of their implementation and formation of professional skills of future social workers. The essence of the concept of «HIV/AIDS prevention» is revealed; the peculiarities of the preventive process, which is aimed at the formation and development of self-educational activities regarding the prevention of HIV/AIDS, were investigated. The conditions for the successful implementation of preventive social projects and programs in the practice of different countries have been determined. Normative and legal documents on the issue of HIV/AIDS prevention are given.

The current epidemic situation regarding the spread of HIV/AIDS in Ukraine and the state of preventive work to prevent the spread of the disease are analyzed. The experience and prospects of using interactive and training psychological-pedagogical technologies for the implementation of preventive projects, programs and measures to prevent risky behavior of young people and increase the effectiveness of learning knowledge on preventive education are considered. Programs and a schematic overview of preventive measures in the USA, Great Britain, and Switzerland regarding the spread of HIV infection and AIDS are given.

The medical and social significance of HIV infection, as well as the essence of Ukraine's policy in the field of combating it, are considered. Information on the HIV/AIDS epidemic on a global scale is presented. The epidemiological features of the spread and driving forces of the epidemiological process of HIV infection in the state are analyzed.

The issue of methodology of social monitoring (SM), technology of its implementation, methods of evaluating the effectiveness of social programs/projects was considered. The methods and techniques of CM planning aimed at helping in the implementation of these programs, in particular, in the field of health care, are described. The social aspects of the spread of the HIV/AIDS epidemic in Ukraine are revealed.

The prerequisites and factors for the development of the AIDS pandemic are identified, and the social and economic consequences of this phenomenon are considered. The dynamics and regional features of the spread of the epidemic among the population of Ukraine were studied, and the categories most vulnerable to HIV infection were determined. Official statistical data on the spread of HIV infection/AIDS are presented.

The issue of diagnosis, treatment and prevention of the disease is covered, the procedure for conducting a medical examination for the purpose of detecting HIV infection is determined. The main provisions of domestic legislation in the field of combating HIV/AIDS are analyzed, the state policy of Ukraine regarding its prevention and the social rights of infected persons are considered.

Key words: HIV/AIDS, HIV infection, prevention of HIV/AIDS, foreign experience, social projects, social programs, social worker, prevention, social prevention.

Актуальність проблеми. Розробка та вирішення комплексу завдань, пов'язаних з реформуванням соціальних програм в Україні, вимагають всебічного вивчення зарубіжного досвіду. Зарубіжний досвід може надати цінні

ідеї та практичні рішення, які можуть бути використані для поліпшення соціальних програм в Україні.

Проте, при оцінці зарубіжного досвіду слід враховувати особливості кожної країни та її

соціально-економічних умов. Кожна країна має свою власну систему соціального захисту, яка визначається її історією, культурою, політичною системою та іншими факторами. Тому необхідно аналізувати зарубіжний досвід з урахуванням цих особливостей.

Оцінка зарубіжного досвіду, також, має бути здійснена з урахуванням сучасних умов розвитку країн. Соціально-економічні умови можуть змінюватися з часом, і тому важливо оцінити, наскільки зарубіжний досвід є актуальним і придатним для впровадження в сучасних умовах. Таким чином, розробка та вирішення комплексу завдань, пов'язаних з реформуванням соціальних програм в Україні, потребують всебічного вивчення зарубіжного досвіду, який необхідно оцінювати з урахуванням особливостей кожної країни та соціально-економічних умов її розвитку у сучасних умовах.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях належним чином вивчається проблематика ВІЛ/СНІД, особливо коли ми говоримо про підготовку соціальних працівників, соціальних педагогів (С. Гончаренко, М. Гриньова, В. Євтух, М. Лехолетова, Т. Лях, І. Підласий та ін.), оптимізації методів і прийомів професійної підготовки майбутніх фахівців (М. Поташник, Т. Яценко та інші); змісту навчання медичних і соціально-профілактичних аспектів ведення профілактики ВІЛ-інфекції присвячено праці Г. Воскобойнікової, П. Горяної, П. Дюсберга, О. Єжової, Т. Журавель, І. Кривич, В. Лютого, О. Пурік-Бондаренко, К. Пухи, Т. Спіріної, С. Страшко, В. Чорненької та інших.

При розгляді та узагальненні зарубіжного досвіду, частіше всього звертаються до практичних надбань теоретиків та практиків із США. Сполучені Штати Америки відрізняються своїм масштабом, економічною міцністю, федеративним устроєм. На території такої величезної країни неможливо провести і недоцільно проводити одну тотальну профілактичну кампанію. Великобританія відома як країна, в якій бере початок розвиток системи соціальної роботи. Тут існує розгалужена мережа надання соціальних послуг та діє багато соціальних служб. Швейцарія є невеликою за розміром країною, проте має давні традиції профілактичної роботи, зокрема досвід впровадження освітніх програм.

Метою дослідження є: аналіз закордонного досвіду щодо використання профілактичних соціальних проектів і програм як найважливішої складової запобігання ВІЛ/СНІД в умовах сьогодення.

Основний матеріал дослідження. Для порівняння українського досвіду нормативно-правового забезпечення реалізації соціальної політики щодо запобігання ВІЛ/СНІДу з досвідом розвитку подібних програм в інших країнах ми обрали США, Великобританію та Швецію. Аналіз досвіду цих країн може сприяти розробці та запровадженню ефективної системи захисту від СНІДу в Україні. Запозичення певних елементів та врахування помилок держав, які мають дієві напрацювання є корисним особливо при підготовці майбутніх соціальних працівників. Проте, важливо пам'ятати, що зарубіжний досвід не може бути безпосередньо перенесеним на українські умови. При використанні зарубіжного досвіду необхідно врахувати культурні, історичні, економічні та політичні особливості України.

Крім того, при розгляді зарубіжного досвіду варто звертатися не лише до країн, які володіють високими показниками у соціальній сфері, але і до тих, які мають свої особливості та унікальний підхід до розв'язання соціальних проблем. Наприклад, Швеція відома своєю системою соціального забезпечення, яка забезпечує високий рівень соціального захисту громадян. Німеччина має розвинуту систему професійної освіти та навчання, що сприяє підвищенню кваліфікації працівників.

Отже, при вивченні зарубіжного досвіду важливо враховувати не лише практичні надбаня країн, які мають успіхи у соціальній сфері, але й унікальні особливості та підходи до розв'язання соціальних проблем. Це дозволить використати найефективніші практики та адаптувати їх до українських умов.

Країни володіють різними моделями соціальної роботи, які можуть бути корисними для розробки та впровадження соціальних програм в Україні. Наприклад, в США за останні роки були досягнуті значні успіхи в боротьбі з епідемією ВІЛ/СНІДу завдяки високоактивній антиретровірусній терапії (ВААРТ). Ця терапія, відома також як «коктейль з ліків», що дозволяє знизити кількість нових випадків захворюваності на СНІД та смертей від СНІДу.

Проте, епідемія ВІЛ/СНІДу ще не повністю подолана, і в США триває превентивна робота щодо попередження та профілактики цього захворювання. Фахівці відзначають, що вирішення проблеми СНІДу вимагає не лише лікування, але і систематичної профілактики (Саєнко, 2004).

Наприклад, Великобританія має розгалужену мережу надання соціальних послуг та діє багато соціальних служб. Вона відома своїм підходом до соціальної роботи, який базується на індивідуальному підході до кожного клієнта та активному залученні його до процесу прийняття рішень. Швейцарія, незважаючи на свою невелику площу, має давні традиції профілактичної роботи та успішно впроваджує освітні програми, спрямовані на підвищення рівня освіти та кваліфікації населення.

Ці різні моделі соціальної роботи можуть бути джерелом цінних ідей та практичних рішень для розробки та впровадження соціальних програм в Україні (Спіріна та ін., 2022). Враховуючи особливості кожної країни, можна здобути цінні уроки та адаптувати їх до українських умов.

Однак, важливо пам'ятати, що не всі аспекти зарубіжного досвіду можуть бути безпосередньо перенесені на українську систему. Кожна країна має свою особливості, які впливають на її соціальну роботу. Наприклад, в Україні велика кількість людей живе в сільській місцевості, тому важливо розглядати моделі соціальної роботи, які б враховували особливості сільського населення.

У США постійні загальнонаціональні кампанії з профілактики ВІЛ/СНІДу розпочалися в середині 80-х років. Проте, незважаючи на ці зусилля, кількість нових інфікувань щороку залишається високою, майже 40 тисяч осіб. Це свідчить про те, що проблема ВІЛ/СНІДу залишається актуальною на рівні держави.

Упродовж останніх років у США було впроваджено різноманітні соціальні програми, спрямовані на боротьбу з ВІЛ/СНІДом. Одним із ключових напрямків є науково обгрунтовані ВІЛ-освітні програми, які набули широкого використання. Ці програми сприяють попередженню вірусу шляхом збільшення усвідомлення ризиків, зменшення кількості статевих партнерів та поширення використання презервативів та інших контрацептивів.

Впровадження науково обгрунтованих ВІЛ-освітніх програм сприяло зменшенню поширення вірусу та зниженню кількості нових випадків інфікування. Ці програми акцентують на важливості раннього виявлення і тестування на ВІЛ/СНІД, налагодженні доступу до антиретровірусної терапії та підтримці людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом (Гриценюк, 2005).

Однак, необхідно враховувати, що ефективні соціальні програми повинні бути комплексними і включати не тільки ВІЛ-освіту, але й забезпечувати доступ до медичних послуг, психологічну підтримку та соціальну адаптацію (Денисюк та ін., 2023). Також, важливо звертати увагу на особливості різних груп населення, таких як молоді, ЛГБТ-спільнота, наркозалежні, та інші, і розробляти спеціалізовані програми, які враховуватимуть їх потреби та ризикові фактори. Ефективність реалізації перинатальних превентивних програм, спрямованих на діагностування і лікування ВІЛ-інфікованих вагітних жінок, доведена зменшенням передачі ВІЛ-інфекції новонародженим.

Ще однією важливою складовою боротьби з ВІЛ/СНІДом в США є програми забезпечення доступу до антиретровірусної терапії (АРТ). Вони мають на меті забезпечити безкоштовну антиретровірусну терапію для всіх людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом. Це дозволяє знизити рівень вірусної навантаженості у інфікованих осіб, підтримувати їхнє здоров'я та знижувати ризик передачі вірусу.

Також, в США активно впроваджуються програми з попередження передачі ВІЛ від матері до дитини. Ці програми надають антиретровірусні препарати вагітним жінкам з ВІЛ, що дозволяє мінімізувати ризик передачі вірусу на дитину. Такі програми вже дали позитивні результати і сприяли зменшенню кількості нових випадків передачі ВІЛ від матері до дитини (Liakh, Spirina & Alieksieienko, 2020).

Крім того, в США проводяться широкомасштабні освітні кампанії з метою підвищення усвідомлення про ВІЛ/СНІД та розповсюдження інформації про способи передачі вірусу та методи захисту.

Численні ВІЛ-превентивні програми довели, що вони є ефективними й дешевшими порівняно з ресурсами, потрібними для надання медичної допомоги інфікованій особі протягом років, що залишилось їй жити. У Центрі

контролю за захворюваністю встановлено, що коли попереджено принаймні 1255 заражень щороку, то федеральні превентивні програми є ефективними. Якщо попереджено 3995 заражень, то тоді вважають, що Сполучені Штати заощадили кошти.

Оскільки США – величезна країна, там одночасно впроваджують значну кількість проєктів і програм із профілактики ВІЛ/СНІДу різного рівня – від федеральних програм до локальних на рівні міста. Серед основних пріоритетів цих програм можна виділити такі: доступність добровільного анонімного обстеження, консультацій та партнерського консультування; пошук ВІЛ-інфікованих осіб і встановлення контактів між ними та установами, які надають лікування та іншу допомогу; проведення заходів щодо зменшення ризикової сексуальної поведінки; проведення широкомасштабних заходів для зменшення рівня наркоманії; обов'язковість освітніх заходів для молоді; необхідність превентивних програм у виправних установах; зменшення ризику працівників сфери охорони здоров'я.

За даними на 2019 рік, в Великобританії було приблизно 105 200 осіб, які живуть з ВІЛ/СНІДом. З них, близько 30 000 осіб не були зареєстровані, що становить третину загальної кількості. Щороку, майже 400 чоловік помирають через ускладнення, пов'язані з ВІЛ-інфекцією.

Прогнозується, що до 2023 року рівень захворюваності зросте на 40% порівняно з 1999 роком. Однак, важливо враховувати, що ці дані можуть змінитися, оскільки ситуація щодо ВІЛ/СНІДу постійно розвивається, а стратегії профілактики та лікування також можуть змінюватися з часом.

Не зважаючи на наведені дані, у Великобританії відносно низький рівень поширеності ВІЛ-інфекцій. Проте кількість встановлених діагнозів ВІЛ-інфекції є найвищою за увесь час проведення реєстрації. На зростання зареєстрованих випадків вплинуло впровадження політики перевірки ембріонів до народження.

Удосконалення методів лікування ВІЛ/СНІДу справді значно знизило рівень смертності, пов'язаний з цим вірусом. Завдяки антиретровірусній терапії (АРТ), люди, які живуть з ВІЛ/СНІДом, можуть тривалий час контролювати розмноження вірусу в організмі та підтримувати своє здоров'я. Однак, важливо зазна-

чити, що це не означає повне одужання від ВІЛ/СНІДу. Лікування є лише певним продовженням тривалості життя ВІЛ-інфікованих осіб (Liutyi та ін., 2023).

Тому профілактика ВІЛ/СНІДу залишається пріоритетним напрямом соціальної роботи, особливо серед груп підвищеного ризику, таких як особи, які займаються безпечними сексуальними практиками.

При багатосторонньому підході до запобігання ВІЛ/СНІДу проведення національної інформаційної кампанії є одним з важливих аспектів (Лях, Спирін & Жуков, 2023). Британці вважають, що національна кампанія може забезпечити підтримку проведення більш цілеспрямованих локальних превентивних кампаній.

Ефективні комунікації грають важливу роль у формуванні та зміні ставлення людей до проблеми ВІЛ/СНІДу. Інформаційна кампанія повинна базуватися на очевидних фактах та бути гідною довіри. Важливо надати людям достовірну інформацію про способи передачі вірусу, методи захисту та значення ризикованої поведінки. Просто говорити людям, що вони не повинні ризикувати, часто є неефективним підходом. Замість цього, інформаційна кампанія повинна зосередитися на наданні чіткої інформації про ризики, наслідки та доступні методи запобігання ВІЛ/СНІДу. Вона повинна також сприяти формуванню позитивного ставлення до безпечного сексуального поведінки, використання презервативів та здійснення регулярних тестувань на ВІЛ (Балакірева, 2003).

Крім того, важливо розробляти і впроваджувати програми з освіти про ВІЛ/СНІД у школах та інших установах, щоб підвищити рівень усвідомлення та знання про цю проблему. Це може включати інформацію про ризикову поведінку, методи захисту, доступність тестування та лікування.

Узгоджений підхід до превентивних заходів, який включає національну інформаційну кампанію, освіту та доступ до тестування та лікування, допомагає ефективно зменшити поширення ВІЛ/СНІДу та його наслідки для суспільства. Отже, Британська програма боротьби з ВІЛ/СНІДом спирається на співпрацю державних і недержавних організацій. Очевидним є використання соціального замовлення (контракту), хоч це прямо і не зазначено в національній стратегії (Балакірева, 2003).

За практичним досвідом Швейцарії, можна відзначити, що за період з 1983 по 2000 роки було зареєстровано майже 7 тисяч випадків захворювання на СНІД та 25 тисяч ВІЛ-інфікованих осіб. Основним шляхом зараження були гетеросексуальні контакти (58%) та гомосексуальні контакти (28%). Найбільша кількість уражених проживала у великих містах. За період з 1992 по 1999 роки кількість зареєстрованих нових випадків ВІЛ-інфекції зменшувалась, але в 2000 році почала зростати. Це сталося, коли увага до проблеми ВІЛ/СНІДу почала дещо згасати. Це свідчить про необхідність постійної превенції, освіти та інформаційних кампаній для підтримки свідомого ставлення до ризиків та збереження здоров'я.

Дані з Швейцарії показують, що можливо досягти успіху у боротьбі з ВІЛ/СНІДом, проте це вимагає постійного зусилля та уваги до проблеми. Важливо підтримувати інформаційні кампанії, які базуються на достовірних фактах та активно залучають громадськість, особливо групи підвищеного ризику.

Крім того, необхідно забезпечити доступ до безкоштовного тестування на ВІЛ та антиретровірусної терапії для всіх, хто цього потребує. Це допоможе вчасно виявляти інфекцію та починати лікування, що значно знижує ризик передачі вірусу.

Узагалі, здійснення заходів щодо запобігання ВІЛ/СНІДу є життєво важливим завданням для країни. Необхідно продовжувати вдосконалювати методи профілактики, лікування та освіти, щоб забезпечити здоров'я та безпеку всього населення.

У цій країні профілактична кампанія «Зупинимо СНІД» проводилась з 80-х рр. і досягла успіху. Вона ґрунтувалася передусім на ідеї рекламування здорового способу життя. Адже відомо, що споглядання легенів курців не зупиняє інших від паління або ризик мати серцевий випад не зупиняє трудоголіків від додаткової роботи. Від самого початку профілактичної роботи було висунуто гасло «Презерватив захищає від СНІДу». Дещо змінювалися іміджі на плакатах і в телерекламі, але ідея, що ризик передачі ВІЛ набагато зменшується за дуже незначні кошти – вартість кількох ковтків кави – зберігалась. Популяризація презервативів тривала понад 5 років, і їхній продаж зріс у сотні разів. Досить вдалою була телереклама,

розрахована на молодь, де юнаки та юнки з різним молодіжним іміджем, натягнувши на великого пальця кондом, стверджували «Без? Не зі мною». Цікаво, що побоювання тих, хто вважав рекламування презервативів пропагандою проміскуїтету, не виправдалися: опитування засвідчили зростання кількості людей, котрі вважали найефективнішим запобіжником СНІДу наявність одного партнера. Проте апеляцію лише на взаємну довіру партнерів не розглядали як достатньо реалістичну стратегію запобігання передачі ВІЛ/Сніду, особливо серед молоді.

Досвід Швейцарії переконує, що ВІЛ-освітні кампанії мають ґрануватися не на стимулюванні страху, а на заохоченні бажаної поведінки. Важливо звертати увагу на позитивні аспекти, такі як безпечний секс, використання презервативів та регулярне тестування на ВІЛ. Кампанії повинні надавати людям інформацію та навички, які допоможуть їм приймати свідомі рішення щодо свого сексуального життя та здоров'я.

Крім того, досвід Швейцарії також вказує на необхідність доповнення ВІЛ-освітніх кампаній програмами «Зменшення шкоди» для ін'єкційних наркоманів. Ці програми спрямовані на зниження ризику передачі ВІЛ через спільне використання шприців та інших наркотичних принад. Вони надають наркоманам доступ до чистих шприців та інших матеріалів для ін'єкцій, що допомагає запобігти поширенню вірусу.

Також варто зазначити, що Швейцарія активно використовує пеританальні превентивні програми, які спрямовані на зниження ризику передачі ВІЛ у групах з високим ризиком, таких як сексуальні робітники та особи, що займаються сексом з особами одностатевої орієнтації. Ці програми надають доступ до безкоштовних презервативів, тестування на ВІЛ та консультування. Крім того, Швейцарія приділяє велику увагу перевірці донорської крові на ВІЛ, що є важливим елементом в запобіганні передачі вірусу шляхом крові.

Тепер розглянемо ситуацію, що склалася в Україні. У березні 1998 р. Верховна Рада України ухвалила поправки до Закону «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення» від 1991 року. Поправки було було розроблено відповідно до рекомендацій ЮНЕЙДС і організацій, що співпрацюють з ЮНЕЙДС. Закон визначає регулювання діяль-

ності, спрямованої на запобігання поширення ВІЛ-інфекції, а також, визначає міру соціальної захищеності людей із ВІЛ/СНІДом.

Таким чином, досвід Швейцарії підтверджує, що ВІЛ-освітні кампанії повинні зосереджуватися на заохоченні бажаної поведінки та наданні інформації, яка допоможе людям приймати свідомі рішення щодо свого сексуального життя та здоров'я. Крім того, важливо доповнювати ці кампанії програмами «Зменшення шкоди», пеританальними превентивними програмами та перевіркою донорської крові на ВІЛ. Це допомагає ефективно запобігати поширенню вірусу і зменшувати вплив ВІЛ/СНІДу на суспільство.

Всесвітній день боротьби зі СНІДом відзначається щороку, починаючи з 1988 року, 1 грудня, щоб висловити підтримку людям, які живуть з ВІЛ, і згадати про тих, хто помер від захворювань, пов'язаних зі СНІДом. Кожен Всесвітній день боротьби зі СНІДом присвячений певній темі, і в 2022 році ЮНЕЙДС закликав кожного подолати нерівність, яка стримує прогрес у подоланні СНІДу.

Що стосується України, то ще з 2004 року постановою Кабінету Міністрів України затверджено «Національну програму забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004-2008 роки». Основною метою Програми було запобігання зараження ВІЛ, зниження впливу негативних наслідків епідемії на суспільство, посилення національного і міжнародних зусиль на боротьбу з ВІЛ/СНІДом.

Програма ґрунтується на основних положеннях Декларації про права людини, положеннях чинного законодавства і рекомендаціях Об'єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІДу. Основними регулюючими принципами Програми є: забезпечення міжвідомчого підходу до реалізації профілактичних заходів; визначення проблем ВІЛ/СНІДу як державного пріоритету у сфері соціального розвитку й охорони здоров'я; забезпечення профілактичних заходів усім групам населення, особливо особам з підвищеним ризиком інфікування; захист прав інфікованих ВІЛ і потерпілим від СНІДу; забезпечення ВІЛ-інфікованих медичними і соці-

альними послугами; безпека донорської крові та її компонентів, медичних процедур з дотриманням усіх запобіжних заходів; дотримання при тестуванні на ВІЛ принципів добровільності й анонімності при до- і після тестовому консультуванні; залучення до виконання заходів протидії епідемії недержавних суспільних і благодійних організацій (Козак, 2005).

Україна була єдиною країною в регіоні СЕЦА (країни Східної Європи та Центральної Азії), де уряд фінансував базовий пакет послуг з профілактики ВІЛ серед ключових груп населення з державного бюджету. Сотні тисяч людей скористалися цими послугами, які надавали громадські організації, які в свою чергу були профінансовані урядом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз розвитку американської та європейської моделей соціального захисту свідчить про постійну боротьбу між двома тенденціями: з одного боку, збільшення соціальних потреб приводить до більшої участі держави у сфері реалізації соціальної політики, а з другого боку, поширення сфери соціальних послуг та їх доступність для кожного члена суспільства сприяє росту державного апарату в цій області. Констатовано постійну боротьбу між двома тенденціями: з одного боку, збільшення соціальних потреб приводить до більшої участі держави у сфері реалізації соціальної політики, а з другого боку, поширення сфери соціальних послуг та їх розповсюдження практично на кожного члена суспільства сприяє росту державного апарату в цій області.

Подальші дослідження вимагають вивчення Європейської моделі соціального захисту, зокрема в країнах Скандинавії, яка більше орієнтована на загальний добробут та соціальну справедливість. У цій моделі держава відіграє більш активну роль у наданні соціальної підтримки та послуг громадянам. Це включає універсальну медичну страховку, пенсійну систему, допомогу при безробітті та інші види соціальних послуг. Основною метою такої моделі є забезпечення рівних можливостей та соціальної солідарності. Проте, така система може бути фінансово вимогливою та потребувати великого державного бюджету.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Liakh T., Spirina T., Aliksieienko T. Recommendations on social support to families affected by HIV/AIDS. *Society, Integration, Education. Proceedings of the International Scientific Conference*. 2020. Vol. 4. P. 279–289. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.4944>.
2. Social Maladaptation of Teenagers with HIV Through Discontinuation of Antiretroviral Therapy / V. Liutyi et al. *Sociální práce/Sociálna práca/ Czech and Slovak Social work*. 2023. Vol. 1, no. 23. P. 49–63. URL: <https://socialniprace.cz/en/article/social-maladaptation-of-teenagers-with-hiv-through-discontinuation-of-antiretroviral-therapy-2/>.
3. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О. Денисюк та ін. ; ред.: О. Епель, Т. Лях, І. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/374582040_Aktualni_pitanna_socialnoi_roboti/related#fullTextFileContent.
4. Балакірева О.М. Оцінка можливостей розвитку програм профілактики ВІЛ в середовищі споживачів ін'єкційних наркотиків : Моногр. / О. М. Балакірева, М. Варбан, О. Яременко, Л. Андрушак, О. Артюх; UNICEF, Центр «Соц. Моніторинг». Київ, 2003. 229 с.
5. ВІЛ/СНІД: політика, профілактика, догляд: Метод. посіб. до курсу / Д. Богдан та ін.; Нац. ун-т «Києво-Могилян. акад»; Школа соціальної роботи ім. В. Полтавця; Школа охорони здоров'я. Київ : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2006. 140 с.
6. Гриценко Л.І. Подолання стигматизації і дискримінації людей (дітей), які живуть з ВІЛ: навч.-метод. посіб. / Л. І. Гриценко, І. І. Ткачук; Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи АПН України. Київ : Ніка-Центр, 2005. 155 с.
7. Джудіс Н., Заглада О., Мбуя-Браун Р. Оцінка політики в сфері протидії ВІЛ. Додаток. Вашингтон, округ Колумбія: компанія «Ф'ючерз Груп» (Futures Group). Проект «Хелс полісі» (Health Policy Project). – 2011. – 323 с. – URL: https://www.healthpolicyproject.com/pubs/30_UkraineHIVPolicyAssessmenFull%20Annex%20AL%20UKR.pdf. (дата звернення 28.11.2023).
8. Ефективні форми роботи з попередження епідемії ВІЛ/СНІДу серед дітей та молоді в Україні / ред.: Т. М. Тележенко; Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Державний ін-т проблем сім'ї та молоді. Київ : ДІСМ, 2002. 149 с.
9. Закон України «Про виконання програм Глобального фонду для боротьби із СНІДом, туберкульозом та малярією в Україні» № 4999-VI від 01.10.2023. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T124999>. (дата звернення 28.11.2023).
10. Профілактика ВІЛ/СНІДу, наркоманії, алкоголізму серед учнів і студентів / І. О. Козак, О. О. Новак, Д. Д. Романовська, В. В. Рябуха, В. М. Шкуркіна; ред.: В. Г. Панок, І. І. Цушко; АПН України. Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи. Київ: Ніка-Центр, 2005. Т. 3. 235 с.
11. Профілактика деструктивної поведінки підлітків : навчальн.-метод. посіб. / Т. Журавель та ін. ; ред.: Т. Журавель, Ю. Удовенко. Київ : Вид-во ФО-П Буря О.Д., 2022. 144 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktivnoi_povedinki_pidlitkiv (дата звернення: 12.12.2022).
12. Лучинська О. В. Нормативно-правове забезпечення громадсько-державної співпраці у сфері протидії поширенню ВІЛ/СНІДу в Україні // *Державне управління*. 2016. №2(54). URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2016/16.pdf. (дата звернення 01.01.2023).
13. Національна програма «Забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ- інфікованих і хворих на СНІД на 2004-2008 роки». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/5151097>. (дата звернення 01.01.2023).
14. Педагогічним працівникам про ВІЛ/СНІД: Навч.-метод. посіб. / упоряд.: Л. І. Гриценко; Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи АПН України, МБФ «Міжнар. Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні». Київ : Ніка-Центр, 2005. Т. 1. 227 с.
15. Посібник для проведення тренінгу «Формування толерантного ставлення у медичних працівників до людей, які живуть з ВІЛ, та представників груп найвищого ризику» / Виноградова О., Раус І. Київ, 2014. 116 с. URL: https://network.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/9a58e3b98a19d2004_c6c674e02ca4ccc.pdf. (дата звернення 28.11.2023).
16. Постанова Кабінету Міністрів України «Концепція стратегії дій Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу, на період до 2011 року» №264 від 04.03.2004 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ КР040264>. (дата звернення 28.11.2023).
17. Про схвалення Державної стратегії у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету Міністрів №1415-р від 27.11.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1415-2019-%D1%80#Text>. (дата звернення 28.11.2023).
18. Саєнко Ю.І. Моніторинг епідемії ВІЛ/СНІДУ. Оцінка ефективності протидії (соціальний аспект) / Ю. І. Саєнко, І. Л. Демченко, В. І. Жуков, К. В. Кашенкова, В. І. Костиця; Фонд «Інтелект. перспектива». Київ : Полігр. центр «Фоліант», 2004. 416 с.

19. Спіріна Т., Лях Т., Клішевич Н. Соціальна профілактика сімейного неблагополуччя в територіальній громаді. *Social Work and Education*. 2022. Т. 9, № 2. С. 245–255. URL: <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.5>.

REFERENCES:

- Liakh, T., Spirina, T., & Aliexsieienko, T. (2020). Recommendations on social support to families affected by HIV/AIDS. *Society, Integration, Education. Proceedings of the International Scientific Conference*, 4, 279–289. <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.4944>
- Liutyi, V., Liakh, T., Sapiga, S., Lekholetova, M., Spirina, T., Klishevich, N., & Petrochko, Z. (2023). Social Maladaptation of Teenagers with HIV Through Discontinuation of Antiretroviral Therapy. *Sociální práce/Sociálna práca/ Czech and Slovak Social work*, 1(23), 49–63. <https://socialni prace.cz/en/article/social-maladaptation-of-teenagers-with-hiv-through-discontinuation-of-antiretroviral-therapy-2/>
- Denysiuk, O., Dulia, A., Vainola, R., Epel, O., Zhukov, V., Karpenko, O., Klishevych, N., Kotelevets, A., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Ostrolutska, L., Petrochko, Zh., Sapiha, S., Sylantieva, I., Spirina, T., Sulitskiy, V., Faidiuk, O., & Shved, O. (2023). Aktualni pytannia sotsialnoi roboty (O. Epel, T. Liakh & I. Sylantieva, Red.). RIK-U. https://www.researchgate.net/publication/374582040_Aktualni_pytanna_sotsialnoi_roboti/related#fullTextFileContent [in Ukrainian].
- Balakhirieva, O. (2003). Otsinka mozhyvostei rozvytku prohram profilaktyky VIL v seredovyschi spozhyvachiv inieksiinykh narkotyktiv: Monohr. / O. M. Balakhirieva, M. Yu. Varban, O. O. Yaremenko, L. I. Andrushchak, O. R. Artiukh; UNICEF, Tsentr «Sots. Monitorynh». Kyiv. 229 c. . [in Ukrainian].
- VIL/SNID: polityka, profilaktyka, dohliad: Metod. posib. do kursu (2006). / D. Bohdan, I. Hryha, I. Zubets, T. Semyhina, S. Fil; Nats. un-t «Kyievo-Mohylian. akad»; Shkola sotsialnoi roboty im. VI.Poltavtsia; Shkola okhorony zdorovia. – Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylian. akad.» 140 c. [in Ukrainian].
- Hrytsenok L. (2005). Podolannia styhmatyzatsii i dyskryminatsii liudei (ditei), yaki zhyvut z VIL: Navch.-metod. posib. / L. I. Hrytsenok, I. I. Tkachuk; Ukr. nauk.-metod. tsentr prakt. psykholohii i sots. roboty APN Ukrainy. Kyiv. 155 c. [in Ukrainian].
- Dzhudis N., Zahlada O., Mbuia-Braun R. (2011). Otsinka polityky v sferi protydii VIL. Dodatok. Vashynhton, okruh Kolumbiia: kompaniia «Fiucherz Hrupp» (Futures Group). Proekt «Khels polisi» (Health Policy Project). 323 s. – URL:https://www.healthpolicyproject.com/pubs/30_UkraineHIVPolicyAssessmenFull%20Annex%20AL%20UKR.pdf. (data zvernennia 02.01.2023) .
- Efektivni formy roboty z poperedzhennia epidemii VIL/SNIDu sered ditei ta molodi v Ukraini (2002). / red.: T. M. Telezhenko; Derzhavnyi komitet Ukrainy u spravakh simi ta molodi, Derzhavnyi in-t problem simi ta molodi. – Kyiv. 2002. 149 c. [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy «Pro vykonannia prohram Hlobalnogo fondu dlia borotby iz SNIDom, tuberkulozom ta maliariieiu v Ukraini» № 4999-VI vid 01.10.2023. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T124999>. (data zvernennia 02.01.2023).
- Kozak I. (2005). Profilaktyka VIL/SNIDu, narkomanii, alkoholizmu sered uchniv i studentiv: v 3 t. T. 3 / I. O. Kozak, O. O. Novak, D. D. Romanovska, V. V. Riabukha, V. M. Shkurkina; red.: V. H. Panok, I. I. Tsushko; APN Ukrainy. Ukr. nauk.-metod. tsentr prakt. psykholohii i sots. roboty. Kyiv. 235 c. [in Ukrainian].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Kontseptsiia stratehii dii Uriadu, spriamovanykh na zapobihannia poshyrenniu VIL-infektsii/SNIDu, na period do 2011 roku» №264 vid 04.03.2004 roku. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP040264>. (data zvernennia 02.01.2023) [in Ukrainian].
- Zhuravel, T., Ivaniuk, I., Lekholetova, M., Liutyi, V., Liakh, T., Pashko, N., Soloiova, V., Sorokina, O., Spirina, T., Sulitskiy, V., Udovenko, Yu., Chuiko, O., Shved, O., & Yankovets, V. (2022). Profilaktyka destruktyvnoi povedinky pidlitkiv (T. Zhuravel & Yu. Udovenko, Red.). Vydavnytstvo FO-P Buria O.D. https://www.researchgate.net/publication/361903322_profilaktika_destruktyvnoi_povedinki_pidlitkiv [in Ukrainian].
- Luchynska O. (2016). Normatyvno-pravove zabezpechennia hromadsko-derzhavnoi spivpratsi u sferi protydii poshyrenniu VIL/SNIDu v Ukraini [Regulatory and legal safeguards of public-state cooperation in the field of countering the spread of HIV/AIDS in Ukraine]. Derzhavne upravlinnia. №2(54). URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/2_2016/16.pdf. (data zvernennia 02.01.2023) [in Ukrainian].
- Natsionalna prohrama «Zabezpechennia profilaktyky VIL-infektsii, dopomohy ta likuvannia VIL- infikovanykh i khvorykh na SNID na 2004-2008 roky». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/5151097>. (data zvernennia 02.01.2023) [in Ukrainian].
- Pedahohichnym pratsivnykam pro VIL/SNID: Navch.-metod. posib.: v 2 t. T. 1 (2005). / uporiad.: L. I. Hrytseniuk; Ukr. nauk.-metod. tsentr prakt. psykholohii i sots. roboty APN Ukrainy, MBF «Mizhnar. Alians z VIL/SNID v Ukraini». – Kyiv. 227 c. [in Ukrainian].
- Posibnyk dlia provedennia treninhu «Formuvannia tolerantnoho stavlennia u medychnykh pratsivnykiv do liudei, yaki zhyvut z VIL, ta predstavnykiv hrup naivyshchoho ryzyku» (2014). / Rozrobnyky: Vynohradova O., Raus I. Kyiv.

116 s. URL: <https://network.org.ua/wp-content/uploads/2017/03/9a58e3b98a19d2004c6c674e02ca4ccc.pdf>. (data zvernennia 02.01.2023) [in Ukrainian].

17. Pro skhvalennia Derzhavnoi stratehii u sferi protydii VIL-infektsii/SNIDu, tuberkulozu ta virusnym hepatytam na period do 2030 roku. Rozpoiadzhennia Kabinetu Ministriv №1415-r vid 27.11.2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1415-2019-%D1%80#Text>. (data zvernennia 02.01.2023) [in Ukrainian].

18. Saienko Yu. (2004). Monitorynh epidemii VIL/SNIDU. Otsinka efektyvnosti protydii (sotsialnyi aspekt) / Yu. I. Saienko, I. L. Demchenko, V. I. Zhukov, K. V. Kashchenkova, V. I. Kostrytsia; Fond «Intelekt. perspektyva». Kyiv. 416 s. [in Ukrainian].

19. Spirina, T., Liakh, T., & Klishevych, N. (2022). Sotsialna profilaktyka simeinoho neblahopoluchchia v terytorialnii hromadi. *Social Work and Education*, 9(2), 245–255. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.2.5> [in Ukrainian].

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Ольга БАЙДАРОВА, Валентина ШКУРО ФАКТОРИ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ З ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЦИФРОВОЇ БЕЗПЕКИ УЧНІВ.....	3
Олена БАЛДИНЮК, Світлана РОЄНКО СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ КРИЗЬ ПРИЗМУ ДЕОНТОЛОГІЇ.....	13
Клавдія ДУБИЧ, Наталія СУХИЦЬКА АНАЛІЗ РОЛІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В СИСТЕМІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	21
Ірина ЄВДОКИМОВА, Олена БУТИЛІНА СТРАТЕГІЧНІ ВАРІАНТИ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	30
Ксенія ЄГОРОВА, Дмитро КРАВЧЕНКО ПРОБЛЕМА ПРЕКАРІАТУ НАСЕЛЕННЯ ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНИ І БЕЗУМОВНИЙ БАЗОВИЙ ДОХОД ЯК СОЦІАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ ДЛЯ ЇЇ ВИРІШЕННЯ.....	38
Оксана КРАВЧЕНКО, Галина КУЧЕР УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ «ДИВОСВІТ»: З ДОСВІДУ УМАНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	43
Вадим ЛЮТИЙ, Аліна ДУЛЯ СІМ'Ї ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ З ДІТЬМИ: ПОТРЕБИ ТА СТРАТЕГІЇ ОПАНУВАННЯ СКЛАДНИМИ ОБСТАВИНАМИ.....	49
Віктор ЛЯХ ЕКСТРЕНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ У ВОЄННИЙ ЧАС.....	59
Тетяна ЛЯХ, Андрій СПІРІН, Віктор ЖУКОВ СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ.....	64
Лілія МОРГАЙ ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У СЛУЖБАХ СПРАВАХ ДІТЕЙ.....	73
Валентина НИКОЛАЄВА, Віра ПОНОМАРЬОВА СОЦІАЛЬНА АДАПТАЦІЯ ВПО У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ ЗА НОВИМ МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	79
Людмила ПЕТРИШИН, Тарас КУЛЬЧИЦЬКИЙ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК СКЛАДНИК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ.....	86
Юлія ПІДВАЛЬНА СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА СИРОТАМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	92
Марина РЯБІНІНА ДОСЛІДЖЕННЯ ДУМКИ СТУДЕНТСТВА ЩОДО ПРОБЛЕМИ МЕДІАМАНІПУЛЯЦІЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ФАКТЧЕКІНГУ.....	98

Тетяна СПІРИНА, Альона ДАНИЛЕНКО СЕКСУАЛЬНА ОСВІТА ЯК СКЛАДОВА ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ПІДЛІТКІВ.....	104
Вікторія СТЕПАНЕНКО КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНА ПОСЛУГА У РОЗВ'ЯЗАННІ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ.....	110
Вадим СУЛЦЬКИЙ ПЕРЕГОВОРИ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.....	116
Зоряна УДИЧ, Лілія ШУЛЬГІНА МОНІТОРИНГОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ДО СТВОРЕННЯ ДОСТУПНОГО СЕРЕДОВИЩА В СИСТЕМІ ОТГ.....	125
Світлана ХЛЄБІК РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В ГРОМАДІ З ПОПЕРЕДЖЕННЯ ВІДМОВИ ВІД НОВОНАРОДЖЕНИХ ДІТЕЙ ЖІНОК ГРУПИ РИЗИКУ.....	132
Ірина ЦИРКОВНИКОВА ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ ТА НАДАННЯ ПЕРВИННОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПІД ЧАС БОЙОВИХ ДІЙ.....	138
Ольга ШВЕД, Тетяна СПІРИНА РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПРОТИДІЇ СЕКСУАЛЬНОМУ НАСИЛЬСТВУ СТОСОВНО ДІТЕЙ.....	144

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Вікторія КОРНЕСЦУК, Ольга ДЖЕЖИК ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАГІСТРІВ-ПСИХОЛОГІВ ДО РЕАБІЛІТАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	152
Ольга МАТРОС ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	159
Катерина ДАНИЛЮК АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПАЛІАТИВНОЮ ТА ХОСПІСНОЮ ДОПОМОГОЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	166
Яна ДУБІНІНА ВПЛИВ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СИСТЕМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ.....	175
Андрій КОЛОСОК, Олена МЕЛЬНИК СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПІЛЬГОВИХ КАТЕГОРІЙ ГРОМАДЯН.....	181
Ольга ШВЕД, Олена КАРПЕНКО ВИВЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОЄКТІВ І ПРОГРАМ ІЗ ПРОФІЛАКТИКИ ВІЛ/СНІДУ.....	188

CONTENTS

SECTION 1 ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

<i>Olha BAIDAROVA, Valentyna SHKURO</i> FACTORS OF THE EFFECTIVENESS OF EDUCATIONAL PROGRAMS FOR IMPROVING THE LEVEL OF DIGITAL SECURITY OF PUPILS.....	3
<i>Olena BALDYNIUK, Svitlana ROIENKO</i> SOCIAL RESPONSIBILITY OF SPECIALISTS IN THE SOCIAL SPHERE THROUGH THE PRISM OF DEONTOLOGY.....	13
<i>Klavdiya DUBYCH, Natalia SUHYTSKA</i> ANALYSIS ROLE OF PUBLIC ORGANIZATIONS IN THE SYSTEM OF PROVISION OF SOCIAL SERVICES IN UKRAINE.....	21
<i>Iryna YEVDOKYMOVA, Olena BUTYLINA</i> STRATEGIC OPTIONS OF THE ACTIVITIES OF SOCIAL AGENCIES IN UKRAINE UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE.....	30
<i>Kseniia YEHOROVA, Dmytro KRAVCHENKO</i> THE PROBLEM OF THE PRÉCARYATE POPULATION OF THE POST-WAR PERIOD OF UKRAINE AND UNCONDITIONAL BASIC INCOME AS A SOCIAL NECESSITY FOR ITS SOLUTION.....	38
<i>Oksana KRAVCHENKO, Halyna KUCHER</i> DYVOSVIT UNIVERSITY OF THE THIRD AGE: FROM THE EXPERIENCE OF UMAN TERRITORIAL COMMUNITY.....	43
<i>Vadym LIUTYI, Alina DULIA</i> FAMILIES OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS WITH CHILDREN: NEEDS AND STRATEGIES FOR MASTERING DIFFICULT CIRCUMSTANCES.....	49
<i>Viktor LIAKH</i> EMERGENCY SOCIAL ASSISTANCE TO DISPLACED PERSONS IN TIMES OF WAR.....	59
<i>Tetiana LIAKH, Andrii SPIRIN, Victor ZHUKOV</i> SOCIAL PREVENTION OF RISKY BEHAVIOR AMONG ADOLESCENTS.....	64
<i>Liliia MORHAI</i> PROFESSIONAL ACTIVITIES OF SOCIAL WORK SPECIALISTS IN CHILDREN'S AFFAIRS SERVICES.....	73
<i>Valentyna NYKOLAIEVA, Vira PONOMAROVA</i> SOCIAL ADAPTATION OF IDPS IN THE TERRITORIAL COMMUNITY AT THE NEW PLACE OF RESIDENCE UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW.....	79
<i>Lyudmila PETRYSHYN, Taras KULCHITSKY</i> FOUNDATIONS OF SOCIAL RESPONSIBILITY AS A COMPONENT OF PROFESSIONAL COMPETENCE OF SOCIAL SPHERE SPECIALISTS.....	86
<i>Yuliia PIDVALNA</i> SOCIAL WORK AND SOCIAL SUPPORT FOR ORPHANS IN UKRAINE DURING TIMES OF WAR.....	92
<i>Maryna RIABININA</i> RESEARCHING STUDENTS' OPINIONS ON THE PROBLEM OF MEDIA MANIPULATION THROUGH FACT-CHECKING.....	98

<i>Tetiana SPIRINA, Alona DANYLENKO</i> SEXUAL EDUCATION AS A COMPONENT OF A HEALTHY LIFESTYLE FOR TEENAGERS.....	104
<i>Viktoriia STEPANENKO</i> COUNSELLING AS A SOCIAL SERVICE IN THE RESOLUTION OF CONFLICT SITUATIONS.....	110
<i>Vadym SULITSKYI</i> NEGOTIATIONS IN SOCIAL WORK.....	116
<i>Zoriana UDYCH, Liliia SHULHINA</i> MONITORING STUDY OF THE LEVEL OF TRAINING OF THE SOCIAL WORKER TO CREATE AN ACCESSIBLE ENVIRONMENT IN THE OTG SYSTEM.....	125
<i>Svitlana KHLIEBIK</i> DEVELOPMENT OF SOCIAL SERVICES IN THE COMMUNITY TO PREVENT THE REJECTION OF NEWBORN CHILDREN OF WOMEN AT RISK.....	132
<i>Iryna TSYRKOVNYKOVA</i> FEATURES OF THE ADAPTATION OF FORCED DISPLACEMENTS AND THE PROVISION OF PRIMARY PSYCHOLOGICAL AID DURING COMBAT ACTIONS.....	138
<i>Olha SHVED, Tetiana SPIRINA</i> THE ROLE OF INTERNATIONAL AND UKRAINIAN NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN COMBATING SEXUAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN.....	144

SECTION 2 ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL SECURITY

<i>Viktoriia KORNESHCHUK, Olha DZHEZHUK</i> PROFESSIONAL TRAINING OF MASTER PSYCHOLOGISTS FOR REHABILITATION ACTIVITIES.....	152
<i>Olha MATROS</i> FEATURES OF THE FORMATION OF THE ANTI-CORRUPTION CULTURE OF THE UKRAINIAN SOCIETY IN THE SOCIAL SECURITY SYSTEM.....	159
<i>Kateryna DANYLIUK</i> ANALYSIS OF STATE MANAGEMENT OF THE SYSTEM OF PROVIDING PALLIATIVE AND HOSPICE ASSISTANCE FOR THE POPULATION OF UKRAINE IN THE PRE-WAR PERIOD.....	166
<i>Yana DUBININA</i> INFLUENCE OF INTEGRATION PROCESSES ON THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION.....	175
<i>Andrii KOLOSOK, Olena MELNYK</i> SOCIAL PROTECTION OF SPECIAL POPULATION GROUPS.....	181
<i>Olha SHVED, Olena KARPENKO</i> STUDY OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF SOCIAL PROJECTS AND PROGRAMS FOR THE PREVENTION OF HIV/AIDS.....	188

Науковий журнал

Ввічливість

Humanitas

Випуск 1

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова
Комп'ютерна верстка • Юрій Васильович Ковальчук

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 22,32. Замов. № 0623/401. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.